

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Akcenat sela Ortiješa; O jeziku letopisa fra Nikole Lašvanina; Neke osobine jezika fra Lovre Sitovića; Prilozi za proučavanje oblika negacija u jeziku rromani

Peco, Asim; Mlađenović, Aleksandar; Kuna, Herta; Uhlik, Rade Vuković, Jovan

1961

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/aa6e843e-f3c5-411a-89fc-681f690c4790>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

GRAĐA

KNJIGA X

ODJELJENJE ISTORIJSKO-FILOLOŠKIH NAUKA
KNJIGA 7.

ASIM PECO

AKCENAT SELA ORTIJEŠA

ALEKSANDAR MLADENović

O JEZIKU LETOPISA FRA NIKOLE LAŠVANINA

HERTA KUNA

NEKE OSOBINE JEZIKA FRA LOVRE SITOVIĆA

RADE UHLIK

PRILOZI ZA PROUČAVANJE OBLIKA
NEGACIJE U JEZIKU RROMANI

SARAJEVO

1961

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

GRAĐA

KNJIGA X

ODJELJENJE ISTORIJSKO-FILOLOŠKIH NAUKA

KNJIGA 7.

ASIM PECO

AKCENAT SELA ORTIJEŠA

ALEKSANDAR MLADENović

O JEZIKU LETOPISA FRA NIKOLE LAŠVANINA

HERTA KUNA

NEKE OSOBINE JEZIKA FRA LOVRE SITovićA

RADE UHLIK

PRILOZI ZA PROUČAVANJE OBLIKA
NEGACIJE U JEZIKU RROMANI

SARAJEVO

1961

Urednik
JOVAN VUKOVIĆ,
redovni član Naučnog društva NRBH

S A D R Ź A J

	Strana
<i>Asim Peco:</i>	
Akcenat sela Ortiješa	5—51
<i>Aleksandar Mladenović:</i>	
O jeziku letopisa fra Nikole Lašvanina	53—123
<i>Herta Kuna:</i>	
Neke osobine jezika fra Lovre Sitovića	125—177
<i>Rade Uhlik:</i>	
Prilozi za proučavanje oblika negacije u jeziku RRomani	179—218

ASIM PECO

AKCENAT SELA ORTIJEŠA

U novije vrijeme rad na ispitivanju naših dijalekata dobija sve više značaja. Pristupilo se ispitivanju mnogih govora koji su nam do danas bili nepoznati. Bez sumnje, sistematsko ispitivanje kako svih dijalekata tako i svih govora omogućiće nam da uskoro dobijemo ne samo cjelovitiju sliku o našim dijalektima nego i da dobijemo lingvistički atlas, za kojim svi osjećamo potrebu. Kao jedan prilog tome neka bude i ovaj moj rad.

Ja ovdje dajem akcenatski sistem govora svoga rodnog kraja, upravo rodnog mjesta — sela Ortiješa. Ortiješ se nalazi u neposrednoj blizini Mostara — 7 km. južnije od njega. Po svom položaju, a i govornim osobinama, Ortiješ ulazi u krug govora centralne Hercegovine. (Pod tim terminom ja podrazumijevam govorno područje koje zahvata jedan dio bivšeg mostarskog, stolačkog, ljubinskog i čitav čapljinski srez. Granica ovoga govora mogla bi se povući od Bijelog Polja više Mostara, ispod Podveležja, preko Rabine, Rotimlje, Hrguda, Bjelašnice na Popovo Polje — niže Ravna, zatim ide republičkom granicom između NR Hrvatske i NR Bosne i Hercegovine do Gabele, a odatle uzvodno uz rijeku Neretvu do Bijelog Polja obuhvatajući i jekavska sela u capljinskom i mostarskom srezu koja se nalaze zapadno od Neretve.) Taj govor karakterišu ove osobine, kao najglavnije:

1) Pretrpio je uticaj ikavskih govora (pored redovnog *nisam*, tu je *nevista*, *zvizdan* i, možda, još koji ikavizam vrlo običan u govoru muslimana);

2) Kratko **k* zamijenjeno je sa *je*, koje redovno jotuje *n* i *l*, kao i *t*, *d*, *s*, *z*. Glasovne grupe *bje*, *pje*, *mje*, *vje* ostaju nepromijenjene (*bježati*, *pjesma*, *mjera*, *vjera*);

3) U slogovima gdje smo imali dugo **k* danas imamo *je*. Tako ovdje imamo: *bjel*, *cjel*, *snjek*, *vjek*, kao i *djete*, *rjeka*, *cjena*, *mljeko*,

*stijena*¹. Kako vidimo, tu nemamo istu zamjenu kao u slogovima gdje je bilo kratko *k*. Tu nemamo *je* nego *je* što nikada ne jotuje prethodne suglasnike, koji se inače ovdje jotuju;

4) Muslimani gradova, a i okolnih sela, ne razlikuju suglasnike *č* i *ć*, *dž* i *dj*, *lj* i *j*, *nj* i *n*; upravo, oni najčešće mjesto prvih imaju druge²;

5) Osobina je ovoga govora da krati vokalne *r*;

6) Glas *h* svi imaju u svom govoru, iako ga svi ne upotrebljavaju gdje mu je etimološki mjesto; (kod pravoslavaca imamo: *rana*, *ljeh*, *aljine*, ali *Hasim* (*Asim*), *Halija* (*Alija*) i sl.);

7) U ovom govoru imamo uopštene nastavke starih mekih osnova u promjeni zamjenica i pridjeva: *mojim*, *tvojim*; *našim*, *vašim*; *dobrim*, *slabim*; *tudjim*, *lošim*³;

8) Ovaj govor karakteriše i izrazito gubljenje zvučnosti kako u sandhiju tako i na kraju govornog takta: *vrak te odnio*, *bok te ubijo*; *pomogo ti bok*; *odnijo te vrak*⁴ i sl.;

9) Lična m. imena tipa *Jovo*, *Salko* ovdje imaju promjenu imenica ženskog roda na *a*: *Jove*, *Jovi*; *Salke*, *Salki*⁵;

10) Prisvojni pridevi od takvih imena redovno su na *in*: *Jovin*, *Salkin*;

Postoje i druge razlike između ovoga govora i govora drugog dijela jekavske Hercegovine — kako morfološke, tako i sintaksičke, ali ih ja ovdje sada neću navoditi⁶.

O akcenatskim razlikama biće govora naprijed. Istina, ja tu ne višim upoređivanje između ta dva govora, ali ponegdje ukazujem na tu razliku. Ovdje mogu reći da ovaj govor u akcentu imenica karakteriše težnja da izjednači akcenat u svim oblicima. Tako tu imamo kao obično

¹ O ovoj zamjeni isp. kod Rešetara: *Archiv für sl. Philologie* XIII, 591—597, kao i Rad JAZiU 373, str. 211.

² Primjere v. kod Milasa, Rad 153, str. 56—57.

³ V. Milas, op. cit. 50; a prof. Vuković u svom radu o mostarskom govoru — Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva za 1937. god. navodi i *kijem* pored *kim*.

⁴ Ovo konstatuje i prof. Vuković, op. cit. 95, a i O. Broch to nalazi u govoru VI. Čorovića.

⁵ Isp. N. J., n. s., knj. IV, 340—343.

⁶ Iz stručne literature do sada nam je poznat jedino govor Mostara. O tom govoru imamo tri rada: M. Milas: Današnji mostarski dijalekt, Rad 153; VL. Čorović kritički osvrt na taj rad daje u *Archiv für sl. Philologie*, XXI, 497—510. i rad prof. J. Vukovića: Karakteristične osobine mostarskog govora, Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, god. 1937, str. 89—99. Još ima jedan moj prilog o fonetskim osobinama u pismima hercegovačkih muslimana — uglavnom u pismima Ali-paše Rizvanbegovića. Moram reći da u tom radu ima dosta grešaka jer lično, iz objektivnih razloga, nisam mogao vršiti korekturu.

gòlubōvā-gòlubovima, drüğōvā-drüğovima, a kao manje obično: golubóvā-golubòvima, drugóvā-drugòvima. U istočnoj Hercegovini je suprotno. Ovaj govor ne zna za Daničićev akcenat u oblicima zamjenica: mène, tèbe, sèbe; òvāj, ònāj, nego ima samo: mène, tèbe, sèbe; òvāj, ònāj. U istočnoj Hercegovini nailazimo i na Daničićev akcenat. Dok u istočnoj Hercegovini imamo Daničićev akcenat u oblicima prezenta: čitāmo-čitāte, velīmo-velīte, ovdje je samo: čitāmo-čitāte, vèlīmo-vèlīte.

IMENICE

IMENICE MUŠKOG RODA

I Današnje jednosložne osnove

1) *Ròb* — *ròba* (Dan-. I/2—25)

Ovako se ovdje akcentuju još i: *bāk* — *bàka*, *pòd* — *pòda*, *sküp* — *skùpa*, *šljēm* — *šljèma*¹ (Vuk posljednje nema), zatim *bīk* — *bika*, *gròzd* — *gròzda*, *klāk* — *klàka*², *džēm* — *džèma*, *plīš* — *plīša* (Vuk ove nema), *rāk* — *ràka*, *pās* — *pàsa*, (pored *psā*³), *plēh* — *plēha* (Vuk je nema). Ovako i: *grōf* — *grōfa*, *rāt* — *ràta*, *štōf* — *štōfa*, *třs* — *třsa* (Dan. ima *rāta*, I/7).

U vokativu jednine sve imenice ovoga tipa imaju "": *kōnju*, *rōbe*, *šīšu*.

U množini je, takođe, povučeni akcenat: *gròzdi* — *gròzdā* (pored *gròzdovi* — *gròzdōvā*), *kōnji* — *kōnjā*; ali samo: *džēmōvi* — *džēmōvā*, *plēhōvi* — *plēhōvā*, *rōbōvi* — *rōbōvā*, *šīšēvi* — *šīšēvā*. Pored Dan. primjera sa neprenesenim akcentom u genitivu množine: *vōlōvā*, *tōpōvā*, *pōpōvā* ima i: *pōpōvā*, ali je samo: *grōbōvā*, *lēšēvā* i *trāpōvā*⁴.

Prenošenje akcenta na predloge je novo: *bēs* *popōva*, *izā* *volōvā*, *porēd* *topōvā*⁵.

Ovamo ne idu po ovom tipu Dan. primjeri: *dren*, *cer*, *Senj*, *zbieg* (tip I/10); *dud*, *don*, *drum* (tip I/7); ni Milasov primjer *miš* (tip I/7).

U ovom govoru nisam zabilježio: *baš*, *cin*, *čap*, *greš*, *zgon*.

2) *Kòsac* — *kòsca* (Dan., II/3—29)

Ovom tipu ovdje još pripada: *òvas* — *òvsa*⁶ (Dan. po tipu I/4).

Vokativ jednine je kao kod Daničića: *òče*, *kòšče*.

U nominativu množine je: *òčēvi*, ali *jēčmōvi*, *kòtlōvi*, *pòslōvi*.

¹ Ovako i kod Vušovića, SDZb. III, str. 42, od sada samo Vušović; tako i u Pljevljima, SDZb. III, str. 117 — od sada samo Pljevlja; i u Pivi SDZb. X, str. 188 — od sada samo Piva.

² Tako i Milas, Rad 153, str. 95.

³ Milas, str. 95.

⁴ U Pivi je *tōpōvā*, *pōpōvā*, str. 189.

⁵ Tako i u Pivi, str. 189.

⁶ Tako i kod Vušovića, str. 44. i u Pivi, str. 189.

U genitivu množine kod Daničića je pravilo da imenice koje nemaju umetka ov, ev povlače akcenat prema kraju na nepostojano a: otáčā. posálā; kod onih imenica koje proširuju osnovu umetkom ov, ev akcenat ostaje nepromijenjen: očevi — očēvā, a Dan. jedino pretpostavlja da može biti pōslōvā i kōtlōvā. U ovom govoru nije uvijek tako. Ovdje imamo pored običnog kōtlōvā i pōslōvā još i ōčēvā, pa i kōsācā, kāpākā, pored Daničićeva akcenta kosācā, kapākā.

Ovamo ne idu Daničićevi primjeri: *hodac, bojak, kobac, moljac* (tip I/5); *čabar, odar, oganj, točak, stabar* (tip I/8); *Borač* ide i po tipu I/4, tako *ovas*, a *momak* samo po tipu I/4.

3) Stō — stōlū (Dan., I/1—24)

Ovako samo još: vō — vōla i dōm — dōma (zadnja se koleba između ovog tipa i tipa I/9).

Vokativ jednine je stōlu, vōlu; genitiv množine vōlōvā. stōlōvā pored vōlōvā, stōlōvā; u dativu, instrumentalu i lokativu je samo stōlovima, vōlovima.

Prenošenje akcenata na predloge je dvojako. U akuzativu jednine je staro: nā stō, pō stō, krōza stō; a u genitivu množine je novo: prekō stolōvā, prekō volōvā, isprēd volōvā, izā volōvā.

Od Daničićevih primjera ovamo ne idu *grom* i *stog* (tip I/9).

4) Kōnac-kōnca (Dan., II/3—31)

Po ovom tipu mogu ići *Borač* i *ovas* (pored po tipu I/2) a ovdje je samo *mōmak-mōmka*.

Imenica *novac* i ovdje je kao i u Pljevljima: nōvac-nōvca⁸.

Vokativ jednine je mōmče, lōnče, ōvnu. U genitivu množine pored kōnācā, nōvācā, lōnācā, kako je i kod Daničića, imamo i lonācā, lovācā, momākā, ali ovdje je i ōvnōvā, iako ōvnovi.

Od Daničićevih primjera ovamo ne idu: orao (oro), štenac i volak (tip I/5).

5) Váljak-váljka (Dan., II/1—26).

Ovako i ōrō-ōrla, štēnac-štēnca, vōlak-vōlka (Dan. po tipu I/4); kōbac-kōpca, mōljac-mōljca (Dan. po tipu I/2); zatim jārak-jārka (Dan. po tipu I/11)⁹. Ovakav akcenat imaju i Sisak-Siska, vīsak-vīska¹⁰, bōrac-bōrca, pjēsak-pjēska, sīvac-sīvca, vrjēsak-vrjēska (Dan. tip I/12), tako i grāšak-grāška, znānac-znānca (Dan. tip I/8).

U vokativu jednine imamo: ōrle, pjēvče, tvōrče.

⁸ Pljevlja, str. 119, Piva str. 190.

⁹ Tako i Vušović, str. 43, Pljevlja str. 120, Piva str. 191.

¹⁰ U Pivi po tipu I/11.

U množini se akcenat ne mijenja ni kad se osnova proširuje nastavkom ov -ev: jármovi — jármōvā, nájmovi — nájmovā, órlovi — órlōvā, pójmovi — pójmovā, újmovi — újmovā, zájmovi — zájmovā¹².

Ako se u množini osnova ne proširuje, u genitivu se akcenat mijenja i imamo: kópci — kōbācā, lānci — lānācā, móljci — mōljācā, pjēvci — pjēvācā, répci — rēbācā, sljēpci — sljēpācā¹³. I ovdje imamo: járāmā kad to znači „par volova“.

Prenošenje akcenta na predloge, ako za to ima uslova, je novo: òd lānācā, dō pjēvācā, izà sljēpācā, ispò štēnācā, prekò zūbācā, zà sljēpācā,

Ovamo ne idu Daničičevi primeri: *gajtan*, *korov*, *krpež*, *majdan*, *susret*, *ulom* (sve po tipu II/2a), *sabor* (tip II/6a) *držak* (tip I/2), *Ibar* (tip. I/8).

Ovdje nisam čuo primjere: *nažanj*, *nasap*, *pačeo*, *vačel*.

6) *Kljūč* — *kljūča* (Dan I/1—22)

Ovako i: žúlĭ — žúlĭja, dĭo — djéla¹⁴, škŕĭp — škŕĭpa (Dan. po tipu I/10), nām — nāma (Dan. ga nema), Sēnj — Sēnja, srēz — srēza (posljednja i po tipu I/10, kod Dan. po tipu I/7), sād — sāda (Dan. ga nema).

U vok. jednine imamo akcenat nominativa: krālĭju, kljūčĭu, mālĭju, mūlĭju.

U množini se akcenat ne mijenja, bez obzira da li se osnova proširuje ili ne. Tako imamo kljūčĭ-kljūčā-kljūčĭma, skŭti-skŭtā-skŭtima, škŕĭpi-škŕĭpā-škŕĭpĭma, škĭpi-škĭpā-škĭpĭma, žúlĭ-žúlĭja-žúlĭjĭma, pored: kljūčĕvi-kljūčĕvā-kljūčĕvĭma, škĭpovi-škĭpōvā-škĭpovĭma, kao i: klĭpovi-klĭpōvā-klĭpovĭma, hānovi-hānōvā-hānovĭma, pānjevi-pānjĕvā-pānjevĭma¹⁵. I ovdje je samo: djāci-djākā-djācĭma.

Imenica *put* u konkretnom značenju ide po ovom tipu: kuća mu je krāj pŭta; širōki ti pŭti prĕko svĭĕta; slābi su nam pŭtevi.

Između ovog tipa i tipa I/10 kolebaju se: *klip*, *stid*, *plast*, *stup*, *vir*; a *am* i *ban* idu po tipu I/10.

7) Brāt-brāta (Dan., I/2—24)

Ovako i: drŭm-drŭma, djōn-djōna (Dan. po tipu I/1) čĭr-čĭra¹⁶ (Dan. po tipu I/9), lŭk-lŭka, lĭm-lĭma, člān-člāna (Dan. po tipu I/10), stvōr-stvōra, tāst-tāsta¹⁷ (kod Vuka je stvōr i tāst, tip I/9), zatim lĭk-lĭka i zmāj-zmāja (Dan. ima posljednju po tipu I/9). Ovom tipu u govoru muslimana, a nekad i drugih stanovnika ovog mjesta, pripadaju i imenice sa vokalnim *r*, koje se ovdje skraćuje. Tako imamo: bŕk-bŕka, sĭp-sĭpa, šmŕk-šmŕka.

¹² I u Pivi je zájmovi, újmovi, str. 191; tako i u Pljevljima, 121.

¹³ Tako i u Pivi, 191.

¹⁴ Piva, 191.

¹⁵ U Pivi ima: ānovi-ānova, pored ānovi-ānōvā, ali krālĭjevi krālĭjevā, str. 193.

¹⁶ Tako i Pljevlja, str. 124, Piva, str. 193.

¹⁷ Tako i Pljevlja i Piva, op. cit.

Vokativ je redovno: brāte, stvōru, zmāju.

U lokativu jednine imamo dvojak akcenat : kao u nominativu: prāgu, prstu, zmāju; ili povučeni: na prāgu, na mrāzu; ali samo: na skūpu, kao i: nā dlanu, ò hljebu, ù grahu¹⁸.

U množini se akcenat ne mijenja, bez obzira da li se osnova proširuje ili ne: mīši — mīšā, prsti — prstā — prstima (ako ne prsti — prstijū — prstima), čirevi — čirēvā — čirēvima, klīnovi — klīnōvā — klīnovima, mīševi — mīšēvā — mīševima. Samo sa proširenom osnovom imamo: mrāzovi — mrāzōvā — mrāzovima, svātovi — svātōvā — svātovima, (rijetko svātā), zětovi — zětōvā — zětovima.

Prenošenje akcenta na predloge je novo: zà brata, izà brata, prekò prsta, ispòt klina, izà miša, kao i: nā prstu, nā pragu; òd mišēvā, zà zētōvā.

Ovom tipu ne pripadaju imenice *čas* i *rat* (tip I/1).

8) *Vjētar* — *vjētra* (Dan. II/4—33)

Ovako i mōzak — mōzga (kod Vuka i mōzak mōzga), òganj — ògnja, tōčak — tōčka (Dan., po tipu I/2), čēšalj — čēšlja, Pētar — Pētra, svēkar — svēkra (kod Daničića i čēšalj — čēšlja, Pētar — Pētra, a samo svēkar — svēkra).

Akcenat se ne mijenja ni u oblicima množine pa imamo: mōzgovi — mōzgōvā, tōčkovi — tōčkōvā, trōškovi — trōškōvā, vjētrovi — vjētrōvā.

Prenošenje akcenta na predloge je novo: ù vjetar, izà vjetra, zà kašlja, izà kašlja. Kod Daničića imamo staro prenošenje: ù vjetar, bēz vjetra²⁰.

Od Daničićevih primjera ovom tipu ovdje ne pripadaju: svežanj, sužanj, ugalj (tip I/11), grašac, znanac (tip I/5).

9) *Bōg* — *bōga* Dan., I/1—23)

Ovako i vōz — vōza, (Vuk ima vōz — vōza, tip I/10), grōm — grōma (Dan. ima grōm — grōma, tip I/3)²¹.

U lokativu jednine neke imenice povlače akcenat prema kraju i imamo: u bōju, po hòdu, na lōju, u vōzu²², ali ù kraju.

Kao i kod Daničića, imenice ovog tipa u množini znaju za dvojak akcenat i to: a) brōdovi-brōdōvā, dōlovi-dōlōvā, dōmovi-dōmōvā, i b) stōgovi-stōgōvā, nōsovi-nōsōvā, vōzovi-vōzōvā, tōrovi-tōrōvā. Kod Daničića je krajēvima, rogōvima, ovdje redovno ostaje akcenat nominativa množine i u ostalim padežima²³.

¹⁸ I u Pljevljima je: nā pragu, nā prstu, tako i u Pivi.

¹⁹ U Pivi imenice: *rob*, *zet*, *mráz*, *stvor* u množini imaju akcenat tipa I/1.

²⁰ U Pivi je: òd ubla, nā čēšalj, ali òd vjetra, zà trošak, str. 196.

²¹ U Pljevljima je grōm — grōma, grōm — grōma, str. 117. i 124.

²² Tako i u Pivi, str. 197, i Pljevljima, str. 125.

²³ Vušović (SDZ b. III, 41. i 42) ima: krajēvā, dōmōvā pored: zbōrōvā.

Prenošenje akcenata na predloge je isto dvojako: a) staro: iz voza, òd groma, ù dròb, nà mòs; b) novo: ù krāj, ò stogòvā, izà gromòvā, prekò rogòvā, izà ledòvā, prekò toròvā.

Ovamo ne idu Daničićevi primjeri: *bok, čvor, krov, noj, rov, rak*, (tip I/1), *skok, stvor, zbor, zmaj, dost* (tip I/7), *mah, mjeh i strah* (tip I/10).

10) *Vrāg-vrāga* (Dan., I/1—19)

Ovako i: māh,-māha, mjēh-mjēha, strāh-strāha (Dan. po tipu I/9), bān-bāna (Dan. tip I/6), a stup, kip i klip se kolebaju između ovoga tipa i tipa I/6. Ovom tipu ovdje pripadaju i: bō:-bō:a, gnjēv-gnjēva (kod Vuka je gnjēv-gnjēva, tip I/7).

U lokativu je akcenat kao kod Dan.: po grādu, na jāzu, u mjēhu, na trāgu, na stūpu.

Ako se osnova proširuje, u množini neke imenice skraćuju akcenat i imamo: glās-glāsovi-glāsovima, mjēh-mjēhovi-mjēhovima, rēp-rēpovi-rēpovima, stān-stānovi-stānovima²⁴, kod Dan. je dūbovi, stānovi. Ovakav akcenat (tj. ') ovdje imamo u primjerima: bānovi, kīpovi, prūtovi, spūževi, stūpovi; a tako i: vjēkovi, jēževi²⁵.

U genitivu množine obično ostaje akcenat nom. mn.: glāsovi-glāsòvā, mjēhovi-mjēhòvā, rēpovi-rēpòvā, drūgovi-drūgòvā, kao i: kīpovi-kīpòvā, prūtovi-prūtòvā, spūževi-spūžèvā, vjēkovi-vjēkòvā. Rjedje: kumòvā, sinòvā, pored kūmòvā, sīnòvā.

Imenice koje ne proširuju osnovu nastavkom -ov, -ev u 2, 3, 6, i 7. pad. množine znaju i za promijenjen akcenat: brāvi-brāvā-brāvima, dāni-dānā-dānima, mrāvi-mrāvā-mrāvima; a samo od crv, sud i zub u dat., inst. i lok. mn. imamo skraćivanje akcenata: crvima, sudima i zubima²⁶.

U jednini je prenošenje staro: iz grāda, prēko grāda, iza stāna, bēz drūga, prēko drūga; a u množini novo: ù drugòvā, porèd drugòvā, izà repòvā, porèd vragòvā.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: grozd (tip I/1), ključ (tip I/6), čir, srp, šmrk (tip I/7).

11) *Būbanj-būbnja* (Dan., II/1—27)

Ovako i: svēžanj-svēžnja, sūžanj-sūžnja, ūgalj-ūglja (Dan. po tipu I/8), Krūžanj-Krūžnja (Vuk je nema), tiganj-tignja (Vuk ima tīgānj) i viganj-vignja (Vuk ima vīgānj).

Ako se u množini osnova ne proširuje, akcenat ostaje nepromijenjen: svēžnji-svēžnjā-svēžnjima, sūžnji-sūžnjā-sūžnjima, kao i mājstori-

²⁴ Tako i Vušović, 41; Piva, 200.

²⁵ U Pivi: jēževi, vjēkovi, 200.

²⁶ Tako i u Pivi, str. 201; u Pljevljima je: crvima, mrāvima, str. 127.

mājsiōrā-mājstorima. Ako se osnova proširuje umetkom ov—ev, akcenat može ostati nepromijenjen: būbnjevi-būbnjēvā, būbnjevima, sūžnjevi-sūžnjēvā-sūžnjevima, lāktovi-lāktōvā-lāktovima; pored: būbnjevi-būbnjēvā-būbnjevima, lāktovi-lāktōvā-lāktovima²⁷, ali i lakātā.

Prenošenje je obično staro u primjerima: nā būbanj, prēko Krūžnja, ĩspod ūglja; a novo u primjerima: izā lākta, prekō mājstora²⁸.

Ovamo ne idu Dan. primjeri: *jarak* (tip I/5), *mozak* i *čunak* (tip I/8)

12) *Stārac* — *stārca* (Dan., II/4—33)

Ovako i: sāhat — sāta (pored sāhata), kvārat — kvārta (kod Vuka je kvārat — kvārta, u gradu se tako akcentuje ova riječ kad označava jednu gradsku četvrt); tako i cēnat — cēnta, kōnat — kōnta (Vuk ima kōnat „u primor.“).

U genitivu množine akcenat se skraćuje i imamo: cēnātā, kōnātā, kvārātā, stārācā.

Prenošenje akcenta na predloge je novo: zā kvārta, izā kvārta, prekō stārca, mimō jārca, porēd jārca²⁹.

Ovamo ne idu Dan. primjeri: *Bihać* (tip II/3a), *drhat* (tip II/5c), a *sirac* ide i po tipu I/8.

II. Dvosložne osnove

1a) *Šèdok* — *šedòka* (Dan., II/3—29)

Ovako i: bliznac — bliznāca, kòzlac — kozlāca, kao i toponimi: Kòsor — Kosòra, Drètelj — Dretēlja i prezime Šātor — Šatòra.

Vokativ nije žīvte, šèdoče, kako je kod Dan., nego zadržava akcenat nominativa: šèdoče, žīvte, Šātore.

U množini imamo isto povučeni akcenat: šedòci — šedòcima; mrtvāci — mrtvācima, bliznāci — bliznācima; naravno, u genitivu je: bliznācā, mrtvācā, šedókā.

Ovom tipu ne pripada imenica *soko* (tip II/5b), a imenice *Hristos*, *krpelj*, kao i toponimi *Miroč* i *Timok*, ovdje idu po tipu II/2a, a *grgeč* po tipu II/2b. Vlastita imena tipa *Miloš* i *Uroš* kolebaju se između ovoga tipa i tipa II/2a.

1 b) *Křtō-křtòla* (Dan., II/7—35)

Ovako i: blēsōv-blesòva, lūdōv-ludòva, šārōv-šaròva, iako i one mogu ići i po tipu II/2 b; mazgov, nitkov i zeljov idu po tipu II/2 b, a Židov po tipu II/5 b — kod Dan. sve po ovom tipu.

²⁷ U Pivi je običnije: bubnjēvā, laktōvā, a redovno je: bubnjēvima, laktōvima, str. 202.

²⁸ U Pivi je i òd lakta, i zā lākta, str. 202.

²⁹ U Pivi je staro prenošenje u: òd jārca, pō jārca, ali i: porēd jārca, zā jārca, str. 202.

Vokativ nije: lūdove, šārove, kako je kod Dan., nego akcenat ostaje nepromijenjen: blēsove, lūdove.

Ovdje nisam čuo Dan. primjere: *ardov*, *drndov*, *grivov*, *sabov*, *šajtov*.

1 c) *Gradāčac-Gradāčca* (Dan., III/6—44)

Po ovom tipu ovdje može ići još samo Ostrōžac-Ostrōšca, iako i ova ide i po tipu II/2 c. Ostali Dan. primjeri ovdje ne idu po ovom tipu. Tako Otošac ide po tipu II/2 a; bliznac i kozlac po tipu II/1 a; kokotac po tipu II/2 d; saganak po tipu III/1 b, maslačak po tipu III/2 c; Sokolac i sokolak po tipu II/1 d i II/3 b, a udovac po tipu II/1 d,

1 d) *Udōvac-udōvca* (Dan., III/6—45)

Ovako i: pokrōvac-pokrōvca, Sokōlac-Sokōlca i sokōlak-sokōlka (kod Dan. po tipu II/1 c).

Vokativ je: pōkrōvče, ūdōvče.

U množini akcenat može biti: pokrōvci-pōkrovācā; ali i pokrōvci-pōkrovācā, udōvci-udovācā³⁰.

1 e) *Čōjek-čojēka* (Piva, 204)

To je jedina imenica koja može imati ovakav akcenat, ali se i ona koleba između ovoga tipa i tipa II/5 a. Kod Vuka je čōvjek (čōvjek) čōvjeka, čovjēka.

2a) *Bālčak — bālčaka* Dan., II/3—28)

Ovako i: gājtan — gājтана, mājdan — mājdana, (Dan., po tipu II/4a)³¹, sūsret — sūsreta, ūlom — ūloma³², čādor — čādora, (pored po tipu II/1a), hřbat — hřbata, pāuk — pāuka, ūpis — ūpisa. Ovdje je i bāuk — bāuka, (kod Vuka bāūk u značenju bau — bau), bŭljuk — bŭljuka, ćūmez — ćūmeza, ūljev — ūljeza³³; istok — istoka, bēdem — bēdema, Dūnav — Dūnava, ōtok — ōtoka (Dan., po tipu II/5a); zatim: křpelj — křpelja, Miroč — Miroča, Hristos — Hristosa, Timok — Timoka (Dan., tip II/1a), kao i: bŭrek — bŭreka, dōmuz — dōmuza, gāzap — gāzapa, jāprak — jāpraka, ćūrek — ćūreka, dōpus — dōpusta, sōluf — sōlufa, tōprak — tōpraka, pōdbjel — pōdbjela, pēkmez — pēkmeza (ovih nema kod Dan.).

Genitiv množine je kao kod Dan.: dŭkātā, gājtanā, mājdanā, tōvārā.

Prenošenje akcenta na predloge je novo: ō dukātā, višē bubrēgā, prekō mājdanā.

Od Dan. primjera ovamo ne idu čōvjek (tip II/1e), kožuh (tip II/5b), vjenčić, vrančić (tip II/4a).

³⁰ U Pivi je sinovācā, udovācā, op. cit. 204.

³¹ Tako i Vušović, 43; Pljevlja, 131; Piva 204.

³² Vušović, 43.

³³ Piva, 205.

2b) *Pòvōj pòvoja* Dan., II/7—36)

Ovako i: gr̃gēč — gr̃gēča (Dan., tip II/1a), ùbōj — ùboja (Dan., II/4b); belaj ide još i po tipu II/3a, a šeboj i po tipu II/4b.

Nisam zabilježio: *ljublaj, podboj i saboj*.

2c) *Pòljubec — pòljupca* (Dan., III/3—40)

Ovako i: pòzidak-pòzitka, pòdbirak-pòdbirka, ùštìpak-ùštìpka, pored po tipu II/2 d; a prònosak-prònoska Dan. nema.

Nisam čuo ovdje: *oritak, patisak i posobac*.

2 d) *Trgovac-trgōvca* (Dan., II/3—40)

Ovakav akcenat mogu imati i: pòdbirak-pòdbirka, pòzidak-pòzitka, ùštìpak-ùštìpka (pored po tipu II/2 c), a samo po ovom tipu ovdje idu: pòdvoljak-pòdvōljka, pòdvlačak-pòdvlačka,³⁴ pòtomak-pòtōmka (Dan. tip II/3 b), òžiljak-òžiljka (pored po tipu II/5 c), priglajak-priglāvka (kod Vuka po tipu II/4 c); matorac-mātōrca; zlōčinac-zlōčīnca (Dan. II/3 b), filanac-filānca, nōsilac-nōsilca (Vuk ih nema).

U vokativu ostaje akcenat nepromijenjen: filāncu, trgōvče, zlōčīnče.

U množini je: filānci-filanācā-filāncima, trgōvci-trgvācā-trgōvcima, zlōčīnci-zlōčinācā-zlōčīncima.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *nadimak, pribojac, pridjevak, utorak* (tip II/4 d), *Broćanac* (II/3 b).

3 a) *Vōjnik-vojnika* (Dan., II/7—35)

Ovako i: bŭkvār-bukvāra, (kod Vuka tip II/5 b), ljēšnik-lješnika, kântār-kantāra (Dan., II/5 c), Bihāc-Bihāca (Dan., I/12), tēspīh-tespiha, tēdžbīr-tedžbira, tēslīm-teslīma. Takav akcenat imaju i muška imena tipa Mūnib, Šēfīk (Imenica imam može ići i po ovom tipu, ali zna i za akcenat imām-imāma). Ovakav akcenat imamo još u mōrnār-mornāra, sōkāk-sokāka, (Dan. ih nema), ovdje je: Brōcnjāk-Brocnjāka, pisār-pisāra (Dan., po tipu II/5 c).

Ovamo ne idu imenice: *komad* (tip II/5 c) gitar (tip II/5 c), glasnik, dužnik (tip II/6 b).

3 b) *Bjegūnac-bjegūnca* (Dan., II/5—43)

Ovako može i: Sokólac-Sokólca, sokólak-sokólka (pored po tipu II/1 d). Ovakav akcenat ovdje imaju i Blagājac-Blagājca, krkljānac-krkljānca, normīrac-normīrca, petljānac-petljānca (Vuk ih nema) i Broćānac-Broćānca (Dan. II/2 d).

Od Daničićevih primjera ovamo ne idu: *desetak* (tip III/2 a), *matorac i zlōčinac* (tip II/2d), i *udovac* (tid II/1b).

4a) *Nārod-nāroda* (Dan., II/1—26)

Tako i: mlādež-mlādeža (u značenju omladina, ako nije mlādež-mlādeži), rāzor-rāzora, sūšed-sūšeda, lōpov-lōpova³⁵; tako i prēkid-prē-

³⁴ U Pivi ovi primjeri idu po tipu II/2 c, str. 206.

³⁵ Piva, str. 208-209.

kida (Vuk ima *prěkīd*, II/5c), *nástup-nástupa*, *próziv-próziva*, *príliv-prí-liva*, *préliv-préliva* (Vuk ih nema) *métež-méteža* (Dan., II/4 b). Ovdje je *nápad-nápada*, *nápor-nápóra*, *nápliv-nápliva*, *nálet-náleta*, *úpliv-úpliva*, *rázred-rázreda*, *záplet-zápleta*, *zárod-zároda*, *závor-závora*, (Dan. ih ne navodi). Ovdje je i *náteg-nátega*, (Dan. po tipu II/2b), *vjénžíc-vjénčica*, *vránčica-vránčica* (Dan. po tipu II/2 a), a logor može da ide i po ovom tipu i po tipu II/6 a. U cijeloj promjeni akcenat ostaje isti.

Od Danišićevih primjera ovamo ne idu: *gajtan*, *majdan* (tip II/2 a), *kosor* (tip II/1 a), *sabor* (tip II/6 a), *susret*, *ulom* (tip II/2 a), *naboj* (tip II/4 b).

4 b) *Závěj-závoja* (Dan., II/5—34)

Ovako i: *náběj-náboja*³⁶ (Dan., II/4 a), *Príběj-Príboja*, *prévěj-pré-voja*, *próboj-próboja* (Vuk je nema), *šéběj-šéboja* (Dan., po tipu II/2 b), *lópöv-lópova* (pored po tipu II/4 a).

Ovamo ne idu: *metež* (tip II/4 a) i *uboj* (tip II/2 b).

4 c) *Záperak-záperka* (Dan., II/1—39).

Ovako i: *nádimak* — *nádimka*, *Prímorac* — *Prímorca*, *Zágorac* — *Zágorca* (kod Dan. po tipu II/2d, a i ovdje se kolebaju između ova dva tipa). *zálizak* — *záliska*, *zámetak* — *zámetka* (kod Vuka tip II/2c).

4 d) *Nástavak* — *nástāvka* (Dan., III/1—39)

Ovakav akcenat mogu imati i: *nádimak*, *Prímorac* i *Zágorac*, pored po tipu II/4c; ovamo idu i: *pómorac* — *pómorca*, *Príbojac* — *Príbójca*, *šétavac* — *šétāvca*, *zámorac* — *zámōrca* (Dan. ih nema).

4 d) *Kútnjək* — *kútnjaka* (Dan., II/5—34)

Kod Dan. ovom tipu pripadaju samo *kutnjak* i *rožnjak*, ali on kaže da se govori i *kútnjāk*. U Pivi ovom tipu pripadaju još i: *bludnik*, *zornjak* i *vučjak*³⁷. Sve ove imenice, osim *vučjak*, ovdje idu po tipu II/6b, a *vučjak* po tipu II/5c.

5 a) *Bràtić* — *bràtića* (Dan., II/4—32)

Ovako i: *kōtlić*, *kōzlić*³⁸ i *kāiš* (kod Vuka po tipu II/2 a).

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *bedem*, *Dunav*, *istok*, *otok* (tip II/2 a).

5 b) *Būsēn* — *būsena* (Dan., II/8—38)

Ovako i: *pōmēn*, *kōrjēn*, *kōžūh* (Dan., po tipu II/2 a), *sōkō* — *sō-kola* (Dan., tip II/1 a).

Ovdje se u lokativu akcenat obično prenosi na predlog: *nà kamenu*, *ù busenu*, *ù grmenu*; ali se može čuti i: *na kamènu*, *na grmènu*,

³⁶ Tako je i u Pivi.

³⁷ Piva, op. cit. 210.

³⁸ Piva, 210.

³⁹ Piva, 211.

po govòru. Ovaj se akcenat daje ovim riječima i kad su one nosioci rečeničnog akcenta: nēmōj šedit na kamēnu; pōznō bih te po govòru i sl.

U mn. imamo: đāvoli — đāvōlā — đāvolima, dēveri — dēvērā — dēverima, grūmeni — grūmēnā — grūmenima; pored: dēveri — devérā — devèrima, dāvoli — davōlā — davòlima⁴⁰. Ako se osnova proširuje, akcenat se najčešće ne mijenja: dēverovi — dēverōvā — dēverovima, grūmenovi — grūmenōvā — grūmenovima, rjede: deveróvā, grumenóvā.

Prenošenje akcenta na predloge je dvojako: u akuzativu jednine je staro: nā kamēn, nā busēn, iako i tu sretamo i novo prenošenje: nā kamēn, nā busēn, nā grumēn; a u genitivu je jedino: izā kamena, prekò grmena, ispòd busena, porèd devera.

5 c) Bādnājk — bā:ñjāka (Dan., II/8—36)

Ovako i: dīhāt — dīhāta (Dan., I/12), kōmād — kōmāda, būnār — būnāra, (Vuk ima i būnār — bunāra (būnāra)), gūslār — gūslāra kao i krēmār, pašnjāk, vōzār, zlātār⁴¹.

U lokativu je i kod ovog tipa običniji akcenat nominativa: dūvāru, būnāru, kīčmāru, pašnjāku, vōzāru; ali će se čuti i povučeni akcenat: na bunāru, po mjésecu, u vršāju.

Ako se osnova ne proširuje, u množini akcenat ostaje nepromijenjen: būnāri — būnārā — būnārima, rōdāci — rōdākā — rōdācima, ūjāci — ūjākā — ūjācima. Pa ako se osnova i proširuje, akcenat se obično ne mijenja: līmunovi — līmunōvā — līmunovima, gōlubovi — gōlubōvā — gōlubovima, gāvranovi — gāvranōvā — gāvranovima, jāstrebovi — jāstrebovā — jāstrebovima; rjede: gavranóvā, golubóvā, a samo ponekad imamo: golubòvima. Kako vidimo, ovdje se akcenat jednine uopštio i u svim padežima množine; i inače je tendencija ovoga govora da izjednači akcente u oba broja, i u svim padežima.

Prenošenje akcenta na predloge je dvojako: staro u: kōd bunāra, ūza bunāra, prēko bunāra, prēko dūvāra; a novo u: prekò voćnjāka, prekò pojāsa, ispò stomāka, prekò Konjica, izā hambāra.

Ovamo ne idu: *zapid* (tip II/6 a), *kantar*, *Broćnjak*, *pisar* i *lješnik* (tip II/3 a)

6 a) Dōboš-dōboša (Dan., II/2—27)

Ovako i: žūbor⁴², žāgor-žāgora, Klēpci-Klēpācā (kod Vuka to znači košni kov, „das Dengelzeug“, a ovdje je to toponim), sābor-sābora (kod Dan. je sābor II/4 a), a logor, pored po ovom tipu, može ići i po tipu II/4 a. Ovdje je samo zāpad-zāpada (Dan. II/5 c).

6 b) Prāznik-prāznika (Dan., II/6—34)

⁴⁰ U Pljevljima je: davōlā — davòlima, devérā — devèrima, str. 129.

⁴¹ Piva, 213.

⁴² Piva, 216.

Ovako i: bõjnîk⁴³, rõjnîk-rõjnîka (Dan. nema) krâjnîk-krâjnîka, (kod Vuka krâjnîk-krajnîka), bjêdnîk-bjêdnîka čêlnîk-čêlnîka, prâvnîk-prâvnîka (Dan. nema), a ovdje ovom tipu pripada i kûinjâk-kûtnjâka (Dan., i po tipu II/4 d), blûdnîk-blûdnîka, zõrnjâk-zõrnjâka (Piva po tipu II/4 e) kao i: glâsnîk-glâsnîka, dûžnik-dûžnika (Dan. II/3 a).

Nateg ide po tipu II/4 a).

6 c) *Nâkõvanj-nâkõvnja* Kao i kod Dan. i ovdje ova imenica čini zaseban tip.

U genitivu množine je nâkovânjâ.

III. Trosložne osnove

1 a) *Agâluk-agâluca* (Dan., III/6—44)

Ovako i: arâluk — arâluca, asîluk — asîluca, ašîkluk — ašîkluka, ašõvčîc — ašõvčîca, amânet — amânera (Dan. ima amânet III/3 a), balîluk — balînluka, betêrluk — betêrluka, baksûzluk baksûzluka, čepênek — čepêneka (Vuk ima čepenak, čepênka), čorbâluk — čorbâluca, čevâpčîc — čevâpčîca, đavôluk — đavôluca, lopôvluk — lopôvluka, Medânluk — Medânluka, kao i većina imenice izvedenih nastavkom -luk. Tako i: kantârić — kantârića, cilînder — cilîndera, paslîdan — paslîdana, patlîždan — patlîždana, parâgraf — parâgrafa, peksîmet — peksîmeta (Vuk ima pèksîmet, tip III/4 a), telêgraf — telêgrafa. Tako i: bajrâčîc — bajrâčîca, dobrôtvor — dobrôtvora (Dan., III/4 a), đavôlan — đavôlana (Dan., II/2 a), karânfîl — karânfîla, kašîkluk — kašîkluka, praûnuk — praûnuka (Dan., III/6 a).

Akcenat ostaje isti u cijeloj promjeni.

1 b) *Vodôpõj — vodôpõja* (Dan., III/14—47)

Ovako i: Bogôdõ, Krivôdõ i Suhôdõ, kao i Samôbõr — Samôbora.

U genitivu množine akcenat ostaje nepromijenjen: vodôpõjâ.

1 c) *Bjelôpoljac — Bjelôpõljca* (Dan., IV/6—51)

Po ovom tipu ovdje se mijenjaju i: bjelôkorac — bjelôkõrca, koštûnjavac — koštûnjâvca, ponêdeljak — ponêdêljka; a Crnogorac može ići i po tipu III/2 c. Po tom tipu idu i: Donjoselac i dobročinac.

Jasenovac ovdje ide po tipu III/6 d.

2 a) *Advokât — advokâta* (Dan. III/14—47)

Tako i: avijõn — avijõna, činõvnîk — činõvnîka, dembêlân — dembelâna, brigadîr — brigadîra, delêgât — delegâta, kamijõn — kamijõna, komandîr — komandîra, komêsâr — komesâra, partizân — partizâna, pijõnîr — pijonîra, satêlît — satelîta, palângâr — palangâra; kao i vlastita imena tipa Hajrûdîn, Mevlûdîn (Daničić ovih primjera nema).

⁴³ Piva, 216.

⁴⁴ Piva, str. 217.

Od Daničićevih primjera ovamo ne idu: govedar, gurbetaš, nemoćnik, urednik, kolibaš (tip III/4 b), đavolan (tip III/1 a), pričesnik (tip III/5 b), sudjenik (tip III/7 b), i zimovnik (tip III/4 d).

2 b) *Poslānik-poslanika* (Dan., nema ovoga tipa, Piva III/2 b—218)

Ovako i: taksirāt-taksirāta; kod Daničića imenica poslanik ide po tipu III/4 d, a i ovdje se koleba izmedju ovoga tipa i tipa III/3 a. Znači da po ovom tipu ide jedino imenica taksirat.

U vokativu imamo: *pōslaniče, tāksirātu*.

2 c) *Bogomōljac-bogomōljca* (Dan., IV/7—51)

Ovako i: drvorēzac-drvorēsca, kokošinjac-kokošinjca, Nevesinjac-Nevesinjca, palaćinak-palaćinka, ilegālac-ilegālca (Vuk ih nema), zatim: domorōdac, dušegūbac, neznabōžac⁴⁵, a *Crnogorac* se koleba izmedju ovoga tipa i tipa III/1 c.

U vokativu je: *bōgomōljče, ilegālče, ali Nevēsīnjče*.

U množini je: *bogomōljci-bogomōljcā, Nevesīnjci-Nevēsīnjcā i, ilegālcī-ilegālācā* (u novije vrijeme čuje se i *bogomōljcā, ilegālācā*).

3 a) *Burāzer-burāzera* (Dan., III/5—43)

Po ovom tipu ovdje se akcentuju i: *ibādet-ibādeta, išāret-išāreta, muhādžer-muhādžera, munāfik-munāfika, musāfir-musāfira, pogānluk-pogānluka, selāmet-selāmeta*.

Od Daničićevih primjera ovamo ne idu Nasrudin (tip III/2 a), amanet (tip III/1 a), a dušmanluk može da ide i po tipu III/1 a).

3 b) *Dobīvalac-dobīvaoca* (Dan. IV/5—50)

Od svih Daničićevih primjera ovdje je jedino u upotrebi imenica dobivalac. Pored nje, ovom tipu ovdje pripadaju još i: *prodāvaoc — prodāvaoca i dodāvaoc*⁴⁶.

4 a) *Bērberin — bērberina* (Dan., III/3—40)

Ovakav akcenat ovdje imaju i: *brānitelj — brānitelja, èkonom — èkonoma, jēlečić — jēlečića, tūžitelj — tūžitelja* (Vuk ih nema), kao i: *āpostol, p̃slučić*⁴⁷.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *bajračić i dobrotvor* (tip III/1 a).

4 b) *Vinogrād — vinogrāda* (Dan., III/12—46)

Po ovom tipu ovdje se akcentuju i primjeri: *gōvedār — gōvedāra, gūrbetaš — gūrbetaša, kōlibāš — kōlibāša, nēmoćnik — nēmoćnika, ūrednik — ūrednika* (Dan. po tipu III/2 a); tako i: *Cārigrād — Cārigrāda, pōznanik — pōznanika* (Dan., III/6 b), *òtmičār*⁴⁸; *kōnačār — kōnačāra*,

⁴⁵ Piva, str. 219.

⁴⁶ Piva, 219.

⁴⁷ Piva, 220.

⁴⁸ Piva, 220.

něspretnjāk — něspretnjāka, pòreznīk — pòreznīka, tètrenjāk — tètrenjāka (ni ovih nema kod Vuka).

Bezumnīk. najamnīk i nevjernīk idu po tipu III/4 d.

4 c) *Sěnātor — sěnātora* (Dan., III/8—45)

Tako i: gnjāvātor — gnjāvātora, dīmātor — dīmātora, sěkūtor — sěkūtora (Dan. ih nema), kao i šūkūnded⁴⁹.

Od Dan. primjera ovdje se ne čuju: *bogatoš, pizmator, pupator*.

U svim padežima akcenat ostaje isti.

4 d) *Būntōvnik — būntōvnika* (Dan., III/16—48)

Ovako i: bēzūmnīk-bēzūmnīka, nājāmnīk-nājāmnīka, nējvērnik-nējvērnikā (Dan., po tipu III/4 b), kao i: dūhōvnik, grōmōvnik (Vuk ih ima po tipu III/4 b), knjižēvnik (Vuk po tipu III/6 b), zīmōvnik (Vuk po tipu III/2 a). Ovom tipu se još mogu dodati primjeri: bēsramnik-bēsramnikā, bēzglāvnik-bēzglāvnikā, pōglāvnik-pōglāvnikā, pōčētīk-pōčētīnika, prōklētīk-proklētīnika (Vuk ih nema).

Od Dan. primjera ovamo ne idu *poslonīk* (tip III/2 b), *stanovnik* (tip III/2 a), *utornīk* i *učajnik* (tip III/5 c).

4 e) *Hěrcegovac-Hěrcegōvca* (Dan. IV/3—49)

Ovako i: Pòdveležac-Pòdvelēšca, Prēmīlovac-Prēmīlōvca, pēlinkovac-pēlinkōvca.

5 a) *Králjević-Králjevića* (Dan., III/1—39)

Tako i: bānović-bānovića, mājkovīć-mājkovīća, glāvničar-glāvničara (prve dvije kod Dan. po tipu III/7 a, treća po tipu III/7 b); zatim: Būnjanin-Būnjanina, Kúljanin-Kúljanina, Krúžnjanin-Krúžnjanina, Prěčanin-Prěčanina, Stóčanin-Stóčanina (Dan. ih nema).

U cijeloj promjeni akcenat ostaje isti.

5 b) *Párničār-párničāra* (Dan. III/10—45)

Ovakav akcenat ovdje imaju i: bólničār-bólničāra, kóčničār-kóčničāra, náletnik-náletnikā, nápasnik-nápasnikā, pōsednik-pōsednikā (kod Vuka je pōsjednik, tip III/6 c), prěsednik-prěsednikā, pústinjāk-pústinjāka (kod Vuka je pústīnik) skrětničār-skrětničāra, zástupnik-zastupnikā (Vuk ovih nema); kao i: pričesnik, nášljednik, zākupnik, zátočnik⁵⁰.

5 c) *Nástōjnik-nástōjnika* (Dan., III/15—48)

Dan. ima samo nastojnik i raskovnik. Pored tih, ovdje ovom tipu pripadaju još i: nāstāvnik-nāstāvnikā, nāčēlnīk-nāčēlnīka, nāčājnik-nāčājnikā⁵¹, prěstāvnik-pěstāvnikā, prěstōjnik-prěstōjnikā, učājnik-účājnikā, útōrnīk-útōrnīka (Dan. dvije posljednje ima po tipu III/4 d), zástāvnik-zástāvnikā (Vuk ima zāstavnik)⁵².

⁴⁹ Piva, 220.

⁵⁰ Piva, 211.

⁵¹ I u Pivi je načelnik, 221.

⁵² I u Pivi je kao i ovdje, 221.

5 d) *Šáinovac* — *šáinōvca* (Dan., IV/4—42)

Dan. je naveo samo tri primjera za ovaj tip. U Pivi ovom tipu pripadaju sve imenice na -evac „koje su izvedene od dvosložnih prezimena na -ić sa ' na prvom slogu“, uz te, ovdje ovom tipu pripadaju i sve imenice izvedene preko prisvojnih pridjeva od dvosložnih muških imena koje imaju na prvom slogu ', kao Spáho, Gáče i sl.: Spáhinovac, Gáčinovac i sl.

6 a) *Dūšmanin* — *dūšmanina* (Dan., IV/4—42)

Ovako i: ĩnteres⁵³, kao i: Atlagić — Atlagića, dāidžić — dāidžića; a i ovdje je prijatelj — prijatelja. Povučeni akcenat jedino se čuje kad ova riječ označava srodstvenike po ženidbenoj vezi: u prijateljā.

Prenošenje akcenta na predloge je novo: ò dušmānā, prekò dušmānā, zà prijateljā.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *kašiluk*, *praunuk* (tip III/1 a).

6 b) *Vjèrenik* — *vjèrenika* (Dan., III/13—46)

Ovako i: kăišār — kăišāra, mătīčār — mătīčāra, nēdoglēd — nēdoglēda, slādolēd — slādolēda, zēmljotrēs — zēmljotrēsa (Vuk ih nema), kao i kōnjanīk, Krăišnīk i kōpljanīk⁵⁴.

Kod Dan. imenice ovoga tipa imaju dvojak akcenat u lokativu jednine. Jedne imaju ' kao: pogađāju, obiĉāju, porođāju; a druge ˘ : dogovōru, razgovōru. Ovdje je obiĉniji u ovom padežu akcenat nominativa: dōgađāju, pōrođāju; dōgovōru, rāzgovōru; rjede: po obiĉāju, u razgovōru.

Prenošenje akcenta na predloge je novo: nā položāj, prekò položāja, ù nakladāju.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *Djurdjevštak* i *zamjenik* (tip III/7 b); a složenice sa imenicom *govor* u osnovi kolebaju se između ovoga tipa i tipa III/6 c.

6 c) *Blāgoslōv-blāgoslova* (Dan., III/13—46)

Ovakav akcenat mogu imati i imenice tipa: dōgovōr, ĩzgovōr, pōgovōr i sl.; pored po tipu III/6 b.

Akcenat nominativa obiĉno je i u lokativu: dōgovoru, rāzgovoru; rjede razgovōru.

Prenošenje akcenta na predloge je novo: ù razgovōr, nā dogovōr.

6 d) *Ćēsārovac-ĉēsārōvca* (Dan., IV/10—52)

Dan. navodi za ovaj tip samo *pasmarkovac*. Ta rijeĉ u ovom govoru ne postoji; ali po ovom tipu i ovdje idu sve imenice izvedene „od osnove dvosložnih imenica na ar sa prethodnim kratkim nizlaznim akcentom⁵⁵“ kao: Pōžārevac-Pōžārēvca, Pĉēlārevac-Pĉēlārēvca; kao i sve izvedene ime-

⁵³ Piva, 222.

⁵⁴ Piva, 223.

⁵⁵ Piva 224.

nice od muških imena tipa Dējān i Ščēpān: Dējānovac-Dējānōvca, Ščēpānōvac-Ščēpānōvca.

Prenošenje akcenta na predloge je novo: *ù Požarevac, is Požārēvca*.

6 e) *Pōdupōranj-pōdupōrnja* (Dan., IV/13—52)

Dan. navodi samo dvije: *crvopisak* i *poduporanj*, od kojih samo posljednja postoji u ovom govoru.

7 a) *Sūnčević-sūnčevića* (Dan., III/2—39)

Od Dan. primjera više ni jedan ne ide po ovom tipu. Banović i majković idu po tipu III/5a; interes — po tipu III/6a, a kantarić po tipu III/1a.

7 b) *Zāmjenik-Zāmjenika* (Dan. III/11—45)

Dan. navodi samo dvije imenice za ovaj tip: *glavniar* i *mavišnjak*, od kojih prva ovdje ide po tipu III/5a, a drugu nisam čuo u ovom govoru. Po ovom tipu ovdje još imamo: *nājmljenik* — *nājmljenika*, kao i *đurdevštāk* i *sūdenik*⁵⁶. *Durdevštak* i *zamjenik* kod Dan. idu po tipu III/6b.

IV. Višesložne osnove

1) *Starošēdioc — starošēdioca* (Dan., V/6—55)

Ovako i: *marifētluk* — *marifētluka*, *munafigluk* — *munafigluka*, *muhadžērluk* — *muhadžērluka*, *bezobrāzluk* — *bezobrāzluka* i sl. imenice na -luk; tako i: *samodržitelj* — *samodržitelja*, *samohranitelj* — *samohranitelja*.

2) *Nesretnjāković — nesretnjākovića* (Dan., V/5—55)

Tako i: *pametnjāković* — *pametnjākovića*, *šeprtljāković* — *šeprtljākovića*.

3) *Vazduhoplōvac — vazduhoplōvca* (Dan., VI/1—56)

Pored Dan. primjera obješenjāković ne bih znao više ni jedan koji bi imao akcenat ovoga tipa.

V. Muška imena na -o i -e

Imena tipa Jόvo, Pēro, Sālko mijenjaju akcenat samo u vokativu i glase: Jōvo, Pēro, Sālko; a imena tipa Gōjko, Rājko, Žārko zadržavaju akcenat noninativa u svim padežima.

Imena tipa Sālka, Hāsa, Brānka, kakav je akcenat običan u Mostaru, zadržavaju taj akcenat u svim padežima.

⁵⁶ Piva, 224.

IMENICE ŽENSKOG RODA

I. Jednosložne osnove

1) *Vòda-vòdē* (Dan., I/3—6)

Ovakav akcenat ovdje imaju i *bèdra-bèdrē*, *bòšča-bòščē*, *hřpa-hřpē*, *glàvnja-glàvnjē*, *tràmpa-tràmpē*¹.

Od Dan. primjera u akuzativu jednine akcenat ne mijenjaju: *fàjda*, *glòba* i *smòla*. Ne mijenjaju ga ni „stvarne imenice koje označavaju nešto živo“², kao: *sèstra*, *žèna*, koje u akuz. imaju akcenat nominativa: *sèstru*, *žènu*; a i apstraktne imenice u ovom padežu imaju akcenat nominativa: *mòra-mòru*, *pàra-pàru*, *zèhra-zèhru*, *žàlba-žàlbu*.

Kao kod Dan., ne mijenjaju akcenat u akuzativu jednine, a mijenjaju ga u nominativu množine imenice: *bùha*, *čèla*, *zmija*, i imamo: *bùha-bùhu-bùhe*, *čèla-čèlu-čèle*, *zmija-zmiju-zmije*³. Ovdje ne mijenjaju akcenat u nom. mn. one imenice koje ga, za razliku od Dan., ne mijenjaju ni u akuzativu jednine — pa imamo: *glòba-glòbu-glòbe*, *fàjda-fàjdu-fàjde*. Akcenat jednine imamo i kod imenica tipa *sèstra*, *žèna*: *sèstra-sèstru-sèstre*, *žèna-žènu-žène* (rjedje *žène*).

Jedan broj imenica ovoga tipa mijenja akcenat u dativu i akuzativu jednine i nom. i akuz. mn. Takve su, pored Dan. primjera *vòdi*, *djèci* i *zèmlji*, još i *glàvnji* i *zòri* — *glàvnje*, *zòre*⁴, ali i one mogu u svim tim padežima imati i akcenat nom. jed.

U genitivu množine akcenat je kao kod Dan.: *bùhā*, *vódā*, *žénā*. Jedino imenica noga ovdje ima dva oblika: stari oblik duala *nògū* i novi pluralski oblik *nógā*. Poslednji je češće u upotrebi.

Prenošenje akcenta na predloge je staro: *nā vodu*, *nā nogu*, *ū zemlju*, *zā kosu*, *pōd noge*.

¹ Kod Dan. je *glàvnja* (I/2), a i u Pivi je kao ovdje; kod Vuka je i *tràmpa* (I/4).

² Piva, 227.

³ U Pivi ima „čèlu“ kad znači ulište pčela; ovdje se taj akcenat čuje kad se govori o sagorijevanju klačine: „još treba da gori jednu čelu“. U Pljevljima je *čèle*, ali *bùhe* i *zmije*.

⁴ U Pljevljima je: *zòri*, *mètli*, *igli*, *màgli*, *kòsi*, *ròsi*, *smòli*, 137; a i u Pivi imamo: *gòri*, *zòri*, *ròsi*, *vàjdi*, str. 228.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: načve, snaha i suza (tip I/3). Imenica para u jednini ide po ovom tipu, a u mn. po tipu I/3.

2) *Vila* — *vīlē* (Dan., I/1—4)

Ovako i: klápnja — klápnjē (Vuk je nema), kárta — kártē (Vuk po tipu I/4), bášča — báščē, tórba — tórbē (običnije no bášča i tórba).

U akuzativu jednine akcenat mijenjaju one imenice koje je naveo Dan.: vōjsku, glāvu, grānu i sl. One, pak, za koje ni on nije bio siguran da li ga mijenjaju ili ne ovdje u akuzativu redovno imaju akcenat nominativa: brádu, vřbu (ili vřbu), klúpu; ali je stjēnu.

Dan. je zabilježio promjenu akcenta u dativu jednine kod ove tri imenice: glava, duša i ruka, a za ostale koje mijenjaju akcenat u akuzativu samo je pretpostavljao da ga mijenjaju i u dativu. Ovu Dan. pretpostavku potvrdili su govori Pive (gdje imamo vōjscī, glāvi, grāni, grēdi, dūši, mōbi, rūci, ōvci, strāni, pored: stijēni i pétī)⁵ i Pljevalja (gdje imamo vōjscī, mōbi)⁶. Pored Dan. rūci, ovdje se još može čuti: ōvci, vōjscī, rjeđe glāvi, a redovno je: grāni, strāni, mōbi, pétī.

Ovdje imamo dublete u nom. mn. imenica: vila, jela, kula, guja, trava i sl., koje glase: vīle i vīle, gūje i gūje, jēle i jēle, svīnje i svīnje, slūge i slūge, trāve i trāve. Dan. ima samo: vīle, gūje, trāve.

Genitiv množine od *ruka* glasi rūkū i rúkā; a od *torba* i *čorba* redovno je tórbā i čórbā — bez nepostojanog ā.

U dativu, instrumentalu i lokativu množine akcenat je različit. Neke imaju skraćivanje / (\ ). Dan. je za ovu pojavu naveo više primjera. Ovdje, međjutim, od svih tih primjera redovno imamo samo rúkama, pored dubleta: gránama i grānama, stjénama i stjēnama, stránama i strānama⁷; ali je samo: brádama, lúkama, svínjama; slógama, strjélama.

Prenošenje akcenta na predlođe je, kao kod Dan., staro: ū vōjsku, nā glāvu, zā dūšu, nīza stjēnu, nīza strāne, krōza strāne.

Ovom tipu ne pripada ovdje *glavnja* (tip I/1).

3) *Gljiva-gljivē* (Dan., I/4—8)

Ovako i: snāha-snāhē, sūza-sūzē, kao i načve-nācāvā (Dan. po tipu I/1). Torba i čorba mogu imati i akcenat ovog tipa, pored akcenta po tipu I/2. I ovdje je grēška, zāmka, jētra, (kod Vuka po tipu I/4)⁸, kao i: izba, křčma, tāva⁹ (kod Vuka po tipu I/1).

Prenošenje akcenta na predloge je novo: zā snahē, prekō snahē, prekō suzē, prekō štalē, ispōd izbē,

⁵ Piva, 229—230.

⁶ Vušović ima: glāvi — glāvi, vōjscī i vōjscī, pa i rūci i rūci. SDZb., III, 46

⁷ I u Pljevljima imamo dublete: stijēnama i stijēnama, strānama i strānaam u Pivi je lūkama, rúkama, pored u dativu: slógama, 231.

⁸ i ⁹, Piva, 232.

Ovamo ne idu Vukovi primjeri: *bedra* (tip I/1) i *škola* (tip I/4)
4) *Mājka* — *mājkē* (Dan., I/2—5)

Po ovom tipu ovdje se akcentuje i *škōla* — *škōlē* (kod Vuka po tipu I/3), a crkva ide po ovom tipu kod onih koji još čuvaju dužinu vokalnog *r*, a koji skraćuju *r*, oni ovu imenicu imaju po tipu I/3.

Dan. navodi dvojake oblike za genitiv množine — bez nepostojanog *a* i sa nepostojanim *a*: *bānkā*, *bānākā*, *vlīntā*, *vlīnātā*. Ovdje je običniji genitiv bez nepostojanog *a*: *vīntā*, *grīvnā*, *klētvā*, *čāvkā*; ali *črkāvā* i *mājakā*.

Prenošenje akcenta na predloge je novo: *porēd škōlē*, *pokrāj škōlē*, *izā lādē*, *ū čřkvu*.

Ovamo ne idu *karta* (tip I/2), a nisam čuo: *birka*, *žirka* i *trmka*.

II. Dvosložne osnove

1) *Budāla* — *budālē* (Dan. II/6—10)

Okako i: *slanīna* — *slanīnē*, *vunica* — *vunicē* (posljednja kod Vuka po tipu II/7).

Dan. je konstatovao da neke imenice ovoga tipa imaju "akcenat u akuzativu jednine: *břzinu*, *vřsinu* i sl. Ta je pojava poznata i ovom govoru, samo ovdje imamo gotovo u svim ovim primjerima i akcenat nominativa: *krīvinu* i *krivīnu*, *sīrotu* i *sirōtu*, *tāzbinu* i *tazbīnu*; ovdje imamo i: *břzinu* i *brzinu*, *vřsinu* i *visīnu*, *vřćčinu* i *vručīnu*, *žėstinu* i *žėstinu* i sl. ali je samo: *budālu*, *bjelinu*, *čjelinu*, *stīdnōću*, kao i *jabānu* kad znači stranac, pored „gōvorī nā jabanu“ tj. nerazumno.¹⁰

Akcenat se koleba i u vokativu jednine: *būdalo* i *budālo*, *rūgobo* i *rugōbo*, *grđobo* i *grdōbo* (kod Dan. je samo: *grđobo*, *būdalo*, *ljėpoto*).

Kod kojih imenica nalazimo dvojak akcenat u akuzativu jednine, kod njih imamo dvojak akcenat i u nom. i akuzativu mn. Tako imamo: *břzine* i *brzine*, *stārīne* i *starīne*, *mėkote* i *mekōte*, *vřsine* i *visine*; ali samo: *budāle*, *bjeline*, *tjeskōbe*.

Prenošenje akcenta na predloge je kao kod Dan.: *nā brzinu*, *ū visinu*, *krōs planinu*, *nā starinu*.

Ovamo ne idu: *aždaha* (tip II/7), *ledina*, *sotona*, *poljana*, *putanja* (tip II/2), *mehana* (tip II/4).

2) *Bātina-bātinē* (Dan., II/3—9)

Po ovom tipu ovdje se akcentuju i: *lėdina-lėdinē*, *pōljana-pōljanē*, *pūtanja-pūtanjē*, *sōtona-sōtonē* (Dan., tip II/1), *mėljava-mėljavē*, *sīmita-sīmitē* (kod Dan. tip II/4), *střnjina-střnjīnē* (Vuk ima *strnjina*, tip II/1), *zvānica-zvānicē* (Vuk po tipu II/7), kao i: *kōmita-kōmitē*, *křntija-křn-*

¹⁰ I Piva zna za dublete, 234.

tijē (Vuk ih nema), kòšnica-kòšnicē (kod Vuka po tipu II/7), ćeršica-ćeršicē, pàntljika-pàntljikē¹¹ (kod Vuka po tipu II/5). Ovom tipu ovdje pripadaju i imena krava tipa bjělava, krìlava, zèkulja, a kao i u Pljevljima i Pivi, i ovdje je: dòjlja-dòjljē, dādilja-dādiljē¹².

Prenošenje akcenta je kao kod Dan.: òd batīnā, iz ledīnā, prekò strnjīnā.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: kučina, maslina (tip II/7).

3) *Đèvōjka — dèvōjkē* (Dan., II/8—12)

Ovako i: bālīnka — bālīnkē, bēcārka — bēcārē, dèmbēlka — dèmbēlkē, dīlbērka — dīlbērē, fāsūnka — fāsūnkē, hāljinika — hāljinē, jēsēnka — jēsēnkē, lōpīndža — lōpīndžē, māslnēnka — māslnēnkē, māsīnka — māsīnkē, pòzīvka — pòzīvkē, pòkrīvka — pòkrīvkē, pètrōvka — pètrōvkē, plètēnka — plètēnkē, šèdēljka — šèdēljē, špijūnka — špijūnkē (Vuk ih nema).

Ovamo ne ide *kokoška* (tip II/7), a nema *evenjka*. Ostale promjene kao kod Dan.

4) *Kadīfa — kadifē* (Dan., II/5—10)

Ovako se ovdje akcentuju i: blokáda — blakádē, bankína — bankínē, kabína — kabínē, kantína — kantínē, karjóla — karjólē, mašina — mašinē (Vuk ima mašina, tip II/2, u drugom značenju), mečája — mečájē, mehána — mehánē (kod Vuka tip II/1), plakáta — plakátē, pométnja — pométnjē, rubína — rubínē (Vuk ima rūbina, drugo značenje), rubísa — rubísē, tribína — tribínē, saláta — salátē¹³, zembíla — zembílē (kod Vuka je zèmbīl — zembíla; ostalih nema).

Ovom tipu ovdje pripadaju i vlastita imena tipa Miléva, Šefika, Emína, Baísa.

Od Dan. primjera ovamo ne idu *meljava* i *simita* (tip II/2).

5) *Várnica — várnice* (Dan., II/1—8)

Ovako i: ásiya — ásiyē, bólnica — bólnicē, húrīju — húrījē, lúdnica — lúdnicē, múmija — múmijē, návala — návalē (kod Vuka je nāvala, (návala), ovdje ima nāvala kad je riječ o fudbalskim timovima), pórcija — pórcijē, vároška — vároškē, zákuska — zákuskē, záprška — záprškē, (kod Vuka je zāprška, tip II/7), tako i: prítuga — prítugē, záduha — záduhē (kod Vuka obje po tipu II/7), a košnica ide još i po tipu II/2¹⁴.

Od Dan. primjera ovamo ne ide *kokica* (tip II/2)

6) *Písānka-písānkē* (Dan., II/7—12)

Tako i: bátīlka-bátīlkē, ćáfīrka-ćáfīrkē, kátīlka-kátīlkē, lópōvka-lópōvkē, ráčūnka-ráčūnkē, šéjtānka-šéjtānkē (Vuk ih nema).

¹¹ Piva, 236.

¹² Pljevlja, 140; Piva, 243.

¹³ I u Pivi je saláta, 237.

¹⁴ I u Pivi je bólnica, pórcija, vároška, záduha, prítuga, 237.

Ovako se akcentuju i imenice ž. r. koje označavaju suprugu tipa: Jóvīnca, Lázīnca, Mújīnca, Šévķīnca (prema Jóvo, Lázo, Mújo, Šévko). Akcenat je isti u cijeloj promjeni.

7) *Jāgoda--jāgodē* (Dan., II/4—10)

Ovom tipu ovdje pripadaju i: āždaha-āždahē (Dan., II/1), kōkoška-kōkoškē (Dan., II/3)¹⁵, mākinja-mākinjē (kod Vuka je mākinja, tip II/2); zatim je ovdje kao i u Pivi: bēštija, fēredža, škātula (kod Vuka sve po tipu II/2). Ovdje je i: ōpklada, (Vuk, ōpklada, tip II/2), māsłina, līvada (Dan., II/2).

Prenošenje akcenta na predloge je novo: ū jagode, kōd makinjē, prekō rutinē.

8) *Břđjānka-břđjānkē* (Dan., II/9—12)

Tako i: dūšmānka-dūšmānkē, gřmālĵka-gřmālĵkē, Hōdbīnka-Hōdbīnkē, vōzārka-vōzārĵkē (Vuk ih nema).

Prenošenje akcenta na predloge je kao kod Dan.: zā dušmānkē, zā Hodbīnkē.

9) *Slāmčica-slāmčicē* (Dan., II/2—9)

Po ovom tipu ovdje se akcentuju i: māčkula-māčĵulē, zāliħa-zāliħē (Vuk ih nema); kao i: nāgrada, nāmĵera, nāstava, zāpreka, zābrana, zāšeda, zāsluga, nāplata, rāzmĵena, rāsprava¹⁶.

Prenošenje akcenta na predloge je novo: ōd māčĵulē, sā nāstave.

III- Trosložne osnove

(klasifikacija prema akcentu Pive i Drobņjaka)

1 a) *Bagatēla-bagatēlē* (Piva, III/1 a—239)

Ovako i: količina-količinē, nekretnīna-nekretnīnē, otpremnīna-otpremnīnē, zakupnīna-zakupnīnē (nema ih ni kod Vuka ni u Pivi).

1 b) *Anatēma-anatēmē* (Piva, III/1 b—239)

Ovako i: ahmedīja-ahmedīĵē, bakatīna-bakatīnē, celulōza-celulōzē, hardelīja-hardelīĵē, hamalīja-hamalīĵē, kerifēka-kerifēkē, orandžāda-orandžādē, ofanzīva-ofanzīvē, limunāta-limunātē, parabēla-parabēlē (pored parābela), terezīna-terezīnē, čokolāda-čokolādē (Vuk ih nema), karījōla zna i za dublet karjōla.

U Pivi je *milostīnja*, ovdje *milōstinja* (tip III/2).

2 a) *Agīnica-agīnicē* (Piva, III/2 a—239)

Ovako i: furūnica, mezīmica, pašīnica¹⁷, kao i: mladĵarīja-mladĵarīĵē, muškādīja-mušĵādīĵē, đečāĵina-đečāĵinē, porōpčīja-porōpčīĵē, policīja-polīcīĵē, protēkcīja-protēkcīĵē, slatkārīja-slatĵārīĵē, ženskādīja-ženskādīĵē. (Ovih nema kod Vuka, a ne navodi ih ni prof. Vuković za Pivu). Ovakav

¹⁵ Te dvije tako i u Pivi, 237.

¹⁶ Piva, 238 i 239.

¹⁷ Piva, 240.

akcenat imaju i imenice: kahvùtina, lozùtina; kožùrina, nožùrina, ručùrina; opàncina, seljàcina, lojànica, zeljànica. Ovdje je i milòstinja-milòstinjē.

2 b) *Harámija-harámijē* (Piva, III/2 b—240)

Tako i: filánc'ja — filánc'jē, milíc'ja — milícijē, batáldžija — batáldžijē, petljánc'ja — petljánc'jē (Vuk ih nema), zatim: varánc'ja — varáncijē (kod Vuka je varàncija i vārāncija, tip III/2a i III/3 b).

3 a) *Bèšposlica — bèšposlicē* (Piva, III/3 a—240)

Ovamo idu i: nàtkutnjica — nàtkutnjicē, jèževina — jèževinē, smòkovina — smòkovinē, smòkovača — smòkovačē, trèšnjevača — trèšnjevačē, lòzovača — lòzovačē, kao i: òmladina — òmladinē, bràvetina — bràvetinē, gòvedina — gòvedinē i sl. Ovdje je kao i u Pivi: pòljanica, pùtanjica, stòpanica, brèzovača, klèkovača, màhovina, pàučina, pòmrcina, pòznatica, ùzbrdica; ali je ovdje i šljivovica — šljivovicē, u Pivi je šljívovica (tip III/4 a), a kod Vuka šljívovica (tip III/5 a).

3 b) *Pùškārnica — pùškārnice* (Piva, III/3 b—241)

Ovom tipu pripadaju i: pròklētnica — pròklētnicē, strāžārnica — strāžārnice, ùdārnica — ùdārnice, sèljāncica — sèljāncice (Vuk ih nema), a kao i u Pivi, ovdje je: jèžērkinja i Trèbišnjica.

Ovdje je: póstòjbina (tip 4 b) i varáncija (tip 2 b).

3 c) *Ròditeljka — ròditeljke* (Piva, III/3 c—241)

Pored: Sàrajēvka, gòvedārka, kako je i u Pivi, ovdje imamo i: Gàbeōka, kàcipērka, hràniteljka, mòliteljka, mùholōvka, učiteljka, po ovom tipu.

4 a) *Gátalica — gátalice* (Piva, III/4 a—241)

Ovako i: piljevina, pítalica, námirnica, skítalica, (Vuk ih nema), šétalica kao i: zàručnica (Vuk ima zàručnica), ráskrsnica, rázmirnica, súložnica, ove ovako i u Pivi. Ovdje je: bānovica (u Pivi bānovica, III/6).

4 b) *Nápōjnica — nápōjnice* (Piva, III/4 b—241)

Ovako i: ćáfīrkinja, bātīlkinja, kātīlkinja, lópōvkinja, kao i: nágōrkinja, prīmōrkinja (ove dvije tako i u Pivi); zatim póstòjbina (kod Vuka je po tipu III/3 b).

5 a) *Ōbrvica-ōbrvice* (Piva, III/5 a—241)

Ovako i: gòspojina (Vuk po tipu III/2 a), hòdžinica, pīrevina (u Pivi posljednja po tipu III/3 a, a kod Vuka je pirèvinica, tip III/2 a, i pīrevina, tip III/3 a); òčevina (Vuk po tipu III/3 a). Kao i u Pivi, ovdje je: bèdrenica, kījavica, křčmarica, mlīnarica, pījavica, vōjskovoda, štètōčina; ali je kao kod Vuka: antèrija, kāmārica, pašālīja, zanāčija, a ne kao u Pivi, gdje sve ove imenice idu po tipu ōbrvica.

¹⁸ Piva, 240.

Prenošenje akcenta na predloge je novo: izà gospojinē, iz očevinē, zà kijavicē.

5 b) *Smēderēvka-smēderēvke* (Piva, III/5 b—242)

Zajedno sa Pivom ovom tipu ovdje pripadaju još: pričpovjētkā i zāgonētkā; a uz njih i mīšolōvka.

5 c) *Būgārkinja-būgārkinjē* (Piva, III/5 b—242)

Ovom tipu ovdje još pripadaju: gātārkinja i kārkinja.

6) *Tēndžerica-tēndžericē* (Piva, III/6—242)

Pored: mājstorica i sūdenica, koje nalazimo i u Pivi, ovdje ovom tipu još pripadaju i: pēndžerica, tūtorica i lūntorica.

IV. Višesložne osnove (Piva nema)

1) *Lokomotīva-lokcmotivē*

Ovako i: mobilizācija, organizācija i sl. imenice.

2) *Okupācija-okupācijē*

Tako i: lektimācija, operācija, sekirācija i sl.

3) *Kolektivizācija — kolektivizācijē*

Ovako i reorganizācija i slične imenice koje u naše vrijeme ulaze u narodni govor.

IMENICE ŽENSKOG RODA NA SUGLASNIK

I. Jednosložne osnove

1) *Kōs(t) — kōsti* (Dan., I/1—79)

Ovaj se tip razlikuje od Dan. po tome što nema u instrumentalu jednine dug slog ispred nastavka *ju*, ako se kad ovaj nastavak i javi. Tako u ovom padežu imamo akcenat genitiva: kōšču, zōblju. Ostali padeži imaju akcenat kao kod Dan.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *dob* (tip I/2 ako nije *doba*), *krv* (tip I/4) i *žuč* (tip I/2), *čad* je prešla imenicama na -a (*čada — čade*), a *čas(t)* ide po tipu I/2. Ovdje je *šcer*; ide po ovom tipu.

2) *Glād — glādi* (Dan., I/1—79)

Ovako i: dōb — dōbi, čās(t) — čāsti (Dan. I/1) žūč-žūči (Dan. I/4).

Pomjeranje akcenta u lokativu je kao kod Dan. Rešetar je ranije konstatovao da se akcenat ne mijenja kod ovih imenica kad uz njih stoji atribut. To je potvrđeno i iz Pive i Drobnjaka: u kāpi vōdē i u jēdnōj kāpi vōdē¹. Tu pojavu sretamo i u ovom govoru: bījo je na vlāsti, būdi na rjēči, ali: O sēoskōj vlāsti, o ljēpoj rjēči.

¹ Piva, 243; Rešetar: Betonung, 105;

U genitivu množine akcenat je kao kod Dan.: *pédī*, *stvári*. Taj akcenat imamo i u 3. 6. i 7. padežu množine. Dan. je to konstatovao samo za dativ imenica: *vlástima*, *rěčima*, *stvárima* i *cévima*. Ovdje je i: *kápima*, *Dúžima*, a i druge imenice ove vrste imale bi takav akcenat ako bi se upotrijebile u ovim padežima.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *srž*, *srč* i *trst* (tip I/4).

3) *Misō-mīsli* (Dan., II/2—80)

Ova imenica zajedno sa *rāvan-rāvni* čini poseban tip. Nisam čuo plesan i smrzo, koje navodi Dan. U Pivi ima smrzo.

4) *Smřt-smřti* (Dan., I/2—80)

Dan. je naveo četiri imenice za ovaj tip: *med*, *ped*, *smrt*, *strž*. Prve dvije ovdje imaju dug vokal i spadaju u tip I/2 (pored *ped* običnije je *pědō-pědlja*). Ovom tipu ovdje mogu pripadati i: *krv-krvi*, *srž-srži*, *srč-srči* (ako se posljednja kad javi).

U lok. jednine i ovdje imamo pomjeranje akcenta²: na *smřti*, u *křvi*, na *sřzi*.

Prenošenje akcenta na predloge je dvojako: a) novo: *nà smrt*, *prě smrt*, *pò smrt*, i staro: *dō smřti*, *řza smřti*; tako i: *řz raži*, *prěko raži*, *řza glādi*, *prěko kosti*.

II. Dvosložne osnove

1 a) *Ljubav-ljubavi* (Dan., II/1—80)

Pored Dan. primjera, ovom tipu ovdje pripadaju i: *mládež-mládeži*, *pílež-píleži*; *pústoš-pústoši*, *ráskoš-ráskoši*, *sítnež-sítneži*, *trúlež-trúleži* kad su u ženskom rodu. Ovdje je i: *ávet-áveti*, *názeb-názebi* (ako ne *ávet-áveta*, *názeb-názeba*; kod Dan. *ávět* i *nāzēb*).

1 b) *Blágōs(t)-blágosti* (Dan., II/4—80)

Ovako i: *krépōs(t)*, *múdrōs(t)*, *dúžnōs(t)*, *ljénōs(t)*, *hrábrōs(t)*, *smjérnōs(t)*; (kod Dan. je *krépōst*, *múdrōst*, *smjérnōst*, tip II/2 a).

Akcenat se u cijeloj promjeni ne mijenja.

2 a) *Bōlēst-bōlesti* (Dan., II/5—81)

Kod Dan. imamo pomjeranje akcenta u lok. jedn. i genitivu mn. Prof. Vuković to proširuje i na dativ, instrumental i lokativ množine (*kōškoši-kokōši-kokōšima*). I ovdje je kao u Pivi, ako svi ovi padeži nemaju akcenat genitiva jednine; za genitiv mn. od *kokoš* ovdje je običniji dualski oblik *kokōšijū*.

Od Dan. primjera ovamo ne idu *pustoš* (tip II/1); kao ni: *krepost* i *mudrost* (tip II/1 b).

2 b) *Kōris(t)-kōristi* (Dan., II/5—80)

² Pljevlja, 140;
Piva, 244.

Dan. je konstatovao promjenu akcenta u lokativu jednine kod imenica: vřlēt, gólēn, jǎpād, mōčār, nēznān, pāmēt, střmēn, stǔdēn, cřvēn. U Pivi „tu promenu imaju sve ovakve imenice: po svojāti, u pregřšti, u oblāsti i sl., izuzimajući zbirne imenice na ad“, ali se čuje i po čeljadi³. U ovom govoru pomjeranje akcenta u lokativu nije obično. Pored: u pamēti, u neznāni rijetko će se čuti drugi primjeri sa ovakvim akcentom. I taj padež ima akcenat nominativa: ū oblāsti, ū nečīsti; ō studēni i sl. Od imenica na -ad Dan. je zabilježio pomjeranje akcenta u dativu, instrumentalu i lokativu množine (telādima). Ovdje za taj akcenat jedino zna imenica čeljad, koja pored čeljādma (čeljādima) može da glasi i čeljádma (čeljádima). Ostale imenice ove vrste imaju u svim padežima akcenat nom. jednine: kērādima, kǔčādima, prāsādima, tēlādima i sl.

Od Dan. primjera ovamo ne ide *avet* i *nazeb* (tip II/1 a).

Prenošenje akcenta na predloge je dvojako: a) staro u primjerima: ĭza bolesti, ū nesvjēs, ĭako i tu može biti i novo: ū nesvjēs, ĭzā bolesti; ali je samo novo u primjerima: zā kokoši, prekō kokoši, isprēt kokoši.

III. Trosložne i višesložne osnove

1) *Vároščād-vároščādi* (Dan. nema)

Dan. ima vároščād (tip III/3). Tako i: náhočād-náhočādi.

2 *Zahválnōs(t)-zahválnosti* (Dan., III/6—83)

Akcentat ostaje isti u svim oblicima.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *gotovost* i *podmuklost* (tip III/3c).

3 a) *Ārapčād-ārapčādi* (Dan., III/4—82)

U cijeloj promjeni akcentat ostaje isti.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *varoščad* (tip III/1).

3 b) *Pàstirčād-pàstirčādi* (Dan. nema kao tip)

Ovako i: prēmūdrōs(t), zlōcūdñōs(t); (Dan. ima prēmudrōst i zlōcūdñōst).

3 c) *Jēzivōs(t)-jēzivosti* (Dan., III/4—82)

Tako i: grāmzīvōs(t), ūljudñōs(t), plāšljīvōs(t) gōtovōs(t), pōdmuklōs(t) (Dan. III/2 i sl.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *premudrost*, *zloćudnost* (tip 3 b), *ljubaznost* (tip III/4 b), *pobožnost* (tip III/2).

4 a) *Rǔkovēt-rǔkovēti* (Dan., III/5—82)

Dan. je zabilježio pomjeranje akcenta u lokativu jednine samo kod imenice *zapovest*. U Pivi je ta pojava obična i imamo: *zapovijēsti*, *blagovijēsti*, *rukovēti*, *ispovijēdi*. Ovdje je obično u lokativu akcenat nominativa, ali se može čuti i: na *ispovjēsti*, po *blagovjēsti*.

³ Piva, 245.

U genitivu množine pomjeranje akcenta je običnije i imamo: rukovětī, zapovjédī, pripovjéstī i sl.

4 b) *Ljübāznōst-ljūbāznosti* (Dan. nema kao tip)

Kod Dan. je *ljūbāznōst-ljūbāznosti* (tip III/3 c); ovdje ovako i: *prijāznōs(t)*, *prēdānōs(t)*, *pribrānōs(t)* (iako sve one mogu imati i akcenat tipa *zahnōs(t)* — III/2).

IV. Lična imena

Milas je u mostarskom govoru konstatovao dvojstvo akcenta kod imena tipa: *Fata* i *Duda*⁴. Ta osobina poznata je i ovom govoru, a i uopšte govoru Mostarske kotline. Samo je važno istaći da oba akcenta može imati, a obično i ima, jedno lice. Tako pored: *Stāna*, *Mīla*, *Zūla*, *Hājra*, *Pētra*, *Jōka* imamo i: *Jōka*, *Stāna*, *Dāna* kao manje obično, a *Bība*, *Zīna*, *Nīra*, *Fīma* kao obično.

IMENICE SREDNJEG RODA

I. Jednosložne osnove

1) *Sēlo-sēla* (Dan., II/3—63)

Dan. ovaj tip dijeli na dvije grupe. Prvu grupu čine imenice: *sēlo*, *pēro* (umbo), *bēdro*, *rēbro*, *sēdlo* i *stēgno* i imaju akcenat promijenjen u množini: *sēla-sēlā-sēlima*. Drugu grupu čine primjeri koji mijenjaju akcenat samo u genitivu množine, kao *plēće-plēcā*, *pēro-pērā* (penna).

U ovom govoru sve imenice ovoga tipa izjednačile su akcenat sa drugom Daničićevom grupom pa imamo ne samo: *plēće-plēcā-plēcima* nego i *sēlo-sēlā-sēlima*, *bēdro-bēdrā-bēdrima*, *rēbro-rēbrā-rēbrima*, ako nije *bedārā*, *rebārā* (kod Dan. je *bēdārā*, *rēbārā*). Kako vidimo, ovdje nemamo skraćivanje akcenta ni mijenjanje njegove prirode, bez obzira da li se pojavljuje nepostojano *a* ili ne.

Ovakav akcenat ovdje imaju i: *vōće* (Dan., I/3), *kmētstvo* (Dan., I/3); ovamo ne ide Dan. primjer *koplje* (tip I/3).

Iako se danas ne čuje Dan. *sēlima*, uz predloge imamo i *pō selma*; Milas bilježi *pō selima*.

2) *Vīno-vīna* (Dan., II/1—61)

Ovako i *jēlo* (Dan., jēlo, tip I/3). Crijevo ide po ovom tipu kad se misli na dio utrobe (npr.: *sljēpō crjēvo*), a po tipu I/4 je kad se misli na *gumeno crijevo* koje služi za pretakanje vina i sl.

⁴ Rad 153, 64.

Dan. je konstatovao dvojaku promjenu akcenta u genitivu množine: písma-písāmā i brvno-brvānā¹. U ovom govoru redovno je: písāmā, kŭmstāvā, cābālā (pored cabālā); ali samo: gŭvna-gŭvnā, vlākna-vlākñā, sŭkna-sŭknā. U dativu, instrumentalu i lokativu množine akcenat je kao u nominativu.

Imenice *vrata* i *ledja* i ovdje znaju za dvojak akcenat kad stoje uz predloge: zā vrāta, prēd vrāta; niz lēdja, kao i: za vrāta, pred vrāta, niz lēdja, pod lēdja.

3) *Mjēsto-mjēsta* (Dan., I/4—64)

Ovako i: kōplje (Dan., tip I/1), zēlje, snōplje, sāće (Dan., po tipu I/4).

Dan. je naveo nekoliko imenica ovoga tipa koje u množini mijenjaju prirodu akcenta. To su: drvo, žito, zvono, maslo, klupko koje glase: dŕva, dŕvima, māsla-masālā i sl. Ovu pojavu imamo ovdje samo kod dvije imenice — drvo i žito²: dŕva-dŕvā-dŕvima, žita žitā-žitima.

Imenice *groblje* i *grožde* kod muslimana idu po tipu I/4, a kod pravoslavaca se kolebaju između ovoga tipa i tipa I/4.

Prenošenje akcenta na predloge je dvojako: a) staro u primjerima: zā brdo, prēko bīda, ōd kola, ĭza kola, nā polju, prēko polja i novo u primjerima: ōd rala, prekō rala, ū ljetu, izā ljeta, prekō žita, prekō blata.

Od Dan. primjera ovom tipu ovdje ne pripadaju: voće (tip I/1) *more*, *ušće* (tip I/4), *jelo* (tip I/2).

4) *Mēso-mēsa* (Dan., II/2—62)

Ovako i: mōre, ūšće (Dan., po tipu I/3), a groblje i grožde kod muslimana idu po ovom tipu; kod pravoslavaca, naročito starijih, kolebaju se između ovoga tipa i tipa I/3.

Daničić je zabilježio samo tri imenice koje mijenjaju akcenat u množini. To su: *meso*, *gvožde* i *sijeno*. Pored mēsa-mēsima, sjēna-sjénima, gvóžda-gvóždima, ovdje imamo i: gróždima, mórima, a i neke bi druge imenice ovog tipa mogle imati taj akcenat ako bi se javile u oblicima množine³.

Kao što je primijetio prof. Vuković za govor Pive, i ovdje u lokativu jednine mogu mijenjati akcenat imenice *meso* i *zlato* te imamo: dōbar je u mēsu, vās u zlātu, [pētica u zlātu i sl., pored: kŭpus nā mēsu, spāvā nā zlātu.

¹ U Pljevljima za ovu pojavu ne znaju imenice tipa pismo; u Pivi je písāmā, kŭmstāvā, drŭštāvā, pored písmima i písmima, kŭmstvima i kŭmstvima i sl., 248.

² U Pivi za ovu pojavu znaju samo *drvo* i *maslo*, 251.

³ U Pljevljima je: sijēna, mēsa, i gvóžda, 252; u Pivi ima sijēna.

Prenošenje akcenta na predloge je dvojako: a) staro u primjerima: *òd zlàta, lža sjēna, prēko mēsa, prēko blāga i novo: ò sūnca, prekò sūnca, izà sūnca.*

II. Dvosložne osnove

1) *Vretèno-vretèna* (Dan., III/6—66)

Ovako i: bogàtstvo (Dan., tip II/2), despòtstvo (Dan., tip II/7).

Od Dan- primjera ovamo ne idu: *bjelance, brašance, klubašce, ledašca, pisamce, rebarce, sedlašce, vlakance, vratašca, ustašca. žumance* (sv po tipu II/4).

2) *Kàndilo-kàndila* (Dan. III/3—65)

Ovako i: bùrilo (Dan., po tipu II/7), krèsalo, zùbalo (Vuk ih nema).

Od Dan. primjera ovamo ne idu: prisoje, raspuće, zagorje (tip II/6), bespuće, Gusinje, besude, bescjenje (tip II/3), držalo (tip II/4), duhalo, kalilo, klepalo, kupalo, kusalo, legalo, sukalo, žarilo (tip II/5), blatište (tip II/8), gradište, godište, dvorište, lovište, ognjište, sudište, ulište tip II/3), bogatstvo, čovječstvo (tip II/1), nasljedstvo (tip II/5) i igralo (tip II/7).

3) *Kàmēnje-kàmēnja* (Dan., III/9—67)

Ovako i: bèspūće, bèsūde, bèscjēnje; gòdište, gràdište, Gùsinje, lòvište, ògnjište, sùdište, ùlište (Dan. sve po tipu II/2), vērānje, (Vuk ima vērānje), pàpērje (Dan., tip II/6); zatim: čitānje, kàrtānje, pēntrānje, rintānje, ròncānje, kao i: jēčmīšte, ròčište, šēdište, sklònište, skròvište (Dan. prvih nema, a svi primjeri na -ište kod Dan. po tipu II/8).

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *pročelje, Zabrdje* (tip II/5), *podnožje, područje, primorje* (tip II/6, *junaštvo, lukavstvo* (tip II/4).

4) *Imánje — imánja* (Dan., III/5—66)

Po ovom tipu ovdje se akcentuju i: junàštvo, lukàvstvo (Dan., tip II/3), držàlo (Dan. tip II/2), tudjínstvo (Dan., tip II/8) vjenčānje (Vuk ima vjenčānje, tip II/3). Ovako i imenice na -ance tipa: *bjelānce, žumānce* (kod Dan. po tipu II/1), kao i: sužānjstvo (kod Vuka je sūžānjstvo, tip II/8), brodàrstvo, mašínstvo, seljāštvo (Vuk ih nema).

5) *Záčelje-záčelja* (Dan., III/1—64)

Ovako i: dúhalo, kálilo, klépalo, kúsalo, légalo, súkalo; žàrilo, nášljstvo (Dan., tip III/2), Zàbrežje, Králjevo (Dan., tip II/9) náselje, préstolje, pored po tipu II/6, ráskršće (Dan., tip II/6), Zàbrde, pročelje (Dan., tip II/3), múljaló, súsestvo (Dan., po tipu II/7).

6) *Pričānje-pričānja* (Dan., III/7—66)

Dan. ima samo četiri: *naseljz, paperje, prestolje, raskršće*, od kojih ovdje po ovom tipu mogu ići samo *naselje i prestolje*; *paperje* ide po tipu II/3, a *raskršće* po tipu II/5. Ovakav akcenat ovdje imaju: pódnòžje,

pódrūčje, prímōrje (Dan., tip II/3), skrétānje, smjérānje (Vuk po tipu II/8), násilje, kúpānje, písānje, sékānje, šétānje i sve glagolske imenice na -anje koje su izvedene od glagola tipa pisati, šéiati- sa / akcentom u infinitivu.

7) Ōlovo-ōlova (Dan., III/4—65)

Tako i: ĭgralo, glādilo, Đakovo, pēckalo, plāšilo. (Dan. ima ĭgralo, Đakovo; Vukov akcenat je kao ovdje), ovdje je i Ūžice (Dan., tip II/9).

Ovamo ne idu *Dunavo* (ovdje je *Dunav*), *despotstvo* (tip II/1), *muljalo*, *suseđstvo* (tip II/5), *grlašce* i slične imenice na -ašce (tip II/4).

Prenošenje akcenta na predloge je novo: ōd olova, ispōd olova, izā janjila, prekō plašila, prekō jezera.

8) Krēsivo-krēsiva (Dan., III/10—67)

Ovako i: gōrivo, mājivo (Vuk ih nema), gārīšce, cřkvišce (Dan. ima gārīšce, cřkvišce, tip II/3).

Ovamo ne idu: *sužanjstvo* i *tudinstvo* (tip I/4).

Prenošenje akcenta je novo: nā koljivo, izā pečiva.

9) Vāljevo-Vāljeva (Dan., III/2—65)

Ovako i Čūpovo, Vūčevo, Kūčevo; a ne idu: Kraljevo, Zabrežje (tip II/5), Đakovo, Užice (tip II/7).

10) Plāndište-plāndišta (Dan., III/8—67)

Dvorište ovdje ide po tipu II/3, a *zborište* po tipu II/8.

Prenošenje akcenta na predloge je novo: ōd plāndišta, prekō Čajniča.

III. Trosložne osnove

1) Dostojánstvo — dostojánstva (Dan., IV/5—68)

Pored Dan. primjera, ovom tipu ovdje pripadaju i: veličánstvo, svjedočánstvo i druge imenice ovoga tipa koje kod Dan. imajt akcenat: veličánstvo i sl.; tako i: starješinstvo, tvrdoglávstvo (Dan., tip III/3), neznabóštvo, nečovjéstvo, siromášstvo (Dan., tip III/2), kao i: činovníštvo, smetenjáštvo; zanovétalo, nadođávalo, naprdívalo; olakšānje (Vuk ima zanovijétalo, olakšanje mu je neakcentovano, a ostalih nema).

2) Zelènilo-zelènila (Dan., IV/4—68)

Tako i: čekétalo, čegřtalo, posušalo, šarènilo (Vuk ih nema), a ovdje je i zlopāmtilo (Vuk ima zlopāmtilo).

Ovamo ne idu: *navijalo*, *nazivalo*, *počivalo*, *pregibalo* tip III/6).

3) Krtòlište-krtòlišta (Dan., IV/12—69)

Ovdje po ovom tipu idu i: zarùkāvlje (Dan., tip III/5), pijùckānje (Vuk ima pijúcanje (tip III/6), bostānište (Dan., bōstanište); zatim mla-tārānje, nogātānje, ukùisānje, šetkārānje (Vuk ih nema).

Ovamo ne idu: *izobilje, obilježje, Podunavlje, Prekodrinje, praskozorje* (tip III/10), *starješinstvo, tvrdoglavstvo* (tip III/1), *vašarište* (tip III/8).

4) *Sàrajevo-Sàrajeva* (Dan., IV/1—68)

Od Dan. primjera ovom tipu ne bi više pripadao ni jedan. Ovdje je, naime: *igumānstvo* (tip III/10), *kàludjērstvo, dēvojàštvo* (tip III/5), *proždīralo* (tip III/2), ostalih nema.

5) *Kūpusište-kūpusišta* (Dan., IV/9—69)

Ovako i: *dēvesīlje, šātorīšte, stōvarište, Pòmorāvlje* (Dan. ima prve dvije po tipu III/3), *kàludjērstvo, dēvojàštvo* (Dan., tip III/4), zatim: *grādilište, rādilište* (Dan. ih nema), kao i glagolske imenice tipa: *dòvodēnje, dònòšēnje*⁴.

Ovdje je: *bostānīšte* (tip III/3), *prīstanište, rāzbojište* (tip III/8), *koritāšce*, (tip III/1), *zarūkāvlje* (tip III/3).

6) *Bezákonje-bezákonja* (Dan., IV/3—68)

Ovdje ovom tipu pripadaju i: *navíjalo, nazívalo, počívalo, pregi-balo* (Dan. tip III/2), kao i: *protézanje, natézanje, zatézanje, masíranje, sekíranje, namjéstanje, poljévanje; natézalo, zatézalo, Šegétalo, ométalo* (kod Vuka je *nāmještānje, prēmještānje*, tip III/5, u Pivi je *namjéstānje*).

7) *Nezákōnstvo-nezákōnstva* (Dan., IV/11—69)

Dan. ima samo ovaj primjer za svoj tip IV/11. U Pivi ovakav akcenat imaju i glagolske imenice tipa: *zamještanje, namještanje*⁵. Mada te imenice ovdje idu po tipu III/6, ponekad se može čuti i dužina iza akcentovanog sloga, što znači da te imenice tada idu po ovom tipu.

8) *Rázbojište-rázbojišta* (Dan., IV/7—69)

Dan. ima samo dvije: *razbojište i šetalište*. Takav akcenat ovdje imaju i: *prīstanište, vašarište, záklonīšte*⁶.

9) *Smēderevo-Smēdereva* (Dan., IV/2—68)

Ovako i: *Bőrojevo, Bőgojevo, Pődujevo*; ne ide *apostolstvo*, a nema *premaleće*.

10) *Víjalište-víjališta* (Dan., IV/10—69)

Ovdje ovako i: *māslinište, bōlovānje, dēvovānje, cārevānje* (kod Vuka je *bolòvānje, devòvanje*), kao i: *igumānstvo* (Dan. tip III/4), a može se čuti i *izobīlje, pored izobīlje* (tip III/5); tako i: *ōbilježje, Pōdunāvlje, prāskozōrje*.

IV. Višesložne osnove

1) *Kijámetovanje-kijámetovanja* (Dan. nema)

Tako i: *munáfikovanje-munáfikovanja*.

2) *Namigívanje-namigívanja* (Dan. nema)

Ovakav akcenat ovdje imaju glagolske imenice tipa: *objavljívanje, oporezívanje, prenemáganje, potpomáganje*.

⁴ i ⁵ Piva, 258 i 259.

⁶ Piva, 259.

3) *Vazduhoplóvstvo-vazduhoplóstva* (Dan., V/3—70)

Ovako i: pomilovánje, oslobodjénje, unapredénje (Vuk ih nema).

4) *Namastirište-namastirišta* (Dan., V/5—70)

Nisam čuo drugi Dan. primjer: *panadjurište*.

5) *Pàljetkovānje-pàljetkovānja* (Dan. nema).

Ova imenica sama za sebe čini tip.

KONSONANTSKE OSNOVE

I. Osnove na -n

Kao i kod Dan., imenice ovoga tipa prenose akcenat u množini i glase *plemèna*, *vremèna*, *vimèna*.

II. Osnove na -t

1) *Kùbe-kùbeta* (Dan., I/3—72)

Ovak i *bùre-bùreta* (Dan., tip I/4).

Kod Dan. u genitivu množine imamo: *křkmētā*, *těstētā*. Ovdje je: *kubētā*, *dugmētā*, *đulētā*.

2) *Júne-júneta* (Dan., I/1—71)

Daničić je konstatovao skraćivanje akcenta kod izvjesnog broja imenica ovog tipa: *dijète*, *djèteta*, *jáje-jájeta*, *júne-júneta*; nije znao da li to skraćivanje imaju imenice tipa *brávče*, *zvénce*, a pretpostavljao je da i one imaju skraćivanje akcenta. U Pivi imamo: *dijète-děteta*, ali *brávče-brávčeta*⁷.

Ovaj se govor slaže sa Pivom, samo tu imamo i kod prve grupe imenica ponekad akcenat nominativa: *júne-júneta-júnetu*, *jáje-jájeta-jájetu*⁸.

3) *Jānje-jānjeta* (Dan., I/4—72)

Dan. ima u genitivu množine: *čēbētā*, *čāgētā*; ovdje je *čebētā*, *čagētā*. Prenošenje akcenta je novo: *nā čebe*, *prekò čebeta*.

4) *Prāse-prāseta* (Dan., I/2—71)

Ovaj se tip miješa sa tipom *bēpče-bēpčeta* i imamo: *blízne-blížneta* i *blízne-blíznetā*, ali je *ždrēbe-ždrēbeta* (tip 3)

5) *Bēpče bēpčeta* (Dan., I/2—71)

Ovako mogu da se akcentuju i imenice tipa: *prase*, *blizne*.

6) *Burénce-burénceta* (Dan., I/4—73)

Ranije je rečeno da imenice tipa *bjelánce* i *žumánce* mogu ići i po ovom tipu. Samo po ovom tipu idu imenice tipa: *seljáče*, *pokróvče*, *pilénce*.

⁷ i ⁸ Piva, 261.

III. Osnove na -s

Něbo i tijelo (tjělo) ovdje se mijenjaju po promjeni tipa *polje* i *meso*. Oblici *neběsa* i *čuděsa* postoje kao pluraliatantum.

Nisam čuo u ovom govoru *tjele a*.

ZAMJENICE

Neslaganje sa književnim akcentom zamjenica ogleda se u uopštavanju ∞ akcenta mjesto književnog \ . Ovakav akcenat nalazimo u svim govorima Hercegovine¹. Tako ovdje imamo samo: mēne, mēni; tēbe, tēbi; sēbe, sēbi; njēgā, njēmu.

Prenošenje akcenta na predlogu uvijek je novo:

a) nā mene, nā tebe, nā sebe, iza njegā, prēd njegā, prēt sebe, sà sebe;

b) izā mene, isprēd mene, izā sebe, prekò nās, prekò vās.

Ako predlog dolazi ispred enklitičkih oblika zamjenica, premošenje je drukčije, i imamo:

a) ná me, ná te, zá se, pó nju

b) pódā me, pódā te, prēdā se, mēdjū se; pō nj, zā nj.

Enklitički oblici: *ih*, *i*, *ji*, *jim* ovdje su uvijek kratki.

Silazni akcenat imamo i u oblicima pridjevskih zamjenica: ōvāj-ōvogā-ōvome; tógā-tóme; ōnāj-ōnogā-ōnome. Tako i: kōjī, kōjā, kōje; čījī, čījā, čījē i sl. ali: mōjegā (mōgā), tvōjegā (tvōga), svōjegā (svōga), mōjīm, tvōjīm, svōjīm.

Prenošenje akcenta na predloge je novo: ū ovāj, ōd ovogā, prekò ovogā, izā onogā, izā čijegā, prekò kojega.

U ovom govoru, kao i u drugim jekavskim govorima Hercegovine, još vrijedi zakon da se silazni akcenti obavezno prenose na predloge. Izuzetak mogu činiti samo oni slučajevi kad je na zamjenici u isto vrijeme i akcenat rečenice, tada može ostati i silazni akcenat na zamjenici, iako je ispred nje neakcentovani predlog. Tako imamo pored: svē je tō izgrāđeno zā ovog vākta; iz ovē njīvē je iskōčijo; ū kojeg si pōšō? i: do sāmē zōrē su šēdiii; gōrī si o svākē žēnē i sl.

PRIDJEVI

I. Jednosložne osnove

1) *Bōs-bōso*: *bōsi-bōsō* (Dan., 213)

Kao i kod Dan., i ovdje ovom tipu još pripada samo pridjev gō.

¹ O ovoj pojavi v. Piva, 263—268. i tamo navedenu literaturu.

2) *Növ-nòvo: nòvī-nòvō* (Dan., 213; Piva, 277)

Ovdje ovako i: bŕz-bŕzo, gŕk-gŕko, cŕn-cŕno, tvŕd-tvŕdo, lōš-lōšo, trōm-trōmo, dŭg-dŭgo, mŕk-mŕko, pjān-pjāno, plāh-plāho, prāv-prāvo, prōst-prōsto, pŭn-pŭno, rād-rādo, sīt-sito, slāb-slābo, smēd-smēde, spōr-spōro, stŕm-stŕmo, tŭh-tiho, čil-čilo, čist-čisto. Kako vidimo, ovdje ovom tipu pripadaju pridjevi Dan. tipa zdrāv-zdrāva-zdrāvo. Taj tip ovdje se izjednačio sa tipom nōv-nòvo tako da ni jedan od Dan. primjera nije sačuvao akcenat koji nalazimo kod Vuka.

3) *Mèk-mèka; mèkī-mèkā* (Piva, 278)

Po ovom tipu može ići i mŕk-mŕka (pored po tipu I/2), akcenat ovoga tipa ima i pridjev lāk-lāka, ako nije lāhak-lāhka.

4) *Dòbar-dòbra: dòbrī-dòbrā* (Dan., 222)

Dan. ima samo jedan primjer za ovaj tip. Ovdje, kao i u Pivi, ovom tipu pripada veći broj pridjeva. Tako imamo akcenat ovoga tipa kod pridjeva: òštar, mòdar, òbal¹; kao i: hītar, bīstar, vītak, gībak, glādak, klīzak, krēpak, krōtak, ljūbak, mŕzak, nīzak, pītak, slādak, tānak, ūzak; vlāžan, gādan, glōtan, jādan, jāsan, kŕšan, lāžan, mōčan, mŭčan, plōdan, rōdan, rōsan, sīlan, sītan, strīčan, sŭzan, trōšan, čūdan, čāsan (kod Dan. ovi pridjevi obično imaju akcenat nom. jednine m. r). Neki od ovih primjera mogu imati i akcenat tipa I/5.

5) *Tānak-tānka: tānkī-tānkā* (Piva, 280)

Akcenat ovoga tipa mogu imati i pridjevi: vītak, glādak, krēpak, mŕzak, nīzak, slādak, tānak, ūzak (pored po tipu I/4; čini se da je običniji akcenat ovoga tipa); samo je, međutim: lāhak-lāhka: lāhkī-lāhkā; mèhak-mèhka: mèhkī-mèhkā.

6) *Sitan-sitna: sitnī-sitnā* (Piva, 281)

U Pivi ovaj tip čine samo dva pridjeva: *vitak* i *sitan*; Dan. ga nema kao tip. Ovdje, opet, imamo dva pridjeva koji se kolebaju između ovoga i još nekog drugog tipa. Tako se pridjev *sitan* koleba između ovoga tipa i tipa I/5; *vječan* između ovoga tipa i tipa I/4.

7) *Górak-górko: gōrkī-gōrkō* (Dan., 215)

Ovako i: brīžan, grjēšan, gnūsan, vóljan, vjēran, znójan, željan (rjede brīžan, vjēran, kod Dan. po njegovom tipu bīstar, 221), kīvan, táman, trúdan, túžan (Dan. po tipu I/11). Pridjevi krátak i plítak, koji imaju akcenat ovoga tipa, u određenom vidu znaju za dublet krátkī i krátkī, plítkī i plítkī, posljednji je običniji.

8) *Mlād-mlādo: mlādi-mlādō* (Dan., 212)

Ovako i: sīv (Dan. po tipu I/9), zatim: bōn, fīn, sām².

¹ I u Pivi su po ovom tipu: *gladak, g bak, sladak, tanak, uzak*, 280.

² I u Pivi je po ovom tipu *siv*, 283; tako i u Pljevljima, 143.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *brz, grk, tvrd, crn*, koji u osnovi imaju kratko *r* i idu po tipu I/2.

9) *Pūn-pūna-pūno* (Dan., I/2—213)

U Pivi ovaj tip čine pridjevi tipa zdrāv-zdrāvo, koji imaju u svim oblicima akcenat nom. jednine m. r. Kako je ranije rečeno, pridjevi ovoga tipa ovdje su se izjednačili sa pridjevima tipa *nov-nova* i tamo su navedeni.

10) *Skōtan-skōtna: skōtnī-skōtnā* (Dan., 221)

Po ovom tipu ovdje se mogu još akcentovati: *sprēman, sprētan, hītan* (Dan. ima *hītan*, tip I/11); *sjājna, zbābna, ždrēbna*.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *vitak, ljubak, mrzak, nizak, pitak, sladak, tanak, uzak* (tip I/4), kao ni: *brižan, griješan, kužan, vjeran, voljan* (tip I/7), a *bolan* može imati i akcenat tipa I/11.

11) *Dīvan-dīvna: dīvnī-dīvnā* (Dan., 216)

Takav akcenat mogu imati i pridjevi: *bolan* (pored po tipu I/10), *brižan, vjēran* (pored po tipu I/7).

Ovdje je: *kīvan, táman, trūdan, túžan* (tip I/7), *hītan* (tip I/10), *vjēčan* (tip I/6); ne postoji *glavan*, ima samo određeni vid *glāvnī* (tip I/6).

12) *Vrátnī-vrátnā* (Dan., 217)

Ovakav akcenat može imati i pridjev *zīdni*, iako oba, zajedno sa drugim Dan. primjerima: *guzni, mesni, repni, rudni*, mogu imati i akcenat tipa I/11. Jedino se ne kolebaju: *pētnī i répnī*.

13) *Gōrnjī i gōrnjī*

Dvojak akcenat imaju još i: *dojnji i krajnji*. Dan. ima samo prvi akcenat, u Pivi imamo isto dublete, ali se semantički razlikuju. Ovdje te razlike nema.

14) *Pāši-pāšā*

Ovaj se pridjev odvaja od Dan. primjera tipa *brāvljī, divljī, psēcī* (u Pivi je *psēcī*).

II. Dvosložne osnove

1) *Gōtov-gōtova — gōtovī-gōtovā* (Dan., 217)

Ovako i: *šiljas(t)*, (Dan., po tipu II/6a), i pridjevi *na-ov*: *brēzov, būkov, klēkov, krūškov, lipov* i sl. (Dan., po tipu II/6a); zatim: *kōštan, lāgan, mēkan, vōden* (ali: *pīpūn vōdēn*), *vōštan, lēden, mārven, mēden, vūnen, vāren, pašin* (Dan., II/6a); *kōsmat, līsnat; rjēcīt; gōlcat* (Dan. po tipu I/7). Ovdje je *vēlik-vēlika-vēliko*, ali *vēlikī-vēlikā-vēlikō*.

Pridjevi: *bakren, sičan* kolebaju su između ovoga i tipa II/6a; ovamo ne idu: *lukav, očev, Petrov, svekrov, tvorov* (tip II/6a), *lučev, momkov* (tip II/5a).

2) *Sēbičan-sēbična: sēbičnī-sēbičnā* (Dan., 225)

Tako i *životan*.

Od Dan. primjera ne idu po ovom tipu: *koristan, ljubazan, obilan* (tip II/8).

3) *Dùšëvan dùšëvna: dùšëvni* (Dan., 229)

Dan. ima *dùšëvan* (tip II/8), a po ovom tipu ovdje se akcentuju još: *bùnōvan, mòčvāran, òkōran, sùmōran, tēmēljan* (Dan., tip II/8), a čuje se i: *dùšëvan, mòčvāran*, kao kod D., *mògūćan, mājūšan* (Dan. ima *mogūćan* i *majūšan*).

4) *Zèlen-zelēna: zèleni zèlenā* (Dan., 218)

Tako i: *dŕven-drvēna* (Dan. po tipu II/6 a), kao i: *pìtom-pitōma, žèstok-žestōka* (Dan. ima *žèstok* po tipu II/6 a)³; nizok ovdje ne postoji.

5 a) *Blāžen-blāžena: blāženi* (Dan., 214)

Tako i: *lúčev, mómkov* (Dan., po tipu II/1), *zóvin, sóvin* (Dan., ima *sōvin*, II/6 a); zatim: *púnčev, súčev, Títov, svéčev, srémčev* (Dan. ih nema).

Ovamo ne idu: *tatīn* (tip II/6 a), *banov* (II/9), a *ježev* se koleba između ovoga tipa i tipa II/9).

5 b) *Závjetan-závjetna: závjetni* (Dan., 224)

Dan. za ovaj tip navodi samo *mamuran* (ovdje tip II/8) barutni, vašarni, tarnični. Pored: *zadržan, zasluzan, náredan, príličan, zavisan, závidan* i sl., koje nalazimo i u Pivi⁴, ovom tipu ovdje mogu pripadati još i: *pródoran, prégibna* (kost), *prímjeran, násilan*, (pored po tipu II/5c. kao i *náporan*), *prélazan, prévozan, próhoda, prólazan, pristupan, príbližan, prigoda, rásploda, ráshoda, zánosan*.

5 c) *Zámōran-zámōrna*

Dan. nema, a nema ga ni u Pivi. Ovako još mogu da se akcentuju i: *prímjēran, prísilan, násilan, nápōran*.

6 a) *Gūbav-gūbava: gūbavi* (Dan., 219)

Ovako i: *lūkav, očev, Pětrov, svēkrov, tvōrov* (Dan., po tipu II/1). *tātīn* (Dan., II/5 a); kao i u Pivi, i ovdje *prāljin, švāljin* idu i po ovom tipu, Ovamo ne idu pridjevi tipa *brezov, bukov* (tip. II/1).

6 b) *Pāmetan-pāmetna* (Dan., 226)

Od Dan. primjera ne ide *sebičan* (tip II/2).

7) *Kŕvāv-kŕvāva: kŕvāvi* (Dan., 223)

Od svih Dan. primjera samo pridjev *krvav* ovdje ide po ovom tipu. Svi drugi primjeri: *golcat, novcat, pravcit, samcit*, idu po tipu II/1; akcenat ovoga tipa ovdje ima još i pridjev *vāljān-vāljāna* (Dan. ima *vāljān-valjāna*, a i u Pivi je kao ovdje).

8) *Māmūran-māmūrna* (Dan., 229)

Tako i: *izdāšan, izlīšan, izrāvan, kōmōdan, kōrīstan, kūrāža:n, prīvātan, spōsōban, sićūšan, zālūdan*.

³ I u Pivi po ovom tipu idu *pìtom* i *žestok*, 287.

⁴ Piva, 288.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *bunovan*, *duševan*, *močvaran*, *okoran*, *osoran*, *sumoran*, *temeljan* (tip II/3)

9) *Bánov-bánova* (Dan., 215)

Tako i *pâlčev*, *zêčev* (Dan. nema), a *ježev* se koleba između ovoga tipa i tipa II/5a.

10) *Zâdružan-zâdružna* (Dan., 224)

Dan. ima samo *misalan*, koji ovdje ne postoji, a i naš se primjer koleba između ovoga tipa i tipa II/5b.

III. Trosložne osnove

1) *Bòdljikav-bòdljikava: bòdljikavi* (Dan., 224)

Tako i: *bòginjav*, *švâlerov* (Dan., tip III/3), *kòrnjačin* (Dan., III/5), *Ādamov* (Dan., III/6), *principov* (Dan., III/10), *Gâvanov* (Dan., III/8).

Daničić po ovom tipu ima i pridjeve tipa: *brijaći*, *jahaći* i sl. Ovdje, međutim, redovno imamo: *brijaći*, *Dužine* se čuvaju u svim oblicima. I ovdje je: *jûneći*, *têleći*, kao kod *Daničića*, pored *jâgnjeći*, *jâreći* (tip III/7).

2) *Đèvôjčin-đèvôjčina* (Dan., 229)

Daničić ima samo nekoliko primjera za ovaj tip. Ovdje se tim primjerima pridružuju: *Jâdrânkin* (Dan. *Jâdrânkin*), *Jâsmînkîn*, *Dârînkîn*, *Râdôjkin*. Ovako se akcentuju i pridjevi koji imaju samo određeni vid kao: *džžâvnî*, *dòmācî*, *tòvârî* (Dan., 229).

3) *Bolêšljiv-bolêšljiva* (Dan., 227)

Pored: *bremènit*, *kamènit*, *mješòvit* i *znamènit*, koji po ovom tipu idu i u Pivi, ovako se ovdje akcentuju još i: *strmènit*, *kršèvit*, *snjegòvit*; *sladûnjav*; *namètljiv*, *nasrètljiv*, *čangrèljiv*, *oplpljiv*, *priljèpljiv* (Dan. ih ne navodi).

Od Dan. primjera ovom tipu ne pripadaju: *boginjav*, *švalerov* (III/1), *sokolov* (III/7). Ovdje nisam čuo: *sabovljev*, *peteljev*, *ležećiv*, *lapatljiv*, *žuljaiv* (ovdj je *žuljav*), *kičeljiv*, *sipljaiv* (ovdje je *sipljiv*).

4) *Siròmašan-siròmašna* (Dan., 231)

Dan ima još: *bericetan*, *kukuruzan* i nekoliko pridjeva koji se javljaju samo u određenom vidu. Pored tih, ovom tipu ovdje pripadaju i: *gospòdičan*, *malèričan*, *venèričan*.

U svim oblicima akcenat ostaje isti.

5) *Kúsonjin-kúsonjina* (Dan., 223)

Ovom tipu pripadaju ovdje i: *brádonjin*, *mlákonjin*, *réponjin*, *šéponjin*, *zékonjin*, kao i svi pridjevi obrazovani od trosložnih imenica m. r. tipa *brádonja*, *zékonja*.

Od Dan. primjera ovamo ne idu: *kornjačin* (III/1), *biròvljev* (III/6).

6) *Kováčev-kováčeva* (Dan., 227)

Ovako i: biróvljev (Dan., III/5), kao i svi pridjevi izvedeni od imenica m. r. tipa: težák-težáka, sèlják-seljáka, mòrnār-mornára; malínov, mornárovi, maršálov, šoférovi, vojníkov i sl.

Ovom tipu ne pripadaju pridjevi izvedeni od imenica koje imaju akcenat na prvom slogu tipa vòzār-vòzāra, gātār-gātāra (III/8).

7) *Milostiv-milostiva* (Dan., 226)

Tako i: jāgnječi, jāreči (Dan., III/1), sòkolov (Dan., II/3)

8) *Lābūdov-lābūdova* (Dan., 229)

Ovom tipu ovdje pripadaju i svi pridjevi izvedeni od imenica m.r. sa silaznim akcentom na prvom slogu tipa: vòzār, pòštār: čīzmārev, gātārev, kāblārev, kòtlārev, kíčmārev, lādārev, mēsārev, vòzārev, zlātārev (Dan., po tipu III/6).

Ovamo ne ide: *Gavanov* (III/1).

9) *Čūdnovāt-čūdnovāta* (Dan., 230)

Dan. ima samo četiri primjera za ovaj tip: *čudnovat, gostovan, duplovan, ogotan*. Osim čudnovat, u ovom govoru ne postoje drugi Dan. primjeri, a ne bih znao više nijedan koji bi išao po ovom tipu.

10) *Mājstorov-mājstorova* (Dan., 224)

Pored: āndelov, jētrvin, i zāovín (pored zāovín), ovom tipu ne pripada više nijedan primjer u ovom govoru. Tako Dan. *principov* ovdje ide po tipu III/1, *fratorov* po tipu II/9; a *groničav, dīnderov, ciporov* nisam čuo.

11) *Pūtnikov-pūtnikova* (Dan., 228)

Dan. ima samo ovaj primjer. Ovdje po ovom tipu mogu ići i: bījednīkov, časnikov, rādnīkov, rūdnīkov, prāvnīkov, dūžnīkov, pored po tipu III/10). Rjede po ovom tipu idu: jetrvín i zaovín (tip III/10). U svim oblicima akcenat ostaje nepromijenjen.

IV. Višesložne osnove

1) *Gūsjeničav-gūsjeničava* (Dan., 230)

Tako i: mòliočev, prātiočev, tūžiočev (Dan. ih nema).

2) *Gòvedārev-gòvedāreva* (Dan., 232)

Pored Dan. primjera: *kožuharev, kašičarev, odžačarev, provišurov, cediljarev*, ovdje ovom tipu pripadaju i: grāničārev, òpančārev, sltničārev, slāstičārev

3) *Čemèrikast-čemèrikasta* (Dan., 231)

Tako i: čuftèlijin, grahdričav, kopilicin, puštènicin; kao i: majstòrušin, Gadārušin, Berbèračin, Medānušin, Vanòvušin.

4) *préšedníkov-préšednikova* (Dan., 232)

Ovom tipu pripadaju svi pridjevi izvedeni od trosložnih imenica m. r. sa ' na prvom slogu i dužinom na trećem slogu, kao préšedník-préšedníka,

rázvodník-rázvodníka. Tako imamo: kóčničārev, náletníkov, nápasnikov, námjesníkov, prólazníkov, póšedníkov, rázredníkov i sl.

5) *Gospodārev-gospodāreva* (Dan., 231)

Pored Dan. primjera, ovdje ovom tipu pripadaju i: činovníkov, dezertérov, kandidátov, konduktérov, milicájčev, policájčev, pomoćníkov.

6) *Īmenjākov-īmenjākova* (Dan., 232)

Pored Dan. *jabučārev*, ovdje se ovako akcentuje i nādnīčārev; nema Dan. ilidžarev.

AKCENAT GLAGOLA

Ovdje ću dati samo najglavnije razlike između akcenta glagola ovoga govora i akcenta glagola Vukova jezika.

I. Infinitiv

Najvažnija razlika između akcenta infinitiva ovoga govora i Daničičeva akcenta ogleda se u tome što mjesto Dan. akcenata uzlazne prirode na prvom slogu glagoli prve vrste ovdje imaju silazne akcente. Tako prema Dan. primjerima:

městi, léci, trěsti, vūci, vėsti

ovdje je: mēs(ti), lěc(i), trēs(ti), vūc(i), vės(ti), a prema Dan. primjerima:

bōsti, mēsti, rēci, tēci, žēci

ovdje je: bōs(ti), mēs(ti), rēc(i), tēc(i), žēc(i).

Ovakav akcenat nalazimo i u susjednim govorima, a i neki drugi govori znaju za dvojak akcenat infinitiva glagola ove vrste. Prof. Vuković ovu pojavu dovodi u vezu sa starijim stanjem i misli da „poreklo tome treba tražiti ili u nekadanjem odnosu prostog i složenog glagola — stvorenom praslavenskim zakonima metatonije, — ili u odnosu akc. infinitiva i supina, stvorenom u baltijsko-slovenskoj eposi (klēti > klētī prema klēti)¹“.

Ovo pitanje, nema sumnje, zahtijeva više analize, u koju se ja ovdje neću upuštati. Ja ću ovdje samo ponoviti ono što je ranije konstatovao prof. Stevanović. To su sve prosti glagoli koji su u ovim govorima obično jednosložni pa, sasvim prirodno, tu ne možemo ni očekivati drugi akcenat osim silaznog².

Kod složenih glagola isto imamo drukčiji akcenat od Vukova. Naime, kod Dan. svi glagoli koji su složeni sa glagolima tipa *trestī plestī* čuvaju akcenat prostih glagola: otrěsti, poměsti. U ovom govoru,

¹ Piva, 304.

² S. D. Zb. X, 151.

opet, imamo akcenat povučen na prefiks: òtrēs(ti), òples(ti), što se da objasniti savremenim akcentskim zakonima, kojim su podložne i druge vrste riječi: nikad uzlazni akcenat ne može stajati na posljednjem slogu.

Druga odstupanja od Dan. akcenta infinitiva svode se na pojedinačna neslaganja, koja ja ovde neću navoditi.

II. Prezent

Postoje tri značajnije razlike između akcenta prezenta ovoga govora i Dan. To su:

1) U ovom govoru nemamo dug vokal *e* u nastavku za prezentsku osnovu ako je na prethodnom slogu akcenat uzlazne prirode.

2) U oblicima množine ovaj govor ne zna za povlačenje akcenta prema kraju, nego i u tim oblicima ima akcenat kao i u jednini.

3) Ima ponekad odstupanja od Dan. i u odnosu prosti — složni glagol.

1) Nastavak za prezentsku osnovu *e* ovdje je uvijek kratak ako dolazi neposredno iza sloga na kome se nalazi bilo koji akcenat uzlazne prirode³:

métēm-métěš, métěmo-métěte;

trésēm-trésěš, trésěmo-trésěte;

vézēm-vézěš, vézěmo-vézěte

kao i: grěbēm-grěběš, grěběmo-grěběte;

plětēm-plětěš, plětěmo-plětěte;

Tako i: dádēm-dáděš; znádēm-znáděš; kùnēm-kùněš, pljévēm-pljěvěš; pásēm-pásěš i sl.

Naravno, ni izvedeni glagoli nemaju dužine:

otrésēm-otrésěš, otrésěmo; izvézēm-izvézěš, izvézěmo; oplětēm-oplětěš, oplětěmo; izvzězēm-izvzězěš, izvzězěmo; dozòvēm-dozòvěš, dozòvěmo; donèsēm-donèsěš, donèsěmo i sl.

Dužine nema ni u oblicima glagola *moći*, iako to *e* ne dolazi iza akcenata uzlazne prirode: mōžěš-mōžě, mōžěmo-mōžěte ili mōrěš-mōrě, mōrěmo-mōrěte.

Daničić kod svih ovih glagola ima dužinu na vokalu *e*.

Ako se uzlazni akcenat ne nalazi neposredno na prethodnom nego na nekom drugom slogu, dužina se čuje:

pòmožěš, pòmožěte; prišednēm-prišedněš, prišedněmo-prišedněte; dòčujēm-dòčujěš, dòčujěmo-dòčujěte.

U Pivi nema dužine na vokalu *e* kod glagola tipa *biti*, *šiti*: bijēm-bijěš; križēm-križěš; šijēm-šijěš. Ovdje, međutim, imamo redovno: bijēm, šijēm.

³ Ta je pojava poznata i susjednim govorima: Pljevlja, 149; Piva, 319.

2) Kod Dan. nalazimo nekoliko glagolskih grupa koje u 1. i 2. licu množine imaju /akcenat na vokalu ispred ličnog nastavka. Kod Dan. je:

pečēmo-pečēte; pletēmo-pletēte, iako i pečēmo-pečēte; plētēmo-plētēte (str. 93); želīmo-želīte; držīmo-držīte i sl. glagoli (str. 129); zelenīmo-zelenīte i sl. glagoli (str. 131); lomīmo-lomīte (str. 144); čitāmo-čitāte i sl. glagoli (str. 166); oružāmo-oružāte (str. 169) i zovēmo-zovēte (str. 184).

Ovakav akcenat od većine navedenih glagola nalazimo i u govoru današnje istočne Hercegovine. Ovaj govor, međutim, uopšte ne zna za povlačenje akcenta u množini, i tu je redovno:

pečēmo-pečēte; plētēmo-plētēte; donēsēmo-donēsēte; želīmo-želīte; držīmo-držīte; zelēnīmo-zelēnīte; lōmīmo-lōmīte; čitāmo-čitāte; oružāmo-oružāte; zōvēmo-zōvēte⁴.

3) Treća značajnija razlika između akcenta prezenta ovoga govora i Dan. akcenta ogleda se u tome što kod Dan. akcenti uzlazne prirode prostih glagola ne mijenjaju svoje mjesto ni u složenim glagolima:

a) Prosti glagoli: trūbiti, bljēštiti, būjiti, vīriti, dūljiti, žmīriti, žūriti, kākiti, klīziti, nāgliti, pīljiti, pljēviti, pūziti, rūditi, sīpiti, slāditi, sljēditi, smjēšiti, strēpiti, tājiti, težiti, tlāpiti, ćūtiti, cūriti, škīljiti — imaju akcenat prezenta kao i Dan. ali složeni sa njima nemaju akcenat prostog glagola, kako je to kod Dan., nego ga povlače na prefiks:

zāvīrim, zāzmīrim, pōžūrīm, prēnāglīm, dōpūzīm, zāslādīm, zātājīm, prōcūrī i sl.

Za razliku od Dan., po ovom tipu ovdje se akcentuju i glagoli: blūditi, būljiti, gājiti, jūriti, lūditi, pīriti, cūriti (kod Dan. svi po tipu hvāliti-hvālīm).

b) Prosti glagoli: bjēžati, bjēšnjeti, bōljeti, būktjeti, vrvjeti, glādnjeti, gōrjeti, gřmjeti, željeti, žēdnjeti, kōpnjeti, lēžati, lētjeti, plāmtjeti, sjēdjeti, stōjati, trēptjeti, trčati, (koji se ovdje fonetski jednače sa glagolima tipa *nositi*, *voditi*) slažu se akcentom prezenta sa Dan., ali kad su složeni, i oni, kao i ranije navedeni, povlače akcenat na prefiks pa imamo:

pōbojīm se, rāzbolīm se, rāzbuktī, ògladnī, izgorī, zāgrmi, zāželi, òžednī, pōležī, pōletī, zāplamtī, pōsedī, pōstojī, prētrpī, pritrčī, kao i: ògoli, òdoli, òkorī, zātrūdī.

Kod Dan. je samo: *zažēlim*, *zadržīm* i sl.

U Pivi imamo akcenat na prefiksu i kod glagola tipa: mesti, plesti, peći, kleti, zvati: òpletēm, pōmetēm, ispečēm, zākunēm, zāzovēm, nāzovēm⁵. Ovdje ti glagoli zadržavaju akcenat prostog glagola pa imamo oplētēm, pomētēm, ispēčem i sl.

⁴ Isp. u Pivi, 321—323.

III. Imperativ

Oni glagoli prve vrste koji se ne slažu sa Dan. u akcentu infinitiva (*tresti*, *peći*, *doći* i sl.) slažu se sa Dan. u akcentu imperativa pa uvijek imamo:

trési, méti, vézi; plèti, rèci, pèci; dódi, nádi, pódi kao i: otrési, izméti, navézi; porèci, ispèci, oplèti; pridódi, pronádi, iznádi i sl.

Glagoli „kojima se u osnovi nastavak *k mijenja na a“ kod Dan. mijenjaju akcenat u ovom obliku pa imamo: dŕži, dŕžimo, pòdrži, pòdržimo, tako i: bjèži, tŕči i izvedeni. U Pivi ovu promjenu akcenta imamo samo kod glagola bježati i ležati⁶. Ovaj govor ne zna za takvo pomjeranje akcenta i uvijek ima: *dŕži*, *podŕži*; *tŕči*, *potŕči* i sl.

IV. Aorist

Akcent aorista ovog govora dobrim dijelom se slaže sa Dan. akcentom ovoga oblika. Odstupanja su ova:

1) Pravilo je savremenog književnog jezika našeg, a tako je i kod Dan., da svi oblici aorista, osim 2. i 3. lica jednine, imaju akcenat kao i infinitiv⁷. Ovaj govor to potvrđuje za sve glagole osim onih koji se ni oblikom ni akcentom ne slažu sa Daničićem. To su gagoli prve vrste tipa *tresti*, *plesti*, *doći*. Naime, kod glagola ove vrste u aoristu imamo uvijek Dan. akcenat, iako taj akcenat oni nemaju u infinitivu:

trésoh, vézoh, métoh; plètoh, rèkoh, lègoh; dóđoh, náđoh, pódoh iako: trës, mës, vës; plës, lëc, rëc; dôc, nâc, pôc i sl.

2) Jedan broj glagola ovoga govora ima akcenat osnovnog sloga u 2. i 3. licu jednine, a kod Dan. imaju akcenat ostalih oblika. Tako prema Dan.:

lèže-zalèže; rèče-porèče; naljèže izide; obide; pøjede — ovdje je: lèže-zàlèže; rèče-pòrèče; nàlježe; izide; òbide; pøjede.

Prema Dan.: tŕnu-pretŕnu; krènu-pokrènu; víknu-podvíknu — ovdje je: tŕnū-prètŕnū; krènū-pòkrènū; víknū-pòdvíknū; tako i stèže, zăprèže, prema Dan. stéže, zapréže.

Dan. ima: rāzbi, zāuzbi, a ovdje i ti glagoli imaju u 2. i 3. licu jednine akcenat osnovnog sloga: rāzbī, zāuzbī. To isto imamo i kod glagola tipa *pisati*, *vezati*. Kod Dan. je: zapisa, povéza, zakáza, a ovdje je običnije: zăpīsā pŏvēzā, zăkāzā, a ni Dan. akcenat nije nepoznat.

3) Kod ostalih glagola, ako ima neslaganja između ovoga govora i Dan. u akcentu infinitiva, ima neslaganja i u akcentu aorista. Tako, prema Dan.: prēsti-prēdoh; sjēcī-sjěkoh, ovdje je: prēs-prédoh; sjēc-sjěkoh.

⁶ Piva, 321—323.

⁶ Piva, 329.

⁷ N. J., n. s., V, 251.

V. Glagolski prilog sadašnji

Neslaganje sa Dan. su mala; i to:

1) Dan. kod nekih glagola ima povlačenje akcenta prema kraju riječi: želéći, držéći. Ovakav je akcenat poznat i govoru Pive i Pljevalja⁸. Ovdje je redovno: žèlèći, dṛžèći; lòmèći, tṛčèći i sl.

Prema Dan. vrúći, (str. 126) i zručí, ovdje je: vrījūcí, i zriījūcí jer je i 3. lice mn. prezenta vrījū, i zriījū. (v. N. J. n. s, VIII, 28—36).

VI. Trpni pridjev

Za akcenat trpnog pridjeva u savremenom književnom jeziku našem karakteristično je „da se ovaj oblik najčešće slaže s prezentom, da je samo u malog broja glagola koji se prezentom i infinitivom ovdje razlikuju, trpni pridev jednak s infinitivom“.⁹ To pravilo vrijedi i za Vukov jezik, a vrijedi i za ovaj govor. Značajnije razlike između akcenta trpnog pridjeva ovoga govora i Vukova jezika su ove:

1) Glagoli prve vrste tipa *tresti*, *vesti* koji u prezentu imaju akcenat na prvom slogu (trésem, vézem) kod Dan. ga zadržavaju i u trpnom pridjevu: tréšen-trésena-tréseno; vézen-vézena-vézeno. U ovom govoru trpni pridjev tih glagola ima akcenat kao Dan. tip plesti, peći pa nalazimo: trèsen-tresèna-tresèno; vèzen-vezèna-vezèno.

2) Dan. ima: jèden-jèdena-jèdeno; izjeden-izjedena-izjedeno, a ovdje je: jèden-jedèna-jedèno; izjèden-izjedèna-izjedèno¹⁰. Tako je ovdje i: kràden-kradèna-kradèno; ukràden-ukradèna-ukradèno; kao i: grižen, šèčen, prèden, pomužèna i izvedeni. Kod Dan. je sjèčen-sjèčena; òpreden-òpredena i sl.

3) Dan. ima znât-znâta; znân-znâna, kao i: brân-brâna; prân-prâna, a ovdje je samo: znât-znáta; znân-znána; brât-bráta; brân-brâna; prât-práta; prân-prâna; ali je kao i kod Dan. prīznāt-prīznāta; òrân-òrāna; òbrân-òbrāna.¹¹

4) Kod Dan. nemaju dužine pred nastavkom za oblik glagoli tipa: krenuti, dirnuti i kod njega nalazimo: krênut, dîrnut¹². Ovdje je samo: òkrēnūt, pòkrēnūt, dòdîrnūt, zàgrnūt, ùprēgnūt.

5) Prema primjeru gòrjen-gorjèna, koji je našao kod P. Budmania, Dan. misli da je i žèljen-željèna. Ovdje je samo žèljen-željena¹³.

⁸ Piva, 358 i Pljevlja, 170.

⁹ N. J., n. s., VI, str. 7 i dalje.

¹⁰ N. J., n. s., VI, str. 9.

¹¹ v. Naš jezik n. s., VI, 13.

¹² v. Naš jezik n. s.; VI, str. 19.

¹³ Tako je i u Pivi, 373.

VII. Radni glagolski pridjev

Akcentat ovoga glagolskog oblika ne razlikuje se mnogo od Dan. akcenta, a ja ni ovdje neću navoditi sve pojedinačne razlike između njih, nego ću ukazati samo na glavna neslaganja.

1) Glagoli prve vrste koji se u infinitivu ni oblikom ni akcentom ne slažu sa Dan. — kad su prosti, imaju u ovom obliku Dan. akcentat.

trēsō-trēsła-trēslo, vūkō-vúkła-vúklo, zēbō-zēbla-zēblo;
plēo-plēla-plēlo, mēo-mēla-mēlo, pēkō-pēkla-pēklo.

Kad su složeni, ovi se glagoli akcentom radnog pridjeva ne slažu sa Dan. pa tu imamo:

istrēsō-istrēsła-istrēslo, dōvūkō-dōvūkła-dōvūklo, òzēbō-òzēbla-òzēblo; òplō-òplela-òplelo, pòmō-pòmela-pòmelo, ispekō-ispekła-ispeklo.

Kod Dan. se na prefiks prenosi samo akcentat silazne prirode i imamo: istrēsao-istrēsła-istrēslo, dōvukao-dovúkła-dovúklo; òpleo-oplēla-oplēlo. Možda će se i ovdje nekad čuti; oplēla, dovúkła, ali znatno rjeđe no òplela, dōvūkła.

Isto stanje imamo i kod glagola složenih sa *ici*. Kod Dan. je: išao-išla-išlo, naišao-naišla-naišlo, obišao-obišla-obišlo¹⁴; ovdje je: izišō, izišła; òbišō, òbišła, a ni infinitivi ovih glagola, kako je ranije rečeno, nemaju akcentat kao Daničić.

Glagoli složeni sa: *mrijeti*, *kleti*, **nēti*, **suti*, **prēti*, *strēti*, *peti* i sl. imaju i u infinitivu i u ovom obliku akcentat kao i Dan., ùmrjēti, zàklēti, zàpēti, zàstrjēti, zàprjēti, kao i: ùmrō-ùmrła-ùmrlo, zàklō-zàklēla-zàklēlo, dōnijo-dōnĵēla-dōnĵēlo, nāsō-nāsĵla-nāsĵlō, pōtrō-pōtrla-pōtrlo, zàprō-zàprla-zàprlo.

2) Glagoli složeni sa *viti* i *piti* kad su prosti, imaju akcentat kao i Dan.; kad su složeni, razlikuju se od Daničića. Dan. naime, ima akcentat na prefiksu: ùvila-ùvilo, sāvila-sāvilo, pōpila-pōplo, a ovdje je: ùvijo-ùvila-ùvilo, sāvijo-sāvila-sāvilo, pōpijo-pōpila-pōpilo. Kako vidimo, ovdje u svim oblicima imamo akcentat infinitiva (ùviti, sāviti, pōpiti).

Izuzetak od ovoga čine glagoli složeni sa *dati*, jer pored dāo-dála-dálo imamo i: prōdāla-prōdālo, zādāla-zādālo, nādodāla-nādodālo, dōnadodāla-dōnadodālo, kao i kod Dan.

3) Glagoli „kojima se u osnovi nastavak *k* mijenja na *a*“ u ovom obliku kod Dan. imaju mjesto akcenta infinitiva akcentat: dŕžao-dŕžāla, bjēžao-bjēžāla, tŕčao-tŕčāla i sl.

Ovdje i ti glagoli obično imaju akcentat infinitiva u radnom pridjevu:

¹⁴ v. N. J. n. s. V. 311.

držao (pored dīžō) -držala, bjèžao (pored bjèžō) -bjèžala, tīčao (pored tīčō) -tīčala i sl. Tako i: potīčala-potīčalo, dotīčala-dotīčalo.

4) Glagoli sa dvosložnom osnovom a \ akcentom u infinitivu koji kod Dan. mijenjaju akcenat u ovom obliku, ovdje zadržavaju akcenat infinitiva u svim oblicima osim oblika m. r. jednine:

glōdō-glōdala-glōdalo, ždērō-ždērāla-ždērālo, zōbō-zōbāla-zōbālo, lōkō-lōkāla-lōkālo, pēnjō-pēnjāla-pēnjālo, češō-češāla-češālo, stēnjō-stēnjāla-stēnjālo.

Isto stanje imamo i kad su ovi glagoli složeni:

ōglodō-ōglōdala-ōglōdalo, požderō-poždērāla-poždērālo, pōzobō-pōzobāla-pōzobālo, pōlokō-polōkāla-polōkālo, pōčešō-počešāla-počešālo, Dan. ima: ūzorao-ūzorāla-ūzorālo i sl.

Ovakav akcenat, tj. akcenat infinitiva, imamo ovdje i kod onih glagola koji i kod Dan., kad su prosti, čuvaju akcenat infinitiva:

iskao (īskō)-iskāla-iskālo, lāgao (lāgō)-lāgāla-lāgālo; šāptō-šāptāla-šāptālo, zvēktō-zvēktāla-zvēktālo¹⁵;

kad su složeni, kod Dan. imaju ∞ akc. na prefiksu. Ovdje i kod njih nalazimo akcenat infinitiva:

zāiskō-zāiskāla-zāiskālo (pored zāiskō), nalāgō-nalāgāla-nalāgālo (pored nālāgō), prošāptō-prošāptāla-prošāptālo (pored prōšāptō).

5) Kao kod Dan., ovdje je: brāo-brāla, prāo-prāla, zvāo-zvāla, ali kad imamo složene glagole, pored Dan. akcenta: nābrō-nābrāla, ōprō-ōprāla, dōzvō-dōzvāla, čuje se i akcenat infinitiva, osim u obliku m. r. jedn.: nābrō-nābrāla; ōprō-ōprāla, dōzvō-dōzvāla.

6) Glagoli tipa: *kopati čitati, češljati, listati* bez obzira da li se javljaju kao prosti ili kao složeni u svim oblicima, osim oblika m. r. jednine, sa sažetim vokalima *a* i *o* u *ō*, imaju akcenat infinitiva:

kōpō-kōpāla, čītō-čitāla, češljō-češljāla, līstō-listāla; tako i: ūskopō-uskōpāla, pōčešljō-počešljāla, ōlistō-olistāla¹⁶.

Ovakav akcenatski odnos nalazimo i kod glagola tipa: *kovati, kupovati, kljuvati*: kōvō-kōvāla, kūpovō-kupōvāla, kljūvō-kljūvāla kao i: ōkovō-okōvāla, pōkupovō-pokupōvāla, prōkljūvō-prokljūvāla.

Kako vidimo, glavna razlika u akcentu radnog gl. pridjeva između ovoga govora i Dan. akcenta ogleda se u tome što ovaj govor teži da kod svih glagola ujednači akcenat infinitiva i radnog glagolskog pridjeva. Jedino se ovome još ne potčinjavaju oblici m. r. jednine kad se iza njih nalazi dugi vokal: ōrō-ōrāla, lāgō-lāgāla, čītō-čitāla, kōpō-kōpāla.

¹⁵ N. J., n. s., V, 314.

¹⁶ N. J., n. s., V, 316.

Prilozi

1) Prilozi za način i količinu koji su postali od pridjeva često čuvaju stari akcenat, iako današnji oblici srednjeg roda pridjeva imaju novi akcenat. Tako prema: brzo, gřko, đugo, puno i sl. imamo samo:

brzo, ĩbrzo, prębrzo; pńovo, nńovo; prędugo, ządugo, nądugo; ńlako-ńlahko, pńlńko; pńtńko, nńtńko, prętńko; pńno; pręsitno, ĩsitno, nńsitno; pręslabo; nńtiho, pńtiho, ĩtiho, prętiho; nńčisto. ĩčisto i sl.

2. I ovdje prema / akcentu pridjeva imamo ili $\frown$ akcenat priloga: rńžno: rńžno; mńrno; mńrno; blńgo: blńgo; tńjesno: tńjesno; Źitko: Źitko; tęsko: tęsko;

ili se akcenat ne mijenja:

strńšno: strńšno; hlńdno : hlńdno; smńęšno: smńęšno¹⁷.

3. Prema pńno imamo pńtpuno; prępuno; a prema mńlo-pręmalo, pńmalo, nńmalo, zńmalo — znači tu imamo novo prenošenje. Kod priloga složenih sa onim koji zadržavaju akcenat pridjeva (pod 2) akcenat se povlači na prefiks, mijenja i kvalitet i kvantitet i imamo: hlńdno a pń-hlńdno, mńrno a nńmńrno.

¹⁷ Piva, 267. i dalje.

АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

О ЈЕЗИКУ ЛЕТОПИСА ФРА НИКОЛЕ ЛАШВАНИНА

§ 1. Проучавање језика старих босанских споменика, на чему се до данас у науци врло мало радило¹, има, несумњиво, првенствено велики значај за историју српскохрватског језика. И поред тога што постоји извештај бр. радова о савременим поворима у Босни², ипак треба рећи да се у овом погледу мора још много учинити како би се добила јасна слика о овој области нашег језика. С обзиром на то да научна литература у овом погледу није баш богата, испитивање језика Николе Лашванина (прва половина XVIII в.), било је, наравно, доста отежано мада су не само мањи радови већ и извештаји појединих научника о теренским испитивањима, у успостављању разних паралела, били врло корисни.

¹ О Дивковићевом језику писао је пре више од 60 година Ђорђе С. Ђорђевић: Матија Дивковић, Глас СКА 52, 30—139, 53, 1—135. У најновије време обрадио је језик Ивана Анчића из Дувна др Светозар Марковић, чија је студија објављена после предаје овог мог рада у штампу. Само о једној особини, о рефлексу јата у Раднићевом и Посиловићевом језику писао је М. Решетар: Ikavsko-jekavski govor M. Radnića, ЈФ V, 46—52, затим: Посиловићев икавско-јекавски говор, ЈФ VIII, 83—7. Овде ћу поменути да сам се у циљу повлачења извесних паралела између Лашваниновог језика, с једне, и језика далматинских, одн. славонских писаца, с друге стране, користио у овом раду студијама Т. Маретића (Jezik dalmatinskih pisaca XVIII vijeka, Rad 209, 173—240, 211, 1—92; Jezik slavonskijeh pisaca, Rad 180, 146—233) и проф. др Р. Алексића (Језик Матије Антуна Рељковића, Библиотека Јужнословенског филолога 4, Београд 1932, 1—153).

² Навешћемо овде радове: М. Жуљића (Današnji vareški dijalekat, Školski vjesnik XV, Sarajevo 1908, 36—31, 148—151, 255—258, 347—351, 425—428, 495—499, 572—575, 669—672, 773—777, 894—908), Ђ. Шурмина (Osobine današnjega sarajevskoga govora, Rad 121, 186—209), проф. др М. Павловића (О становништву и говору Јајца и околине, СДЗБ III, 96—112), Г. Ружичића (Један незапажен босански говор, Прилози XVI, 236—254). Остала литература, као и извештаји појединих научних радника са теренског испитивања појединих говора поменути су у самом раду. Поред овога искористићан је, у оној мери колико је то било могућно, и материјал из етнографских радова М. С. Филиповића о Високом и Боровници (што је цитирано у раду).

За основни текст од кога се пошло у проучавању језика Лашваниновог летописа узето је издање овога споменика, које је пре више од четрдесет година приредио др Јулијан Јеленић у Гласнику Земаљског музеја у Босни и Херцеговини за годину 1914. и 1915³. Познато је да је овај споменик штампан специјалним ситним словима која јако отежавају читање. Ово, наравно, иде у негативну оцену самог издања, дату још у време када је Лашванинова хроника објављена⁴. Иначе, што се самог текста тиче, мислимо да је Јеленић остао углавном веран оригиналу и мада је уносио у своје издање Лашваниновог летописа извесне измене у погледу правописа⁵ (што му је с правом још раније замерено)⁶, он није тиме отежао сагледавање основних језичких особина писца ове хронике⁷.

Имајући у виду карактер самог споменика, било је неопходно, пре свега, разграничити делове летописа у погледу посредног и непосредног Лашваниновог ауторства⁸. Ово се морало учинити јер сви делови Лашваниновог летописа нису могли ући у детаљну анализу

³ Dr. fra Julijan Jelenić. Ljetopis fra Nikole Lašvanina, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, knj. XXVI (1914), 335-367, 555-583, knj. XXVII (1915), 1-35, 269-312, са једним факсимилом. Пре Јеленића објавио је др Ђ. Трухелка одломак (али не по оригиналу — в. ГМС XXVI, 337, нап. 1) из Лашваниновог летописа (од 1461—1750. г.) у истом Гласнику: књ. I (1889), 77—80, 127—134; књ. II (1890), 220—225, 304—305. У најновије време кратком одломку из Лашванина дато је место и у једној врло корисној књизи проф. др Миливоја Павловића: Примери историског развитка српскохрватског језика, изд. Научне књиге, Београд 1956, 47.

⁴ Овде ћемо поменути неколика приказа Јеленићевог издања Лашваниновог летописа, и то углавном из разлога да се не бисмо задржавали на опису самог споменика (као и на неким оскудним подацима о Лашваниновом животу), што су већ учинили како издавач (ГМС XXVI, 335—8) тако и: Donković (Glasnik biskupije bosanske i srijemske, Đakovo 1916, 63—4), B. Inhof (Vrhbosna, god. XXX, 1916, sv. 7—8, 104—6), H. Kreševljaković (Nastavni vjesnik XXIV, 1916, sv. 10, 699—701).

⁵ Исп. ГМС XXVI, 337—8.

⁶ Donković, Glasnik biskupije bosanske i srijemske, 1916, 64.

⁷ Овом приликом је извршено поређење факсимила Лашваниновог летописа (ГМС XXVII, 291) са одговарајућим текстом из Јеленићевог издања. Поређење је показало веродостојност Јеленићевог текста мада налазимо и извесне разлике:

факсимил	Јеленићево издање (ГМС XXVI, 559—60)
а) кажимир кр: поћлачки, и ван кр: чешки...	а) кажимир кр: поћлачки, и иван кр: чешки... 559 (1340)
б) послн смартн неленића	б) послн смартн неленића 560 (1343); исп. <i>неленића</i> 560 (1345) и у факсимилу и у Јеленићевом издању.

⁸ Јеленић је поделио Лашванинов летопис на делове: I, II А, II В, II С, II D, II Е, II F, II G и II H (делови: II С, највећим делом, затим II F и II H, највећим делом, писани су латинским језиком). О опису ових делова и њиховим

Лашваниновог језика. Споредно је да ли се, можда, ради о потпуном или делимичном огледању Лашваниновог језика у деловима летописа који нису ушли у поменути анализу, јер, због недостатка извора којима се Лашванин служио стварајући свој летопис, приписивање Лашванину свега онога што је у њима, одвело би, свакако, у погледу закључака о његовом језику на погрешан пут. Основни моменат у одређивању највећег чисто Лашваниновог дела летописа била је година смрти С. Маргитића (1714), као и карактер дела летописа од 1715—1750. године⁹. Дакле, детаљна анализа Лашваниновог језика извршена је на материјалу следећих делова:

1. Део од год. 1715. до 1750 (ГМС XXVII, 12-27).
2. Део од год. 1756. закључно са годином 1741 (ГМС XXVII, 286-7).
3. Увод у део В (ГМС XVII, 8).
4. „Начин калемит воће“ (ГМС XXVII, 289).

У деловима од 2-4 јасно је да се ради о непосредном Лашваниновом ауторству, и то на основу година под којима се описују догађаји чији је Лашванин био савременик (2), односно на основу самог карактера текста (3, 4).

Што се тиче осталих делова Лашваниновог летописа, њихов језик је испитан такође, али у посебном поглављу, где је дат извесан међусобни однос ових делова према делу летописа који је овде детаљно проучен и који чини основу овога рада¹⁰.

Обележавање већине примера вршено је онако како је већ уобичајено: први број поред примера означава страницу *Гласника*, а други, ситнији, ред у коме се дотични пример налази. На страницама 286. и 289. *Гласника* XXVII бројење редова почиње од године 1736, односно од наслова „Начин калемит воће“. Примери из увода у део II В означени су само бројем 8, који означава страницу *Гласника* (XXVII).

изворима в. код Јеленића у ГМС XXVI, 337, и у раду од истог аутора: Izvori „Ljetopisa fra Nikole Lašvanina“ (Naša misao, Sarajevo 1916, br. 4, 61—2); о изворима Лашванинове хронике, као и о њеним преписивачима, в. такође код Јеленића: Ljetopis franjevačkog samostana u Kreševu, ГМС XXIX (1917), 7—8.

⁹ Исп. dr. fra Julijan Jelenić, Necrologium Bosnae Argentinae (ГМС XXVIII, 1916, 337—57) за Маргитићеву смрт стр. 345, а за смрт Н. Лашванина (1750) стр. 347. Пошто Лашванин у уводу дела II Б (ГМС XXVII, 8) каже за текст који „слиди“ да је „доникле“ узет из Маргитића, а како Маргитићев летопис није сачуван (Јеленић, ГМС XXIX, 6), то је јасно да текст Лашваниновог летописа од 1715. г. надаље не припада Маргитићу. Како је део овог летописа од 1715—1750. г. опширнији а у исто време и локалнији, везан за догађаје углавном у Босни и Фојници, нема сумње да тај део не припада никаквом писменом изворнику. У овом делу Лашванин помиње себе три пута (стр. 14. ред 29, стр. 21. ред 12, стр. 22. ред 43).

¹⁰ Како о Лашваниновом животу постоје врло оскудни подаци (в. ГМС XXVI, 335—6) и како се зна да је умро у Јајцу, куда је отишао да посети свој

СКРАЋЕНИЦЕ

- ГМС — Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини (Сарајево)
 Рад — Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (Zagreb)
 РЈА — Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (izd. Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti)
 ЗНЖ — Zbornik za narodni život i običaje JAZU
 СЕЗБ — Српски ентографски зборник (изд. СКА, одн. САН)
 СДЗБ — Српски дијалектолошки зборник (изд. СКА, одн. САН)
 НЈ — Наш језик (Београд)
 ЈФ — Јужнословенски филолог (Београд)
 Прилози — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор (Београд)
 Глас — Глас (изд. СКА, одн. САН)
 ГЗС — Годишњак Залужбине Саре и Васе Стојановића (Београд)
 Алексић — Р. Б. Алексић, Језик Матије Антуна Рељковића, Библиотека Јужнословенског филолога, Београд 1932, 1-153.
 Вуковић П. — Др. — Ј. Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, Београд, 1940, 1-153.
 Жуљин — М. Žuljić, Današnji vareški dijalekat, Školski vjesnik XV, Sarajevo, 1908, 36-41, 148-151, 255-258, 347-351, 425-428, 495-499, 572-575, 669-672, 737-777, 894-908.

род (ГМС XXVI, 336), то се с правом може поставити питање о евентуалном његовом пореклу из Јаја. Али без обзира на место живљења његове родбине у време када је он умро (Николина родбина се могла за време његовог живота иселити из Лашве у Јајце), мислимо да његово презиме „Лашванин“ (лат. а Lasva) упућује да је он пореклом из Лашве (места, одн. жупе). Следећи подаци иду посредно у прилог овоме. Прво, опис смрти Петра Лашванина који је дао Никола (ГМС XXVII, 14, 286—7), где се помиње Петров одлазак из Фојнице у „Лашву жупу“ (ГМС XXVII, 13) јер се „куга указала у Лашванској жупи“ (ГМС XXVII, 286), затим жеља Петра Лашванина да буде сахрањен овде (ГМС XXVII, 13—4), као и место његове смрти: *Путичево* (ГМС XXVII, 14, 287 — на војној географској карти данас стоји *Путичево*, неколико километара источно од Травника), где га је пре његове смрти посетила његова сестра Манде (ГМС XXVII, 14), што, свакако, говори о томе да је родбина Петра Лашванина живела у околини Путачева (Путичева), тј. у Лашви (жупи). Друго, из наслова летописа фра Марка Васиљевчанина види се да „Васиљевчанин“ значи исто што и „из Васиљева поља“ (исп. ... какоје писмо учинио о. п. фра Марко Васиљевчанин алити из Васиљева поља, којеје према Модричком уравни прико Босне. — в. dr. fra Julijan Jelenić: Dva ljetopisa Bosne Srebrene, ГМС XXX, 1918, 119).

ПИСМО И ПРАВОПИС

§ 2. Поред употребе велике већине знакова за један глас, Лашванин употребљава — какав је случај и у другим ћирилским споменицима — извесне графије за означавање два гласа:

- и* — *и*: *йрави* 17₇, *йрими* 17₄, *йригао* 17₆, *йси* 19₁ и сл.;
 — *ј*: *гоије* 17₇, *која* 17₂₃, *йроије* 25₁₉, *не* 16₄ и сл.;
ћ — *ћ*: *йрићи* 17₁, *изаћи* 16₄₀, *обећа* 19₂₀ и сл.;
     ђ: *раћаише* (сз) 23₁₂, *йакоћер* 12₃₃, *сићаише* 16₉ и сл.;
ч — *ч*: *рече* 14₄, *мач* 15₃₅, *йоче* 13₃₀, *смаче* 13₁ и сл.;
     џ: *чаџиом* 25₃₉, *очака* 25₃₅, *ситчир* 18₁₀ и сл.

Глас *ј* се поред наведеног начина обележавања означаје још и знаком *ь*: *ьедни* 19₁₀, *коьи* 13₄₁, *раьа* 15₃₃, и сл. Лашванин нема уопште знака *ѣ*, који М. Дивковић употребљава (поред *и*) за *ј*¹¹.

Самогласник *о* бележи се редовно са *ω* само у речи *оѣац* када ова стоји уз имена фратора као нпр.: *ω. м. њ. ф. Пеѣар Лашванин* 13₄₀, *ω. ф. Маѣо Кмеѣовић* 21₁₃, и сл., или када се односи на фратра: *ωѣац* 13₄₁, *ωца* 286₇, *ωче* 13₄₁, 14₂ (исп. пример који се не односи на фратра: *оѣац* 23₁₇). У примеру *о. ф. Марѣин* 14₁₋₂ свега једном долази *о м. ω*.

Комбиновањем слова *л* и *н* са *ћ* означавају се гласови *љ* и *њ*:

- ћл* — *љ*: *земћли* 20₁₆, *ићлага* 18₂₇, *чећлаги* 21₁₃ и сл.;
ћн — *њ*: *гоћни* 19₂₂, *ћнима* 19₉, *ћнеѣа* 25₁₆ и сл.

Самогласничко *р* обележава се редовно графијом *ар*: *царква* 14₃₁, *омарсиѣ* 14₃₇, *карсиѣиане* 14₄₂ и сл. (свега једном долази графија *ер*: *оѣерше* 22₁₃, поред *оѣарше* 22₇ — в. § 138 к).

Знак *иѣ* Лашванин употребљава за обележавање сугласничке групе *иѣѣ* (в. § 54)¹².

¹¹ Глас 53, 44. Знак *и* Лашванин употребљава много чешће са обележавање гласа *ј* неголи знак *ь* (685 : 70 или 90,72% : 9,28%).

¹² Исп. слично и код Дивковића (Глас 53, 44); исп. овде такође и извесне графијске разлике између Лашванина и Дивковића: Дивковић има један знак, често са додатим *и*, за сугласнике *ћ* и *ђ*, као и са *џ* (ѣ), затим Дивковић обележава

Сугласник *j*

§ 7. И Лашванин, као и други наши стари писци, понекад пише а понекад не пише сугласник *j* између самогласника, нарочито када је један од њих *и*. Тако на пример:

1. *и + j + самогл.*: а) *биаше* 12₄, *ише* 8, 12₂₈, *биш* 16₁₄, *биаш* 15₁₅, *побис* 19₈, *каша* 13₂, *свиш* 15₆, *кѣиш* 14₁₇, и сл.;
 б) *бише* 12₂₆, *биш* 15₄₅, *песмиш* 24₁₇, *пишедан* 21₂₂, *ише* 18₂₉, *сѣише* 15₂₁ и сл.;
2. *самогл. + j + и*: а) *кои* 21₁₃, *коим* 14₁₀, *краишници* 16₁₅, *краиша* 15₆, *освоише* 24₂₇, *сѣоимо* и сл.;
 б) *коѣи* 13₄₁, *коѣим* 22₄, *кошм* 22₃₅, *своѣим* 24₂₆, *при-сѣоѣи* 18₃₅ и сл.;
3. *и + j + и*: а) *каши* 22₃₅, 23₂₀
 б) *каѣи* 21₂₉, *карвоѣи* 18₄₂, *каѣи* 24₁.

Сугласник *j* се врло често испушта и у вези двеју речи (између *и* и *е*):

- а) *ѣи е* 18₁₃, 21₂₃, 287₂₇, *ѣие* 23₁, *ли е* 23₁₆, *али е* 287₆, *ови е* 20₂₂, 26₉, 24 (× 2), *коѣи е* 8, 24₁₆, 26₁, *наѣосли е* 26₂₆, *чиѣи* е 26₅;
- б) *кои ие* 15₃₈, 17₄₁, 18₁₁, *коѣи ие* 22₂₇, *ови ие* 21₃₀.

Сугласник *j* се пише и поред *и* у замѣничким облицима (енклитикама) *и(х)*, *им*:

- а) *ѣи* 12₄, 40, 16₂₄, 29 итд., *иш* 12₂₃, 13₂₂, 14₂₇ итд.;
- б) *и* 13₁₁, 16₄ (× 2), 8 итд.;
- а) *ѣим* 15₂₄, 16₄₇, 19₉ итд.;
- б) *им* 16₃, 16, 20, 40, 19₆ итд.

Од именица *Сарајево* и *вилајетѣи*, као и од речи посталих од њих, налазимо примере врло често написане и без *j*:

- а) *Сараево* 13₆, 15₁₈, 18₄ итд., *Сараева* 23₆, 24₅, 25₁₉ итд., *Сараевѣ* 13₁₇, 14₁₉, 20₁ итд., *сараевски* 15₁₂, 26₅, *сараевском* 19₂₈, — *вилајетѣ* 19₁₉, *вилајетом* 27₇;

- б) *Сараево* 13₂₀, 15₄, 16₄₀, 41, *Сарајева* 13₂, 18₃, 21₂₉, *Сараевѣ* 13₃₁, *сараевски* 25₁₁, *сараевскоја* 21₃₂, *сараевске* 24₈, *сарајевска* 24₉ —, *вилајетѣ* 22₆, 7, 13, 25₁₉, 29.

§ 8. Скраћивање речи врши се на различите начине:

- а) *~* : *маѣр* (манастир) 20₄₄, 21₂, *маѣре* 21₃₆, 38, *маѣрах* 21₃₅, *маѣске* 21₁₈, *маѣрѣ* 8, — *ѣварѣи* (гвардијан) 14₂₄, 21₁₁, *ѣварѣе* 16₃₆, — *ѣровѣ* (провинције) 8, 286₈, 12. — *ѣосра* (господара) 22₂, — *карѣни* (крстјани) 14₁₃, *ѣрѣсли* (присветли) 286₆;

- б) *~* . : *ѣоз*. (позвао) 24₁₄, — *ѣварѣ*. (гвардијан) 21₁₁;

в) $\sim$: : *ogĩi*: (одговори) 14₁, *ogĩ*: (одговори) 14₆;

г) : : *ĩosĩ*: (господин) 286₆, *ĩosĩ*: (господинна) 286₇, — *ĩрис*: (присветлога) 286₇;

д) без $\sim$: *oĩ* 14₈, 14₁₁.

Девети, десети, једанаести и дванаести месец у години Лашванин пише на следеће начине:

а) *ĩbra* 286₁₃, затим латиницом: *ĩbra* 17₁, *8ĩbra* 20₂₂, *9ĩbra* 26₁, 14₁₆;

б) (без $\sim$) *ĩbra* 19₂₇, 23₂₄, 24₈, 25₄₄, 26₃₀, *8bra* 22₁₈, *Xbra* 23₃₃.

II

Г Л А С О В И

1. САМОГЛАСНИЦИ

§ 9. Самогласник *ѣ*. На месту некадашњег *ѣ* у Лашваниновом језику налази се самогласник *и*. Поред примера са *и*, који су готово редовни, има и врло мало примера у којима налазимо рефлекс *ие* (према Лашваниновом правопису), односно *е*. Изнећемо све три групе примера.

§ 10. *И < ѣ*

А. Од примера са *и* м. *ѣ* посебно ћемо поменути:

а) *и* у наставку лок. мн. им. м. и ср р. и придева: *по ѿи-бани* 23₁₄, *по манастирих* 21₄₀, *по Дсхових* 14₄₁, *с велики мистиѿих* 14₁₉, *по мечиѿиѿих* 16₂₃, на *ѿоли* даска 287₂₃, *с... ѿварѿи* кѣѿа 24₂₆₋₇, по *фраѿтарски* целла 15₁₄;

б) *и* у основи (корену) глагола:

3. л. једн. аор.: *види* 13₃₅, 14₇, 16₃ итд., *не види* 25₃₉, *изѿори* 13₃, 5, 6 итд., *не кѿи* 14₉, 18₄₁, 20₂₈ итд., *насмѿа* 19₄₂, *ѿомри* 13₃₂, *разбо.ли* (се) 13₃₅, 14₃, *ѿриболи* 21₂₁, *сми* 13₃₀, 38, 19₃₄ итд., *хѿи* 12₅, 21₄₂;

1. л. мн. аор.: *разсми.смо* 15₁₅;

3. л. мн. аор.: *видѿи.ше* 14₁₃, 16₁₈, 19₁₆ итд., *даѿи.ше* 13₂₁, *госѿи.ше* 14₃₃, *не кѿи.ше* 19₆, 20₃₁, 24₃, *одѿри.ше* 21₃₈, *не сми.ше* 25₃₃;

1. л. једн. имперф.: *би.ѿ* 14₃₆;

3. л. једн. имперф.: *би.ше* 12₁₇, 18, 27, 13₂ итд., *не би.ше* 18₅, 19₁₀₋₁, 20₃₄, *би.ѿше* 12₄, 13₃₉, 41 итд., *не би.ѿше* 13₁₃, *не даѿи.ше* 18₄₄, *не даѿи.ше* 15₂₁, *не имаѿи.ше* 12₃₁, 15₂₁, *не кѿи.ше* 19₂₀;

3. л. мн. имперф.: *би.ѿх* 15₁₅, 16₄₃, 21₁₁, *би.ѿ* 16₁₇, 18, 17₂, 3 итд., *не би.ѿ* 23₁₆, *не даѿи.ѿх* 16₁₅, *знаѿи.ѿ* 16₂₅, 18₁₇, *не имаѿи.ѿх* 15₂₀, *хѿи.ѿ* 14₁₁, 18₇;

в) у појединим облицима глагола: *видѿи.ла* 287₁₀, *видѿи.ли* 23₂₁, *ѿориѿи* 287₂₇, *изѿори.ло* 26₄₁, *наѿи.ли* 17₄₁, *одолиѿи* 16₁₇, *ѿриѿи* се 22₄₃, *хѿи.ло* 13₃₁, 20₈, затим *до.ни.ли* 24₂₁, *из.ни.ла* 23₂₁, *из.ни.ли* 15₁₆, 21₂, *раз.ни.ли* 13₁₄;

г) у познатим случајевима $k+j$, $o < l$ (чиме се не одликују само нкавски говори): *не смишѣти* 24₁₇, *не шмие* 18₁₈, *шмиш* 22₉, — *видио* 23₄, 26₄₄, 287_{9, 18}, *кѣио* 20₈, *присѣио* 19₁₁, *разболио* 26₂₅, затим *доио* 23₃₁, 24₂₁, *поио* 26₁₅.

На крају исп. именицу *врило* 18_{28, 31}, облик придева *зриле* 289₇, облике бројева *два* и *оба* за ж. р.: *дви* 15₄₅, 18₁₁, 24₉, 26₃₄, 287_{9, 18}, *двиш* 24₃₅, *двисѣи* (*дѣвѣк сѣиѣк*) 13₃₁, *оби* 19₉, 24₂₉, *обидве* 17₃₁ (-е је овде аналошко: *обидве љаланке*), као и прилог *йосли* 13₆, 19₄₂, 21₁₄ итд., *наиѣосли* 12₂₈, 14_{8, 12} итд.

- Б. *бесѣг-* : *бесидиѣи* 22₁₀;
бѣи- : *бижеѣи* 24_{40, 41}, *побиже* 25₂₄ *побиѣише* 12₄, 16₁₈, *побиѣав* 13₁₈, *побиѣо* 18₃₆;
бѣи- : *било* 18₄₃, — *Биѣраг* 12₂₀, 19_{6, 13}, *Биѣрага* 19₇, 16₂₇, итд., *Биѣрагѣ* 17₁₀, 19_{11, 13};
бѣиѣи- : *билижеѣи* 287₁₅, *забилижи* 14₁, *обилижиа* 287₂₃;
бѣси- : *обисѣи* 15₂₅, *обисѣише* 23₁₆, *обиси* 22₁, 23₂₃, 27₄;
бѣг- : *зайовид* 12₃₀, 23₅, *зайовиди* 18_{8, 42, 44}, *зайовидио* 19₆, *зайовидах* (3. л. једн. през. са додатим -х) 24₁₂, *исѣовидатѣи* 13₃₉, *исѣовида се* 14₁₀, *исѣовиди* 18₁₆, 21₂₂, *исѣовидио* 287₂₀, — *свидѣи* 14₂₃;
бѣк- : *швик* 289_{5, 9};
бѣр- : *виш* 12_{6, 15, 17} итд., *вири* 18₄₁, — *невирник* 15₂₂, — *сѣаровираѣи* 16₁, *сѣаровири* 18₃₇, — *невирноѣа* 15₃₇, — *правовирних* 13₄₂, *правовирнише* (ген. мн.) 21₄₅, — *виришем* 22₃₅;
бѣсѣи- : *блѣовисѣи* 26₃₆, *блѣовисѣи* 26₄₃, — *навиѣиена* 25₇, — *освисѣи* 24₁₉;
бѣиѣр- : *виѣар* 20₁₅;
бѣи- : *виѣе* 15₂₃;
бѣиша- : *извиѣише* 17₁₀;
врѣж- : *вриже* 289₈;
врѣмен- : *вриме* 8, 12₈, 14₂₈ итд., *вримена* 13_{23, 32}, 14₁₆ итд., *врименѣ* 289_{3, 7};
врѣи- : *вриѣи* 23₂₀;
ѣрѣх- : *ѣриѣи* 286₁₇;
гѣл- : *дио* 12₃₂, *дила* 14₁₆, — *дилиѣи* 24₂₅, *дили* 23_{34, 35}, 24₄, *подили* 24₂₅;
гѣиѣ- : *диѣе* 19₄₁, 20₂, 26₃₉ итд., *диѣа*, *диѣе*, *диѣѣ*, *диѣом* (в. § 4), — *диѣиѣи* 19₄₃;
зѣкзг- : *звизга* 21₂₇, *звизгѣ* 26₄₄;
зрѣл- : *зриле* 289₇;
јѣг- : *ѣили* 24₃₅, *изигѣ* 19₁;

- колѣн- : колино 12₂₅, колинце 289₄, колинцем 289₄;
 крѣй- : крийак 14₄₀, крийосѣан 13₈;
 лѣк- : ликариа 26₂₆;
 лѣй- : лиийѣа 17₁₄, лиѣа 25₃₉, — облийѣ 20₁₉, — про-
 лийѣе 289₈;
 мѣн- : ѣроминѣ се 20₂₁, — мине 289₃ (х2);
 мѣсец- : мѣсец 24₄, 287₁₃, итд., мисеца 12₄₃, 14₁₆, 15₄,
 17₂₀ итд.;
 мѣй- : мисѣо 13₂₇, 28, 29 итд., мисѣа 12₃₃, 20₁₉, мисѣѣ
 19₄₀, 43, 22₁₁, мисѣах 15₂₈, мисѣих 14₁₉;
 мѣша- : изминѣше 16₁₇;
 нѣм- : Нимци 12₁₅, 20, 13₃ итд., Нимацах 16₄₂, Нимцем 17₆,
 Нимце 15₃₉, 16₁₀ итд., — нимачки 15₁₆, 16₃₁,
 нимачка 17₁₂, нимачком 12₁₃, 19, нимачке 12₂₇, 16₁₆;
 негѣл- : негѣлѣ 16₈;
 ѣв- : ѣвици 19₄₃, ѣвице 287₁₁, — ѣванѣ 19₃₃;
 ѣск- : ѣсак 289₇, 9, ѣскѣ 289₂;
 ѣш- : ѣшиаци 19₈, ѣшицем 16₆, — ѣшице 16₁₀;
 рѣз- : одризаѣе 24₂₀;
 рѣк- : рика 18₃₁, рикѣ 16₅;
 рѣч- : ричи 18₃₉, 21₁₀, ричих 21₉;
 сѣг- : засидоѣе 19₉, ойсиде 17₁₁, ѣодсиде 12₂₅, 17₂₅,
 ѣодсидоѣе 12₂₆, сиде 13₂₅, сидоѣе 24₁₆, сиѣаѣе
 16₉, 24₁₉, сио 19₃₆, сили 17₁₈;
 сѣвер- : сивера 18₃₂;
 сѣк- : сикирѣ 12₃₁, — сиѣи 12₃₆, сиѣ 14₂₅, 17₁₆, 22₁₅,
 сикли 22₂₂, изсикоѣе, изсиче, изсикли,
 исикоѣе, одсиче, одсико (в. § 4. I, Б, В), ѣосикоѣе
 15₃₇, ѣосико 18₄₄, — сичѣна 14₃₄;
 сѣй- : осийѣиѣе 21₁₉;
 сѣй- : свийлосѣй 14₈, 26₃₈, 44 итд., свийле 14₄₁, — свий
 (савѣт) 14₅, свийѣова 14₄;
 сѣл- : свиѣе 14₁₃, 287₉, 18, 27;
 слѣг- : слиди 8, слидих (3. л. једн. през. са дод. -х) 8;
 снѣ- : снѣи 12₁₀, 16, 18₄₃, 20₁₃;
 срѣй- : срийѣ 15₃, 40 (грѣшком срийѣо). сѣсрийѣе 24₁₂;
 сѣрѣиѣиѣи- : сѣариѣиѣе 15₂₈;
 Сѣйѣан- : Сѣйѣан 13₃₅, 21₂₄, Сѣйѣана 8, 12₈, 14₂₄, 287₁,
 Сѣйѣановои 21₂₅;
 ѣл- : ѣило 18₄₃;
 ѣлѣ- : ѣираи 16₂₉, ѣираиѣѣи 25₂, исѣираѣе 14₃₇, оѣира-
 ѣе 12₁₄, 23₄₄, оѣирали 15₃₉;

- йпрѣб-* : *йойприба* 26₃₁, 289₃, *йойприбе* 13₁₉, 20₇, 21₈, 286₁₅-
йойприбѣ 23₃₁, — *йприбиий* (инф.) 19₂₂;
цѣн- : *цинећи* 25₄₂;
цѣкл- : *ѡциѣлене* 286₁₇, *ѡциѣленои* 15₃₄;
човѣк : *човик* 14₃₉, 15₃₂, 26₂₃, 29, 27₁, *човика* 15₃₂, 21₃₉,
 23₂₂, 287₂₈, — *човичие* 20₁;

У префиксу *йри-* следећих примера и стоји такође место *ѣ*:
йриоварай 12₂₈, *йриовараѣне* 14₁₁, — *йриварийао* 287₂₃, — *йриболиий* 25₄₂,
йриболи 21₂₁, — *йридоше* 16₅, 17₂₂, 33, *йригѣ* 19₁₂, *йришли* 19₄, — *йри-*
дадоше 17₄₀, 23₃₀, *йридао* 17₆, 25₆, — *йриминѣ* 13₃₆, 40, 14₁₇, 19₃₁, 286₃,
йриминѣо 287₂₂, — *йримейѣше* 20₄₀, — *йрийливѣше* 16₂₀, — *йрикинѣше*
 16₁₆, — *йрисли* (в. § 8), — *йрисѣйраинѣше* 13₃₅, — *йрисѣгѣий* 20₂₈, —
йрийорѣчиний 23₃₈, — *йрийили* 25₁₆, *йриѣше* 16₃₁, — *йрийойѣлена* 20₁₁,
 — *йриѣзвинѣши* 19₃₂, — *йридоѣћи* 17₃₁, затим: *йриварком* 16₁₀, — *йри-*
ѣрадаках 21₄, 6, — *йриг* 12₅, 12, 19 ИТД., *изйриг* 18₈, *найриг* 19₈, —
йрико 16₁₇, 19, 21, 17₃₂ ИТД.¹⁶

И налазимо такође и у примерима са *нѣ-*: *ники* 14₁₃, 15₁₀, 16₁₀,
 ИТД., *ника* 15₉, *нико* 16₁₈, 18₃₀, 32, *ника* 16₂₅, 26, 22₁₁, 27₉ *никѣ* 14₈, *ни-*
како 12₂₂, 22₂₃, *николико* 13₄₃, 16₁, 17₂₇ ИТД., *никакви* 17₂₈, *ниѣко* 26₅,
ниѣо 12₂, 20₁₄, 21₄₁, 25₂₃; исп. и *доникле* 8.

И стоји м. *ѣ* и у примерима:

- нѣс-* : *нисам* 26₂₂, *нисѣ* 24₁, *нисѣ* 26₁₆;
обиѣкл- : *обиѣио* 20₂₁;
срѣг- : *ѣсриг* 17₁₄.

§ 11. Примери са *ие* м. *ѣ*:

- лѣй-* : а) *лиѣо* (... тѣрбе веле *лиѣо*) 26₁₄, поред
 б) *лиѣо* 14₄, 17₃, 4, 24₂, 8, 15, 27₂, *лиѣ* 23₃₈,
лиѣѣ 23₄₁, 289₃, 7, *лиѣиѣа* 287₂₄;
свѣй- : а) *свиѣѣа* 286₁₁, 287₁₆, поред
 б) *свиѣѣа* 287₁₈;
сѣн- : *сиѣна* (ген. једн.) 20₉ (овај примѣр долази само
 једном).

У следећим примерима налазимо *ие* (*ије*) секундарног постанка:
 инстр. једн. м. р.: *виѣшем* 286₁₅, затим ген. мн. (без -х): *жесѣѣокиѣ* 8,
марѣѣвиѣ 27₉, *йравовиѣше* 21₄₅, поред *велики* 19₄, *варѣни* 15₄₁, 16₁,
добри 14₁₃, *морски* 19₄, *наѣши* 22₄₂, *осѣѣали* 17₁₃, *раѣнени* 25₃₇, *редов-*
нички 14₁₆, *речени* 19₁₅, *сѣѣражѣни* 14₂₆, *йварѣди* 8, *йѣрски* 15₂, 17₃₂,
 затим са -х: *марѣѣвиѣх* 25₃₇, *осѣѣалиѣх* 21₄, 6, *йравовиѣших* 13₄₂, *разѣѣѣѣх* 8,
йѣрских 15₄₉ и сл.

¹⁶ Лашванин има само *йремѣа* 16₂₀, 18₃₀, 21₃, 23₃₀, 25₁₅, 26, 286₁₇; исп. једини пример *йримѣа* (поред *йремѣа*) код М. А. Рељковића, који је такође у основи икавац (Алексин, 53).

§ 12. Примери са *е* м. *ѣ*:

обѣћа- : *обећа* 19₂₀, 21₃₅, 26_{30, 31}, *обећао* 23₄₁, 25₃;
ѣцсар- : *цесар* 12₄₅, 15₂₄, 19₃₄, *цесара* 12₄₂, 13₁₈, *цесаром* 12₁₁,
цесаров 12₂₈, *цесарово* 17_{6, 12} и сл.

§ 13. Како се из изнесеног материјала види, питање рефлекса старог *ѣ* у језику Николе Лашванина је врло јасно: икавизам је основна одлика његовог језика¹⁷. Примери са другим рефлексима су, као што смо видели, сасвим малобројни. Облици са *ие*, *лѣй-* и *свѣй-* (свијет), објашњавају се, наравно, једино утицајем јекавских (ијекавских) говора или писаца на Лашванинов језик¹⁸; ово исто важи и за *ие* м. *и* у поменутим флексивним завршецима, где је такав наставак, као што знамо, у примерима наведеним из Лашванина, секундаран и у говорима са јекавском (ијекавском) заменом старог *ѣ*. Познато је, такође, да се ради избегавања хомонимичности облика зависних падежа именице *сѣло* са именицом *сит* у икавским говорима употребљавају од ове прве облици са *-ије*¹⁹. Што се тиче примера са екавизмом: *обећа-* и *цесар-*, знамо да се ради о такозваном „сталним екавизмима“ који су са овим рефлексом (*е*) карактеристични за икавске говоре нашег језика²⁰.

Иако о икавским говорима у Босни немамо још посебних монографија, ипак се зна да област реке Лашве — с обзиром на то да Никола Лашванин свакако потиче одавде — припада чистом икавском дијалекту „средњобосанског типа“²¹.

¹⁷ Исп. различите рефлексе *ѣ* у језику других босанских писаца који, стварно, припадају и другим дијалекатским типовима: М. Дивковића из Јелашака (*ије*, *је*, *и*, *е* — Глас 51, 89—100), П. Посиловића из Гламоча и М. Радичића који у свом језику имају у дугим слоговима *ије*, а у кратким *и* м. *ѣ* (ЈФ VIII, 83—7, ЈФ V, 46—52; исп. код Посиловића у ЈФ VIII на стр. 85—6 и Решетарове напомене о Дивковићевом језику у овом погледу). Исп. такође Решетара о оваквом типу икавско-јекавских говора данас у Жепчу и Јабланици (Der štokavische Dialekt, 81 и даље). Икавско-јекавске рефлексе старог *ѣ* помиње и М. С. Филиповић у језику летописа франџевца Бона Бетића (18. век) из Чатића код Сутјеске (М. С. Ф., Височка нахија, СЕЗБ 43, 326).

¹⁸ Исп. *липо* у говору околине Јајца (Г. Ружичић, Главније особине неких икавских говора Западне Босне, ГЗС I, Београд 1934, 35).

¹⁹ Др П. Изид, Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад 1956, 175. Исп. *сѣло* у посавском икавском говору (S. Ivšić, Današnji posavski govor, Rad 196, 163).

²⁰ Исп. *oběcat* у посавском икавском говору (Рад 196, 192), *oběc-/obić-* у језику М. А. Рељковића (Алексић, 50), затим *oběhā*, *obehō* у екавско-јекавском говору Тешња у Босни (Прилози XVI, св. 2, 245). О јату, као и о *е < ѣ* у примерима уза сугласника *ц*, в код П. Ивића: Der Vokal ě als lebendiges Phonem in den serbokroatischen Mundarten (§ 16, нап. 3) у часопису International Journal of Slavic Linguistics and Poetics I (Haag 1958).

²¹ В. Г. Ружичића, ГЗС III (1936), 36.

§ 14. За прилоге *кѣде, овѣде, онѣде* Лашванин има: *īdi* (само тако, са *и* < *ћ* из прилога на *-gk*) 13_{21, 32}, 14₃ итд., *īdiōg* 23₂₂, *īdi iōg* 289₄, *niīdi* 15₇, 16₇, 20₁₃, *onđe* 15₃₃, 16_{28, 40}, 21₁ итд. (поред *онди* 23₁₁), *овде* 27₈, 287₁₅.

§ 15. Име места *Свѣјеска* налази се редовно са икавским рефлексом, само са нешто измењеним гласовним склопом: *Свѣјинске* 14₄₂, 20₁₉ (грешком *Свѣјинѣинске*), *Свѣјинскои* 21₄₁, затим *свѣјински* 21₁₂, *свѣјинскоја* 16₃₆, 21₃₂.

§ 16. За старо *Хлѣвѣно*²² Лашванин има *Ливно* 24₄₇, затим *Ливанско погле* 18₁.

§ 17. Старослов. *корень* јавља се у икавском облику: *корина* 289₁₁.

§ 18. Од именице *срећа* Лашванин има икавске облике:²³ *несрићи* 16₁₈, *несрићио* 12₂₅.

§ 19. Топоним *Куирес* у Лашваниновом језику има *и*: *Кѣирис* 25₅, *Кѣирис* 12₁₀, 19₃₄, затим *Кѣиринице* 25₁₀.

§ 20. Именица *болесѣи* и од ње изведене речи долазе само са *-е-*:²⁴ *болесѣи* 14₉, 25₅, 26₆, *болесно* 13₁₂, *болесне* 286₁₇.

§ 21. Лашванин има само: *колибе* (новогрч. *kalíva*)²⁵ 14₇, 287₁₁.

§ 22. У речи *комесар* налазимо *е* у примеру *комесара* 286₁₂ и *и* м. е: *комисѣр* 13₄₀. Према талијан. *letanie* (лат. *litanía*) и тур. *fermān* Лашванин има: *леѣание* 13₄₃, 287₁₄, *ферман*²⁶ 12₁₁, 14₃₀, 21₇, *фермана* 20₃₉ и сл.

§ 23. Према тур. *kalām* (арап. *kalām*) Лашванин има само једном пример *калѣи* 289₃; иначе редовно долазе облици са *-е-*: *калемѣи* 289₁, *калѣи* се 289₆, *калѣи* 289_{3, 4}, *калѣме* 289₂, *калѣма* 289₈, *калѣмах* 289₅.

§ 24. *Самојласник а*. Предлози *од, ирид* и *наг* употребљавају са само у краћем облику, тј. без покретног *-а*. Исти је случај и са

²² Ђ. Даничић, Рјечник из књижевних старина српских III, у Београду 1864, 417.

²³ Исп. М. Москољевића, Постанак речи *срећа* и развитак њеног значења, НЈ II (1934), св. 9—10, 271—2 (М. истиче да је у именици *срећа* корен *среи*); исп. *срића* из околине Бугојна (ГЗС I, 35).

²⁴ Исп. у овом примеру *е* и код М. А. Рељковића (Алексић, 53); облике са *ије*, односно *и* код старијих писаца, в. у РЈА I, 528—9; исп. *бѣлијес(и)* у говору источне Херцеговине (Д. Вушовић, Диалекат Источне Херцеговине, СДЗБ III, 10).

²⁵ Исп. облике са *-ље-* (*-ле-*) у посавском и височком говору (Рад 196, 166, 169; СЕЗБ 43, 327).

²⁶ Исп. *letaniје* код далматинских писаца: Бановца, Бадрића и Терзића (Рад 209, 181); исп. *letaniја* за говор Градишта и Вароши у Посавини (Рад 196, 178); в. *фирман* у говору Јајца и околине (СДЗБ III, 106).

предлозима *йог* и *из*, сем у два примера: *йода се* 24₂₀, *иза цѣи* 16₂. И употреба краћег облика предлга *с* такође је много чешће неголи дужег (*са*): *с цесаром* 12₁₁, *с овим* 12₂₃, *с царом* 12₄₁, *с Нимци* 15₃₅, *с ферманом* 12₁₃, *с њејерицим* 26₆, и сл., — *са све сѣране* 12₁₃, *са свиѣ сѣранах* 15₄₅, *са злом* 24₃₃, ₃₁, *са мно* 14₂₅ и сл.; једном се *са* налази и испред речи са почетним самогласником: *са Авдѣлах њашиим силлив-ѣаром* 14₃₁. У већ наведеним примерима предлог *с* је употребљен и испред речи које почињу са *с-* па је у том положају и дошло до одговарајуће гласовне измене предлога *с* (в. § 6). Однос употребе *са* и *с* је 16:93 (14,68%:85,32%), Предлог *ка* не долази уопште, већ само *к* (врло ретко): *к Новомѣ* 12₃₃, *к њаши* 15₂₂, 18₂₂, *к Биопрадѣ*²⁷ 19₁₁.

§ 25. *А* је секундарног порекла у префиксима глагола: *обаице* 14₃, *саливаиѣ* 13₂₃, *ѣзайро* 22₁₁, *одаиѣице* 17₃₇, *изаиѣав* 22₂₆, *изаиѣице* 26₂₆, затим у средњем слогу примера *мариѣица* (в. нап. 15)²⁸.

§ 26. Именица *савейѣ* гласи *свиѣѣ* (в. § 10 Б).

§ 27. Од имена места *Ливно* (в. § 16), *Дѣвно* 25₁, ₇, *Травник* 18₂₂, ₂₅ итд., присвојни придеви гласе: *ливаѣски*, *Дуваѣски* и *ѣраваѣски* (облик *ѣравѣчки* не долази): *Ливаѣнско ѣоѣле* 18₁, *дѣваѣнски* 14₁₇, *дѣваѣнскоѣа* 25₆, *дѣваѣнскомѣ* 286₁₀, *ѣраваѣнски* 13₂, 21₁₆, *ѣраваѣнскоѣа* 20₃₉, 22₃₇, *ѣ Траваѣнскомѣ ѣоѣлѣ* 13₁₃, 19₄₄.

§ 28. Поред усамљеног *ѣгариѣи* 16₃, са *-а-*, налазимо редовно облике тога глагола без *-а-*: 3. л. једн. аор.: *ѣгри* 17₂₃, 23₁₃, 3. л. мн. аор. *ѣгриѣе* 12₁₃, ₃₃, 16₉, 17₂₂, ₃₈, 18₁₈, 24₁₈, ₂₉, 25₃₃, *не ѣгриѣе* 15₇, през. *ѣгримо* 15₃₅, императ.: *ѣгриѣе* 24₁₈, затим *ѣгрио* 24₃₇, 26₆, ₉, *ѣгрили*²⁹ 25₄₁.

§ 29. Лашванин је четири пута употребио облике придева *малаѣиан*:³⁰ *малаѣица* 287₄, ₆, 289₅, *малаѣиѣ*, 287₃, а свега једном *малаѣиѣе* 26₃₃.

§ 30. И Лашванин, као и Дивковић, пише *ар* у примеру *изѣѣѣарѣица* 17₁₁. Није сасвим јасно да ли се ради о самогласничком *р* или о *ар*³¹.

²⁷ Има примера где су предлози *с* и *к* овако написани: *с' Али ѣаиом* 15₂₉, *с' чаѣиѣи* 16₃₉, *с' Ћѣѣриѣиѣем* 12₃₂, и сл. (око 10 пута), — *к' ѣаиѣи* 15₂₀, *к' сѣарѣиѣи* 16₉, *к' Сави* 20₇.

²⁸ Ово упућује на ном. једн. *мариѣица* (исп. *мариѣица* код Дивковића, Глас 52, 110).

²⁹ Шире о овоме, као и објашњењу облика *уѣгри-*, в. код А. Vaillanta: *La langue de Dominko Zlatarić*, I (Paris 1928), 250—2.

³⁰ Исп. *малаѣиан* у говору Мостара (М. Milas, *Današnji mostarski dijalekat*, Rad 153, 51); облик са *-а-* јавља се од XVII века, а облик са *-е-* од XVIII в. (в. РЈА VI, 411, 414; исп. овде на стр. 413 *malean* < *malehan* код П. Посиловића); исп. такође и *malakan*, *malan* код далматин. писаца (Рад 209, 181).

³¹ В. Глас 52, 104. Маретић не говори о нејасности граfiје у овом примеру код далматинских писаца (Рад 209, 182, т. 6); исп. о овоме РЈА IV, 274.

§ 31. У примерима *прама* 20₁₅ и *оданле* 14₃, 20₁₅, 24₁₀, 47, 26₂₂ -а- је, као што је познато, секундарног порекла³².

§ 32. Лашванин нема а- м. о- у примерима *онаки* 26₅, *онамо* 25₂₅ (исп. *анаки*, *анамо* у неким говорима Босне)³³.

§ 33. У топониму *Педаћ* 17₂₃, 29, а је непостојано: *Педћлом* 17₃₅.

§ 34. За неке говоре у Босни и Херцеговини познато је да данас имају и м. а у компаративним облицима *мљм* и *даљи*³⁴. Код Лашванина налазимо само мање употребљено прилошки: *маћне* 18₃₇, *мало маћне* 15₄₂, 25₃₇.

§ 35. А стоји грешком м. и у примеру *прлг* 19₄₂, 26₃₈ јер Лашванин има редовно *прлг* (предлог — в. § 10 Б).

§ 36. *Самојласници* е и о. Познато је да у речи *ироџ* у западнијим нашим говорима, као и код старих писаца из тих крајева, имамо често е м. о. Лашванин има поред *ироџ* 287₅, *ироџа* 26₁₄, 287₂₈, *ироџицџ* 287₃ и *ироџ* 22₂₇, *ироџице* 14₁₁, 23₃, 287₂₆ (× 2), *ироџи* 13₄₃, 14₁₃, 22₃₀, 287₁₄; осим примера *повораси* 289₁₀ други облици од корена *раси*- не долазе (примери од *враџ*- и *краџ*- такође не долазе).

И у облицима збирних бројева налазимо е м. о: *четиџеро* 19₄₄, *шестџеро* 21₂₆, *седџеро* 13₃₄, 21₂₁, 26, *десетџеро* 13₃₄, 17₂₅, затим *петџером* 26₆; у облику *ободвоје* 26₁₁ Лашванин има о м. а³⁵.

§ 37. Поред врло честог -о- у примерима: *цесаров* 17₂₈, *цесарова* 12₁₁, *цесарове* 17₁₀, *цесарово* 17₆, 12, једном се налази и -е-: *цесарева* 19₁₁. Од именице *цар* присвојни придев гласи само *царев* 12₄₁, *царево*³⁶ 12₂₄.

§ 38. Свега два пута долази присвојни придев од именице *црква*, и то оба пута различито: *царковни* 23₃ и *царквени*³⁷ 26₄₄.

³² А у *прама* стоји м. ђ (*прџмо*), а у *оданле* м. о (в. РЈА VIII, 555); исп. *оданле* у Дивковићевом и Рељковићевом језику (Глас 52, 100; Алексић, 99), као и у говору Вареша (Жуљић, 774). Исп. за *прама* и П. Скока (Leksikologijske studije, Rad 272, 34—5).

³³ Исп. Жуљић, 39; Прилози XVI, св. 2, 245.

³⁴ Исп. М. Решетара (Der štok. Dial., 97) за говор Јајца и Кладња, Ђ. Шурмина за сарајевски (Рад 121, 190), проф. Ј. Вуковића за пивски и дробњачки (Вуковић, П. — Др., 11), као и Д. Брозовића за височки говор Лјетопис JAZU 62, 1957, 380). Поред оваквих облика са -а-, Дивковић има и облике са -и- (Глас 52, 135).

³⁵ Облици бројева на -ер- познати су нашим старим писцима: Дивковићу (Глас 52, 101), далмат. и славон. писцима (Рад, 209, 238, Рад 180, 179), Рељковићу (Алексић, 97), као и савременим говорима: варешком (Жуљић, 574), посавском (Рад 197, 56), сарајевском (Рад 121, 203), мостарском (Рад 153, 68—9), као и говору Пиве и Дробњака (Вуковић, П. — Др., 20). Исп. облик *ободвоје* у језику далматинских и славонских писаца, као и у, наравно, Рељковићевом језику (в. цитирана места за ове писце).

³⁶ Исп. код далматинских писаца: Lazarevo, Lazarova (Рад 209, 182).

³⁷ Оба облика су стара: први се јавља од XIII в., а други од XIV в. (РЈА I, 827, 830).

§ 48. Једначење и сажимање самогласника

а) Самогласничка група *-ao* у облицима радног глаголског придева, као и других речи, врло често је сажета у *-o* (наравно, *-ao > -oo > -o*); тако поред: *владао* 17₄₁, *іледао* 287₂₃, *докојао* 24₂₂, *издао* 17₄₀, *искао* 26₂₆, *обећао* 23₄₁, 25₃, *осіао* 15₂₅, 18₁₃ и сл., налазимо и *варіо* 24₃₆, *гуіо* 287₂₂, *дошо* 19₂₇, *изашо* 21₁, *моіо* 12₃₉, *Паво* 12₄₃, 18₄₀, 21₄₁, *іосо* 18₁₇, 23₂₀, 22₃₀. Међусобни бројни однос облика на *-ao* према облицима на *-o* у корист је других: 21:28 (42,86%:57,14%).⁴⁶ У примерима *дан* 18₃₇, 20₃₇, 21₄₁, 287₈, 21 и *зао* 12₂₉, 17₁₆, 20₃₇, 22₇, 26₂₄ не долази до промене *-ao* у *-o*, наравно, због акцентованог *-a-*;⁴⁷ у свезици *као* 24₆, 17, 289₁₁ немамо такође *-o < -ao*.⁴⁸

б) Самогласничке групе *-eo* и *-uo*, које се у многим нашим нашим говорима данас једначе и сажимају у *-o*, у Лашваниновом језику остају неизмњене: *оіео* 25₆, 26₅, *іочео* 14₂₆, 20₇, 34, *ѕео* 13₄₄, 22₂₃, 25₂₄, 26₆, — *зовішо* 287₂₀, *меішo* 25₄₁, *іримішo* 287₂₂.

в) На почетку, у средини и на крају речи група *oo (<oi) > o*: *оіаром*⁴⁹ 14₁, 286₅, 287₁₅, — *коца* 22₂₀, *гоіши* 19₃₂, *гоінем* 24₂₀, — *іо* 19₄₀, 20₁ 21₂₇ итд.

г) Лашванин има: *сіаіі* (инф.) 18₃₅, 24₄, 25₈, 3. л. једн. — мн. аор.: *сіа* 13₁₉ (поред *сіаіа* 15₄₄), *сіаіше* 21₁₃, 23₁₀, 11 (овде је, наравно, после губљења *j*, *оја > oa* па затим *oa > aa > a*).⁵⁰

д) Поред примера са сажетим *-и-* (*<-ии-*): *іридоше*, *іригш*, *іриши* (в. § 10 Б), *іриши* 27₂, *іримив* 13₃₇, једном долази облик *іришменком* 14₂₃. У придеву *кагінска* 25₃₆ свакако је *-и- < -ији-* (после губљења *-j-*). Сажимања нема у примерима: *кагін*, *кайиши*, *карволиши*, *кайициши* (в. § 7).⁵¹

⁴⁶ Овде су узети у обзир само примери у којима није наглашено *-a-* у завршетку *-ao*. Као што је познато, многи наши говори знају данас за *-o < -ao* (у говорима околине Травника, Горњег Вакуфа и др. Ружичић помиње само облике са *-o < -ao* — ГЗС I, 35—6). Исп. углавном непромењено *-ao* у језику славонских и далматинских писаца, као и у Релковићевом језику (Рад 180, 151, 209, 185; Алексић, 56).

⁴⁷ Једини Лашванинов пример: *ѕ зо час* 29₂₇, уколико није овако грешком написан, могао би се, можда, објаснити преношењем акцента са придева на предлог. Исп. такође *-o (-o) < -ao (-ao-)* у примерим са акцентованим *-a-* у источно-херцеговачком дијалекту (СДЗБ III, 13), као и у говору Пиве и Дробњака (Вуковић, П.—Др., 20).

⁴⁸ Облик *ко* (без акцента) и *кѡ* (с акцентом) помињу и Вуковић и Вушовић (Вуковић, П.—Др., 13; СДЗБ III, 20); исп. *ко* у Релковићевом језику (Алексић, 56—7).

⁴⁹ Исп. исто у говору Јајца и околине СДЗБ III, 109), у језику далматинских писаца (Рад 209, 193), као и у Дивковићевом језику (Глас 52, 105).

⁵⁰ В. о томе А. Вајана (нав. дело, 303—4).

⁵¹ Исп. сличне сажете облике (са *-и- < -ији-*) у говору Вареша (Жуљић, 40).

16₁₉, *бесидиї* 22₁₀, *биї* 19_{6, 13}, 21₅ итд., *владати* 13₇, 22₅, *викаї* 18₈, *водиї* 20₄₁, *вратиї* (се) 17₅, *іовориї* 14₆, 15₂₁ итд., *іомої* 13_{39, 42}, 14₁₈, *іої* 24_{4, 14} и сл.. налазимо и *биї* 15₁₇, 289₅, *боиати* (се) 16₅, *іовориї* 18₃₈, 286₁₄, *ірабиї* 24₃₃, *дої* 16₄₁, *сиї* 12₃₆ и сл. Бројни однос између краћих и дужих облика инфинитива је 157:39 (80,1%:19,9%). Из овога се јасно види да су краћи облици инфинитива били ближи Лашваниновом језику.

Ако се ова црта Лешваниновог језика упоређи са сличном особином језика М. Дивковића, као и говора територијално најближих области реке Лашве (наравно, на основу онога што се данас зна у науци о тим говорима), долази се до следећег закључка: Лашванин се у овом погледу не подудара са Дивковићем, у чијем језику су врло ретки краћи облици инфинитива,⁵⁴ али се зато по овој особини приближава савременом стању поменутих говора, у којима се облици инфинитива углавном завршавају на *-ї* (*-h*).⁵⁵

Што се тиче облика глаг. прил. садашњег времена, Лашванину су обичнији дужи облици овог прилога неголи краћи. Тако поред много чешћих дужих облика, као нпр.: *бижеї* 24_{10, 41}, *боиєї* се 22₃₈, *бранеї* се 25₂, *бсгсї* 13₄₃, 15₁₂ итд., *вигєї* 12_{23, 27} итд., *іоворєї* 14₂₇, 15₂₂ итд. *игсї* 18₄₂, *немоїсї* 14₃₅, 16₁₇, 17₄₄, *намеїсї* 22₆ и сл., налазимо свега три примера на *-h*: *бсгсї* 25₁₃, *не знагсї* 18₁₀, *немоїсї* 26₈. Бројни однос облика на *-ї*:*-h* је 53:3 (94,64%:5,36%).⁵⁶

г) Према књиж. *одакле* Лашванин има *одкле* 17₇.

д) Место назива месеца *август*а (лат. *augustus*, тал. *agosto*) Лашванин има *аїсїа* 12₁₀, 19₃₂, 21₁₇, 24₆, а свега једном *аїсїа* 12₁₆.

§ 50. Место *-ар-* у имену свеца *Марїи*н код Лашванина налазимо *-ра-*: *о Марїиїнїс гне*⁵⁷ 19₂₃.

§ 51. Од покретних вокала посебно ћемо поменути самогласник *е* у примерима: *8 Царїоме Варх* (лок. једн.) 20₂₀, *свакоме* (дат. једн.) 14₂₈.

§ 52. У страним речима самогласник *у* стоји м. о у примерима: *Анїїсї* 14₄₁, *Анїїсїна* 21₃₁, *бсмбе* 16₂, *докїїсїра* 14₃₂, *колсїнелом* 12₁₉, *Хрисїїсїса* 18₄₀.

⁵⁴ Глас 53, 1.

⁵⁵ Исп. краће облика инфинитива у говору Травника и Јајца са околином (ГЗС I, 34, СДЗБ III, 111), затим Вареша (Жуљић, 574), као и у Боровичком говору (западно од Вареша — др М. S. Eilipović, Borovičani, ЗНЖ XXVIII, 2, 218), односно у говору Тешња и Маглаја (Прилози XVI, 249).

⁵⁶ Исп. данас готово редовне облике на *-h* у говорима Тешња, Маглаја и Вареша (Прилози XVI, 249; Жуљић, 574).

⁵⁷ Исп. *Марїиїн-ган* у Пиви и Дробњаку (Вуковић, П.— Др., 26).

Према тал. *palazzo* Лашванин има *ѡлаца* (ген. једн.)⁵⁸ 13₄, а према *Lodovico* и франц. *maréchal* — *Лшдовик* 14₁₇, *марешал* 13₁₈. Од осталих речи поменићемо: *каимекан* (тур. заповедник) 21_{33, 39, 21₁} итд., поред *каимакан* 23₃₇, *шлефа* (плата) 24₂₆, поред *шлафс* 24₂₄.

2. СУГЛАСНИЦИ

§ 53. *Сугласници ђ и ѣ*. Лашванин има *ј* м. *ђ* само у примерима: *ѡшѡи* 12₂₇, *ѡшѡиш* 24₃₃, затим *Јшро* 287₅, *о Јшрѡѡс* (дне) 19₂₃. У осталим случајевима употребљава редовно *ђ*. Као што је познато, ова особина (*ј* м. *ђ*), која је основна црта чакавског дијалекта и која је у Лашваниновом језику заступљена у малом броју примера, једна је од одлика данашњих говора средње Босне⁵⁹.

У свом језику Лашванин чува доследно разлику између африката *ч*, *ѡ*, *ђ*, тј. код њега нема ни једног примера са *ђ* или *ђ* м. *ч* или *ѡ*⁶⁰: *рече* 20₃₇, *момче* 18₂₃, *чеѡѡири* 13₉, 15₆ итд., *чеѡѡресѡи* 17₃₄, *чеђлаге* 15₁, *човик*, *човика* (в. § 10 Б), — *оѡака* 25₃₅, *чамѡом* 15₃₉, *чеѡана* 12₂₂ и сл.

§ 54. *Сугласничка група ѡѡи (ѡѡ)*. Имајући у виду важност ове језичке особине, мислимо да је потребно осврнути се дубље на материјал који нам у овом погледу пружа Лашванинов летопис. У циљу детаљнијег претресања постојања група *ѡѡи* — *ѡѡ* у језику Николѡ Лашванина, а у вези са његовим начином обележавања тих група, изнећемо све примере у којима налазимо *ѡѡ* (тако написано са *ѡ* и *ђ*) и примерѡ са графijом *ѡѡ*⁶¹.

⁵⁸ Исп. *ѡлачс* код Дивковића (Глас 52, 102); о овоме романизму види П. Скока: *Prilog metodi proučavanja romanizama u hrvatskom ili srpskom jeziku*, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*, Zagreb 1951, 450—467.

⁵⁹ Исп. примере са *ј* и *ђ* у говорима долине реке Лашве и изворишта Врбаса (ГЗС I, 39), затим у планинском крају на десној обали Врбаса, као и у Горњем Вакуфу и Прозору (др М. Павловић, Испитивање икавских дијалеката у Босни и Херцеговини, Гласник САН IV, св. 2, 318—9), у Поугарју (Јајце — СДЗБ III, 108), у Травнику и др. (М. Rešetar, *Der. štok. Dial.*, 136), у Високом и Боровици (СЕЗБ 43, 329—30, ЗНЖ XXVIII, 2, 218); исп. исто и код Дивковића (Глас 52, 108).

⁶⁰ Исп. само Г. Ружичића за долину Лашве (ГЗС I, 40—1). О овоме, као и о развиту других сугласничких појава у нашем језику, в. код др П. Ивића: Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. II, 1957, 159—84.

⁶¹ Исп. обележавање (по др М. Павловићу сугласничких група *ѡѡи* и *ѡѡ* овом графijом код С. Маргитиће — Јајчанина (СДЗБ III, 108); исп. и Решетарову опрезност у одређивању гласовне вредности ове графijе у старим босанским споменицима (*Die čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen*, *Arch. für slav. Phil.* XIII, 191—3).

А. Примери написани са *ih*:

- а) *ihēiūe* 23₁₀, *ihēiūovaiū* 26₂₅, *ihēiūovali* 23₃₀;
 б) *iuhišhu* 21₃₂;
 в) *ūsiuhaūū* 27₁₅, *ūsiuhaūū* 21₃₄, *ušiūha* 17₃₄, 19₂₈, 21₃₅, *ūsiuhaue* 12₂₃, 16₄₀, *ūsiuhali* 17₃, 17.

Б. Примери са графijом *и*:

- а) *иeйēe* 12₁₀, 13₄, 18₅, 19₄₀, *иeйūš* 26₃₅;
 б) *иайом* 14₁, 287₁₅, *иeйах* 18₂₈, 23₁₄;
 в) *навипрена* 25₇, — *оипроцена* 26₂₆;
 г) *iodиe* 13₃₁, *iodиарх* 8, 18₃₂;
 д) *иоцeр* 14₁₅, 15₂, 6, 13, 41, 16₁₄, 17₃₄, 37;
 ђ) *млоциво* 15₁, 33, *млоцива* 16₃₃, — *врациво* 15₁₅;
 е) *иšнaциво* 17₁₆;
 ж) *цю* 8 (× 2), 13₁₅, 14₂ итд. (49 пута), *ца* 15₁₄, 36, 16₂, 21₄₂, *иийоцю* 24₃, 26₃₁, *цюoг* 13₁₉, 14₁₅, 20₁₆, 44, *цюoг* 24₂₁, *ицю* 12₂, 20₁₄, 21₄₁, 25₂₃, *ицра* 12₃, 47, 14₆, 15₁₀ итд. (21 пут), *зaцю* 8, 12₅, 6 итд. (58 пута);
 з) *ицeм* 14₉, *иоцовати* 14₂, *иоцeиeм* 19₃₀;
 и) *иpоци* (3. једн. аор.) 20₃₆, 22₂₅, *ицoц* 8.

В. Графijа *и* у страним речима:

аиоцoлeкoиa 286₂, 9, *аišиa*, *аSišиa* (в. § 49), *Ašиpиe* 19₃₄, *кацeлa* 14₃₂, *кшцoг* 20₄₃, *мeцпaр* 21₁₃, *мeцпa* 23₅, с.

Г. Стране речи са *ih*:

мeиhеmš 18₃₃, 22₂₄, *cepииhер* 13₁₆.

Једном долази и пример *Шhопа* (им: врела у Фојници) 18₂₈, који је такође написан са *ih*.

§ 55. Из изнесеног материјала види се јасно вредност графijе *и*: њом је Лашванин обележавао групу *иiū*. Ово потврђују примери са несумњивим *иiū* (Б. ђ, е, ж, з, и, затим В.), као и примери написани са *ih*, које је Лашванин, наравно, тако и изговарао (када ј: в *h ih* писао са *и* и *h*, зашто би употребљавао и *и* за *ih*?). Ово упућује да с мора узети да је *и* = *иiū* и у примеру *иeйēe*, *иeйūš* (Б. а) без обзира на то што се овај пример налази написан и са *ih* (А. а), и који се у том случају тако и изговарао, јер, као што је познато, није немогуће у језику постојање обeју сугласничких група и у истом примеру.⁶²

Као што смо видели, Лашванин има врло мали број примера који би се могли сматрати правим шћакaвизмима.⁶³ У погледу односа

⁶² Исп. такву појаву код славонских и далматинских писаца (Рад 180, 156, 209, 200).

⁶³ Примери под А. в, као што је познато, постају морфологизацијом и у говорима који нису шћакaвски (исп. у вези с тим А. Белића, Прилози историји словенских језика, ЈФ IV, 20—24). Исто је и са примером под А. б.

група *шћ*: *шћ* у Лашваниновом језику немогуће је само на основу примера из његовог језика доносити неке сигурније закључке јер би требало узети у обзир стање у погледу ове црте и у језику других босанских писаца, код којих би се, вероватно, нашао и неки пример са групом *жг* или *жђ*, какве Лашванин није уопште употребио у делу летописа који је непосредно његов.⁶⁴

Једначења сугласника

§ 56. Једначење по месту образовања

а) Место сугласничке групе *хв* налазимо редовно *ф* у примерима: *фала* 15₁₄, *зафали* 23₁₀, — *фајџаиш* 22₁₆, *пофајџаиш* 26₁₀, *сфайџиш* 12₃₉, *сфайџили* 15₃₁, 26₉, *сфайџив* 15₃₈ и сл., затим у примеру *Фоинице* (*Ф*-<*Хв*-) 14₁₇, 22₄₁, *Фоиници* 8, 13₂₆, 14₂₂ и сл.;

б) *с њ*->*ш њ*:- *ш њима*, *ш њица*, *ш њим* (в. § 6);

в) *-сч*->*-шч*:- *гаишчах* 287₅;

г) *-зљ*->*-жљ*:- *ражљшџио*⁶⁵ 23₂₁.

У примеру *сфайџице* 22₂₀, као што знамо, имамо *ф*-<*ћв* (преко *йф*->*фф*->*ф*).

За тур. *bahçe* налазимо *баиџи* 21₂₃, 25 (× 2).

§ 57. У примерима *седамдесет* 25₉ и *осамдесет* 12₄₀ не долази до једначења сугласника *м* пред *г* у *н*.

§ 58. Према тур. *karanfil* Лашванин има *карамфиџи* 289₁₀.

§ 59. Што се тиче једначења сугласника по звучности, сви примери ове врсте дати су у §§ 4, 6.

§ 60. Разједначавање сугласника

а) *мн*->*мл*- (редовно): *млоіо* 8, 12₉, 13₄, итд., *млоіи* 12₂₂, 16₁₂, 30 итд., *млоіа* 19₃, 9, 20, *млоіе* 13₆, 16₂₁ итд., *млоіџо*, *млоіџа* (в. § 54);

б) *-мн*->*-вн*:- *џавнице* 25₉;

в) *-мљ*->*-мљ*:- *сџмљџи* 15₂₃, *сџмљџаиш* 24₄₃;

г) *знам*->*злам*:- *зламеџице* 24₁₇.

Лашванин има редовно примјер са *мл*- (<*мн*-<*бн*-<*вн*-) у именици *Млеци* и речима изведеним од ње (*млејџачка* 12₁₉, *млејџачке* 12₄₄ и сл.).

⁶⁴ Исп. дачас доследно *шћ* (<*stj, *skj) у долини Лашве, а такође и *жћ* (<*zdj, *zgj) у говорима околине Травника, Јајца, Бугојна и др. (ГЗС I, 36—8). Провладавање групе *шћ* у Лашваниновом језику, које се не подудара са данашњим стањем говора долине Лашве, може се објаснити особинама његовог личног језика, а не и дијалекта; *шћ* је могло ући у његов језик, језик несумњиво културног човека за своје време, и преко писаца који су у свом језику имали само *шћ* и који су као књижевници били много плоднији и јачи од Лашванина (исп. нпр. само *шћ* а никада *шћ* у Дивковићевом језику — Глас 62, 115).

⁶⁵ Овакве појаве познате су нашим говорима (исп. нпр. само за говоре источне Црне Горе М. Стевановића, Источноцрногорски дијалект, ЈФ XIII, 53).

§ 61. Мататеза сугласника

а) У свм облицима некадашње замснице *всьсь* извршена је метатеза групе *вс-* у *св-* сем у облику *вас* (ном. једн.) 13₁₄, 18₁₉, 20₄₄, 287₂₄ (исп. и *ваздан* 17₃₉, *вазда* 21₇, 24₁₀, 26₁₅);

б) *кйй-* > *ййк-* (зам. *кѣйй*): *ййко* 12₂₄, 31, 38, 15₂₅, 31, 18₃₃, 20₄₁, *ниййко* 13₃₆, 14₁₃, 15₃₃ итд., *ййкоіог* 15₂₄, 27, 16₃₇ итд.

Према данас уобичајеном *барјак* (тур. *bayrak*) Лашванин има *баираци* 17₁, 18₂₆, *баиракѣара* 24₉, *баиракѣаре* 24₈.

§ 62. Губљење сугласника

а) *Суіласник х*. Поред великог броја примера у којима *х* пише правилно, било у ком положају: у почетку, у средини или на крају речи, Лашванин, врло често, у истим тим позицијама и не пише тај глас. На основу овог другог, као и на основу примера у којима је неправилно употребљено *х*, јасно је да је Лашванин знао за тај глас, али да га у свом језику није имао⁶⁶. Овде ћемо навести само неколико примера без сугласника *х*, а такође и примере у којима налазимо *х*, тамо где му по етимологији није место:

ићлага 18₂₇, *ићлаге* 17₃₃, 19₁₄, 20₁₀, *огићге* 15₃₁, *оћеш* 15₃, — *биаћ-коіа* 13₂, *наоди* 25₂₆, *ћиово* 14₂₆, *приогећи* 17₃₁, *Биаћ* 26₃₀, затим у 3. л. мн. имперф.: *биаџ* 16₁₇, 18, 17₂ итд., *даржаџ* 18₁₇, *ићаџ* 19₈, *нао-ћаџ* 19₂₈, *ијагаџ* 19₁₇ и сл., — у ген. мн.: *велики* 19₄, *вареш* 15₄₁, 16₁, *наши* 22₄₂, *ћни* 13₄, 15₁₀ итд., *йварди* 8, у лок. мн. именица и придева (в. § 10. А), као и заменица: *на кои* 26₄₂, затим у 1. л. једн. аор. и имперф.: *наудо* 8, *реко* 16₂₇, 18₃₈, 25₃₂, *биа* 14₂₆, затим *огма* 16₁₆, 23₆ и сл.;

3. л. једн. през.: *врайћих* 24₃, *заиовидах* 24₁₂, *слидих* 8 (поред *слиди* 8); 3. л. једн. аор.: *чџх* 12₃₅, 15₃₃, 22₁₈, *џмарх*, *йомарх*, *не йомарх* (в. § 47); ген. мн.: *ћлџдих* 14₃₆, 22₉, 16, 27₆ (поред *ћлџди* 20₁₄, 27₇), *рићих* 21₉, затим *йарво йоіах* 15₄₀ (поред *йарво йоіа* 17₂₉, 18₁, 21 итд.), *йпри хуре* (нем. *die Uhr*) 19₇, 22 *хџре* 286₄ и сл.

б) Разне сугласничке групе на почетку речи, које се у многим данашњим говорима нашег језика упрошћују губљењем почетног сугласника, остају у Лашваниновом језику непромењене: *кййишћи* (*кйй-* < *хйй-*) 25₈, *кййио*, *не кййи*, *не кййише*, *не кййиаше* (в. § 10. А), — *ййко*, *ййкоіог* (в. § 61), — *кћер* 26₆, — *йгу* (в. § 14), — *ййице* 19₁, *йишеница* 20₁₀, — *йсџиџ*⁶⁷ 15₃ (исп. такође и облик топонима Зезице: *Бзеници* 20₂₀).

⁶⁶ Данас је *х* изгубљено на овом терену код католичког живља (ГЗС I, 41).

⁶⁷ Исп. такве примере без праскавог сугласника на почетку у говору Вареша (Жуљин, 255, 256), Тешња и Маглаја (Прилози XVI, 248).

в) О губљењу сугласника *g*, *s*, *ī* у сугласничким групама у вези префикса и речи или основе и суфикса в. § 4 (I А, II Б, II В).

г) У сугласничкој групи на крају речи (*-cī*) у Лашваниновом језику не губи се крајње *-ī*: *блаіовисī* 26₃₆, *лисī* 20₁₆, 289₄, *милосī* 23₁₇, *мосī* 16₁₆, 17₃₂, *свиīлосī* 14₈, 26₃₈ итд., *часī* 23₄₀, 27₂, *шесī* 17₃₃, 20₁₁ итд., *иесī* 286₈, 289₂, *довесī* 25₃ и сл.

д) Познато је да је до губљења неких денталних сугласника долазило у бројевима: *ѡданаесī*, *деанаесī*, *їейіаиесī*, *дваиесī* (поред *двадесетī*), *четīресī*, *шесетī* (примере в. у §§ 48, 49).

ђ) Сугласник *j* се, као што смо видели (§ 7), врло често испушта у писању, нарочито у положају између самогласника (и у сантхију), од којих је један *i*; о губљењу *j* в. примере и у § 48 (д, ђ).

е) Сугласник *v* је изгубљен у примеру: *краћлесīзо* 12₄₅, *краћлесīвз* 286₉ а *л* у примеру *блаіосовом*⁶⁸ 286₁₅; у групи *-īv-* изгубљено је *i* у примеру *иаііне*⁶⁹ 20₁₁; у глаголу *одіравілаїи* 13₄₂ *v* се не губи⁷⁰; у једином примеру *чейварка* (ген. једн.) 26₃₆ изгубљено је *ī* испред *k*.

ж) У примерима: *лашваски* 287₁₂, *сесрs* 26₇ сугласници *n* и *ī* грешком су изостављени (исп. *лашванскои* 286₁₃ (× 2), *сесіра* 14₃, *сесірс* 287₁, *сесіро* 14₄, 6).

з) Поред примера *іакили* 22₄₄, 25₂₀, налазимо и *іасиле* 22₆, 23₄₃.

и) У примеру *іардиан* 14₂₄ *v* је грешком испуштено јер Лашванин пише редовно *іv-*: *івардиан* 22₃₆, 286₁₄, *івардиане* 22₂₇, *івардиани* 16₃₇, 21₃₇ и сл.

§ 63. Сажимање сугласника. Сажимање два *s* у једно (*-zs->-ss->-s-* или *s s->s-*) оглџда се у примерима: *исиконіе*, *сїраином*, *своиом* (в. §§ 4, 6).

Ново јотовање

§ 64. У сугласничким групама *-bj-*, *-zj-*, *-ij-*, *-īj-* (<*-bъj-*, *-въj-*, *-īвj-*, *-īīj-*) није извршено н. јотовање; за групе *-lj-*, *-ij-* (<*-лъj-*, *-нъj-*) налазимо *-љ-*, *-њ-*.⁷¹ Примери:

а) *бj* —: *іребіе*, *іребіs* (в. § 36), *робіе* 12₉, *робіа* 17₇, 25;

вj —: *здравіа* 13₂₄, *карвіs* 19₁₅;

⁶⁸ Исп. исте примере без *v* и *л* у Дивковићевом језику (Глас 52, 105, 110).

⁶⁹ Исп. исто у варешком говору (Жуљин, 256).

⁷⁰ Исп. сличне примере без *v* код Дивковића (Глас 52, 110).

⁷¹ Исп. нејотовање ових група у Дивковићевом језику (Глас 52, 106, 108, 110), затим ситуацију сличну Лашваниновој у варешком говору (Жуљин, 149); исп. такође *ћ*, *ђ*, *љ*, *њ* и *бљ* у икавским говорима западне Босне (ГЗС I, 43—4), као и у говору Тешња и Маглаја (Прилози XVI, 247).

ij —: *Скоїше* 24₄₄, *Скоїша* 17₉;

ijj —: *йамейиш* 19₈, *йошастїи* (ген. једн.) 287₁₆, 18, *йролийи* 289₈;

б) *lj* —: *еесехле* 13₂₆, 17₄₂, *кохле* 15₃₆, *шла* 20₁₂, 26₄₂;

nj —: *владайна* 26₁₅, *владайнем* 286₁₀, *зламеһне* (в. § 60), *изїб-һлеһне* 12₃₁, *камеһна* 27₁₁, 287₃, *камеһнем* 22₁₁, *мшһна* (в. § 45), *ойроцеһна* (в. § 54), *йороһеһна* 8, *йосвеһеһне* 26₄₂, *йойвареһне* 23₃₁, *йоцеһнем* (в. § 54) и сл.

Група *-ijj-* остаје непромењена и у примеру: *некарстїианин* 25₇, *карстїианка* 287₁₂, *карстїиани* 18₄₁, 22₂₁, 26₃₇, *карстїианом* 14₁₄, *карстїиански* 14₄ и сл.

У примеру *диак* 21₁₇, 19, 22 није сигурно да ли се ради о непромењеној групи *gj-* јер се овај пример по Лашваниновој графици може читати и *giј-*.

За стел. третици налазимо *йрчи* 15₁₉, 19₃₉, *йреһе* 19₁₉.

§ 65. Суғласничка група *-jg-*. Ова група остаје неизмењена у глаголским облицима сложеним од префикса + *-ug-* (инф. *ийи*); у облицима инфинитива, напротив, место групе *-jij* налазимо редовно *-h*.

Примери:

jg —: *goige* 12₁₁, 19, 20 13₉ итд., *goigoше* 15₂₇, 16₄₁, 17₂₈ итд., *изаиге* 18₁₉, 34, 21₂₇, итд., *изаигоше* 20₃, 35, 22₉, 22, 23, *наиге* 8, *наиге* 12₄₇, 15₁₄, 18₄ итд., *наигоше* 17₃₃, 19₄₄ итд., *не наигоше* 21₃, *йоигем* 286₁₅, *йоиге* 13₂₈, 16₁₄, *йоигоше*⁷² 12₄₀, 13₁₂, 16₅;

-h (< *-jij*): *goһ* 15₂₃, 24₁₃, *изаһ* 19₂₃, *наһ* 14₁₈, 23₂, 23₂₃, 26₈, 286₁₇, *йоһ* 24₄, 14, 17, 286₁₅, *йроһ* 25₂₈, *штиһ* 287₄ (× 2), 6 (× 2), затим *goһи* 16₄₁, *изаһи* 16₄₀, *йоһи* 16₁₅ *йриһи* 17₁.

§ 66. Скраћивање сугласника

а) Праскави елеменат африкате *ч* редукован је у групи *чїи* (> *ийи*) у примерима: *ишнацїво*, *цїо*, *цїа*, *цїоїог*, *цїаїог*, *ницїо*, *ницїа*, *зацїо*, *цїшем*, *йоцїовани* *йоцїеһнем*, *йроцїи*, *цїиоц* (в. § 54. Б. е, ж, з, и).⁷³

⁷² Лашванин нема уопште облике *goјѣ*, *naјѣ*, какве помиње Ружичић за говор изворишта Врбаса (ГЗС I, 43) и Душанка Недељковић за говор Горње Раме код Прозора (Испитивање говора у области Клис — Сињ у Далмацији и Горње Раме у Босни, Гласник САН VIII, св. 2, 187). Овакве облике, као редовне, помиње Д. Брозовић за височки говор (Лјеторис JAZU 62, 1957, 378).

⁷³ Дивковић има и *йочїен* и *йоцїен* (Глас 52, 115—6); исп. редовне облике са *-чїи-* (*јїтацїво*) у говору Сарајева (Рад 121, 192) и донекле у мостарском говору (Рад 153, 56).

б) Код Лашванина не наилазимо на упрошћавање африкате *м* у сугласничкој групи *-мб-*:⁷⁴ *ошачбини* 286₃, *сарчбс* 22₃₄.

в) Сем примера *ланске* 17₁₄, где налазимо и м. *љ*, Лашванин нема примера са *ј* м. *љ* или и м. *љ*:⁷⁵ *ћлсге* 12_{30, 37}, *замћлс* 12₄₀, *зем-ћлом* 13₃, — *ћнеіове* 287₁₉, *сшжаћисћиво* 17₁₉, *шравачиски*, *гшваћиски*, *ливаћиски* (в. § 27) и сл.

§ 67. *Секундарни сугласници*. Разни секундарни сугласници поменути су у досадашњем излагању о сугласницима. Овде ћемо помнути само неке случајеве.

а) У примерима *ћи* (*ши*), *ћим* (енкл. облици личних замєн., ген. — дат. мн.), као и у облицима бројева *ћеданаисћи* (и даље), сугласник *-ј* (одн. *-ј-*) је секундарног порекла (в. §§ 7, 48).

б) Секундарно *-н-* налазимо у топониму *Сшшиска* (Сутјеска) и у облицима изведеним од те именице (в. § 15).

в) Сугласник *р* је секундарног порекла у предлогу *брєз*,⁷⁶ који је у овом облику редован у Лашвашиновом језику: *брєз* 12_{5, 15}, 13₂₄ (× 2), 18₂₇, 19₈, 20₅ итд.

г) Место арап. *harp* Лашванин има облик са додатим *-ћи-*:⁷⁷ *аисћи* 16₄₁, 18₁₆, 20₃₃, 21₁₀, 25₃₅.

§ 68. Остале сугласничке појаве

а) Место сугласника *ж* налазимо *р* у познатом примеру: *морєи* 287₄, *морє* 15_{17, 25, 27}, 16₄₇, 24₂, 289₅, *не морє* 16₄₄, 17₂₆, 23₂₃, *морємо* 21₇, *не морємо* 21₅, 27₈. Таквог је порекла *р* (< партикуле *-же*, *-ж-*) и у примерима: *иєр*, *ишр*, *ишрє*, *шєр*, *шакоер*, *иоцєр* (в. § 49. б).

б) У именици *Сшшшан* (в. § 10. Б), као и у презимену *Јсшсшбеіовић* 24₃₀ (поред *Јсшсшбеіовића* 24₃₄), налазимо и м. *ф*. У другим случајевима у Лашвашиновом језику не замењује сз никада *ф* са *ш*: *Франо* 21₂₀, *Франс* 23₈, *Филић* 14₂₅, 23₇, *фрашар* 20₃₅, *фрашра* 20₂₉, *фрашри* 14₃₅, 15₃₃, 16₄₂ итд., *фрашром* 15_{16, 34}, 20₂₈, затим, *фала*, *зафали*, *фашаиш*, *шофашаиш* и сл. (в. § 56)⁷⁸.

⁷⁴ Исп. *-жб-* м. *-мб-* у Дивковићевом језику (Глас 52, 116).

⁷⁵ Исп. *ј < љ* у говору Високог (СЕЗБ 43, 330), као и у другим говорима Босне (Гласник САН IV, св. 2, 318): исп. такође *и < љ* (*сшжаћисћиво*) у Дивковићевом језику (Глас 52, 106—7); исп. ове појаве и у говору Мостара (Ј. Вуковић, Карактеристичне особине мостарског говора, зборник Мостар и Херцеговина, Гласник југосл. проф. друштва, 1937, 93).

⁷⁶ Познато је да је овај облик настао контаминацијом предлога *без* и *шрџз*.

⁷⁷ Исп. *avst* у варешком говору (Жуљић, 256), као и у говору Сарајева (поред *havst* — Рад 121, 195).

⁷⁸ Исп. само у варешком говору и м. *ф* у страним речима, као и у речима са *ф < хв* (Жуљић, 257—8), затим у говору Јајца и околине (СДЗБ III, 209).

III

ОБЛИЦИ

·ИМЕНИЦЕ МУШКОГ И СРЕДЊЕГ РОДА

§ 70. *Вок. једн.* Овај облик долази врло ретко у Лашваниновом летопису. Забележено сам примере: *оце* 14₂, *оце кайелане* 13₄₁, 14₂, *џиаче* 287₄, б, в.

§ 71. *Исп. једн.* Поред редовнијег наставка -ом: *принципом* 12₄₃, *конојом* 16₃₇, *царом* 12₄₁, 44, *цесаром* 12₁₁, 43, 15₁₁, *појичаром* 13₂₂, *пером* 14₁₆ и сл., налазимо и наставак -ем: *Селнем* 12₃, *Арђисковићем* 35₈, (поред *Зрићом* 16₃₅, *Педћлом* 17₃₅), затим *иштем*⁸² 16₇, 24₃₉.

§ 72. *Лок. једн.* Редован је наставак -у:⁸³ *џ прагс* 17₁₇, *џ Јајис* 13₂₁, *на иџиш* 13₂₈, *на иребис* 13₄₃ и сл.

§ 73. Што се тиче наставка за ном. — ак. мн. им. м. и ср. р., ови облици се подударају са одговарајућим стањем у књижевном језику⁸⁴ (о уметку -ов- в. § 78).

§ 74. *Ген. мн.* Редован је наставак -а(х):⁸⁵ *воиника* 12₃₈, *дила* 14₁₆, *коћника* 24₄₄, *карсџиана* 18₆, *сџжаћна* 12₃₅, *Тџрака* 17₃₆ и сл., —

⁸² Исп. *иштем* и код Дивковића (Глас 52, 122). О напоредности употребе наст. -ом и -ем у варешком говору в. код Жуљића (стр. 348), а у другим говорима код Вуковића (П. — Др., 51).

⁸³ Од именица *сан*, *џм*, *појлавие*, *ишине* Дивковић има понекад лок. једн. на -и (Глас 52, 122).

⁸⁴ Једино одступање у ак. мн. чине примери: а) (они — А. М) би га *на пожи* разли 13₁₄, б) ми не можемо бит без целх и осталих приградака а то се *џ фермани* не меће 21₅₋₆, са наст. -и м. -е. За Дивковићев језик Ђорђевић помиње (Глас 52, 129) 4 примера ак. мн. са наст. -и: *оклоји*, *окови*, *синови*, *тџџи*. С обзиром на то да се у првом Лашваниновом случају свакако ради о једном устаљеном изразу (наравно у том облику), то нетипичност тог примера не долази у питање; усамљеност другог случаја не дозвољава извођење неких закључака.

⁸⁵ Исп. ген. мн. без наставка или са наст. -ов у Дивковићевом језику (Глас 52, 125); исп. такође облике ген. мн. без наст. у говору Вареша и Боровице (Жуљић, 348—9; ЗНЖ XXVIII, 2, 218).

Арнашѣах 17_{24, 36}, *Бошѣнаках* 17₁₅, *варошанах* 18₁₀, *воишанах* 15₄₃; *јодуцах* 8, *данаках* 25₁₄, *жиѣах* 12₁₀, *мисѣах* 15₂₈, *Нимацах* 16₄₂, *сигарах* 19₁₆ и сл.

Именица *саѣ* у ген. мн. нема наставах *-и*, већ *-а*: *седам сахѣах* (м. сахатах)⁸⁶ 26₃₇.

§ 75. *Дайѣив* мн. Наставак је *-ом (-ем)*: *карсѣианом* 14₄₄, *момком* 21₄₄, *мѣселимом* 27₃, *невирником* 14₁₅, *редовником* 14₁₄, *Тѣрком* 12_{5, 6}, 15₃₁, 16₃₈ итд., *фраѣиром* 15_{16, 34}, 20₂₈, *Харваѣаном* 12₅ и сл., — *злочинцем* 27₅, *Нимцем* 17₆, *ѣишцем* 16₆; једном сѣ налази облик *пейриѣиѣином* 16₄₃.

§ 76. *Исѣѣр* мн. Редѣван је наставак *-и*:⁸⁷ *алибези* 17₂₁, *бези* 15₆, 17₂₁, *бѣбѣни* 15₂, *воишници* 12₃₆, *заими* 15₆, 17₂₁, *Мосѣарани* 24₂₅, *Нимци* 15₃₅, 17₁₄, *свигоци* 14₂₃, *Тѣрци* 15₁₇, 19₇, *хауѣѣци* 26₁.

§ 77. *Лок* мн. Наставак је *-и(х)*: *ѣ мемориали* 22₃₄, *ѣо сокаци* 15₂, *ѣо ѣѣабани* 23₁₄, — *ѣо Дѣхових* 14₄₁, *на коѣних* 16_{6, 19}, *ѣо манастирих* 21₄₀, *ѣо мечиѣних* 16₂₃, *ѣ велики мисѣних* 14₁₉, затим име места: *на Сѣлаковиѣи*⁸⁸ 21₂₅.

§ 78. *Облици ѣагежа са -ов- и без -ов-*. У Лашваниновом језику умѣтак *-ов-* јавља се само тако, а никада као наставак.⁸⁹ Овај умѣтак налазимо код Лашванина у неким примерима за ном., ген., ак. и лок. мн.: *ѣрагови* 13₂₃, *ѣѣоѣови* 13₂₃, — *бродовах* 19₄, *ѣѣоѣовах* 16₂₁ 19₁₆, — *синове* 23₃₂, *ѣѣоѣове* 12_{18, 21}, 15₄₂, 16_{25, 26, 27}, 19₅, 24₂₈, — *Дѣхових* 14₄₁. У другим примерима не налази се *-ов-*: ген. мн. *грѣѣах* 16₃₅, *раѣѣах* 8, *ѣѣаѣах* 23₁₄, 18₁₈, ак. мн. *дворе* 26₃₁, инстр. мн. *бези* 15₆, 17₂₁, *бѣбѣни* 15₂. Нема употребе једног примера истовремено и са *-ов-* и без тога уметка.

⁸⁶ Облик са *-и* помиње Маретић из Качиѣевог језика (Рад 209, 210).

⁸⁷ Лашванин нема наст. *-ми* који имају неке једнословне именице у Дивковиѣевом језику (*даровми*, *коѣним* — Глас 52, 130).

⁸⁸ Исп. у *Зубовиѣи*, у *Влаѣковиѣи*, у *Ризвановиѣи* и сл. у говорима околине Јајца и долине Санѣ (СДЗБ III, 111; ГЗС I, 33). У погледу наставака за дат. и инстр. мн. имен. м. и ср. рода Лашванинов језик се подудара са Дивковиѣевим (Глас 52, 127, 130); у лок. мн. ових именица Дивковиѣи има *-иѣ(х)* — (Глас 52, 131). У овом погледу Лашванин се највећим делом не слаже са стањем у данашњим босанским говорима, који имају у дат., инстр. и лок. мн. *-ма*, *-им* (Варш, Боровица, Горња Рама — Жуљић, 349; ЗНЖ XXVIII, 2, 218; Гласник САН VIII, 187), затим, поред наведених наставака, и *-има* у говору Г. Вакуфа, Бугојна, Травника, Јајца и др. (ГЗС I, 33; СДЗБ III, 110—111). Према проф. др М. Павловићу, стари локатив се данас чува у околини Јајца, у планинском крају Бешпѣл-Поугарје (СДЗБ III, 110).

⁸⁹ Исп. *ов* у Дивковиѣевом језику у служби наставака за ген. мн. (Глас 52, 125).

Поједине именице м. и ср. рода

§ 79. Именице на *-ин* у ном. једн., као нпр. *Мосѿаранин* 19₃₇, *некарсѿианин* 25₇, *Фочанин* 19₃₇, *Циѿанин* (в. § 68), чувају *-ин* у облицима јединице: *сеимениш* 18₂₆, *Циѿанина* (ак. једн. — в. § 69).⁹⁰

§ 80. Именице м. р. на *-о* (тип *Јово*) имају следеће облике: ном. *Божо* 26₃₃, *Барно* 21₁₃, 20, *Гарѿо* 14₂₆, *Иво* 21₁₂, *Јеро* 23₃₉, *Јово* 22₄, *Маѿо* 21₁, 13, 22₃₂, 286₁, *Мио* 21₂₀, 22, *Сѿево* 14₄₁, *Франо* 21₂₀ и сл.;

ген. *Маѿе* 16₃₈, *Мие* 21₂₄, 22₂₇;

ак. *Бонш* 16₃₇, 23₂₅, *Ивш* 16₃₆, *Ловрѿ* 22₄₀, *Маѿш* 22₄₀, *Миш* 21₃₂, *Томш* 16₃₆, *Франш*⁹¹ 23₈, 27.

Једном долази ген. *Вице* 286₃, (ном., свакако, *Вице*).

Именица *Паво* (ном. — в. § 48. а) у косим падежима има облике од основе *Павл*: дат. *Павлѿ* 16₁, ак. *Павла* 18₃₆, 21₂₃, 25₃, 286₇.

§ 81. Од именице *ган* долазе следећи облици: (уз бројеве 3 и 4) *ѿри* *гни* 18₄₀, 19₄₂, *чеѿири* *гни* 287₇, затим лок. једн. *гне* у назнву празника: *о Мраѿиѿиш* *гне* 19₂₃; у ген. мн.: *гана* 15₁, *ганах* 13₃₃, 15₄₄ итд.

§ 82. Именица *гоба* има облике средњег и женског рода: ак. једн. *ѿнико* *гобо* 16₁₈, 18₃₂, *ѿ оно* *гобо* 26₄₁, — ген. једн. *до* *нике* *добѿ* 16₂₅, *од* *нике* *добѿ*⁹² 16₂₆.

§ 83. Од именице *враѿи* (ном.) 21₄₀ налазимо облике: ген. *враѿи* *ах* 14₂₆, инстр. *враѿи* 26₄₄, лок. *о* *враѿи*⁹³ 15₂₅.

§ 84. Именица *раѿи* је м. рода⁹⁴: ген. једн. *раѿи* 15₂₀, ген. мн. *раѿи* *ах* 8.

§ 85. Од именице *ѿрсѿи* долази једном облик ген. мн.: *ѿарсѿи* *ах* 19₄₂.

§ 86. Топоним *Високо* има облике: ак. *Високи* 23₂₄, лок. *ѿ* *Високомѿ* 24₃₄, 25₃₅.

⁹⁰ Исп. код далматинских цисаца, стварно доста ретко, отпадање *-ин* у јединици (Рад 209, 204—5); в. овде код истих писаца и облике са неизгубљеним *-ин* у множ., чега Лашванин уопште нема: ном. мн. *Височани* 14₃₈, 23₂₆, *Гѿчани* 14₁₁, *Дѿбичани* 17₃₈, *сѿражани* 17₃₉ и сл., ак. мн. *Кѿѿриѿи* *ах* 25₁₀, *карсѿи* *ах* 14₄₂, 22₃₁, *Периѿи* *ах* 13, и сл. О губљењу *-ин* у посавском, као и у другим говорима, в. Рад 196, 211.

⁹¹ Овакви облици упућују, наравно, на славонско-босанско-далматински тип ових именица код Лашванина (в. о оваквом типу именица, као и о литератури у вези с тим, код И. Поповића у Питањима савременог књижевног језика, год. IV, књ. II, св. 2, 243—53 и А. Песца у Нашем језику IV, 1953, св. 9—10, 340—3).

⁹² Исп. ген. једн. *dobi* (свакако према ном. једн. ж. р. *dob*) и код славонских писаца (Рад 180, 131).

⁹³ Дивковић има у ген. *враѿи*, а у лок. *враѿи* *ах* (Глас 52, 126, 131).

⁹⁴ Исто је и у говору Вареша (Жуљић, 495); исп. ову именицу у ж. р. у говору Пиве и Дробњака (Вуковић, П. — Др., 50).

§ 87. У ном. једн. место *-лац* налазимо *-оц* у примеру *чиоц* (в. § 54).

§ 88. Облике *марѿаца* (ген. мн.), *марѿце* (ак. мн.), који упућују на ном. једн. *марѿац* (мртац), в. у намени 15.

§ 89. Код Лашванина налазимо облике: дат. једн. *Московѡ* 15₅, инстр. једн. *Московом* 15₂₆, ном. мн. *Москови* 17₁₄, 16; једном долази облик ак. мн. *Московѿе* 17₁₆.

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГА (И МУШКОГА) РОДА НА *-А*

§ 90. *Лок. једн.* Редован је наставак *-и*: *Босни* 12₁₀, 16, 30, 43, итд., *јосѿоди* 22₂₀, *Лави* 23₁₇, *молби* 14₃₂, *Нерѿви* 20₂₀, *оѿѿини* 22₈, *иланини* 20₁₅, *Рамн* 12₁₆, *сили* 16₁₇ и сл.

§ 91. *Ген. мн.* Наставак је *-а (х)*:⁹⁵ *баши* 25₁, 11, 27₁, *ишлага* 18₂₇, *кеса* 18₁₁, *оѿачина* 26₂₉, *ишиака* 16₂₁ и сл., — *баших* 25₃₃, 26₆, *гаици-цах* 287₅, *ишлагах* 12₃₅, 38 итд., *кадиах* 24₃₅, *кѿиѿах* 8, *кѿах* 13₅, *ишиаках* 16₂₁, *Сараилах* 27₆, *царкавах* 23₂₈ и сл.

Именице *сѿѿѿина* и *јодина*, која су у неким савременим говорима нашег језика употребљаване без наставка у ген. мн.⁹⁶, у Лашваниновом језику долазе са наставком: *ишѿ сѿѿѿинах* 17₃₃, *иѿѿ јодинах* 287₂, *седам јодинах* 15₃₆.

§ 92. *Датив мн.* Наставак је *-ам*:⁹⁷ *башам* 25₁₂, *кѿшам* 23₁₈, *Сараишам* 23₁₄.

§ 93. *Инстр. мн.* Исти је наставак као и у дативу мн. *-ам*:⁹⁸ *жиокам* 26₃₂, *ишам* 17₂₁, *свирам* 15₂, *сѿаниам* 15₆.

§ 94. *Лок. мн.* Наставак је *-а (х)*:⁹⁹ *на ... гаска*, *ио ... кѿша*, *ѡ ... кѿша* (примере в. у § 10. А), *ио кѿша* 16₂₆, 24₃₀, *ио иланина* 12₁₆, *ио ... целла* (в. § 10. А), — *ѡ кѿшах* 18₃₅.

⁹⁵ Поред *-а* и *-ах*, Дивковић пише *-аа* и *-аах* (Глас 52, 126). Лашванин нема облика ген. мн. ж. р. без наставка, каквих има Дивковић (исп. *молиѿав, иѿишвак* — Глас 52, 127).

⁹⁶ У Тешњу, у бањалучкој околини (Прилози XVI, 249; *Der štok. Dial.*, 161), затим у околини Јајца (СДЗБ III, 110), у Пиви и Дробњаку (Вуковић, П. — Др., 57), у источнохерцеговачком дијалекту (СДЗБ III, 38), као и у говору Сарајева (Рад 121, 200).

⁹⁷ Исп. исто код Дивковића (Глас 52, 128).

⁹⁸ Дивковић има редовно *-ами*; *-ам* се јавља свега у неколико примера (Глас 52, 130).

⁹⁹ Дивковић у овом наставку пише редовно *-х* (Глас 52, 131—2). У савременим говорима Боровице и Горње Раме налазимо наст. *-ам* у дат., инстр. и лок. мн. код им. ж. р. У говорима Г. Вакуфа, Бугојна, Травника и Јајца у дат. и инстр. мн. налази се углавном *-ама*, а у лок. мн. поред *-ама* и *-ам* (в. цитирана места у намени 88).

§ 95. Од именица ж. рода на сугласник поменућемо облике: инстр. једн. *карвиш* 19₁₅, *йамейиш* 19₈;

ген. мн. *чећлаги* 17₃₅ (исп. примере *ћљдих*, *ричих* у § 62). Од именица *кћи* и *маји* долазе облици: ак. једн. *кћер* 26₆, *мајтер* 26₈, инстр. једн. *мајтером* 19₄₂.

Поједине именице ж. рода

§ 96. Од именице *варош* једном налазимо облик лок. једн. ж. рода: *с вароши* 13₆; много чешће се јављају облици у м. роду: ном. једн. *вас варош* 18₁₉, ген. једн. *вароша* 15₂, лок. једн. *с варош* 13₃₀, *с фошничком* *варош* 12₂₆. Од именице *лаг* долази само једном облик ак. једн.: *лаг* 15₉, али самостално, без икакве одредбе¹⁰⁰.

§ 97. Именица *поћ* (ном. једн.) 16₂₄, 17₃₉, поред ген. једн. по деклинацији им. ж. р. на сугласник: *поћи* 16₂₆, 18₃₂, има и облик лок. мн. према именицама ж. р. на -а: *с поћах*¹⁰¹ 24₁₀.

§ 98. У топониму *Бања Лука* деклинирају се оба дела: ген. *Бање Лџке* 16₆, 33, ак. *Бањс Лџк* 15₁₉, 45, 21₃₀, лок. *Бањои Лџци* 14₂₀, 19₃₉.

§ 99. И Лашванин има колективну именицу ж. р. *сиромаш*, коју имају и други босански писци¹⁰²: ном. -ак. *сиромаш* 20₈, 25₂₂, дат. -лок. *сиромаш* 22₂₀, 24₄₄, 25₄₃, 26₃₅. Од именице *сиромах* долазе облици: дат. једн. *сиромах* 13₁₅, ном. мн. *сиромаси* 26₁₅.

§ 100. У значењу „полазак“ („одлазак“) Лашванин је употребио два пута облик имен. ср. рода у ген. једн.: *пошастѝи* (ном. једн., свакако, *пошастѝје*) 287₁₆, 18, а једном у истом значењу и облик *пошастѝи*¹⁰³ 286₁₁.

§ 101. Лашванин чешће употребљава именицу *јодина* неголи *јодишѝе*: *јодина* 8, *јодине* 12₁₅, 16, 19, итд., *јодин* 13₃₁, *јодинах* 8, 15₃₆, 287₂, — *јодице* 13₃₁, *јодица* 18₃₂, *јодицах* 8 (бројни однос облика *јодина* : *јодишѝе* јесте 54 : 3 или 94,7% : 5,3%).

§ 102. За књиж. *обитѝељ* Лашванин има *обитѝио* (ак. једн. ж. р.) 20₂₁.

§ 103. Једном долази облик *йарси* (ак.)¹⁰⁴ 287₁₃.

¹⁰⁰ Именице *варош* и *лаг* у варешком говору могу бити и мушког и женског рода (Жуљѝћ, 348).

¹⁰¹ Исп. *кћерах* код Дивковића (Глас 52, 132).

¹⁰² Исп. за Дивковића и Анчића, као и за друге писце, у РЈА XV, 57.

¹⁰³ Можда је грешком други пример написан (наштампан?) без крајњег -а: исп. први пример *пошастѝи*, где је *и=j*. Именица *пошастѝ* у ж. р. позната је не у значењу „одлазак“ већ у значењу „редња, куга, помор“ (РЈА XI, 78).

¹⁰⁴ Дивковић има чешће облик *йарсе* неголи *йарси* (Глас 52, 129).

§ 104. Према тур. *aspre* (грч. *aspron*) Лашванин има *иасѣре* (ген. једн.) 18₁₅, ном. -ак. мн. *иасѣре* 26₃₄, 16₄₅, 25₃₀, ген. мн. *иасѣри* 18₁₁, 12, 25, 25₁₀, 26₃₀, *иасѣрих* 13₉, 16₃₉, дат. мн. *иасѣрам* 21₁₅.

ЗАМЕНИЦЕ И ПРИДЕВИ

§ 105. *Личне заменице*. Од облика личних заменица, који се подударају са одговарајућим облицима у савременом књижевном језику, поменућемо енклитичке облике зам. 3. лица за ген. и дат. мн., који у Лашваниновом језику гласе: *и*, *ју*, *јим*, поред *им* (в. § 7). Поред тога, поменућемо и енклитике *ѿе*, *се* и *је* (м. *ју*): *на ѿе* 14₉, *ѿода се* (в. § 24). *ѿо се* (у изразу „ал у зао час по се“) 12₂₉, 17₁₆, 22₇, ... (они) да *ѿе* попале ... 17₃₇, ... (они) немог^ш *и*е на^ћ ... 26₈.

§ 106. *Падежи облици заменица и придева*.¹⁰⁵ Ген. — ак. једн. м. и ср. рода. Наставак је -*ої*(*а*), -*еїа*: *аїоцѿолскоїа* (в. § 54), *буаїкоїа* 13₂, *босанскоїа* 12₅, *їовеїеїа* 20₁₀, *коїа* 13₃, 27, 14₁, *лиїицеїа* 287₂₄, *моїа* 287₁₅, *никоїа* 18₄₄, 21₈, *овоїа* 21₂₅, 287₁₆, *овчеїа* 20₁₀, *оноїа* 14₂₄, 20₄₀, *їарвоїа* 20₃₉, *свеїа* 16₃₃, 18₂₁, 20₄, 25₁₉, *їоїа* 12₃₆, *чеїварїоїа* 15₇ и сл., — *бѣсо-вачкої* 20₂₄, *великої* 25₃₆, *злої* 26₄, *цедної* 24₃₅, *перейїанскої* 25₄₀, *нової* 289₂, *ової* 25₁₄, 286₁₁, 287₁₈, *оної* 24₃₂, *ѣмарлої* 287₂₈. Облици на -*еї* не долазе.¹⁰⁶ Међусобни бројни однос облика на -*оїа* : -*ої* је 106:11 (90,6%:9,4%).¹⁰⁷ Облици заменица и придева без -*а* (-*ої*, -*еї*), који су се у нашим споменицима почели јављати углавном од XVII в.¹⁰⁸ и који су у многим данашњим говорима обичнији од дужих облика (-*оїа*, -*еїа*),¹⁰⁹ у Лашваниновом језику су, као што видимо, још у великој мањини; уопштавање тих облика налази се овде у својој почетној фази развитка.

§ 107. *Датї*. — лок. једн. м. и ср. рода. Наставак је -*ому*, -*ему*; дат. *грѣѿомѣ* 18₁₈, *комѣ* 19₂₉, 41, 21₃₉ итд., *никомѣ* 23₃₂, 24₇, *їнѣму* 13₁₉, 21₂, 21₃₈, итд., *ономѣ* 21₄₃, *їарвомѣ* 18₁₈, *ѿоїицкомѣ* 286₁₄ и сл., — лок. *босанскомѣ* 286₉, *їорїнѣму* 15₁₃, *грѣѿомѣ* 23₂, 24₇, *комѣ* 17₃₉, *наѣнемѣ* 22₃₀

¹⁰⁵ Наравно и бројева који се деклинирају по заменичкој, односно придевској промени. О облицима јединице заменица ж. р. неће бити говора јер се ови подударају са облицима књиж. језика.

¹⁰⁶ Исп. нпр. у варешком говору за ген. и ак. једн. облик *їеї* (Жуљић, 495), који у Лашваниновом језику редовно гласи *їицеїа* 17₆, 39, 18₁₀ итд.

¹⁰⁷ Овде нису урачунати облици *їоїа*, *овоїа* из прилошких израза: *їоїѿом ѿоїа* 12₂₂, 13₂₁ итд., *зараг ѿоїа* 12₃₇, *иза ѿоїа* 12₃₀, *їарво овоїа* 25₂₃, од којих се први често јавља (*їоїа* — 25 пута), а други (*овоїа*) само једном.

¹⁰⁸ Ђ. Даничић, Историја облика српскога или хрватскога језика, у Београду 1874, 159, 160.

¹⁰⁹ Исп. само у варешком говору (Жуљић, 496, 497, 498).

($\times 2$), *ћнем* 13₅, 17₈ итд., *сйпаром* 286₁₀, *чему* 15₁₅ и сл. Свега по један пример без -у долази за дат. и лок.: *иком* 27₄, *на ком* 15₄₃₋₄ (поред помињаних облика датива и локатива једн. са покретним -е: *свакоме*, 8 *Царноме Варх* — в. § 51).¹¹⁰

§ 108. Поред придева (заменица) на -ов, -ев и -ин, који долазе по именичкој промени (нпр. ген. — ак. једн.: *краћлева* 13₄, *ћнеіова* 14₃₂, 21₁₁, 26₁₅, 287₁₈, *пашина* 14₃₂, 17₃, — дат. -лок. једн.: *ћнеіов* 14₁₃, *ћниов* 22₁₅, *пашин* 20₃₁), налазимо и од других придева (заменица) облике по помнutoј промени, што, наравно не бисмо очекивали: дат. једн. оде *ћнем* *сам* 500. грошах 23₂₈, *ѕзеш* *чсл*с... *сам* *паши* *ићлад* грошах 23₂₉, *каимакан* *ѕз*е од манастирах *чсл*са *ићлад* грошах *сам* *паши* *изван* *тевтишлеме* 23₃₇₋₈, лок. једн. ... *бижећи* на *іол* *коћн* *варло* *добр* 24₁₁, на *лић* *вримен* 289₃, 7.

§ 109. Ген. мн. Наставак јз -и(х) и врло ретко -и(ј)е: *грші* 12₃₈, *злаћини* 18₂₅, *кои* 18₂₀, *мостіарски* 26₆, *паши* 22₄₂, *ови* 8, *сараиєвски* 25₁₁, *тварди* 8 и сл., затим *живих* 17₃₇, *маріџвих* 25₃₇, *ћнеіових* 14₁₅, *тврских* 15₄₀ и сл. (чешће пише -и него -их: 41:11 или 78,85%:21,15%),¹¹¹ — *жешіокиє*, *маріџиє*, *йравовиршиє* (в. § 11).

Од заменице *вас* (в. § 61) ген. мн. гласи *сви* 15₆, 45, 19₂₄, 25₁₃, 26₂₉.

§ 110. Дат. — инстр. мн. Личне заменице имају наставак -ма: дат. *нама* 20₃₆, 22₄₃, једном *нам* 16₄₂, *нам* (енкл.) 15₁₄, 21₄₂ итд., *вам* (енкл.) 18₃₉, 21₄ итд., инстр. *вама*¹¹² 287₁₆, *ћнима* 13₁₄, 15₁, 28 итд., а остале речи -им¹¹³: дат. *грші* 23₁₈, 27₃, *исті* 14₁₅, *ковим* 22₄, *коим* 22₃₅, *ћнеіовим* 13₃₃, *йрозорским* 25₁₂, *свим* 27₅ и сл., инстр. *коим* 19₂₉, 21₂, 24₁₁, *остіалим* 17₂₁, 21₂, *својим* 24₂₆.

§ 111. У ак. мн. Лашванин има само *ћних* 16₃, 37, *ћни* 25₁₀, 17₃₄, 18₁₉, 20₃₃, 22₃₄, (исп. *ћне* уз предлоге, поред *ћних* код Дивковића)¹¹⁴.

¹¹⁰ Исп. данас чешћу употребу облика без -у, нпр. само у варешком говору (Жуљин, 495, 496, 497, 498). У погледу ових облика за ген. — ак. једн. Лашванин се разликује од Дивковића који има редовно -а (Глас 52, 133); Дивковић пише редовно и -у у дат. — лок. једн. (Глас 52, 133), што се углавном слаже са Лашваниновим језиком.

¹¹¹ Овде нису узете у обзир синклитике *и*, *ји* за ген. мн. Дивковић има у ген. мн. код придева -иє(х), -и(х), а такође и код заменица (Глас 52, 133—4, 137).

¹¹² Усамљени облик *вам* 14₂, за инстр. мн. у примеру: „Бог с *вам* ѿче много пошювани...“ свакако је грешка (исп. исти пример *вама* у сличној реченици: „ѿ. м. п. бог с *вама* цю то говорите?“ Једном се налази облик ген. — ак. мн. *вас* употребљен с предлогом с у значењу заједнице: и одговорио им не: „Да *вам* не бѣдѣ тако ѕчиниши варго би *вас* ѕ град, бѣдѣши с *вас* и ѣа ѕдрио на немир.“ У дат. мн. Дивковић има *нам*, *вам*, *нами*, *вами*, а у инстр. мн. *нами* (Глас 52, 136).

¹¹³ У дат. мн. зам. и прид. Дивковић има -им, -иєм, а у инстр. мн. -иєми, -иєм (придеви имају и -ими, -єми — в. Глас 52, 134, 137, 138).

¹¹⁴ Глас 51, 137—8. Исп. *ји(х)а* у Травнику (ГЗС I, 33).

§ 112. Лок. мн. Наставак је -и (-их у облицима заменица и придева не долази)¹¹⁵: *велики, јоли, ѿварди, фрайбарски* (в. § 10. А), *на кои* 26₄₂.

§ 113. Лашванин има само један пример у коме се налази *ц<к* пред наставком: ген. мн. *различих* 8; иначе задњонепчани сугласници се не мењају у облицима заменица и придева у случајевима где наилазимо на њихову промену у Дивковићевом језику¹¹⁶: ном. мн. *грѣи* 19₁₀, 12₃₃, *млои* 16₁₂, 30, 41, 19₁₀, 286₁₆, 287₁₇, *иуки* 15₁₀, 14₁₃, ген. мн. (в. § 109), дат. мн. (в. § 110), лок. мн. (в. § 112).

Поједине заменице и придеви

§ 114. Од показних заменица за ном. једн. м. р. долазе облици: *ови* 13₁₆, 42, 44, 14₁₄, 15₄₁ итд., *ѿи* 13₁₃, 18₁₇, 33 итд.

§ 115. Од облика *ѿко, ниѿко* (в. § 61) зависни падежи гласе: *коѿа, комѿ, никомѿ, иком, ком* (в. §§ 106-7).

§ 116. Лашванин има заменичке облике: *ѿо* (ном. — ак.) 8 (× 2), 13₁₅, 14₂ итд., *ѿа* (ген.) 15₁₄, 16₂, 21₄₂ (једном долази у ак. облик *ѿа* 15₃₆), затим *ниѿа* (nihil) 12₃, 14₆, 15₁₀ итд., *ниѿо* (нешто) 12₂, 20₁₄ итд., *ѿоѿоѿ*, поред *ѿоѿоѿ* (в. 54).

§ 117. Остали облици заменица: ном. једн. м. р. *свак* 12₃₀, 22₃, 24₃₂ итд., *сваки* 20₃₅, 287₂₀, *онаки* 26₅, *ѿаки* 15₁₇, *каков* 289₉, *ничесов* 25₁₄, ак. једн. м. р. *ничесова* 15₄₁ и сл.

§ 118. Поред облика *малашина, малашиѿ, малешине* (в. § 29), Лашванин није употребио у придевском значењу и облик од основе *мал-*, већ само у имзничком: *мало и јолемо* 12₂₇, 18₇, *мало и велико* 22₃₂, *мала и велика* 13₃₃ (и не помарх од кѿге него *мала, и велика* педесетеро, и седмеро карстианске чеѿлади...). Прилог *мало* долази такође: *мало* 16₃₃, 34, 18₃₇, 23₃, *мало ѿосли* 24₃₄, *мало маѿне* 15₄₃, 25₃₇.

§ 119. Лашванин има облике придева: ном. једн. м. р. *ѿрошасѿи* 13₂₉, 14₃₉, ген. *ѿрошасѿоѿа* 23₁₄, 25₄₅, инстр. *ѿрошасѿим* 15₂₉, ген. једн. ж. р. *ѿрошасѿе* 20₇, *ѿошасѿе* 19₂₃.

§ 120. Од придева *разлик* долазе облици: ген. мн. *различих* (в. § 113), ак. мн. *разлике* 20₃₇, 24₃₈.

§ 121. Од топонима Травник присвојни придев гласи *ѿраваѿински* (в. § 27).

¹¹⁵ У лок. мн. код придева Дивковић има -*иех* и ретко -*ех, -их*, а код заменица -*иех, -их* (Глас 51, 134, 138).

¹¹⁶ Исп. не тако честу промену задњонепчаних сугласника у ном., ген., дат. и лок. мн. придева, односно ном. и инстр. мн. заменица код Дивковића (Глас 52, 133—4, 137, 138), као и код далматинских писаца (Рад 209, 225).

§ 122. *Компаративиз и суперлатив*. Ови облици не долазе често у Лашваниновом летопису. Поменућемо неке примере од којих су извесни компаративни облици употребљени прилошки: *лиџиџа* 287₂₄, *рџмениџа* 287₂₄, *иеџиниџа* 20₁₃, *барже* 12₃₀, 15₁₈ итд., *боћле* 27₄, *јоре* 17₃₅, 22₁₃, *маћне* 18₃₇, *скџићле* 20₁₃, *царћне* 22₁₃ — *наџослићни* 20₅.

БРОЈЕВИ

§ 123. *Просџи бројеви*. Од броја *два* и *оба* поменућемо облике: ак. м. р. *два* 20₃₀, *обадва* 22₂₆, затим ген. и ак. ж. р. *дџиџ* 24₃₅, *дџи* 18₁₁. Свега у једном, напред поменутом, примеру налазимо аналошко -е м. -и: *обидџе иаланке* (в. § 10. А); иначе је редовно -и: *дџи лџле* 18₁₅, *с оба сџране* 19₉, 24₂₉, *дџи аџе* 24₉, *дџи иасџре* 26₃₄, *дџи сџиће* 287₉, 18.

Лашванин не деклинира бројеве 3, 4, 5 итд.¹¹⁷ О облицима бројева 11, 12, 15, 20, 40, 60 в. §§ 48, 49.

Број 200 чешће се завршава на -а неголи на -и:¹¹⁸ *дџисџа* 18₂₀, *ићлагџ* и *дџисџа* 23₁₄, *по ићлаге* и *дџисџа* 20₁₀, — *ићлагџ* и *дџисџи* 13₃₄.

Поред поменутих бројева, који су спојени са и, налазимо још: *шесџи* и *чеџири* 13₉, *сџо* и *дџаџесџи* 15₃₈, 20₉, 11–12, *џри ићлаге* и *шесџи сџоџинах* 17₃₃.

§ 124. *Збирни бројеви*. Од ових бројева налазимо облике: *дџоџе* 21₂₄, *џроџе* 21₁₈, 25, *ободџоџе* (в. § 36), *чеџџверо*, *шесџџеро*, *седџџеро*, *џедџесџџеро* (в. § 36). У примеру: 8 Фонници чећлад се џтекоше богџ и светим џнеговим, и не помарх од кџге нџго мала, и велика *џедџесџџеро*, и *седџџеро* карстианске чећлади... 13_{32–4}, од броја 57 имамо оба дела дата у облику збирног броја. Облик бројне именице у инстр. *џеџџерџом* в. у § 36.

ГЛАГОЛИ

§ 125. *Презенџ*. Облици *нећџ* 18₄₀, 27₃ 4, *не моџџ* 26₂₇, 287₄, 6 за I. л. једн. једини су са наставком -у;¹¹⁹ остали глаголи имају редовно -м: *оџпросџим* 18₃₉, *џонџем* 285₁₅, *чиним* 26₂₈ и сл. Два пута долази облик *начићнам*¹²⁰ 287₄, 6. Остала лица, као, углавном, и I. л. једн., подударају се са стањем у овом погледу у књижевном језику. Поменућемо неке појединости:

¹¹⁷ Исп. промену бројева 3, 4 итд. код далматинских писаца (Рад 209, 236–8).

¹¹⁸ И код далматинских писаца чешће је облик *дџисџа* неголи *дџисџи* (Рад 209, 238).

¹¹⁹ Дивковић има неколико облика са -у, што Ђорђевић сматра позајмицом (Глас 53, 2).

¹²⁰ Исп. код Дивковића *заклићнам* (Глас 53, 2).

а) место краћих облика глагола *јесам* употребљени су дужи у примерима: ... коне мисто и бискѣпат *иесѣ* под арцибискѣпом, од Тежалонике ... 286₈₋₉, ова бака *иесѣ* била варло добра карстианка 287₁₁₋₁₂, ако *иесѣ* зле нипоцю (нек не иду) 26₃₄.

б) код глагола који имају наставак *-е* у 3. л. мн. никада се не јавља наст. *-у* м. *-е*: *јоворе* 12₃₁, 14₃, *робе* 12₄₀, *јоре* 14₁₃ и сл. И Лашванин има, као и Дивковић облик 3. л. мн. *рекѣ* 18₄₃, затим *сриѣ* 15₃, 16₃₉ (грешком: *сриѣо*)¹²¹.

§ 126. *Аористѣ*. Пошто је карактер овога Лашваниновог дела причање прошлих догађаја, то су заступљена у употреби сва глаголска времена за прошлост, само не у свим лицима¹²². Такав је случај и са аористом од којег долазе следећи облици:

1. л. једн. *-о* (без *-х*): *нацго* 8, *реко* 16₂₇, 18₃₈, 25₃₂;

(без наст.): *би* 24₃₆ (у облику потенцијала);

3. л. једн. *-е*: *оге* 12₁₁, *оѣарже се* 16₁₈, *поѣбе* 12₁₄, *ѣаге* 15₃₀, *поѣче* 19₅, *ѣше* 17₃₂, *рече* 13₃₅, 44, *ѣаге* 17₁₉ и сл.; (без наст.): *ѣаркѣ* 15₃₄, *заиска* 18₉, 11, *заѣлака* 14₅, *зовѣ* 14₂₃, ($\times 2$), *поѣла* 12₃₀, *ѣромѣ се* 20₂₁, *рати* 12₂₅, *сварѣ* 15₄₅ и сл.;

1. л. мн. *-осмо*: *рекосмо* 21₅, 7;

-смо: *ѣочесмо* 13₂₅, *разѣмисмо* 15₁₅;

3. л. мн. *-оше*: *варѣоше* (се) 16₂₈, *диѣоше* 14₃₈, *изѣгоше* 19₁₀, *смакоше* 12₃₇ и сл.;

-ше: *завадише* (се) 14₃₈, *одиѣворише* 27, *оѣласише се* 18₂₄, *ожалише* 14₁₅, *разѣише* 19₂₅ и сл.

Од помоћног глагола *биѣи* долазе облици аориста углавном у потенцијалу: 1, 2. и 3. л. једн. *би*. 1. л. мн. *бисмо* (в. § 137), затим *бише* (3. л. мн.) 23₂₅.

Од неких несвршених глагола налазимо облике аориста:

3. л. једн.: *даржа* 24₁₀, *излази* 21₂₇, *кова* 19₃, *коѣ* 12₄₆, *кѣи се* 14₁₀, 15₂₉, *иѣа* 12₃₆, 23₄, *свиѣова* 14₄, *сѣа*, *сѣаѣа* (в. § 48);

3. л. мн.: *баѣаше* 16₂₅, *бранише се* 21₂, *лѣгаѣше* 51₃, *дохоѣише* 15₁₀, 22₁₂, *иѣоше* 15₈, *ложише* 18₈, *молише* 26₂₁, *наѣоварише* 18₄₀, *не ѣиѣише* 21₈, *ѣримѣаше* 20₄₄, *робише* 18₁, *свлачише* 16₂₂, *сѣаѣише* (в. § 48), *ѣаркаше* 21₁₅, *чинише* 12₃, 13₁₅, 17₄₂.

Од глагола *биѣи* (тући) долазе облици аориста: 3. л. једн. *би* 17₂₇, 23₃₅ (исп. и облик имперфекта *биѣше се* 15₁₆), 3. л. мн. *бише* 12₃, 20₄₃.

¹²¹ Исп. код Дивковића *рекѣ*, затим *сасрѣшѣ* (Глас 53, 3),

¹²² У данашњем говору Тешњз и Маглаја аорист је, по Ружичићу, очуван; за имперфекат исти аутор наводи само пример *биѣѣше*. Аорист се чешће чује неголи имперфекат и у варешком говору (Жуљнић, 574—5).

О облицима аориста глагола *умрѣти* (*ѿморѣти*) в. § 47.

Облик 3. л. једн. *ѿпроци* (< *ѿрочи*) в. у § 54.

Од глагола *ѿушѣти*, који је свршеног вида, долазе облици аориста у 3. л. једн. и мн.: *ѿшѣ*, *ѿшѣаше* (в. § 54).¹²³

§ 127. *Имперфект*. Од имперфекта долазе следећи облици:

3. л. једн. -ше: *владаше* 12₂₉, *држаше* 14₁, *и҃раше* (се) 16₁₀, *лежаше* 14₇, *настоиаше* 286₁₆, *слишаше* 16₁₀, *слѣшаше* 14₆;
-аше: *не говорааше* 16₃₄, *и҃наше* 15₁, 16₁₀, *нахо҃наше* (се) 16₃₄, *посаше* 12₃₁, *ра҃наше* (се) 23₁₂, *си҃наше* 16₉, 24₁₉;

1. л. мн. -смо: *биасмо* (се) 15₁₄;

3. л. мн. -(х)у: *не боиахсѣ* (се) 19₁₃, *звахсѣ* 26₂₃, *наметѣхсѣ* 14₃₅, *паггахсѣ* 19₃₇, *скии҃хсѣ* 16₁₁, *спрашѣхсѣ* 16₁₀;

-а(х)у: *говорахсѣ* 12₂, 23₄, *дохотахсѣ* 15₂₀, *гаржахсѣ* 18₁₇, *и҃нахсѣ* 19₈, *мишѣхсѣ* 20₄₂, *мо҃хсѣ* 16₁₀, *нао҃хсѣ* 19₂₈, *ѿи҃хсѣ* 16₁₁, *чи҃хсѣ* 13₁₅.

Помоћни глагол *биѣти* има следеће облике: 1. л. једн. *биа* 14₂₆, 3. л. једн. *биаше* 12₁, 13₃₉ итд., затим *бише* 12₁₇, 18, 27 итд.,¹²⁴ 3. л. мн. *биахсѣ* 15₁₅, 16₄₃, 21₁₁, *биасѣ* 16₁₇, 18, 17₂ итд.

§ 128. *Радни глаголи* *приведе*. Нема обличких разлика према књижевном језику (облике са -о м. -ао в. у § 48).

§ 129. *Трпни глаголи* *приведе*. Постаје наставцима -и, -на, -но итд., -ен, -ена, -ено итд., -иѣ, -и҃на, -и҃о итд.: *ѿосла* 12₄₄, *закла* 18₁₄ и сл., — *речети* 13₂₀, *иссвариена* 19₁₇ и сл., — *ош҃ети* 24₃₄. О облицима именица посталих од трпних глаг. приведа в. § 64.

§ 130. *Перфект*. Облици перфекта су исти као и у књижевном језику. Свега једном долази у 3. л. једн. дужи облик помоћног глагола м. краћег: *исѣи била* 287₁₂ (о облицима перфекта без помоћног глагола в. § 162).

§ 131. *Плусквამперфект*. Постаје на исти начин као у књижевном језику: од имперфекта или перфекта глагола *биѣти* + радни глаг. приведе. Долазе следећи облици:

1. л. једн.: *биа ѿчео* 14₂₆;

3. л. једн.: *ѿлаѣио бише* 12₁₈, *бише ѿстаѣио* 17₃₀, *биаше...* *ѿслао* 15₄₀, *биаше заѿовидио* 19₆, — *био* (се) *ш҃исао* 18₃₆, *ие био наѿа҃нкао* 21₄₃ и сл.

Нешто чешће долазе облици 3. л. једн. са *бише* неголи са *биаше* (в. нап. 124): 13:10 (56,52%:43,48%).

¹²³ Исп. примере: и (он) *ѿшѣ* све сѣж҃не кон се с градѣ нао҃наш 19₂₈; и (он) *ѿшѣ*а братре из зиндана након десет данах 21₃₅₋₆; виде҃ћи Тѣрци да се могѣ обранил заискаше вирѣ, и *ѿшѣ*наше ни 12₂₃, и сл. Исп. исти глагол свршеног вида код Бановца (Рад 211, 64)

¹²⁴ Чешће употребљава *бише* неголи *биаше*: 26:21 (55,3%:44,7%). Исп. обрнуто стање у овом погледу код Рељковића (Алексић, 105).

3. л. мн.: *биахѣ изишли* 15₁₅₋₆, *биахѣ напустили* 16₄₃, *биаѣ чинили* 16₁₇₋₈, *биау пшнхали* 17_{3, 17}, — ... *сѣ ... начинили били* 23₉, *сѣ били дошли* 26₄₂ и сл.

Лашванин употребљава много чешће плусквамперфекат начињен од имперфекта пом. глаг. *бийти* неголи од перфекта: 36:5 (87,8%:12,2%).

§ 132. *Инфинитив*. Завршава се наставцима: *-иш (-iŭ)*, *-ћи (-h)*. Лашванину су обичнији краћи облици (в. § 49).

§ 133. *Футур I*. Налазимо облике:

- а) 1. л. једн.: *бацнѣхѣ*, *доскочиѣхѣ*, *послаѣхѣ* (в. § 4);
2. л. једн.: *гаћеш*, *моћеш* (<моћ ћеш — в. § 4);
б) 1. л. једн.: *иа ѣш пазити* 23₃₂, *ѣиа ѣш ѣмарити* 13₃₆ и сл.;
1. л. мн.: (ми) *ћемо окренѣти* ... и *пабити* 15₃₅, (ма) *ћемо се ... копати* 22₂₉;
2. л. мн.: (ви) *ћете* ... *поћ* 24₁₄;
3. л. мн.: (они) *ће чинити* 16₂₅₋₆, (они) *ће изаћ* 19₂₃ и сл.

Одречни облици: 3. л. једн. *неће ѣзети* 21₃₅, *неће поспраћати* 26₁₁ и сл.

За футур II не долази уопште конструкција *бугем*, *будеш* итд. + радни глаг. придев¹²⁵. Место тога долази конструкција през. глаг. *бийти* + радни глаг. придев са свесницом *га* у значењу иреалног кондиционала¹²⁶. Нпр.: и *га се бѣге* (он) цагод од орѣжиа *докоѣа* начинио би доста посла око себѣ 24₂₁₋₂, кои *га не бѣге ѣтеко*, не би га пѣстили жива 25₃₄, и *га се бѣге* иош кои *оѣласи* ѣ манастирѣ све би одвели 23₈₋₉, *га вам не бѣге* тако *ѣчинили* варго би вас у град 24₃₆₋₇, заѣо *га се* тако ѣ оно добо *не бѣге* рѣпари *зюдили*, изгорио би ободвоне дице 26₄₀₋₁. Поред овакве конструкције, Лашванин употребљава у истом значењу и облик плусквамперфекта: *га не биаѣ* Авдѣлах паша ѣ Траваѣнскомѣ поћлѣ од ѣни *ѣтеко*, би га на ножи разнили 13₁₃₋₄, и доисто би Нимци сасвим изгѣбили, *га не биаѣ ѣписѣио* принцип ... 19₁₀₋₁, и ѣчинио би *га* господа *не биаѣ* малост *исѣпросиѣ* 23₁₆₋₇.

§ 134. *Глајолски прилој сагаѣѣи*. Завршава се наставк м *-ћи* (ретко на *-ћ* — в. § 49)¹²⁷. Свега два пута налазимо придевку употребу овог глаг. облика:¹²⁸ иедна бака веле бога *боуѣѣа* 14₇, дви свиѣ *ѣорѣѣе* 28₇₉.

§ 135. *Глајолски прилој ѣрошли*. Облици овог глаг. прилога завршавају се много чешће на *-в* неголи на *-виш*¹²⁹: *избѣв* 26₈,

¹²⁵ Овај облик ретко долази код далматинских писаца (Рад 211, 23, 84).

¹²⁶ Исп. исто код Дивковиѣа (Глас 53, 44), као и код далматинских писаца (Рад 211, 24).

¹²⁷ Дивковиѣ има неколико старих облика типа *нехоѣе* и сл. (Глас 53, 7).

¹²⁸ Исп. слично (али чешће) код Дивковиѣа (Глас 53, 7).

¹²⁹ У Дивковиѣевом језику врло су ретки облици на *-в* (редовно *-виш* од глагола са инф. осн. на самогласник); поред тога, од глаг. са инф. осн. на сугласник Дивковиѣ има старе облике типа *реѣши* (Глас 53, 7—8).

изашав 19₁₂, ошшав 286₁₆, помирив (с:) 12₄₅, побивав 13₁₈, рекав 24₂₄ и сл., — напавивши 17₃₀, ошавивши 17₃₁, поробивши 15₈, походивши 287₁ и сл. Међусобни бројни однос облика на -в : -вши је 29 : 8 (78,38% : 21,62%).

§ 136. *Императив*. Облици императива, који долазе доста ретко с обзиром на карактер самог споменика, слажу се са стањем у овом погледу у књижевном језику. Нпр.:

- 2. л. једн.: *мејши* 289₈, *немои* 14₆, *реци* 14₈, *сксжаи* (тал.) 25₂₅;
- 3. л. једн.: *чек ... иде* 24₃₄, *нек gouge* 22₉ и сл.;
- 1. л. мн.: *ходимо* 25₂₅;
- 2. л. мн.: *видиће* 27₃, *водиће* 20₃₇, *зайвориће* 20₃₈, *обиси-ће* 23₁₆ и сл.;
- 3. л. мн.: *нек виде* 23₁₉, *нек игс* 26₃₄.

Од 12 облика императива, колико долазе за 1. и 2. л. мн., ни један не долази без самогласника испред -мо и -ће.¹³⁰

§ 137. *Потенцијал*. Од облика потенцијала, који се такође слаже са одговарајућим облицима у књиж. језику, не долази само 2. мн.

Примери:

- 1. л. једн.: *варю би* 24₃₆;
- 2. л. једн.: *не би ... изишао* 14₁₆;
- 3. л. једн.: *би ... ошшао* 15₂₅, *би ... мошо* 15₁₅ и сл.;
- 1. л. мн.: *бисмо дали ... и ... одговорили* 24₁₋₂;
- 3. л. мн.: *би ... разлили* 13₁₄, *би одвели* 23₈₋₉, *не би ... изишли* 16₁₅ и сл.

§ 138. *Поједини глаголи*. Поменућемо облике (и основе) неких глагола:

а) *има-* : *имад-* : през. 3. л. једн. *има* 12₂₄, 15₁₆ итд., *не има* (в. § 48), 3. л. мн. *имагс* 16₄₁, *не имагс* (в. § 48), аор. 3. л. мн. *имагоше* 25₁₆, *не имагоше* (в. § 48), имперф. 3. л. једн. *не имадиаше*, 3. л. мн. *не имадиахс*, поред *не имахс* (в. § 48);

б) *да-* : *даг-* : инф. *даи* 12₃₂, 17₁ итд., през. 3. л. једн. *даге* 25₁₅ (× 2), 1, 2, 3. л. мн. *не дамо* 27₉, *не даће* 22₃₆, *не дагс* 24₄₄, императ. 2. л. мн. *даиће* 23₃₀, *не даиће* 23₃₂, аор. 3. л. једн. *даге* 12₅, 17₄ итд., 3. л. мн. *не дагоше* 12₆, 14₃₇ итд., једном 3. л. мн. аор. *дагише* 13₂₁, имперф. 3. л. једн. *не дагише*, поред *не дадише*, 3. л. мн. *не дадиахс* (в. § 10. А);

в) *зна-* : *знаг-* : инф. *знаи* 14₁₉, през. 1. л. једн. *знам* 14₁₉, *не знам* 15₃₂, 1, 2. л. мн. *знамо* 23₃₀, *знаће* 27₄, глаг. прил. сад. *не знагсћ* (в. § 49), аор. 3. л. једн. *не знаге* 15₄₃, 21₁₈, имперф. 3. л. мн. *знадиахс* (в. § 10. А);

¹³⁰ Исп. код Дивкових *ходмо*, *гозовће* и сл. мада и код њега ретко (Глас 53, 7).

г) *сми-* : *смиг-*: аор. 3. л. једн. и мн. *не смиге* 15₁, 21₁₀, *не смигоше* 22₁₂, поред *не смише* 25₃₃, глаг. прил. сад. *несмишши* (в. § 10. А);

д) *сѣа-* (нема *сѣаг-*): аор. 3. л. мн. *осѣаше* 16₂₈, 17₂₅, 20₂₉, 25₁₂, *не осѣаше* 21₁₀, *сѣаше* 24₃₈;

ђ) (х)оѣ- : *кѣи-*: през. 2, 3. л. једн. *оѣи* 15₄, *хоѣ* 14₆, 15₂₂, аор. 3. л. једн. и мн. *хоѣи*, *не кѣи*, *не кѣише*, 3. л. једн. и мн. имперф. *не кѣиаше*, *хоѣиаш*, глаг. прил. сад. *кѣишши* 25₈, рад. глаг. прид. *кѣио*, *хоѣило* (све примере в. у § 10. А);

е) *удар-* : *удри-* (в. § 28);

ж) *-и-* : *-и-*: *-и-* само једном у 3. л. мн. аор. *мѣишише* 16₄₁, поред инф. *мѣишши* 18₇, 20₄₀, аор. 3. л. мн. *не мѣишише* 18₉, *обмѣишише* 18₃₈, 25₅, рад. глаг. прид. *мѣишо* 25₄₁, глаг. прил. пр. *мѣиш* 287₁₂, затим од других глагола: аор. 3. л. мн. *зовиши* 23₂₈, *изѣиши* 17₃₅, 26₂, *окренѣи* 12₆, 17₁₁ итд., *ѣиши* 17₁₃, *ѣиши* 16₂₀, глаг. прил. пр. *сардиш* (се) 27₉, рад. глаг. прид. *зовишо* 287₂₀, инф. *окренѣи* 15₃₅;

з) *умр-* : *умри-*: инф. *смарѣи*, аор. 3. једн. *смарх*, *ѣомар(х)*, *не ѣомарх* (в. § 47), поред *ѣомри*, *смри* (в. § 10. А), глаг. прил. пр. *смарвиши* (в. § 47), затим рад. глаг. прид. *схро* 22₂₇, 23₁₅;

и) *-и-* : *-нес-*: рад. глаг. прид. *доио*, *доили*, *изио*, *ѣдоио*, *разио* (в. § 10), през. 3. л. мн. *ѣонесѣ* 12₂₄, аор. 3. л. једн. и мн. *донесе* 22₁₉, *изнесе* 23₁₈, *огнесе* 13₄, 16₇, *ѣонесе* 20₁₅, *донесоше* 18₁₃, *огнесоше* 14₁₂, 20₃₄, 23₁₄, 24₃₁, 287₂₆, *ѣогнесоше* 23₁₁, *ѣонесоше* 20₃₅, 40₁;

ј) једном долази итеративни облик глагола са *-о-* (инф.): *зашво-раѣи* (в. § 40);

к) од простог глагола *ѣреѣи* (пријети) два пута долази облик сложеног глагола са вокалним *-р-* у основи а једном са *-и-*: аор. 3. л. мн. *оѣарше* (се) 22₇, *оѣерше се* 22₁₃, поред *огѣрише* (се) 21₃₈.

НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

§ 139. Неке од ових речи поменуте су у досадашњем излагању, а на неке ћемо овде указати.

I Предлози.: Ген.: *с момка* 18₁₄, *с везира* 19₂₀, — *брез обзира* 12₅, *брез брои* 12₁₅, — *изван мене* 13₃₆, *изван осѣалих* 287₈. Дат.: *ѣрама Влашић* 20₁₅, — *ѣроѣива воѣли* 16₃₀, *ѣроѣива ѣаши* 25₁₇ и сл.

II Прилози. а) *ѣарво* (пре) 13₁₂, 42₁, 15₃₂ итд., *мало ѣарво* 25₂₃, *наѣарво* 25₄₁, *огма* (в. § 62), *огмах* 12₃₇, 21₃₇ итд., *сгиѣл* (одмах) 16₅, 16₂₄, *одавна* 13₄₄, *облиѣи* 20₁₉, *обноѣ* 12₅, 14₇, 16₇ итд., *с вечер* 14₃₇, 18₃₈ итд., *с иѣѣрѣ* 21₂₈, *лани* 20₉, 23₄₃, *доѣи* 26₄₄ и сл.;

б) *мало* (в. § 118), *домало* 13₂₃, 16₃₄ итд., *веле лице* 26₁₄, *два-краѣи* 16₁₃, *ѣрикраѣи* 26₂₉, *вѣекраѣи* 14₇, *вѣе ѣѣѣах*, *млоѣ ѣѣѣах* (в. § 3), *николико ѣѣѣах* 21₂₇₋₈, *вѣе* (више) 14₃₅, 14₄₂, 16₃₂ итд., *више* 14₃₆, 18₁₈ итд.;

в) *варло* разгледав 287₁₉, *зал8д8* (в. § 49), *инако* 24₃₂, 27₉, *ласно* (в. § 4) и сл.

III *Свезице и речце*: *зацо бо* 18₃₅, *иета* 23₆, 25_{15, 41}, *како* (као) 24_{32, 46}, *као* (в. § 48), *ево* 21_{7, 8}, 26₃ итд., *ли* 23₁₂ (× 2), *навласѣиѣо* (нарочито) 16₃₀, 26₃₅, *меѣ8ѣо* 12₄₁, 14₂₇, 15₂₆ итд.

IV *Парѣикуле*. а) *-ве*: *и8рве* (в. § 49); б) *-но*: *како но* 12₆, 14₁₈, 18_{30, 43} итд., *каконо* 14₁₉, 19₃, *как оно* 289₅; в) *-р*: *иоѣер, ѣакоѣер* (в. 49).

тварѣна воиска опсиде град Харшево 8 отокъ *цесарово тварго* мисто 17₁₁₋₂ и сл.;

г) поменујемо и примере са необичним редом, где облици посесивног генитива стоје испред речи на коју се односе: доведе делибаша пашин Кѣленовића *Махмѣтпаше* сина 26₁; ... од кога (млина — А. М.) наз чини квар *иедне бѣле* башчи 23₁₈;

д) овамо спадају и примери са необично удаљеним атрибутом или предлогом од речи уз које стоје: ... сами *сѣжаѣна* списне воиске на недну харпу *свезани* изсиче *тѣприлић* три стотине 11₃₅; *тѣ* изаиде прит се ... ф. Никола Лашванин ... и *проѣива* Тѣрци почеше *тнемѣ* говорит ... 22₄₃ — 23₁.

§ 141. Понекад је објекат доста удаљен од предиката: и *придоше* код Новога *тчинив* *тѣприѣ*, *Уинѣ* 17₂₂; *сѣ* ноћ *вѣтѣрѣ* жене з дицом *ложише* 18₈ и сл.

§ 142. Глаголске енклитике стоје редовно испред заменичких: премда *сѣ* *мѣ* притили ... 25₁₅₋₆; заѣо *сѣ* *ѣа* изсикли сабѣлом 25₄₂₋₃; премда *сѣ* *ѣа* Саранлие звале ... 25₂₆₋₇ и сл.¹³²

КОНГРУЕНЦИЈА

§ 143. Са именицом *Сарајлија* у реченици: бѣдѣши *Сараилие* обрале себи мѣселима, а *гуѣли* ѣо не бѣо с' ферманом, 26₁₉₋₂₀, предикат се у зависности од близине субјекту (односно од удаљености од субјекта) двојако слаже: по облику и по роду; иста је ситуација и у примеру: бѣдѣши *Сараилие* *чѣле* ... почеше мѣ говорит ... и толико *тчинише*, да га даде, премда *сѣ* *мѣ* *приѣтили* раскопат кѣће 25₁₃₋₆.

Слагање по роду имамо и у примеру *два* *чемаѣлие* 22₂₈; исто слагање налазимо, иако не потпуно, и у примерима типа *два свиѣ* (в. § 123).

У конструкцији: заменица *сѣв* (вас) + број 3 + именица м. рода заменица је редовно у облику *сѣв* м. *сѣв*: и тѣ се смирише *сѣв* *тѣри манѣра* (манастира) 21₁₄₋₅; посла (он) свога човика, и вижита *сѣв* *тѣри манасѣира* 21₃₉₋₄₀; Домало данах опет зовнѣше *сѣв* *тѣри ѣвѣрдѣана* 8 Травник 23₂₈; са свим тим *тѣ* паша од фраторах многе наспре од *сѣв* *тѣри манасѣира* 16₄₄₋₅.

У реченици: има 8 Фоиници големо *вѣрило* ... *коии* протече каконо карваво 18₂₈₋₉, грешком стоји *који* м. *које*.

§ 144. Облик предиката уз именицу *ѣосѣода* редовно је у множини: и *тчинио* бѣ да *ѣосѣода* не *бѣѣ* милост *исѣросѣла* 23₁₆₋₇; и рекоше да *сѣ* *мѣ* то *тѣриѣвила* *ѣосѣода* краине бановске 24₂₂₋₃; и зато

¹³² Исп. старији ред, тј. заменичке енклитике испред глаголских код Дивковића (Глас 53, 42—3).

га *считаше* млетачка *јосѿода* колѿнелом 12₁₉. Уз именицу *чељаг* предикат је такође у множини: *ѿ Фоиници чељаг се шѿекоше бог* ... 13₃₂₋₃; али у случајевима где има више субјеката или где уз имен. *чељаг* стоји збирни број предикат је у једнини: зато *оде ѿѿѿ фратѿарах*, и николико *чељади* паши *ѿ Травник* 20₂₈; овога пѿта *ѿ фоиничком* варош *ѿмарх* од кѿге *шесѿѿеро*, и *седмеро чељади* карстианске 21₂₅₋₆.

§ 145. У примеру: кад мѿ донесоше *чекмече* на мешѿемѿ пита кадиа гди е кѿлѿч од *ѿне* 18₁₃ ради се, очигледно, о погрешној конгруенцији.

ИМЕНИЦЕ

§ 146. *Генитив*. Врло често, али не увек, наилазимо у Лашваниновом језику на употребу генитива ближег објекта у одричној реченици:

а) нит мѿ вилаиет *гаде коморах* ни *вечере* 25₂₉; комѿ *ниѿе* покоини *гао* ... *ваѿѿре* ложит 287₈; (они) не могахѿ *гаѿѿ ѿмоѿѿи* градѿ 19₁₅; ал Ужицѿ, не моглоше *ѿмоѿѿи гаѿѿ* 17₁; у реченицама: ... *коиа гаде* Харваѿаном *снаѿ* да *ѿрада* Тѿрком *не гадоше* 12₅₋₆, у првом случају, тј. у реченици која није негативна, употребљен је акузатив (као нпр. у реченицама: обеѿа Тѿрком *гаѿѿ ѿраг* 19₂₀; оде недан дио с' Тѿприлиѿем *гаѿѿ ѿмоѿѿ* Зворникѿ 12₃₂), а у другој, негативној, генитив;

б) Тѿрци *ѿравоѿа ѿласа не имаѿиахѿ* од рата 15₂₀; из Цариграда (он) *не имаѿиаше* *никакви ѿправах* 15₂₁; од цара *не имахѿ ѿмоѿѿи* 15₂₆; многи *не имадоше* *врѿмена* орѿѿиѿа *ѿзети* 16₁₂;

в) Тѿрчин од цесара *заиска* *мира* 12₄₂; поче *искаѿѿ* *жене* од емина 18₂₂; и доиде *ѿ Сараево* ... *паша* ... *иѿѿѿѿи чѿлѿса* 21₃₀₋₂; наипосли е *искао ѿпроѿѿѿѿна* 26₂₆, поред: *видѿѿи* Тѿрци да се не могѿ, обранит *заискаше* *вир* 12₂₃;

г) ... *док не ѿзе* *иѿладѿ* *грошах* од три манастира *чѿлѿса* 21₃₄; и *не ѿзе чѿлѿса*, како *не обеѿао* 23₄₁; доиде мѿселлим ... *кои нит ѿзе* од манастирах *чѿлѿса* ... 27₁₋₂; *каимакан ѿзе* од манастирах *чѿлѿса* ... 23₃₇, поред: (они) *ѿзеше чѿлѿс* од три маѿра 23₂₉; исти *паша ѿзе* од манастирах *чѿлѿс* 24₆; *ѿзе* *воиска* *принципова* *Имоѿѿски* 12₁₆₋₇;

д) Андриѿа ... *рече*, да га *не мартва* *привартао*, и *ѿлегао* *обилиѿиѿа*, и *рѿмениѿега* *него* кад *не био жив* 287₂₃₋₄; а кад доиде *ѿ* Фоиницѿ *затвори* ... *гвардиане*, и *не ѿлега* *царкавах* 23₂₆₋₇;

ђ) *рече* мѿ *ѿнегов* *ѿеѿѿа*: „*Ниѿе ѿѿѿѿа* *онамо* ...“ 25₂₄₋₅; принцип ... *писа* *ѿ Цариград* да *ѿѿѿѿа* *ниѿе* *обичаѿѿа* *меѿѿ* *воиници* *сиѿѿи* *свезане* *ѿлѿде* 12₃₆₋₇;

е) и *одведоше* они Тѣраках, а Тѣрци *доведоше* љниови воиниках 15₄₂₋₃;

ж) и тѣ *бише* нимацке воиске 12₂₇; почеше... говорит... да онде *није било* нигда крижа 23₁₋₂;

з) тада гвардиани за *не љусѣиѣи* ѣ рѣке Тѣурком *фраѣарах*... дадоше Тѣрком много насприх 16₃₇₋₈;

и) ѣ тои болести (он) *не кѣи грѣе љосѣе* 14₉₋₁₀;

ј) нитко дрѣги *не диже* Нимацах протива нам него фрaтpи 16₄₂;

к) ... да Тѣрци *не љриду* Дѣнава 19₁₃;

л) кад (они) бише ѣ Травникѣ *чекаѣи* *дивана*... 20₂₉₋₃₀;

љ) *грѣжине* мѣ *не моѣи љофайѣи* раскопаше им кѣе 26₉₋₁₀;

м) и *не наидоше* кадије 22₃₈.

На основу изложеног материјала види се следеће: а) да Лашва-нин употребљава генитив м. акузатива углавном уз одречне глаголе мада је исти случај и са неким глаголима позитивног значења и б) да у неким случајевима наилазимо и на одступања, тј. да се у сличним примерима налази понекад и акузатив поред генитива (примери под в, ѣ). Употреба генитива м. акузатива уз одречне глаголе заступљена је, као што је познато, у савременом књижевном језику (словенски генитив) нако се данас та појава осећа више као арханзам.¹³³

§ 147. Поред честих примера означавања места конструкцијом *с ову* (*ону, коју*) *сѣрану*, наилазимо много ређе и на конструкцију *с које* (*оне*) *сѣране* у истом значењу: Нимци бѣдѣи пришли *с онѣ сѣранѣ* Дѣнава 19₁₄; поробише Тѣрци... *ранѣ... с овѣ сѣранѣ* Ужица 17₂₋₃; Нимци биѣѣ Баѣнѣ Лѣкѣ з дви стране *с онѣ* Варбаса биаше велики табор, а *с овѣ... николико* варсни реѣимената 15₄₅ — 16₁; међшто Тѣрци мислеѣи *с коѣѣ* ѣе *сѣранѣ* на ѣних ѣдарити 16₃; и (он) рече: „Ако и не добиете *с овѣ сѣранѣ с онѣ* нигда“ 16₄; а кад видише кои биаш *с овѣ сѣрану* воде 16₁₈₋₉; Нимци... одвѣкоше топове... оне, реко топове *ѣо сѣ били с онѣ сѣранѣ*, заѣо кои сѣ били *с овѣ сѣранѣ* осташе у Тѣраках 16₂₆₋₈; — ѣ томѣ боѣѣ, и не зна се *с коѣе сѣране* веђе погинѣ, или Тѣраках, или каѣрах 16₃₁₋₂; а неки ѣтонуше, а *с оне* им *сѣране* не дадоше помоѣи 16₁₉₋₂₀.

У реченици: али се ниѣо ѣставише под Сеѣнем, и бише га *са све сѣране* 12₂₋₃, не налазимо ген. мн.¹³⁴

Конструкција *о врху* употребљена предлошки стоји уз генитив: одрезаше капетанѣ главѣ *о вархѣ заиречие* 24₂₀.

§ 148. *Дайѣив*. Поменуѣемо случајеу у којима уз глагол *бојаѣи* се долази датив: заѣо (зато — А. М.) *се Биоѣрадѣ не боѣахѣ* 19₁₃; и

¹³³ В. код проф. др М. Стевановића у Граматици српскохрватског језика, Београд 1951, 389.

¹³⁴ Исп. исто код Дивковића (Глас 53, 39).

не нандоше кадне зацю (зато што — А. М.) се бише *ѡклонио боиѡћи се себи* 22₃₈; једном долази и генитив: и рече: „Ако и не добиете с овѡ странѡ с онѡ нигда зацю (зато што — А. М.) и не много, а пак се *боиѡћи лаиѡма*“ 16₄₋₅.

§ 149. *Инструментал*. Свега једном сам забележио конструкцију социјативног инструментала м. инструментала оруђа: ал га Сараилие отираше *с камењем* 23₄₃₋₄. Ова појава, која за Лашванинов језик није типична, чини једну од одлика језика далматинских и славонских писаца XVIII в.¹³⁵

Као и други стари писци, и Лашванин има примере инструментала друштва без предлога *с*: и оде велики везир *сѡрашном воиском* на Варадин 12₁₁; мисеца свиђна изаиде паша *своиом оргиом* из Травника 18₃₄. У овим примерима предлог *с* не долази, наравно, из фонетских разлога (в. § 63).¹³⁶

И у Лашваниновом језику налазимо заменички облик *собом* уз глаголе *ѡнеѡћи*, *довесѡћи* и сл.:¹³⁷ оданле се диже витар... и *ѡнесе лист собом* 20₁₅₋₆; доведоше *собом* фратре из Травника 20₄₂₋₃; и доведоше *собом* сѡжње 20₄₄ — 21₁.

У примеру: и рече... да се веће *не бринемо чѡлѡсом* 23₃₈₋₉, налазимо и код Лашванина на инструментал узрока уз глагол *бинуѡћи се*, који је карактеристичан и за језик других старијих писаца.¹³⁸ Иста је ситуација и са употребом инструментала уз претериталне облике глагола *биѡћи*:¹³⁹ ... *који е био* много годинах *ѡвардианом* ѡ Фоиници 8; *биаше* ѡ Фоиници *емином*... 18₃; *ови е био* везиром 20₂₂, *ови е био* на Босни *ѡашом* 26₁₄₋₅ и сл.

§ 150. Што се локатива тиче, поменућемо усамљени случај употребе именице *ѡребе* у значењу једног гроба: и на његову *ѡребѡ* (гробу Петра Лашванина — А. М.) *ники карсни видише* гди горе свиђе 14₁₃.

¹³⁵ Рад 211, 71; 180, 222. Уопште и детаљно о инструменталу в. код др М. Ивић: Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, Пос. изд. САН, књ. ССХХVII, Београд 1954, 1—291, а о предлогу *с* уз инструментал на стр. 211—35.

¹³⁶ Исп у цитираној студији др М. Ивић стр. 216—218. и даље. Исп., такође, о социјативним конструкцијама без предлога у данашњем говору муслимана из Бање Луке, Босанског Новог и Санског Моста код А. Пеца: Социјатив без предлога *с*, НЈ VIII, 1957, св. 5—6, 175—83.

¹³⁷ Исп. о овоме Б. Милановића: Заменички облик *собом* уз глаголе *носѡћи*, *водѡћи* и сл. (НЈ I, 1950, св. 7—8, 295—302), као и др М. Ивић (нав. дело, 49—50).

¹³⁸ М. Ивић, нав. дело, 88.

¹³⁹ М. Ивић, нав. дело, 150—2.

ЗАМЕНИЦЕ

§ 151. Место присвојне заменице *чији* Лашванин има присвојни генитив од *који* у реченицама: оде § Орашне Ловрин§ *која* синчић... почне чинити како гробницу 287₂₋₃; бацише николико топовах *кои* пада§ *зарна* близ§ *ћсприе* 19₁₇; на Петров дан коншекра... арцибис-ксп... фра Павла Драгићевића... за бискупа диуменскога (*које* мисто и бискупат иест под арцибискупом од Тежалонике...) 286₆₋₉; отац м§ начинио млин на Лашви... *ог која* наз чини квар иедне б§ле баици 23₁₇₋₈.

§ 152. Уз именице м. рода Лашванин употребљава, као и други старији писци из западних крајева нашег језика, облик *која* м. *који*:¹⁴⁰ ... кои носе од кадие *илам* добар, *која* не ктише казат... 20₃₀₋₁, §жеже се под земћлом *лаі§м*, за *која* нит с§ знали Нимци... 13₃.

§ 153. Облик заменице *иііо* Лашваним употребљава у релативној служби: прико моста цю с§ §чинили 17₃₂; ... топове цю с§ били... 16₂₇; б§д§ћи Саранлие обрале себи м§селнима а дигли цю не био с' ферманом 26₁₉₋₂₀.

§ 154. У следећем примеру наилазимо на употребу присвојног датива: и метнуше га § град, и ш §ћним Цигаћнима *гр§ја* м§ 26₂.

§ 155. Облик *свака*, према латинском језику, Лашванин употребљава у значењу „све“: тко би ктио *свака* исказати 20₈.

ПРИДЕВИ

§ 156. Поред редовне употребе множинских облика придева *мноіи*, *-а*, *-о*, Лашванин доста често употребљава и облике јединице: *млоіо робиє* 12₉, *млоіо блаіо* 14₃₃, *млоіо ор§жие* 15₁₆, *млоіи квар* 12₂₂, *млоја воиска* 19₂₀, *млоја карв* 19₉.

БРОЈЕВИ

§ 157. У реченици: на писак *ашламе* ваћла да б§д§ *обоиє* новораст, то иест од исте године 289₉₋₁₀, употребљен је облик *обоје* м. *обе* (одн. *оби*).

ГЛАГОЛИ

§ 158. У причању Лашванин понекад испушта глагол: а гласоноше опет иедан, иза др§гога, к паши говорећи (дојдоше — А. М.) 15₂₁₋₂; а остали с п§ком прико Л§ке под пашин ћошак (дојдоше — А. М.) 20₃₃.

¹⁴⁰ Исп. Алексића, 123 (и нап. 3). Наравно, употреба облика *која* везана је за ак. једн. именица које значе нешто неживо.

§ 159. *Инфинитив*. Као допуна значења појединих глагола (*моћи*, *почећи*, *хити*, *смети* и сл.) инфинитив се редовно употребљава у Лашваниновом језику (у томе, наравно, нема разлике од књижевног језика). Овде ћемо поменути неке примере са необичнијом употребом инфинитива: и нне *се чудити*, зато не био човек од свиџ опачина гори 26₂₉; нег им не мирно опет *се враћати* од Ужица 17₄₋₅; зато за осветџ по све прилике би посо еминов *заклајати* момче 18₂₃; и тџ многи много путах видише свиџе *јорити* око гроба 287₂₇₋₈.

Конструкција *га + презент* у вредности инфинитива долази само у реченицама: ваћла *га* тако *бџге* 14₂₋₃; тако ваћла *га бџге* 287₁₇, затим у реченицама са глаголима кретања (основни глагол: *ићи*): *доице* ферман... *га се покрие*... манастир 14₃₀; исте године *иде* Ибрахим паша с великом четом *га роби* Ликџ 17₄₃; Ибраим паша скџпи тешкџ четџ... и *оде га роби* Ликџ 19₂₃, поред иначе чешће употребе инфинитива уз овај глагол: да *иде*... *ићевитиши*... 21₃₆; *оде*... *гаји* помоћ Зворникџ 12₃₂; *одоше* прид ћнега... *викаји* на кадиџ 22₂₁; кои сџ *оитиши* пашин *се поитужити* 24₃₆; *изаиде ирити се*... ф. Никола Лашванин 22₄₃ и сл.

У конструкцији *чинићи + инфинитив* (у значењу „наредити“) налазимо свега једном м. инфинитива облик презента са речцом *га*: ови (човек — А. М.) е био џзрок, и чинио *га се криж обори* 26₂₁, поред иначе редовне употребе инфинитива: ови е чинио *ићевитовати*... карстиане 26₂₄₋₅; паша чини *гоћ*... свџ госпуду 15₂₃; чаџш чини... *говестити*... Ивана 18₁₆ и сл.

Уз глагол (не) *хити* Лашванин нема уопште конструкцију *презент + га* м. инфинитива:¹⁴¹ не кти *зайлајати* 18₄₁; не кти... *иписџити* 20₂₈, не кти... *иџићати* 21₃₄; (он) ктиџи *се наћ* 14₁₇₋₈; не ктише *казати* 20₃₁; (они) ктиџи *га носити* 287₂₅ и сл.

§ 160. *Аорист*. Већина примера аориста употребљена је углавном у временском опсегу који допушта могућност да је писац доживео догађаје које описује. Међутим, сам писац хронике врло често не истиче своје присуство у догађајима о којима је реч, па се стиче утисак да о њима прича као о посредно доживљеним (нпр.: и *оде* велики везир страшном војском на Варадин 12₂₁; а она *зайлака* каконо ти жена милостива 14₅; а они *одговорише*: „У нас зли ђлџди не има“ 27₇; и многи варсни ђлџди *падоше* 19₁₀ и сл.); једном налазимо: и ово џо слидих *наидо* џ рџкопису... Стипана Маргитића 8.

§ 161. *Имперфекат*. Поред много чешће употребе импфекта са значењем посредне доживљености, што је и природно имајући у виду карактер Лашваниновог дела (нпр.: паша Осман Ђџприлић, кои *вла-*

¹⁴¹ Исп. такву конструкцију у језику далматинских писаца (Рад 211, 86—7).

гаше Босном посла заповид 12₂₉₋₃₀; ники се по празни тврски крћа *скићах* 16₁₁; ники бога *молћах* 16₁₀; одоше како *јоворах* на Задар 12₂ и сл.), налазимо и пример имперфекта са значењем непосредне доживљености: и фала бог⁸ ница нам не *ѕзе* (како *се боиасмо*) нити ца нанде *ѕ* чем⁸ би нас мого окривити¹⁴² 15₁₄₋₅.

§ 162. *Перфекаѿ*. Поред редовних облика перфекта са помоћним глаголом, налазимо понекад и облике перфекта без тога глагола: мећсто бшла опет *изнила* арзоан 23₂₁; и (он) *наредио* кадии трав: и Османбег⁸ 23₂₀; отац м⁸ *начинио* млин на Лашви 23₁₇; ови *био* на Босни пашом четири пута 26₁₄₋₅ и сл. Лашванин има редовно облике перфекта са *се* (<*се је*); једном налазимо и пример *поз. ѿе* (позвао те < позвао те је)¹⁴³ 24₁₄.

§ 163. *Глаіолски прилоі садашњи*. Свега два пута наилазимо на придевску употребу облика глаг. прил. садашњег у поменутиим примерима: бака волс бога *боиѿа*; дви свиће *іорше* (в. § 134). Од тренутних глагола у Лашваниновом језику не долазе облици овог глаг. прилога.¹⁴⁴

§ 164. *Глаіолски прилоі прошли*. У реченици: оданле одоше *8* Ливно исто *ѕчинив* 24₄₇ обликом глаг. прил. пр. времена казује се радња која се врши после радње глагола који овај прилог одређује.

Место облика глаг. прил. садашњег *не моіавши* долази облик глаг. прил. садашњег *не моіући* у реченицама: а дрѣга воиска оде под Рач⁸ паланк⁸ на скели, ал нои ница учинит *не моішћи* врати се 17₄₃₋₄; Нимци *немоішћи* сили одолит дадоше плећа 16₁₇; дрѣжине м⁸ *не моішћи* пофатат раскопаше им к⁸ће 26₁₀; и *немоішћи* не наћ матер иои избив, и пробив отишли 26₈.

§ 165. Што се тиче трпног стања, поменућемо да Лашванин не употребљава пасивну конструкцију *будући + ѿрїни ілаі. придев*, коју налазимо у језику других наших старих писаца.¹⁴⁵

¹⁴² О питању доживљености аориста и имперфекта дискутовало се доста у најновије време у нашој науци (познати су о овоме радови А. Стојићевиха, др М. Стевановиха, др Ј. Вуковића, др П. Ивића и П. Сладојевића).

¹⁴³ Исп. проф. др Р. Алексића: О *се је* радовао или он *се* радовао, НЈ I (1932), 48—50. Иначе детаљно о оваквом облику перфекта в. студију др И. Грицкаг: О перфекту без помоћног глагола и сродним синтаксичким појавама, Пос. изд. САН ССХХIII, Београд 1954, 1—234.

¹⁴⁴ Исп. често деклинирање облика. глаг. прил. садашњег, као и облике овога прилога од свршених глагола, у језику далматинских писаца (Рад 211, 1—2, 2).

¹⁴⁵ Исп. такву конструкцију у језику славонских и далматинских писаца (Рад 180, 200; 211, 92).

Поменућемо на крају употребу прилога *кад*, *кадиог* у значењу „некад“: ... кои *кад* добише, а *кадиог*, и изгубише 15₈.

ВЕЗНИЦИ

§ 169. Поред упитног *зацю* 23₁₂, Лашванин редовно употребљава *зашиџо* у значењу *заџо иџо*: побигоше обноћ брез обзира *зацю* тако хоти б. д. М(арија — А. М.) 12₄₋₅; и то и бог покара *зацю* ... много ... зла *шчинише* 13₁₂₋₃, немои ниџа говорит сестро, *зацю* тако хоће бог 14₆, ал им ниџа паша не *шчини*, *зацю* се ... заварже немир с' цесаром 15₁₀₋₁ и сл.

§ 170. Од романских утицаја на Лашванинову синтаксу поменућемо посебно:

а) конструкцију *бугуџи + радни њригев*:¹⁴⁸ *бсгсџи се* ксга *шказали* 8 Лашванскои жшпи ... (он) поче говорит 286₁₃₋₄; изсикли (су га — А. М.) да више не чини зла сиромаши, *бсгсџи* га доста *шчинио* 25₄₂₋₃; оде одмах 8 Травник ... *бсгсџи* Сараилие *обрале* себи мшселнима 26₂₀ и сл.;

б) предлог *ог* уз посесивни генитив: доиде на врата *ог манасџира* 14₂₂; отац *ог њровинџице босанске* 13₄₁; прид вонском *ог краинах џшрских* 15₄₀; старишине *ог мисџах* 15₂₈ и сл., затим: паша не дадише *ог џоџа* говорит 15₂₁; Тшрци правога гласа не имаднах8 *ог раџа* 15₂₀; паша мш дава џюгод мш не *ог џоџрибе* 13₁₉ и сл.;

в) предлог *за* + инфинитив: ники од Бошћнаках *за шказати* своие изнаџво ... поче сић ... 17₁₅₋₆; *за исказати* невоћле и потребе ... хотило би се много времена 20₇₋₈; (он) *за шчиниџи* Вилић8 за воћл8 посла свога човика 21₃₉; ови (Ахмет паша — А. М.) *за добиџи* добар глас код цара поче градит ... 13₁₆₋₇ и сл.¹⁴⁹

*

§ 171. На крају разматрања о Лашваниновом језику даћемо извесне лексичке напомене:

а) Једном налазимо назив за новац у облику ген. мн. *золо-џах*¹⁵⁰ 14₂₅.

б) И код Лашванина налазимо назив мере за тежину: *ушџиџа*¹⁵¹ 20₁₂.

¹⁴⁸ В. исто код далматинских писаца (Рад 211, 96, као и напом. 1).

¹⁴⁹ О овоме, као и о другим страним утицајима у синтакси, в. и рад А. Шупука: *Strani sintaktički utjecaji u našem primorskom govoru*, *Pitanja savremenog knjiž. jez.*, Sarajevo, 1952, god. IV, knj. II, sv. 2, 264—70.

¹⁵⁰ Исп. *зџлоџа* (старински турски новац) у косовско-метохијском дијалекту (Г. Елезовић, СДЗБ VI, 211—2).

¹⁵¹ Исп. исто у Варешу (Жуљин, 903), као и у бањалучком (јунга) и мостарском говору (јунџа) — (Р. Скок, *Prilozi proučavanju turcizama u srp.-hrv. jeziku*, *Slavia* XV, 1938, 356).

в) Једном долази присвојни придев *гийићин* (ак. једн. ж. р.) 19₄₄.

г) Лашванин нема облик *сиромашан*, већ само: ном. — ген једн. и ном. — ак. мн. ж. р. *сиромашка* 24₃₄, *сиромашке* 22₁₁, 24₃₅, 24₄₆; једном долази *сироти* (ак. мн.) 286₁₇.

д) Једном налазимо у ген. једн. облик присвојног придева *нерейванскої* (великога злѣмѣна).¹⁵²

ђ) Метафорско значење глагола *измити* („прекорити“ — РЈА IV, 244) у изразу „измити главу“ налазимо и код Лашванина: Онда мѣмѣшир *изми љавѣ*: „А зајо, рече, ти оставѣлаш ѣ днѣце толико благо?“ 18₁₄₋₅.

е) Стране називе за месеце Лашванин употребљава чешће неголи домаће: јануар — сичањ (5:1), април — травањ (12:1), мај — свибањ (5:3), агушт (аугушт) — коловоз (5:2). Имена месеца од септембра до децембра Лашванин пише, као што смо видели (§ 8), комбинацијом која се састоји од бројева 7, 8, 9 и рим. X + *bra* (одн. *бра*): 7**bra** (бра) — рујан (7:1). Домаћи називи за октобар и новембар употребљени су чешће неголи страни: 8**bra** — листопад (2:3), 9**bra** — студени (2:3), а подједнако за месец децембар: X**bra** — просинац (1:1). Само страна имена употребљена су за месеце: марч (5 пута) или марц (3 пута), јун (6 пута), јул (8 пута).

¹⁵² У вези са придевом *нерейвански-нерейѣански* в. чланак Биѣане Шѣивнѣ — Шимшин у Нашем језику VIII, св. 5—6, 189—195,

О ОСТАЛИМ ДЕЛОВИМА ЛЕТОПИСА

Овде ћемо изнети стање у погледу неких важнијих језичних особина појединих делова Лашваниновог летописа идући оним редом какву је поделу Јеленић учинио издајући ову хронику.

Део I од год. 1—3961 год. (ГМС XXVI, 338—47)

§ 172. а) Поред редовних икавизама и екавизама (само у примерима *цесар-* и *обећа-*), изузетак чине примери: *свиеѿа* 338 ($\times 2$) и *наиѿослиеѿнеѿа* 343 (поред *свиѿи* 339, 341, *ѿослиеѿни* 345 и сл.).

б) Самогласничка група *-ао* остаје неизмењена (долазе свега 5 примера: *завѿао* 338, *ѿознао* 340, *ѿисао* 343, *имао* 344, *ѿослао* 347).¹⁵³

в) Место некадашњег самогласничког *л* налазимо редовно у: *ѿѿк* 340, *ѿѿка* 339, *вѿчиѿѿ* 342 и сл.

г) Сугласничке групе *-нѿј-* и *лѿј-* > *-њ-* и *-љ-* (*владаѿне* 338, 339, 342 итд., *обећаѿна* 339, 340 *ѿиваѿна* 338 и сл., поред јединог примера *ѿсѿѿарѿѿѿление* 340, затим *весѿѿѿлѿ* 343), а остале групе остају непромењене: *робѿе* 342, *карвиѿ* 344, 346 ($\times 2$), 347, *зачѿѿѿѿе* 347 ($\times 2$) и сл.

д) Неизмењена је и група *-јѿ-* у облицима глагола сложених са *ѿѿѿи*: *ѿоѿѿе* 342, 346, *наѿѿе* 340 и сл.

ђ) Свега једном налазимо *ј* м. ѿ: *вѿноѿѿреѿѿ* 338.

е) У примерима *ѿѿѿѿѿа* 343 и *оѿѿѿѿѿѿе се* 344 налазимо *ѿѿѿ* (графика *ѿѿ* = *ѿѿѿ* у примеру: *ѿоѿѿѿѿа* 340, 343, 344 итд.).

ж) Сугласник *х* је у многим примерима изгубљен; у неким је неправилно употребљен или се њим обележава квантитет претходног вокала): *ѿмѿѿѿ* (3. л. једн. аор.) 338 ($\times 4$), 339 ($\times 4$), *сѿѿѿѿ* (= 100) 339, *ѿѿѿѿѿ* (3. л. једн. през.) 342 и сл.

з) У падежима множине наставци именица су следећи:

ген. *-а(х)*;

дат. *-ом (-ем)*; примери ж. рода не долазе;

инстр. *-и* (м. и ср. р.), *-ам* (ж. р.); поред тога, по једном долазе

¹⁵³ Нису узети у обзир примери као нпр. *зѿао* 339, и сл., где је *-а-* наглашено, као ни пример *ѿисаѿѿѿ* 342 345 ($\times 2$), 346.

наставци: *-ма, -има, -ами* (*праговма* 346, *Жиговима* 346, *кћерами* 339);

лок. *-и(х)* за м. и ср. род, а *-а(х)* за ж. р.;

у лок. мн. налазимо заменички облик *ћии* 338 (са изгубљеним *-х*), а у инстр. *ћиима* 344, 345, 346 итд.

и) Много чешће су употребљени дужи облици инфинитива неголи краћи: 29:4.

ј) Од 9 примера облика глаг. прил. садашњег на *-ћи* ниједан није употребљен без крајњег *-и*.

к) Облици са уметком *-ов-* јављају се овде чешће неголи облици једносложних именица м. рода без тога уметка: 8 (*-ов*):6 (*-*).

л) Чешћи су облици глаг. прил. прошлог на *-виши* (4) неголи на *-в* (2).

Део II А од год. 1—1690 год. (ГМС XXVI, 347—67, 555—83, XXVII, 1—8)

§ 173. а) Графија *ω* је у овом делу летописа употребљена у речи *оѿца* (и у речима изведеним од ње) и онда када се ова реч не односи на црквено лице: *ωца* 347, 349, 355 итд., поред *оца* 349, затим *ωчинѧ* 353, *ωчино* 559. *ωц* 566.

б) Место старог *ѣ* налазимо редовно *и*, сем у примерима: *двие* 356, *ѿосиедова* 360, *свие* (ген. мн.) 556, затим *наише* (ген. мн.) 579 (са, наравно, аналошким *-ије* и у јекавско-ијекавским говорима у последњем примеру; *-е* је такође аналошко и у примеру *обидве* 562, 579). У примеру *ѿредате ... се* 364, стоји у префиксу *е* м. *ѣ* (исп. за последња два примера икавске облике: *двѣ* 356, 358, 362 итд., *ѿридаге се* 555, *ѿридаге* 560, 571, *ѿридаше се* 366 и сл.). Поред наставка *-их* у примеру *Млецих* (лок. мн.) 366, налазимо исти облик са наст. *-ие* (са изгубљеним *-х*): *Млецие* 357.

Топоними *Призрен* и *Смедерево* гласе: *Призриен* 353, поред *Презриен* 354, затим *Презрин* 566, — *Смидерово* 564, 566, 7, *Смидерова* 568, *Смидерево* 565; од топонима *Смоленск* налазимо придев *смолиенско* (место) 580.

Лична имена *Уљеша* и *Милева* налазимо као *Улиша* 561, *Милевѧ* 562.

в) Место сугласника *ђ* стоји *ј* у примерима: *ѿакоиер* 555, 570 ($\times 3$), 576, 8, *ѿакоие* 561, *млаиш* 353, 559, *млаѡи* 367, *наимлаиш* 578, *меаше* 4 (са изг. *ј* између *е* и *а*), поред *ѿакоћер* 347, 355, 357 итд., *млаћи* 354, 355, 357, затим *Јѡром* 365 ($\times 2$), 560, 563 итд., *Јѡриа* 558, 559 итд., *Јѡро* 570.

г) Са групом *жд* долазе свега два примера: *гажд* 7, *гаждило* (глаг. р. пр.) 576; *ић* налазимо у примерима: *ићейте* 575, *ићейѡм* 2, затим *ишѧѧ* 560, *ѡишѧн* 570, *карићейне* 348, поред истих примера са графијом *ци* (= *ишѧ*): *цејте* 360, 361, 359, 580, 581, 2, *цејѧѧ* 355, 563,

л) У свим падежима множине много су чешћи облици једносложних именица м. рода са уметком *-ов-* (*-ев-*) неголи без њега: 124:21. Од двосложних речи овај уметак имају примери: *виџезови* 351, 365, 555, 558, 2, *чагорових* 358, *виџезовом* 556, *цесаровом* 557, *виџезове* 561, поред *виџезах* 576, *виџезе* 580.

љ) У ген. — ак. зам. и прид. редован је наставак *-oia* (*-eia*); свега једном долази *ѿоі* (ген. једн.) 577. У дат. — лок., поред редовног наставка *-ому* (*-ему*), налазимо и облике: дат. *своме* 558, лок. *ком* 564, *ћнем* 564, *ѿом* 575, затим и облик р. бр. *ѿарвом* 350.

м) Чешћи су дужи облици инфинитива неголи краћи: 174:48; такође су много чешћи дужи облици глаг. прил. садашњег од краћих: 138:5.

н) Облици глаг. прил. прошлог на *-виш* чешћи су од облика на *-в*: 79:46. Поменућемо посебно облике *ѡкрадав* 360 и *ѡзмиш* 353 ($\times 2$), 571.

њ) Присвојна змменица 3. л. ж. р. гласи *ње*: ген. једн. *ћне вирносѿи* 561, *ћне смарѿи* 574, ак. једн. *ћне ѿило* 562.

о) Поред ретког облика ак. мн. *ћне* 5, 576, чешће долази облик *ћни(x)* 581, 577, 5 итд.

п) Поред облика *малашно* 565, *малашнѡ* 572, налазимо и *малешан* 558, *малешно* 565.

Део II Б (ГМС XXVII, 8—11 — одломак из несачуваног летописа С. Маргитића — Јајчанина)

§ 174. а) Место *ѣ* налазимо редовно *и*, сем у примеру *ѡмриє* (3. л. једн. аор.) 10, поред *не ѡмри* 10, *ѿомри* 10.¹⁵⁴

¹⁵⁴ У малом одломку из Маргитићеве *Исѿовиди крстѿјанске* (др М. Павловић, Примери историског развитка српскохрватског језика, 105—6) поред икавизама, налазимо и примере: *ѿомиѡшао*, *миѡшао*, *риѡчи* ($\times 2$), *лиѡѿо* ($\times 2$), *риѡѿи*. Овде бисмо учинили једну напомену. Ако Маргитићев језик, судећи по овим примерима из поменутог одломка, није чист икавски, онда је овај део Маргитићеве хронике Лашванин икавизирао. Уносећи такве измене у туђи текст, Лашванин је, свакако, уносио и измене другачијег карактера, као нпр. свој коментар на Маргитићеве речи: „Тада (1690 — А. М.) на ѡзе од Шахбазовића, и од Мезетовића, Тѡраках, ливадѡ Дрин, ѡо се парво ниє могло имат нѿпоиєдне наспре, и ѿом се ливагом, и сад, ѿо ѡѡѿи на 1738. ѿод. Исѡкарѡѿова, ако боі да, и одселе слѡжи манасѿѿир Дѡха свѡѿоіа ѡ Фоиѿиѿи, и ѡ ѿнемѡ фраѿѿри с. Фране“ (ГМС XXVII, 10, под. год. 1690) Наравно, евентуалне разне Лашванинове коментаре и измене које би се тикале нпр. неких догађаја и сл. није могуће диференцирати од Маргитићевог текста без претходног успостављања његовог текста (а то је немогуће учинити без поређења са изворником, тј. Маргитићевим летописом), или бар без претходног проучавања језика других сачуваних Маргитићевих дела.

в) Поред примера: *gouge* 270, 271, *gougoше* 271, чешће долазе примери са промењеном групом *-jg-* у *-h-*: *gohe* 270, 272, *iprohe* 270, 272, *izahе* 272, *ne iprohe* 272. У примеру *gohi* 271 налазимо *h* м. *jii*.

г) Извесни примери, који се у другим деловима летописа јављају и са *ih*, овде долазе са графијом *и* (= *iii*): *goiшцеhиш* 272, *карцеhиш* 272.

д) Краћи облици инфинитива су чешће употребљени неголи дужи: 10:4.

ђ) Од 7 облика глаг. прил. садашњег ниједан није употребљен у краћем облику.

е) Од облика глаг. прил. прошлог долазе примери: *бивши* 271, *гошав* 270 (× 2).

Део II Е (ГМС XXVII, 273—281)

§ 177. У поређењу дела Е Лашваниновог летописа — за који је Јеленић констатовао да се подудара са Фојничком хроником¹⁵⁵ — и оригинала Фојничке хронике¹⁵⁶ треба, пре свега, скренути пажњу на разлике у текстолошком погледу (в. нпр. само почетак):¹⁵⁷

Фојничка хроника (ФХ)

Лашванин

1300. наипарви цар тѣрски би
отоман и ови поче наипарви
цареват

1300. наипарви цар тѣрски би
отоман, ови парви поче цареват,
и од овога ие колино
отмановића

1375. ѡзе цар паѣазит дринопо-
ѣле и онди наѣпарви¹⁵⁸ тахт
ѡтварди

1375. ѡзе цар паѣазет дринопо-
ѣле цю сад зовѣ тѣрци ер-
дену; Hardianopoli

1378. тѣрци доѣоше на боснѣ, и
биѣаше тѣрске воѣске
дваѣст иѣлада и прид тѣр-
ском воѣском ѣсрмиш¹⁵⁹ а
воѣвода босанске воѣске
влатко ковачић и тѣрке
разбише

1378. донде на боснѣ двадесет
иѣладах тѣрске воиске,
и прид ѣном иѣриша вои-
вода, и ѡдрише на ѣни
бошѣнаци, и прид ѣнима
влатко ковачић и тѣрке
разбише

1380. изнашаста би пѣшка и лѣ-
барда

1380. изнашаста би пушка и лѣ-
барда

¹⁵⁵ ГМС XXVI, 337; Naša misao, 1916, br. 4, 62.

¹⁵⁶ Фојничку хронику, транскрибовану латиницом и у факсимилима, издао је др Ђ. Трухелка у ГМС XXI, 443—59 + 15 факсимила.

¹⁵⁷ Лашванин има две песме о доласку патријарха у католичке крајеве, којих нема у ФХ. Известан број пасуса под појединим годинама којих има у ФХ нема код Лашванина.

¹⁵⁸ Знак за *j* је свакако ѡ мада је у рукопису ова граfiја врло слична граfiји „јата“.

¹⁵⁹ Трухелка пише криво: *Durmiš*.

1453. *ззе цар мехмед цариград*
на 29 маѣа¹⁶⁰

1453. мехмед цар *ззе цариград*
на 29. свибѣна парво на
дзове, и то бог допѣсти за
покарат гарке, кои не ви-
рѣиѣ да дѣх свети изходи
од ѡца, и од сина, и види
се очито гди из цариграда
диже се ѣдна голѣбица, и
одлети з висине небеске

1455. *поѣе цар на бѣоград*¹⁶¹ и
не *ззе га*

1455. *поиде цар на бѣоград с*
великом воиском, и бѣ га
ал га не море *ззет*

Разлике овакве природе заступљене су у целом делу Е. Поред тога постоје извесне разлике и у погледу неких језичких особина:¹⁶²

Фојничка хроника

а) група *-jg-* у облицима глагола сложених са *иѣи* измењена је редовно у *ѣ*: *гоѣише* 1 (1378),¹⁶³ *ѣоѣе* 1 (1455), *гоѣе* 5 (1463), (1464), *ѣроѣе* 7 (1566) и сл.

Од 24 примера ове врсте из Лашванинове верзије Фојничке хронике 19 имају *-jg-*, а 5 *-ѣ-*: *изаѣе* 278 (1664), (1666), *ѣоѣе* 277 (1662), 278 (1662), *гоѣе* 277 (1662).¹⁶⁴

Место групе *ѣиѣ* налазимо *ѣ* у примеру: *гоѣи* 277 (1662) (× 2) и у једном и у другом споменику.

Фојничка хроника

б) Сугласничка група *-нѣј-* остаје неизмењена: *оборенѣа* 7 (1566), *без нанѣа* 11 (1662), из-

Лашванин

а) група *-jg-* у великој већини примера остаје неизмењена: *гоѣе* 273 (1378), 275 (1463), (1464), *ѣоѣе* 273 (1455), *ѣроѣе* 275 (1566) и сл.

Лашванин

б) Сугласничка група *-нѣј-* > *-нѣ-*: *оборенѣа* 265 (1566), *брез знаѣна* 277 (1662), *изѣорѣиѣз* 278

¹⁶⁰ Трухелка пише *tagja* сматрајући да се у овом примеру налази грађија *ѣ* (= *ѣ*) — исп. *dogjoše* код Трухелке из пасуса под год. год. 1378 —; у примеру *tagja* свакако се ради о грађији *ѣ* (= *ѣ*) мада се понекад у оригиналу ФХ *ѣ* обележава и грађијом *ѣ* (исп. пример *ѣаѣазѣиѣ* из пасуса под год. 1375, где је *ѣ*=*ѣ*).

¹⁶¹ У оригиналу, свакако грешком, стоји *бѣоѣрад*.

¹⁶² У ово поређење не улази повеља краља С. Томашевића од 1461. г., која се налази и у ФХ и у Лашваниновом летопису, као ни песме о доласку патријарха у католичке крајеве, које се, као што смо рекли, налазе само код Лашванина.

¹⁶³ Први број у ФХ и у Лашваниновом летопису значи лист факсимила ФХ, односно страницу у ГМС XXVII, а други годину.

¹⁶⁴ Сви ови примери, сем примера *изаѣе* 278 (1664), долазе са *-ѣ-* и у ФХ, а поменути пример, што је интересантно, не долази у ФХ (а код Лашванина долази са *-ѣ-*). Исп. одговарајуће текстове из ФХ и Лашванина:

іорень 14 (1668); једном долази
пример *іреіѣ* 13 (1665);¹⁶⁵

в) групе *мн-* и *-мн-* остају
неизмењене: *мноіѣ* 5 (1463), *мноіе*
7 (1566), *мноіо* 7 (1566) и сл.,
затим *іѣмници* 1 (1459).

(1668), затим *іреіѣ* 278 (1665);

в) *мн-* и *-мн-* > *мл-*, *-вн-*
(редовно): *млоіѣ* 275 (1463), *млоіе*
275 (1566), *млоіо* 275 (1566) и
сл., затим *іѣвници* 273 (1459).

Из оваквог прегледа стања и у једном и у другом споменику
види се јасно да су се писац Фојничке хронике и Лашванин, и поред
извесних подударности,¹⁶⁶ ипак међусобно разликовали у горе изнетим
значајним особинама.¹⁶⁷

ФХ

1664 мисеца шетембра 11 (?) иѣаше
од сивера к ѣѣѣ али к подне и
би чѣдо дана
дрѣга изаѣе на почетак 10бра и
иѣаше од истока г западѣ прид
собом реп носѣи како ѣеднѣ
заставѣ

Лашванин

1664 мисеца рѣина *изаѣе* звизда ре-
репатница, и иѣаше од сивера к
иѣѣѣ, и би много данах; дрѣга
изаиде на почеткѣ листопада, и
иѣаше од истока к западѣ носѣ-
и прид собом реп како но не-
дан баирак

Као и са горњим примером, такав је исти случај и са примером из Лашванина:
гоѣе 279 (1697) јер година 1697. не долази у ФХ (ФХ иде до 1669. г.).

¹⁶⁵ Место примера *каменѣ* 7 (1522) из ФХ грешком стоји у Трухелкином
издању ове хронике: *категне* (-*гн* = -*ѣ*).

¹⁶⁶ а) Што се тиче нпр. рефлекса *ѣ*, оба споменика су и кавска; једину
разлику чини помиснути пример код *б*: *ізіореньѣ* (ФХ): *ізіориѣиѣ* (Лашванин).

б) Примери са групом *иѣ* не долазе. И Лашванин и писац ФХ пишу: *ѣѣѣ*
ѣѣѣ (Лашванин) 276 (1659), 278 (1669), одн. *ѣѣѣ* (ФХ) 10 (1659), 15 (1669).

в) Облици заменица и придева у ген. — ак., одн. дат. — лок. једн. имају
у оба споменика наст.: *-оіѣ* (-*еіѣ*), *-ому* (-*ему*), сем у примеру *лиѣіѣ* (ак.) 275
(1463), одн. 5 (1463) и сл.

¹⁶⁷ У вези с овим природно би било поставити и питање изворника дела
Е Лашваниновог летописа, тј. да ли се Лашванин служио б а ш о в и м спомеником
када је писао своју хронику. То је, наравно, могуће ако се има у виду Фојница,
односно фрањевачки самостан у њој, као вероватно место постанка Фојничке
хронике, јер је Лашванин припадао овом манастиру (ГМС XXVI, 335), где је и
писао свој летопис (исп. она места у Лашваниновом летопису где аутор помиње
себе и догађаје који се односе на фојнички манастир: ГМС XXVII, стр. 14, 21,
22—3, под год. 1731, 1743, 1746). Ако бисмо претпоставку о изворнику дела Е
Лашванинове хронике узели као тачну, онда бисмо могли закључити следеће:
Лашванин је, користећи се Фојничком хроником, узео из ње основне податке па
је, поред тога, уносио и разне друге догађаје које је или чуо од других или на-
шао у другим изворима. При том је он свесно мењао језик Фојничке хронике у
духу свог језика, нарочито у погледу особина које су диференцијалног карактера
(*-ѣ* < *-ѣѣѣ*, *мл-*, *-вн-* < *мн-*, *-мн-* затим *-јѣ* м. *-ѣ* у облицима глагола сложених са
иѣи мада не доследно). Да наведемо још неке разлике:

деловима II Б и II Г. Напротив, примери са -о су рељи од примера са -ао у деловима II А и II Д.

г) У погледу *j* м. *ђ*, као и групе *ић*, у свим деловима Лашваниновог летописа ситуација је слична као и у оном делу који је у овом раду детаљно обрађен: *j* м. *ђ*, нарочито у облицима компаратива неких придева и у имену *Јурај* (део I и део II А имају и примере друге врсте), а *ић* углавном у речи *ићѣиѣа* (или у речима изведеним од ње; исти примери јављају се и са *ићѣ*) или у примерима типа *ѣуићен*, *ићѣ* (такође поред примера са *ићѣ*).

д) Стање у погледу сугласника *х* у свим деловима летописа је исто: у многим примерима се *х* понекад пише а понекад не пише; такође има примера са неправилно употребљеним *х*.

ђ) У погледу јотовања сугласника *л* и *н* (-*љј*-, -*њј*-) сви се делови међу собом слажу: у њима налазимо *љ* и *њ*.¹⁶⁹ Остале сугласничке групе које се по новом јотовању мењају остају непромењене.

е) Група -*јг*- у глаголима сложеним са *ићѣ* остаје неизмењена у деловима: I, II А, II Б и II Г (као и у непосредно Лашваниновом делу; у деловима: II Ц, II Д и II Е има мешања -*јг*-/-*ђ*- у примерима ове врсте.

Групу -*јћ* (-*јћѣ*-) у облику инфинитива оваквих глагола налазимо измењену у свим деловима Лашваниновог летописа; једино у делу II А једном долази пример *доићѣ*.

ж) У погледу наставка за падеже множине део летописа који потиче директно од Лашванина слаже се са делом II Г: ген. -*а(х)*, дат. -*ом* (-*ем*), -*ам*, инстр. -*и*, -*ам*, лок. -*и(х)*, -*а(х)*. Ови наставци преовлађују и у деловима: I и II А мада се овде поред наведених наставка јављају и следећи:

део I, инстр. за м. р.: -*ма* и -*има*, а за ж. р.: -*ами*;

део II А, дат. за м. р.: -*ма*, -*им* и -*има*;

инстр. за м. р.: -*ма* и -*има*, а за ж. р.: -*ами*.

Интересантно је да се овде и поред старих наставка јавља за м. р. и нови (-*има*); непосредно Лашванинов део летописа нема таквих мешања.

У делу II А, поред редовног наставка за ген. мн. -*а(х)*, долази једном пример без наставка; овде има такође и неколика примера са наст. -*ов*. У непосредно Лашваниновом делу редован је наставак -*а(х)*.

з) У погледу употребе облика инфинитива, дужег и краћег, непосредно Лашванинов део подударе се са деловима II Д и II Е, где је

¹⁶⁹ Пример са -*иј*- из дела I и II Г: *ѣсѣпарѣћление* (поред истог примера са -*љ*- из дела II Г) свакако је пре особина црквеног језика неголи остатак старије фазе тога примера из неког извора којим се Лашванин служио.

употреба краћег облика инфинитива чешћа; краћи облици инф. су ређи у деловима: I, II А и II Б. У њима је употреба дужег облика инфинитива чешће заступљена.

Што се тиче употребе дужег и краћег облика глаг. прил. сад. времена, у свим деловима летописа стање је слично: употребљавају се углавном дужи облици.

и) Мада се понекад јаве облици заменица и придева без крајњег *-а* у ген.- ак. једн., ипак су у целом Лашваниновом летопису облици на *-oīa (-eīa)* много чешћи; исти је случај и са облицима у дат. лок. једн., који имају редовно (са малим изузетком) наставак *-ому (-ему)*.

ј) Употреба глаг. прил. пр. времена на *-в* је много чешћа у непосредно Лашваниновом делу неголи на *-вши*. Иста је ситуација и у делу II Б; у делу II А, где се јавља један облик и са наставком *-иш*, чешћи су дужи облици на *-вши*.

§ 180. Из оваквог поређења дела летописа чији је Лашванин непосредни писац са деловима за чије стварање су му несумњиво послужили извесни извори произлази то да је цела Лашванинова хроника у неким језичким особинама углавном уједначена мада у овом погледу постоје, као што смо видели, и разлике између њених појединих делова. На основу тога могло би се закључити да је Лашванин, стварајући свој летопис, тежио ка уједначењу у језичком погледу свих делова међу собом (што доста лепо показује део Е који је умногоме дотеран у духу Лашваниновог језика), али да то није доследно учињено у свим деловима летописа. Различите језичке црте појединих делова, које одступају од особина утврђених за Лашванинов језик, потичу, свакако, ако на све а оно бар једним већим делом, из извора којим се Лашванин служио пишући своју хронику. Те црте су могле ући у Лашванинов летопис просто непосредним преписивањем. Неке од њих упућују на то да делови Лашванинове хронике у којима се оне налазе не припадају Лашваниновом дијалекту (нпр. јављање *-ђ-* м. *-jg-* у деловима: II Ц, II Д, II Е), а неке, пак, упућују на већу старину појединих делова (нпр. чешћа употреба облика са *-ао*, као и дужих облика инфинитива у даловима: II А, II Д, одн. I, II А, II Б).

VI

ЗАКЉУЧАК

На основу свега изложеног о Лашваниновој графици и његовом језику можемо закључити следеће:

1. Лашванинова графика у односу на графику старијих босанских споменика (нпр. Дивковићевих дела — в. Глас 53, 43—3) углавном се подудара са графиком тих споменика. Неке разлике, које показују извесну Лашванинову прогресивност, тј. тежњу ка једноставности, састоје се у следећем:

- а) Лашванин нема уопште ознака *љ*;
- б) на крају речи не пише никада *љ*;
- в) знаком *ћ* не означава сугласник *ч*;
- г) знак *ћ* заједно са *и* (*ћи*) не употребљава никада за означавање сугласника *ћ* и *ћ*;

д) не означава уопште знацима *ћли* и *ћни* сугласнике *љ* и *њ*.

2. Важније гласовне особине које карактеришу језик Николе Лашванина јесу:

а) *љ* > *и* редовно; мали број примера са ијекавским рефлексом представља утицај суседних дијалеката. По овој особини Лашванин припада икавским говорима западне, односно централне Босне. Икавизам Лашваниновог језика, у односу на савремено стање поменутих босанских говора, у складу је са његовим пореклом које се открива његовим презименом „Лашванин“: област реке Лашве.

б) Место старог самогласничког *а* Лашванин има редовно *у*.

в) Самогласничка група *-ао* чешће се сажима у *-о* неголи што остаје непромењена (остале групе: *-уо*, *-ео* не мењају се). У односу на савремене говоре западне, одн. централне Босне, у којима се налази углавном *-о* < *-ао*, Лашванинов језик, преовлађивањем примера са *-о*, показује тенденцију приближавања данашњем стању ових говора.

г) Врло је мали број примера са *ј* м. *ћ*; то су неки облици компаратива придева, као и лично име *Јуро*.

д) Лашванин чува доследно разлику између африката *ч*, *љ*, *с* једне, и *ћ*, *ћ*, *с* друге стране.

ђ) Што се тиче сугласничких група *шћ/шћ*, материјал Лашваниновог летописа и начина обележавања сугласничке групе *шћ* у њему пружају врло мали број примера који представљају праве шћакавизме (реч *шћейѡа*, као и речи изведене од ње, поред *шћейѡа*).

Примери са групом *жг* (*жћ*) не долазе у непосредно Лашваниновом делу летописа.

е) Сугласник *х* у Лашваниновом језику је изгубљен.

ж) Сугласничке групе *-лј-* и *-лј-* (< *-лѡј-*, *-лѡј-*) промењене су редовно у *-љ-* и *-љ-*; остале групе: *-бј-*, *-вј-*, *-ѡј-*, *-ѡј-* (*-бѡј-*, *-вѡј-*, *-ѡј-* *-ѡј-*) остају непромењене (примери са групом *-гј-* < *-гѡј-* у непосредно Лашваниновом делу летописа не долазе).

и) Сугласничка група *-јг-* у облицима глагола сложених од префикса + стари глагол *иѡи* у непосредно Лашваниновом делу летописа остаје доследно непромењена. По овој особини Лашванин се углавном подудара са стањем у данашњим западнобосанским, одн. средњобосанским говорима; подударање постоји такође и у погледу групе *-јѡ* у облику инфинитива ових глагола: и у Лашваниновом језику и у поменутиим говорима налазимо *-ћ*.

ј) Сугласник *ф*, како су страним тако и у домаћим речима, највећим делом није замењен сугласником *ѡ* у Лашваниновом језику.

3. Што се тиче морфолошких особина, Лашванинов језик карактеришу следеће црте:

а) Наставци са падеже множине код именица сва три рода: ген. *-а(х)* редовно; не долазе уопште примери без наставка, као ни примери са наст. *-ов*;

дат. *-ом (-ем)*, одн. *-ам* редовно;

инстр. *-и*, одн. *-ам*;

лок. *-и(х)*, одн. *-а(х)*.

б) Наставци заменица и придева:

ген. — ак. једн. м. и ср. р. *-оіа (-еіа)* највећим делом; врло ретко долазе облици без *-а (-оі)*;

дат. — лок. једн. м. и ср. р. *-ому (-ему)* редовно (врло су ретки примери без *-у* или са покретним вокалом *-е*);

дат. — инстр. мн. *-им* редовно (облици личних заменица имају *-ма*; свега једном у дат. долази *нам*);

лок. мн. *-и* (< *-их*).

в) У множинским падежима код једносложних именица м. р. делимично је уопштен уметак *-ов-*, а делимично долазе облици без тога уметка.

г) Лашванин употребљава много чешће краће облике инфинитива неголи дуже. По овој особини Лашванинов језик се приближава савременим говорима централне, одн. западне Босне, где су у употреби углавном краћи облици.

У погледу употребе глаг. прил. садашњег, у Лашваниновом језику су заступљени углавном дужи облици (-*ли*) овог прилога.

д) Сва времена за прошлост (аорист, имперфекат, перфекат и плусquamперфекат) заступљена су у Лашваниновом језику и у врло су живој употреби.

4. Од изнесених синтаксичких особина Лашваниновог језика поменућемо, за разлику од других старијих босанских писаца, новији ред енклитика: заменичка енклитика + глаголска енклитика.

Утицај страних језика огледа се у Лашваниновој синтакси (романски) и лексици (турски).

5) Посматран у светлости горе изнетих важнијих особина, језик Николе Лашванина у погледу извесних црта приближава се савременим говорима централне, одн. западне Босне, а самим тим се, и поред многих сличности, наравно, доста разликује од језика старијих босанских писаца (нпр. Дивковића). У односу према поменутим савременим говорима, Лашванинов језик по неким својим особинама показује незавршене процесе развитака, који се у овим савременим говорима налазе у својој завршној фази (уопштавање -*о* м. -*ао*, као и краћи облици инф.). Обе ове црте налазе се у Лашваниновом језику далеко од своје почетне фазе развитака, али не и близу краја процеса уопштавања (ово нарочито важи за уопштавање -*о* м. -*ао*).

Док се за јављање *j* м. *ћ* не може рећи да је заступљено у извесним категоријама, већ у неким малобројним примерима, дотле неке сугласничке појаве, којима се одликује Лашванинов језик, дају његовом језику или делимично или потпуно архаичан карактер (прво показује јотоване сугласничких група -*љј*-, -*њј*-, односно нејотоване осталих група: -*џј*-, -*ѣј*-, -*вј*-, -*бј*-, а друго показује немењање групе -*јг*- у облицима глагола сложених са *ићи*).

У погледу наставака за падеже множине, из анализе Лашваниновог језика (тј. оног дела Лашваниновог летописа у коме се огледа његов језик), види се стабилна ситуација: стари наставци за дат., инстр. и лок. именица м. и ср. рода (-*ом*, одн. -*ем*, -*и*, -*и(х)*), а за именице ж. рода доследна уопштеност наставка -*ам* за дат. и инстр. и у лок. -*а(х)*. У првом случају огледа се архаична страна Лашваниновог језика, што се подудара, у овом погледу, са Дивковићевим језиком (писцем доста старијим од Лашванина), а у другом случају архаичност се огледа само у чувању старог наставка -*а(х)*, јер уопштеност

наставка *-ам* за дат. и инстр. мн. показује наравно, једну прогресивну особину у Лашваниновом језику: облично изједначавање дотичних падежа. Како се овом особином Лашванин разликује од Дивковића (Дивковић има у инстр. мн. им. ж. р. наст. *-ами*, као и, уопште узев, неке друге наставке — у инстр. и лок. *-ми*, одн. *-ех* -, чега Лашванин нема уопште), у односу према савременим говорима западне, одн. централне Босне, Лашванин показује архаичније стање непоседовањем нових наставака *-има*, *-ама*.

HERTA KUNA

NEKE OSOBINE JEZIKA FRA LOVRE SITOVIĆA

1. Od svih franjevaca Bosne argentinske fra Lovre Sitović ima, vjerovatno, najinteresantniju biografiju. Mada je rođen u muslimanskoj porodici u Ljubuškom, još kao dijete dopao je u ruke bosanskim franjevcima, i to je usmjerilo čitav njegov kasniji razvoj. Inače je poznat pod imenom fra Lovro Ljubuški; Maretić ga samo tako pominje u svojoj »Istoriji hrvatskog pravopisa...«, a za jezik njegova spisa kaže da je »kao i u drugim Dalmatinaca onoga vremena« (str. 177). Godinu njegova rođenja ne pominje nijedan autor, ali se zna da je umro 1729. u Splitu, prema navodima Vukovarskog nekrologija.

Njegov preobražaj od muslimana u franjevca odigrao se na sljedeći način.

Za vrijeme bečkog rata¹ Dalmatinac Šimun Talaić zarobio je njegova oca, koji onda dade sina za taoca. Dijete je Talaić smjestio kod fra Ilije Mamića, koji iskoristi vrijeme zatočeništva da ga pokatoliči. Pošto mu je to uspelo, mladi Sitović, vrativši se po otkupu kući, riješi se i pobjegne natrag franjevcima, te se ubrzo i zaređi. Kasnije je fra Lovro šest godina vršio u bogoslovlju lektorsku službu, pa je stekao i titulu Lector Theologiae sexennalis. Prema Šurminu (Povijest književnosti hrvatske i srpske, str. 121), bio je šest godina učitelj u Šibeniku, a poslije i u nadbiskupskom sjemeništu. Nekoliko njegovih knjižica je štampano, ali za njegova života objavljene su samo Pisna od pakla (Mleci, 1727) i Gramatika latino-ilirika (Mleci, 1713); ostale dvije: »Nauk krstjanski« i »Promišljanja i molitve, koje se čine i govore čineći put križa«, štampane su poslije njegove smrti, u Budimu 1734. g.

Već pri prvom pregledu jezika njegovih djela zapažaju se izvjesne razlike u odnosu prema jeziku većina ostalih franjevačkih pisaca, koji su dobrim dijelom porijeklom Bosanci. Pošto je Sitović iz zapadne Hercegovine, jasno je da će i jezik njegovih djela odražavati karakteristike njegova govora, upravo govora Ljubuškog i njegove okoline, iako nisu isključena ni manja ili veća odstupanja pod uticajem jezika tadanje franjevačke literature i literature dalmatinskih štokavskih pisaca.

¹ Matković, Bibliografija bosanskih franjevaca, str. 35.

Najznačajniji spisi za proučavanje njegova jezika su, svakako, Pisna od pakla i Gramatika, dok su ostale dvije knjižice, koje su izdate poslije njegove smrti, manje vjerodostojni svjedoci, s obzirom da više nije bilo učešća pisca u konačnom redigovanju teksta. Pored navedenih djela, postoji i veći broj njegovih neobjavljenih rukopisa u biblioteci franjevačkog manastira u Makarskoj.

Za ova proučavanja upotrijebljene su Pisna od pakla, Gramatika i Nauk krstjanski. Rukopise nisam obrađivala, a do knjižice Razmišljanja i molitve nisam mogla doći. To je, inače, spis vrlo malog formata u kome su štampane molitve koje se govore za vrijeme križnog puta, a kako se upravo u njegovo doba razvio pravi kult tog religioznog obreda, knjižice te vrste bile su u stalnoj upotrebi i zbog toga izložene vrlo brzom propadanju, pa se rijetko koja i mogla sačuvati do danas.

Ni Gramatiku ni Nauk krstjanski nisam našla u prvom izdanju; jedino što mi je stajalo na raspolaganju bila je Gramatika iz 1780. i Nauk iz 1752. Prema tome, djela koja sam upotrijebila nisu iste naučne vrijednosti. Zbog toga ću se služiti, uglavnom, materijalima iz Pisne, a Nauk i Gramatiku upotrijebiću samo kao dopunu.

Treba pomenuti i to da je Sitović, po svemu sudeći, dobar dio života proboravio u Dalmaciji (umro je u Splitu, a rukopisi su mu u Makarskoj), mada se može pretpostaviti da je bivao i po Bosni, osobito s obzirom na činjenicu da su za njegova života Dalmacija, Bosna i Hercegovina pripadale istoj franjevačkoj provinciji.

GRAFIJA I AKCENAT

2. U pogledu Sitovićeve grafije, a i grafije uopće, treba da napravimo izvjesne primjedbe. Ne samo da su tadanje štampane knjige vrvjele štamparskim greškama — nešto zbog nesavršenosti štampe, a nešto i zbog neukosti slagara (koji nisu poznavali jezik na kojemu su slagali slog) — nego je i sama grafija imala niz nedosljednosti i kolebanja u smislu upotrebe pojedinih znakova, kao i upotrebe paralelnih znakova za isti glas. Sve se ovo opaža, naravno, i u Sitovićevim knjigama.

3. Od trideset glasova našeg jezika, jednim se slovom, koje odgovara latiničkom pismu, pišu sljedeći glasovi: a, b, d, f, g, k, l, m, n, o, p, s, t, u, v, z. I u pisanju ponekih od ovih glasova ima u pojedinačnim slučajevima sitnijih odstupanja, ali na to ću se osvrnuti kasnije.

Ostali glasovi našeg fonetskog sistema obilježavaju se na način različit od načina današnje latiničke grafije: posebnim dijakritičkim znacima ili kombinacijama više slova.

4. Glas *c* obilježava se u Pisni sa *ç* ili *ç*, dok se glas *č* ispred prednjih vokala obilježava znakom *c*, a ispred zadnjih vokala slovu *c* dodaje se *i*. Dosta je velik broj slučajeva gdje se *č* ispred konsonanta piše samim *c*, ali,

možda zbog štamparskih grešaka, ima slučajeva kad se *i* *c* obilježava na isti način, čak i ispred prednjih vokala.

Maretić za *c* kaže da se obilježava sa *c*, a za *č* — sa *ci*, *c* ili *ç* — (Maretić se poslužio samo Pisnom). Ipak, treba konstatovati da se *č* sa *c* obilježava samo ispred *i* — što dokazuju i njegovi primjeri — upravo u onim slučajevima gdje se *č* na isti način obilježava i sa *c*.

Primjeri za *c*: (Pisna) sctioçu, 11, sluffaoçu, 11, otaç, 43, proçignivati, 11, bradaviçe, 11, naslidniçi, 31, Dyokleçiana, 29, diççu, 45, linçe, 43, Haeretiçi, 19, ali i murmurac, 44, zloçincem, 37.

Primjeri za *č*: (Pisna) ciovika, 11, tomaciasce, 28, ciudna, 41, ciarovniçi, 31, çiuli, 37, çioviçianstvo, 48, çias, 21, sctioçe, 11, çini, 11, gorçinom, 11, zaruççiyo, 41, placne, 47, vicgni, 41, vicgnofiti, 11, jezicniçi, 30, kgliuc, 56, vec, 24.

Iz primjera se vidi da se za glas *č* u paralelnim primjerima upotrebljava naporedo čas *c*, a čas *ç*, tj. u slučajevima ispred prednjih vokala ili u kombinaciji sa *i*. Međutim, sve ovo važi samo za grafiju Pisne od pakla; u Nauku i Gramatici *c* se obilježava sa *cz*: (Nauk) otcza, 2, sutczi, 7, jarcza, 12, (Gram.) pivalčza, 5, proczinio, 28, missfecz, 153. Č se u Nauku obilježava kao *i* u Pisni, a u Gramatici sa *ç*, pa imamo: çovik, 4, riç, 2, çigovagodi, 6. Pitanje je da li je sam pisac mijenjao svoju grafiju u rukopisu Nauka i Gramatike, ili su to učinili redaktori.

5. Glas *č* obilježava se sa *ch*, ali i sa *chi*; posljednja kombinacija dolazi naročito često ispred vokala zadnjeg reda: (Pisna) mechiati, 11, namechiasce, 28, kraglevichia, 13, obrachiat, 38, praschiate, 37, plechiu, 33, ali i: trecha, 19, nochca, 24, zatim: nechesc, 11, kherci, 48, veche, 32, vruchinae, 20, pleche, 33, sicchi, 27, pomochju (N12), krachie (G28), cichia (G10).

6. Glas *d* se bilježi na dva načina: grupom *gi* ili samim znakom *g* ispred *y* ili *e*. Primjeri: (Pisna) meggiu, 19, tvargia, 23, osvaggia, 27, saggju, 26, vrigiali, 11, vaggiasce, 12, odregiuje, 31, svaggiayu, 48, meggiuto (N18), vigiasce (N49), dogioh (G228), meggiu (G110), a zatim: (Pisna) porogenae, 36, igete, 32, mlaggym, 13, ghloge, 11, angeoski, 12, nage, 14, osugene, 18, razsargenae, 18, proge (N20), prigemo (N20).

7. Pitanje za sebe predstavlja označavanje glasa *ǵ*. U tekstu se nalazi nekoliko primjera: (Pisna) sarxbenici, 37, sarxba, 37, 42, u kojima bismo mogli pretpostaviti da se javlja ovaj glas. Osnovni je oblik srčba, ali se ovdje, svakako, vršila asimilacija po zvučnosti u *ǵ*, inače bi ostao glas *č*, koji se nigdje, međutim, ne obilježava na ovaj način. Kako znak *x* označava glas *ž*, koji je po akustičnom utisku donekle blizak glasu *ǵ*, može se pretpostaviti da je ovdje odista znakom *x* obilježen glas *ǵ*.

8. Vokal *e* se samo izuzetno obilježava sa *ae*, i to u nastavku gen. sing. ž. r., gdje odgovara latinskom femina — feminae. Primjeri: (Pisna) maikae,

51, duscae, 51, sarxbac, 68, sottonae, 37, sissae, 11, divoikae, 13, pisnae, 14, pravdae, 18, pokorae, 19, itd.

9. Najkarakterističnija je crta pisanje *ǰ* i *ń* na talijanski način kao *gl*, *gn*, s varijantama *gli*, *glj* za *ǰ*, dok se *ń* piše samo *gn*.

Primjeri za *ǰ*: (Pisna) bogogliubnomu, 11, rasmiscglianie, 11, kgliuc, 56, higliada, 57, posteglia, 12, vaglia, 12, kraglia, 13, gliubav, 12, udigl, 11, kraglevicha, 13, naucitegl, 12, dobrovoglno, 13, raztopglene, 22, spasiteglju (N11), uzderxiteglju ((N11), pripogliublenoga (N19), gliubavju (G2). I u slučaju ovog glasa grafička varijanta sa *i* javlja se, uglavnom, ispred vokala zadnjeg reda. U Pisni postoji i primjer glyuto, P24.

Primjeri za *ń*: (Pisna) procignivati, 11, oggna, 11, vicgnosti, 11, pustignak, 11, gnega, 12, gnoi, 12, ggnave, 13, ghlavgnom, 12, marzgnasce, 67, targnem (N22), napokogne (N3), gnimi (G2), sumgne (G113).

Ovdje ću napomenuti da Sitović, kao i većina ostalih pisaca, umeće *h* u grupu *gl* kada su to dva glasa, a ne *ǰ*. Primjeri: (Pisna) ghloge, 11, oxeghli, 11, ghlavgnom, 12, izghledu, 14, prighledat, 18, poghlayitae, 19, ghledate, 33, ghlavu, 33, igghlene, 35.

Nemam primjera za *gn*. Usamljeni primjer ghgnivni, P20, pored: ggnivna, P63, ggnave, P13, ne dokazuje da bi isti postupak pisac primijenio i na grupu *gn*, za razliku od *ń*, da je morao upotrijebiti neku riječ s takvom glasovnom konstelacijom. Ovdje se pojavljuje problem upotrebe *h* kao grafičkog znaka i kod pisca koji, inače, čuva glas *h* (v. t. 40). Kod većine pisaca znak *h* ima samo grafičku vrijednost, što, međutim, ne znači da, pored glasovne, ne može imati i specijalnu grafičku vrijednost i kod pisaca koji u svom jeziku čuvaju *h*.

10. Isto se tako umeće *h* i između *g* i vokala *i* ili *e* u slučajevima kad se *g* čita kao *g*, a ne kao *ǰ*. Primjeri: (Pisna) draghi, 66, troghirskoga, 13, primnoghe, 19, drughe, 28, noghe, 28, slughe, 32, uboghim, 67 itd. Ostaje sporno čitanje primjera Egyptu, P70, Mongibella, P21.

U rijetkim slučajevima *h* se javlja iza *g*, najčešće na završetku riječi ili sloga, bez ikakve glasovne vrijednosti: (Pisna) negh, 13, bogh, 18, nighdar 17, 19, itd., ghdi, 18, tighre, 44. U primjere kao bogh i negh *h* je moglo biti preneseno, eventualno, iz grupe boghie, P35, što treba čitati *bog je*, gdje je, u suštini, i grafički opravdano zbog narednog *i*, koje bi inače promijenilo grafičku vrijednost prethodnog *g* jer pripadaju jednoj akcenatskoj cjelini, koju stari pisci pišu mahom zajedno.

O čitanju glagolskih imenica na *-nje*: molenye, P38, pristrascenye, P12, kukanye, P13, spassenie, i sl., govorićemo u fonetici (v.t. 47). Slični su primjeri: Evangelia, P33, Vangelya, P37, itd. (v. t. 47).

11. O glasu *r* treba govoriti samo ukoliko se pojavljuje u vokalskoj vrijednosti; u tom se slučaju obilježava sa *ar*: carvi, P11, parst, P11, carquae, P12, svetogardye, P28, karviu, P29, czarquu, N2, sarxba, N4, a izuzetno sa *er* — uzderxiteglju, N11.

12. Š se piše slovima *ſc*, *ſci* rijetko sa *ſſ*, a samo izuzetno sa *x*, i to su, vjerovatno, uglavnom, štamparske greške. Primjeri: (Pisna) *ſctiocu*, 11, *znafc*, 11, *vaggiaſce*, 12, *ſciroka*, 70, *ſkupſctine*, 54, *naſciu*, 11, *duſciu*, 11, *viſciala*, 25, *duſciom*, 45, *obraniſc*, N12, *utiſcenie*, N21, *odriſcit*, G184, a zatim: *ſluſſaocu*, P11, *doſſaſte*, P33, *imaſſe*, P27, *ſluſſaite*, P47, *ſkruffuemo*, P65, *ſliſſanie*, N6, *duſſa*, N8.

Primjeri sa *x*: *grixnike*, P19, *grixnik*, P19, *grixnikom*, P26, *laxgne*, P35, U primjeru *druxtvo*, P26, vjerovatno imamo posla sa slučajem neizvršene, upravo nezabilježene, asimilacije po zvučnosti.

13. Glas *ž* piše se redovno sa *x*: (Pisna) *xeravi*, 12, *maxe*, 11, *boxanſtvenae*, 18, *xestinu*, 18, *druxinom*, 18, *darxati*, 19, itd., *xalostna*, N5, *suxanſtvo*, N23, *uzmnoxitegliom*, G217.

14. Treba da pomenemo još izvjesna rjeđa odstupanja u pismu. Slovo *c* javlja se ponekad u vrijednosti glasa *k* u stranim riječima, a onda i u nekim domaćim. Primjeri: *Lucreciya*, P27, *Thecel*, P28, *Benedicta*, P41, *Benedict*, P42, *sacramente*, P48, P52, *Clement*, P47, *Jacovu*, N7, a onda i: *nectisce*, P19, u *paclu*, P26, *odlucom*, N9, *jacost*, N3, *kaco*, N2.

15. Pored toga se javlja i *ch* u vrijednosti glasa *k*, ali samo u Nauku: *jezich*, 17, *velichim*, 20, *teschochae*, 20, *mucenich*, 7. Nije isključeno da su posrijedi i štamparske greške, koje su naročito česte u Nauku, ali je ipak vjerovatnije da se radi o uticaju latinskog teksta, u kome se lična imena, a i druge riječi, pišu sa *ch*, što se u tradicionalnom latinskom čitalo kao *k* (v. *Ezechiel*, *patriarcha*) prema izvornom grčkom *h*.

16. U riječi *crkva* vrlo se često upotrebljava grupa *qu* u glasovnoj vrijednosti *kv*: (Pisna) *çarqui*, 12, *çarquom*, 13, *çarquenika*, 28, *çarqueno*, 38, *carqua*, 45, *carquu*, N2, *carqui*, N5; na isti se način čita i *Tarquiniya*, P27.

X se čita, po svoj prilici, kao *ks* u primjerima *Maxençio*, P24, i *Alexandrovo*, P30. Sporno bi bilo čitanje riječi *Macedoniya*, gdje se *c* može shvatiti kao *k*, ali i kao *c*. Ipak mislimo da bi u datom slučaju posljednja mogućnost bila prihvatljivija.

Za glas *s* postoje dva paralelna znaka — *s* i *ſ*, koji se ne razlikuju po upotrebi, a *z* se pokadšto zamjenjuje sa *s*, što može biti i štamparska greška: *saggriasce*, P25, *slogovornici*, P30, *slu*, P42.

Samo se izuzetno javlja *th* mjesto *t*: *nadahnuthie*, P11, *brathia*, P27, *brathie*, P26, *thia*, P43, *brathio*, P13, *brathy*, P26, *ganuthiem*, G228, *pa-methju*, G255 (v. t. 46).

17. Valja još konstatovati da se ponekad umjesto *u* piše *v*, i obrnuto: (Pisna) *gliuboucu*, 28, *diaula*, 30, *psouke*, 31, *narauskae*, 31, *kriucu*, 63, *skinvo*, 63, *grihou*, 65, *v napridak*, 65, *suyt*, N6, *Iuanu*, N20, *vbosetuo*, N3, *Vskars*, N3, *urutce*, N20, *suu*, N7, *tuoie*, N2, *vuedi*, N2.

Mislimo da ovome treba tražiti uzrok u rukopisu prema kome je slagar slagao tekst, a u kome su se, vrlo vjerovatno, ta dva slova malo razlikovala.

Na ovakav zaključak osobito navodi činjenica da je takvih zamjena relativno najviše u Nauku.

18. O glasovima *i* i *j*, koji se obilježavaju izmjenice sa *y*, *i* i *j*, govorićemo u poglavlju o fonetici, jer je njihovo obilježavanje usko vezano za fonetsku vrijednost oba glasa, naročito u međusobnom dodiru (v. t. 32, 33. i 34).

19. Sitović pogdjekada udvaja konsonante i vokale. Udvojeni vokali po pravilu označavaju dug slog: (Pisna) *tee*, 11, (akuz. m.ž.r.), *noos*, 21, *neeche*, 23, 54, *goo*, 67, *leed*, 67, *higliadaa*, 57 (gen. m.), *saxigaasce*, 22 (impf.), *boog*, N2, G2, *caast*, N17, *poghleed*, N19, *daan*, G6, itd. Primjer *chee*, P54, P66, označava plural prema singularu *che*, iako je takvo označavanje dosta nedosljedno sprovedeno, dok oblik *see*, P14, P41, naglašava dužinu koja je nastala sažimanjem *se* i *je*. U stranim riječima nije sigurno da li je udvojenost odista označavanje dužine: *Beelfegor*, P13, *Oola* i *Ooliba*, P41, a u primjeru *s kumoom*, P40, dužina je distinkcija prema obliku muškog roda, za koji nije uobičajeno da se označava dužina u nastavku.

Udvojene konsonante ne upotrebljava suviše često, ali i ti slučajevi mogli bi se shvatiti kao jedan od elemenata grafičkog označavanja teksta s obzirom na kvantitet. Ipak, primjeri nam ne dopuštaju da s većom sigurnošću zaključimo da udvojenost konsonanata označava kratkoću prethodnog sloga, jer, pored: *mukke*, P61, *podnossili*, P60, *stekkosce*, P12, *bratte*, P13, *znatti* P14, *obbori*, P18, *slikku*, P52, *pticcicah*, P60, *oddili*, P66, *nebba*, P62, *kuppi*, P21, *ledde*, P21, *uffam*, P12, *muccenici*, P23, *rannio*, P25, *oggluhnuti*, N20, *imamo* i primjere: *ricci*, P11, *ispissao*, P13, *ghlassom*, P58, *nissu*, P31, *lippo*, P62, *vriggiaste*, P58, *pissao*, P71.

20. Za označavanje kvantiteta sloga dosta franjevačkih pisaca upotrebljava i akcenat, s manje ili više dosljednosti. Međutim, to se za Sitovića ne bi moglo sasvim reći. On upotrebljava samo jedan akcenat: Δ , i to pretežno na prijedlozima; osobito često na prijedlogu *u*, a znatno rjeđe na zamjenicama: *tò*, *kà*, *kì*, P27, *ù tò*, P33, *svè*, P43, dok se na ostalim riječima nalazi samo ponekad, a i tada je njegova funkcija najčešće nejasna, samo rjeđe odista označava dužinu: *ù pakà*, P33, *pùhaju*, P43, *sùd*, P28, *higliàd*, P61, *danà*, P57 (gen. m.), *ali zlù*, P42, *ùpasti*, P19, *pògani*, P35, *òsvete*, P39, *nà dnù*, P46, *gòrçine*, P47, *duhà*, N5, *vèselie*, N24. Pošto je primjera s akcentom mali broj, naročito u Pisni, nemoguće je donijeti bilo kakav sigurniji zaključak.

FONETIKA

U fonetici ćemo se zadržati samo na važnijim osobinama teksta, upravo, obradićemo samo one fonetske kategorije koje pisca karakterišu u izvjesnom smislu i prema kojima se može pobliže odrediti njegova jezička pripadnost.

21. Refleks *a* od poluglasa uglavnom odgovara normama književnog jezika, osim izvjesnog broja odstupanja vezanih više za morfološke nego za fonetske uslove. Ovo se odnosi na prefikse u primjerima: *razadre*,

P40, satvori, P52, obstire, P40, sadružiti, N21, obstiraše, N19, izagnanim, N21, uzvirati, P21, uzami, N2, satvorio, N12, dok je u savremenom književnom jeziku običnije razdre, združi, stvori, obastire, izgnanim, uzavirati i uzmi. Posebno stoji oblik sasnu, P47, od glagola sasnuti, prema savremenom književnom sisati s istim imperfektivnim značenjem².

22. Dosta je zanimljiva upotreba prijedloga u dužem ili kraćem obliku: z drugim, P11, s ognenom, P12, s jednim, P12, z dičicom, P13, z družinom, P18, s ovim, P20, s koñma, P25, s višala, P25, z bogom, P28, s tridest, P31, š nime, P34, š nime, P41, a čak i z ženom, P22 i s svojim, P50, zatim: k zemlji, P46, k ñemu, P67, k stvorenju, P50, g zidu, P38, a samo jedan primjer sa strahom, P40, u dužoj formi.

Iako pisac gotovo redovno iza kraćeg oblika prijedloga stavlja apostrof, jasno je da mu je taj oblik običniji u upotrebi i da kraći oblik ne uzima samo zbog potreba stiha, jer je na više mjesta mogao da upotrijebi oblik *sa* ili *ka*, a da ne poremeti deseteračku rimu. Kako se vidi, kraći oblik upotrebljava podjednako uz riječi koje počinju vokalom ili ma kojim konsonantom, pa čak ima i z ženom, ali ipak sa strahom.

23. Za ostale vokale nema primjedaba, a za osamljeni primjer vragulije, P31, ne bi se moglo reći da li je štamparska greška, leksička osobitost ili je znak tendencije zatvaranja kratkog *o*. Ipak je najbliže istini da se radi o posebnoj leksičkoj formi jer se i u Boki nalazi leksema vragulin³.

24. Dalje je interesantna zamjena jata, kojom se pisac odvaja od većine bosansko-hercegovačkih franjevačkih pisaca, a slaže se, unekoliko, sa štokavskim dalmatinskim piscima XVIII v. Iz teksta je jasno da je Sitović čisti ikavac i po tome se razlikuje od bosanskih franjevačkih pisaca, a dijelom i od ostalih franjevaca svoje provincije, koji u zamjeni jata miješaju ikavštinu s jekavštinom čak i kad su iz čisto ikavskog kraja. Istina, i Sitović je po rođenju ikavac jer je rođen u zapadnom dijelu Hercegovine, a živio je mahom u Makarskom primorju i Dalmaciji.

Sa *i* zamjenjuje podjednako *i* dugo i kratko jat. Primjeri za kratko jat: čovika, P11, ulize, P11, vrmena, P12, vitri, P13, odrizane, P22, živiti, P24, zadiše, P25, obi, P41, smili, P27, smidoše, P27, vrile, P36, razumih, G3, biliženja, G10, potribu, GG39, susrist, GG197, višt, GG227, pobignut, GG258, mlit, GG260, cilovito, N17, odićom, N20, Stipan, N7, lito, N7, a za dugo jat: dite, P11, riči, P11, prostriti, P11, svit, P12, klištmi, P24, criva, P25, razligaju, P58, lipo, G3, stina, GG6, dvi, GG19, smiša se, GG7, procinio, GG28, odnit, GG186, prilipit se, GG255, zapovid, N20, umri, N8.

25. Prefiks *pre*, prijedlozi *pred*, *preko* i prilog *poslije* redovno se javljaju samo u obliku s ikavskom zamjenom jata: primrkla, P17, prižestoki, P18, prioštru, P20, pristupnikom, P26, pridao, P30, prigledat, P18, privareni,

² Sv. Marković, Jezik Ivana Ančića, str. 52.

³ V. Vukov Rječnik.

P30, prišao, P62, pridobra, G2, pribivaju, N17, priporučivaše, N20, pridadeš, N14, pristolje, N16, prid, P12, P28, P68, N5, N19, priko, P57, G10, prikosjutra, P11, posli, N9, GG110, najposli, P25, najposlidnja, GG2. Nešto je dručkija situacija s prilogom *prije*, koji se samo u superlativu javlja u čistom ikavskom obliku: najpri, N21, N24, G2, i u složenom prilogu malopri, GG127, dok se inače nalazi kao pria, G4, GG94, N13. Napominjemo da pisac upotrebljava paralelno i prijedlog *pri* u značenju *bei*, apud.

26. Neodredene zamjenice nalaze se samo u obliku: nike, P31, P33, niki, P38, ništo, P33, nika, GG2, niku, N9, i po obliku se ne razlikuju od odričnih.

27. Mjesni prilozima imaju dosljednu ikavsku zamjenu: gori, P20, P50, P57, GG241, doli, P20, P50, P57, ali kod priloga koji nisu imali staro jat, nego je zamjena jata kasnije nakalemljena, postoje izvjesne razlike u refleksima, pa imamo: di, P12, G4, N21, gdi, P18, P54, N20, gdino, P58, digod, G3, ali ovde, P58, P64, GG5, GG71, onde, P18, P32, P56, P59, GG71, što znači da je kod dva posljednja priloga održano staro stanje. Uostalom, ovakve oblike (ovde, onde) nalazimo i kod dalmatinskih pisaca XVIII v.⁴, pored: *ovdi*, *ondi*.

28. Međutim, i u Sitovićevom tekstu ima nekoliko odstupanja od pravilne ikavske zamjene u pravcu jekavizma i ekavizama. Ekavski su oblici: obećani, N20, obetanja, N21, obećaem, N11, obetajem, N14, obetamo, P65 — no ovaj je ekavski refleks jata opći za cijelu srpskohrvatsku teritoriju, kako jekavsku tako i ikavsku. Ekavizam *korena*, GG123, u stvari je stari primarni oblik bez nakalemljenog jata i po tome odgovara oblicima priloga *ovde* i *onde*.

Interesantniji su jekavizmi u nastavcima plurala pridjevsko-zamjeničke promjene: *većie*, G3, (gen. pl), *rečenie*, GG6 (gen. pl) i *neimajućie*, GG67 (gen. pl.). Kako se vidi, ovi se oblici nalaze samo u Gramatici; ne može se tvrditi da su bili zastupljeni i u prvom izdanju, koje je redigovao sam Sitović, tako da se može pretpostaviti da ih je, možda, unio i kasniji redaktor, koji je mogao biti pod uticajem literarnog dubrovačkog.

Ipak, i u Pisni nalazimo jekavizam u izrazu »Arc-Biskupa zadra bijeloga«, što je svakako uneseno radi deseterca, kojim je i pisana Pisna, a piscu je, možda, sam izraz »Zadra bijeloga« bio običan jer se može pretpostaviti da je poznavao narodnu poeziju. Nije isključeno da je jekavizme u Gramatici unio sam Sitović, slučajno, služeći se kojom starijom jekavskom gramatikom.

U obliku *gñivni*, P20, *gñivna*, P63, prema jekavskom gnjevan i ekavskom gnevan, imamo, u stvari, čistu ikavsku zamjenu s umekšavanjem glasa *n* pomjeranjem njegova mjesta artikulacije iza velarnog *g*.⁵

⁴ Maretić, Jezik dalmatinskih pisaca XIII v., Rad JAZU, 209, str. 184.

⁵ Maretić, nav. d., str. 196.

Prema svemu rečenome, konstatacija o Sitoviću kao o čisto ikavskom piscu ostaje u punoj važnosti.

29. Od vokalskih promjena bilježimo kao važniju osobinu asimilaciju i kontrakciju vokala.

Grupa *-ao* u Sitovićevom tekstu ostaje uglavnom nepromijenjena: došao, P36, misao, P12, Pavao, P20, P30, djavao, P42, žao, P41, zavezao, P42, sažegao, P33, očitovao, N8, djavaoske, N19, ali se nalazi i nekoliko sažetih primjera: paka, P26, P33, P34, P38 moga, P57, N13, doša, P68, djava, P41, kà, P23.

Karakteristično je da se sažimanje javlja uglavnom u Pisni, i to po pravilu radi metričkih zahtjeva stiha, što ne znači da se u Sitovićevom jeziku nije vršilo, iako se još, svakako, izbjegavalo u jeziku literature. Uspoređivanjem s dalmatinskom štokavskom literaturom XVIII v. može se doći do zaključka da se Sitović podudara s većinom dalmatinskih pisaca, kod kojih je češća upotreba *-ao*, a rjeda *-a*;⁶ međutim, ne treba ispustiti iz vida činjenicu da se *-a* mjesto *-ao*, kao jezička crta, proteže u dosta širokoj arei kroz čitavu Dalmaciju, nadovezujući se na jugu na crnogorske govore.

Ipak Sitovićev tekst odudara od teksta dalmatinskih pisaca utoliko što se kod većine njih javlja i radni pridjev na *-ia* mjesto *-io*, dok kod Sitovića tome nema ni traga⁷. Kod njega se pojavljuje samo *-a* od *-oa*, što je rezultat asimilacije i sažimanja, dok *-ija*, *-ea* i *-ua* mogu imati i drukčije tumačenje⁸.

Primjer *očitovo*, N11, mogao je biti i naknadno unesen od drugog redaktora.

30. Posebnu vrstu kontrakcije predstavlja stegnuti oblik prisvojne zamjenice *tvu*, N13. Kako se ovaj stegnuti oblik, koji odgovara oblicima zastupljenim u dalmatinskoj lirici, javlja samo u Nauku, a u Pisni nemamo nijedan primjer, vjerovatno je da i nije pripadao piščevom govoru.

Što se tiče, međutim, kraćih oblika odnosnih zamjenica, npr. *ki*, P19, N15, ku, P17, i sl., one su drugog porijekla, te će o njima biti govora u poglavlju morfologije (v. t. 82).

Kontrakciju s progresivnom asimilacijom imamo u primjerima: kan, P30, kanda, P57, kano, P34, GG231, poslije ispadanja *k* iz kako.

Kontrakcija koju nalazimo u primjerima: Euštakina, P22, od Eustahijina, Abrama, P26, od Abrahama, u Franci, P24, od u Franciji, sasvim je običan rezultat gubljenja glasova *h* i *j*, uostalom vrlo rasprostranjena u govorima. Ipak, pored gornjega, srećemo i primjere *Luciin*, G66, i *Tobijine*, P51.

31. Problem kontrakcije grupe *-ao* u radnom pridjevu usko je vezan s pitanjem vokalizacije sonantskog *l* na kraju riječi ili sloga. Zamjena je, kako se iz prednjeg može zaključiti, izvršena u potpunosti i dosljedno samo u parti-

⁶ Maretić, nav. d., str. 185.

⁷ Maretić, nav. d., str. 180.

⁸ P. Ivić, Dijalektologija srpskohrvatskog jezika, str. 176.

cipu aktivnom, gdje se mjesto *l* redovno pojavljuje *o*, osim u slučajevima sažimanja.

Primjeri: izmetnuo, P25, ranio, P25, razumijo, P17, nasuo, P18, naučijo, P18, smijo, P25, uskrsnuo, P66, priminujo, P67, itd. U ostalim riječima slika je dosta šarena, ali odgovara, uglavnom, normama savremenog jezika, pa pored: slušaocu, P11, misao, P12, anđeoski, P12, Pavao, P20, grdioci, P30, psovaoca, P31, pripovidaoci, P44, go, P67 — nalazimo i: apoštol, P20, usilnik, P24, palce, P25, silnoga, P28, Daniel, P28, idol, P32, oholci, P34, debel, P35, Asmadel, P35, kurial, P40.

Zanimljivo je, međutim, da se u tekstu nalaze i primjeri s analogijskim *o* u nom. sing. nekih imenica na *-lac*; dijalekatska pojava inače jako raširena i u savremenom govornom jeziku. Na naslovnoj strani Pisne imamo *štioć* i *pripovidaoc*, a u Nauku — *vladaoc*, N9, pored pravilnih oblika zavisnih padeža: psovaoca, P31, slušaocu, P11, grdioci, P30, itd., pa i čuvalac, N24, itd.

32. Od osobina vokalizma treba još jedino da se pozabavimo redukcijom vokala. Iako pjesnički tekst navodi na misao da se redukcija često vršila i tamo gdje se ne bi vršila u prozi, ipak se stječe dojam da je to često upravo govorna osobina — jer se suvišak slogova često mogao izbjeći i na drugi način. Redukcija se obično vrši na početku ili na kraju riječi, ali je, svakako, u govoru bila česta i u sredini riječi pošto se uvukla i u pisani tekst, pa imamo: s tridest, P30, onliko, P57, kolko, P46, nigda, P53, P58, P59, odkle, GG123, dvest, GG96, triest, GG96, četrdest, GG96, šeset, GG96. Interesantno je da pisac u Gramatici daje kao naporedni oblik nesažeto *dvadeset*, GG96, a u tekstu, pored redukovanog: *tridest*, P30, P31, itd., u Pisni javlja se i *trideset*, N10, u Nauku.

Između primjera s redukcijom na kraju ili na početku riječi, kao: Skario-ta, P28, spovidnike, P54, zbroit, P60, spoviditi, P65, Vandelja, P19, kog, P55, naprav, P72, u ĩneg, P42, ak, P31, dol, P19, da b, P27, P36, itd. — posebno je interesantna zamjenička forma *na vom*, P22, P43, P74 (v. t. 81).

Na početku riječi najlakše se gubi vokal *i*.

Redukcija kao u primjerima *onliko* i *kolko* čini nam se da je karakteristična za ovaj tip govora, koji pokazuje dosta jaku sklonost ka vokalskom izgovoru sonanata u slogu s redukovanim vokalom, a ovi oblici baš i upućuju na takvu tendenciju. Pored toga, oblici s redukcijom mogli su se izbjeći u pojedinim primjerima; npr. — da je mjesto *onliko* pisac upotrijebio *toliko*, ne bi se poremetio ritam. Ipak, on to nije učinio, što znači da nije osjećao oblik *onliko* kao neobičan ili nakaradan. Značajno je da su oblici *ovliko*, *onliko* vrlo obični i česti kod dalmatinskih pisaca XVIII v.⁹

⁹ Maretić, nav, d., str. 183.

KONSONANTI I NJIHOVE PROMJENE

Od konsonanata posebnu pažnju zaslužuju glasovi *h* i *j*. Posljednji je interesantan i po svojim grafijskim varijantama i ukrštanju grafičkih znakova sa znakovima za glas *i*, pa ćemo se zato njime pozabaviti na prvom mjestu.

33. Za glas *j* postoje tri znaka: *i*, *j*, *y*, koji su dijelom i znaci za glas *i*, ali se znak *y* upotrebljava i za obilježavanje kombinacije *ji*, a Maretić ga pretpostavlja i za kombinaciju *iji*. Ipak se sve ove varijante, naročito za dva glasa, ne mogu utvrditi s potpunom sigurnošću jer izgovor glasa *j* varira uopće na vrlo širokom polju od 0 do *j*, preko *j* s izgovorom u raznim stepenima jačine. Ovakva varijabilnost ovog glasa može se nazreti i u datom tekstu, a mi ćemo pokušati da sistematišemo sve varijante u pisanju, uz varijante fonetskog karaktera.

Dok se za *j* upotrebljavaju sva tri znaka, za *i* se može utvrditi samo upotreba znaka *i* i *y*.

34. Glas *j*

Primjeri sa znakom *j*: jauke, P13, jedan, P11, junaštva, P13, jošter, P17, jako, P18, jade, P21, zadajući, P21, usjane, P22, junca, P24, jaukanie, P26, patrijarku, P26, Jelina, P27, jezičnici, P30, određuje, P31, igraju, P33, obrađuju se, P41, radujete, P42, podvikuje, P58, čuju, P34, priminuje, P67, itd.

Primjeri sa oznakom *i*: maike, P12, dostoina, P12, moi, P12, s iednim, P12, voiske, P13, divoike, P13, slušajte, P13, diavao, P12, neima, P23, kriviu, P30, neimayu, P44, pogledajte, P47, u vručoi, P47, troistvo, P53, uvriduie, P31, svoioi, P13, ruinoga, P13, tvoie, P13, rai, P13, itd.

Primjeri sa znakom *y*: odbiye, P11, tvoyu, P12, koyoy, P12, napastuye, P12, razumiyo, P17, naučiyo, P18, božiye, P18, biyaše, P18, narediyo, P19, biyo, P24, smiyo, P25, goriyo, P27, moysiya, P27, Ponciya, P28, izdaya, P28, Isaiya, P30, dyavla, P30, likariye, P31, ozdravlayu, P32, piyanci, P39, divoykam, P44, nayežiti, P46, zmiye, P47, neyma, P56, moye, P46, itd.

35. Glas *i*

Primjeri sa znakom *i*: Daniel, P28, Isaiya, P30, Marie, P32, prostio, P38, nenavidio, P41, vapiyu, P58, likariam, P11, živa, P24, usilnik, P24, tilo, P25, criva, P25, križu, P29, dicu, P29, svit, P35, itd.

Primjeri sa znakom *y*: ystoga, P13, svyt, P12, Hymenea, P30, Egyptu, P50, tylo, P30, P38, P46, zydu, P38, ubogym, P35, s kym (kojim), P37, prosymo, P64, želymo, P64, pytye, P70, godyn, P61, myru, P67, itd.

Iz ovoga pregleda može se razabrati da se glas *i* pretežno obilježava znakom *i*; znak *y* upotrebljava se u ovoj vrijednosti znatno rjeđe, ali se ne može utvrditi precizno u kojim slučajevima. Prema primjerima moglo bi se pretpostaviti da je njegova upotreba većinom vezana za dugo *i*, ali moramo primijetiti da se i u takvim slučajevima češće upotrebljava znak *i*.

Primjer *bitj*, P71, koji treba čitati biti, vjerovatno je samo štamparska greška.

36. Interesantnija je upotreba znakova za obilježavanje glasa *j*. Slovo *j* u većem broju slučajeva dolazi u inicijalnom položaju, iako njegova upotreba nije isključena ni drugdje. Ipak, osim inicijalnog položaja *j* najčešće dolazi u nastavku za 3. l. pl. prezenta. Zašto je to tako, teško je objasniti, ali pretpostavljamo da se sa *j* bilježi naročito jasan i precizan izgovor tog glasa. Na ovakav zaključak navodi nas naročito primjer *priminuju*, gdje *j* dolazi u glagolskom pridjevu radnom, u kome je obično obilježeno sa *y*. Jedino u ovom slučaju, gdje ne predstavlja prelazni glas, nego analoško *j*, nakalem-ljeno bez fonetskih razloga, piše se ovim znakom.

37. Niz primjera sa *y* može se podijeliti u dvije grupe. Prvu sačinjavaju primjeri u kojima je *j* relativno čisto artikulirano, i to je manja grupa (npr. *koyoy*, *tvoyu*, *izdaya*, *ozdravlayu* i sl.); drugu veću grupu predstavljaju primjeri u kojima je *j*, u stvari, po svojoj fonetskoj poziciji prelazan glas, bez obzira na njegov etimološki ili neetimološki karakter; uglavnom primjeri u kojima *j* dolazi iza *i*, pa mu izgovor nije više precizan. Naročito je karakteristično da se tu nalaze naporedno primjeri kao: *smyo*, *biyo*, *naučiyu* — uz primjere: *likariye*, *Iliya*, *Isaiya*, *Ataliya*, *odbiye*, *piyanci* i sl. Karakteristično je da se paralelni slučajevi sreću pisani i bez znaka za *j*, npr.: *Marie*, P33, *Daniel*, P28, *odpustio*, P38, *prostio*, P38, *Makario*, P46, *zagriaše*, P25, *likariam*, P11, *štieš*, P12, *hotiaše*, P18, *Kaina*, P26, *zbroit*, P60, i sl.

Na osnovu toga može se zaključiti da je *j* u navedenim slučajevima bio glas vrlo labilne artikulacije, možda neki i dosta neprecizno izgovaran i često samo fakultativno markiran. Slično je i *j* obilježavano znakom *i*. Dobiva se utisak da je ono u izgovoru pisca u stvari jedno neslogovno *i* na prelazu u glas *j*.

Ovo ne zaključujemo samo na temelju grafičkog označavanja, nego više zbog pozicije u kojoj se mahom to bilježenje javlja. Uz manji broj primjera s nešto preciznijom artikulacijom glasa *j* (*vrućoi*, *koiu*, *svoioi*, *iednim*, *moi*, *zloi* isl.) srećemo većinu primjera s položajem *j* ispred konsonanta, a iza vokala, kao npr.: *divoike*, *slušaite*, *dostoina*, *mai*ke, *ruinoga*, a onda i primjeri *neima*, P23, *neimayu*, P44, u kojima se prema broju slogova u stihu sa sigurnošću može utvrditi jednosložni izgovor prema dvosložnom izgovoru u primjeru *neimaju*, P34, pisanom na isti način. Vrlo je vjerovatno da je izgovor u posljednja dva primjera bio još vrlo blizak izgovoru glasa *i*, pa bi, prema tome, i gornji zaključak mogao da ima neke osnove.

38. Posebno treba da se pozabavimo slučajevima gdje se *y* nalazi u položaju kada bi se moglo čitati *i* ili *ji*.

Primjeri su: *koy*, P12, *svoym*, P13, *boyš*, P14, *uboycu*, P24, *dvoyca*, P38, *umye*, P41, *svoym*, P50, *Tobiyne*, P51, *broyti*, P61, *poyti*, P58, *koyno*, P33, *Babilonye*, P22, *božye*, P14, *božiy*, P56, *božyh*, P63, itd.

Već na prvi pogled jasno je da svi ovi primjeri, uglavnom, registruju slučajeve u kojima je *j* ispred *i* u slaboj fonetskoj poziciji i gdje je njegov

izgovor nedovoljno izdiferenciran. Ipak, pošto je pisac upotrijebio znak *y*, a ne *i*, smjeli bismo pretpostaviti da je do izvjesne mjere glas *j* bio i ovdje čujan, iako ne s potpuno jasnom artikulacijom. Svakako je zanimljivo da primjere u kojima dolazi slog *ji* gotovo i nemamo drukčije obilježene, ako izuzmemo primjere u kojima je *j*, u ovakvoj glasovnoj konstelaciji, potpuno izostavljeno. Npr.: Kaina, P26, zbroit, P60, a možda bi se našao još koji. Posebno je interesantan relativno velik broj primjera za plural lične zamjenice za 3. l. pisan sa *y*, obično u svezi s nekom proklitikom: da *yh*, P18, P21, će *yh*, P19, teryh, P21, ali i: što *yh*, P13, gorke *ym*, P21, čudna *ym*, P41, jizbine *ym*, P47, bi *yh*, P63, itd. Kako gotovo i nema primjera pisanih drukčije, skloni smo da pretpostavimo ovdje izgovor jednog slabog *j*, vjerovatno proizašlog iz hijata.

39. Posebnu pažnju treba obratiti na pisanje prisvojnih pridjeva tipa božji. Ovdje možemo primijetiti samo toliko da je bilježenje različito, pa pored: božiyim, P56, vražiyom, P31, božiye, P18, P53, imamo češće: božyom, P30, pasyom, P30, božye, P56, božya, P56, P63, itd., a ovom dvostrukom bilježenju odgovara, svakako, i dvostruki izgovor sa *i* i bez njega. Izuzetak predstavljaju primjeri *vražy*, P44, *da bym*, P61, P62, koji se zbog deseterca moraju, očigledno, čitati kao tri sloga, što znači da je izgovor morao da bude *vražiji*, *da bi jim*, s jačom ili slabijom artikulacijom glasa *j*, što se, naravno, ne može konstatovati. To su i jedini slučajevi u kojima znak *y* služi za označavanje dva sloga s vokalom *i*.

Iz svega naprijed rečenoga može se zaključiti da je glas *j* u pišćevom govoru uopće dosta labilne artikulacije, a ujedno i najčešći prelazni glas u hijatu.

40. Glas koji se gubio, ili već bio izgubljen, na najvećem dijelu štokavske teritorije — jeste glas *h*. Kod bosansko-hercegovačkih franjevaca taj se glas sreće u literaturi, ali je najčešće samo grafička oznaka. Kod Sitovića nije tako. Mada, po pravilu, katolici zapadne Hercegovine u savremenom jeziku ne poznaju ovaj glas, u Sitovićevo vrijeme vrlo je vjerovatno da je *h* na ovom terenu kod katolika bio duboko zašao u fazu iščezavanja, ako i nije sasvim iščeznuo; kod našeg pisca je ovaj glas u punoj upotrebi i odgovara u osnovnim crtama stanju u savremenom jeziku muslimana ovoga kraja. Ova konstatacija podudara se s okolnostima njegova porijekla. Kao rođeni musliman iz Ljubuškog, on je ponio taj glas iz govora svoje rodne kuće i svoga kraja. Maretić je primijetio da glas *h* Ljubuški ne izostavlja¹⁰, kao što to ne čine ni neki dalmatinski pisci (Kadčić i Marki), nasuprot bosanskim franjevcima, koji gotovo redovno ovaj glas ne bilježe pravilno. Interesantna je i njegova konstatacija da ga mnogi pisci koji inače pravilno izgovaraju ovaj glas ipak pišu u gen. pl. imenica, a među takve spada i Ljubuški, pa dodaje: »Ti su pisci

¹⁰ Maretić, Istorija hrvatskoga pravopisa ..., str. 355.

za to pisali ljudih, stvarih itd. jer su mislili, da tako mora biti poradi gen. plur. dobrih, naših itd.» (Istorija hrv. pravopisa, str. 355).

41. Kao dokazi za tvrdnju da je Sitović poznao glas *h* mogu nam poslužiti ovi primjeri: nadahnutie, P11, grihov, P11, grihe, P11, najposlidnih, P11, sahrani, P11, hodi, P12, uho, P17, strahovito, P18, raspuhan, P18, hotiaše, P18, Mihovila, P18, Heretici, P19, hoće, P20, puhati, P20, nihovu, P21, prah, P23, lagahne, P26, nenahodi, P26, neposluh, P27, himba, P28, hudobe, P28, neharna, P29, hoćete, P33, oholija, P34, kruha, P35, duhovno, P37, usahnuli, P41, puhaju, P43, muha, P43, hrane, P43, drhtati, P46, prohodi, P67, malahni, P60, vrhu, P69, hrana, P70, mogahu, P24, livahu, P24, straha, N19, ogluhnuti, N20, duhom, N21, drhtaše, N22, bih, G2, dohodi, GG5, hrast, GG154, pazuha, GG170, itd.

42. Kako se vidi, *h* je zastupljeno u svim položajima, ali ipak i u Sitovićevom tekstu ima slučajeva gdje ga on ispušta ili zamjenjuje. Ispušta ga ponekad na kraju u oblicima promjene ličnih zamjenica i zamjeničko-pri-djevske promjene: će ji, P26, P29, vrazi y P48, malahni (gen. pl.), P60, ostali (gen. pl.), P13, ali su, ipak, i ovdje daleko češći primjeri s neizgubljenim *h*: najposlidnih, P11, paklenih, P11, brezkoristnih, P13, yh, P13, P19, P38, P54, itd., naših, N17, svih, N18, nepravdanih, N19, itd. Pojedinačni su primjeri ispuštanja *h* u sredini riječi: udunu, P12, udunuti, P19, nezaodi, P57, za koje bi se moglo reći, u prva dva slučaja, da je u pitanju slab izgovor ovog glasa u specijalnom položaju, dok je u trećem slučaju, vjerovatno, posrijedi štamparska greška. Istina, prema *udunuti* stoji *usahnuli*, gdje je *h* takođe ispred konsonanta, a ipak je vokalska konstelacija nešto drukčija u primjerima s izgubljenim *h* — zbog visokog vokala ispred samog *h* iza kojeg dolazi nazalni dental.

Posebno treba posmatrati primjer Abrama, P26, < Abrahama. Mislimo da je pisac preuzeo već gotovu riječ iz crkvene literature, slično kao što su u njegov jezik ušle i riječi: Arkandele, P54, Patriarke, P54, Enrika, P25, parok, P12, Antioka, P28, u kojima je izvorno grčko *h* zamijenjeno sa *k*, prema latinskom *ch*, a koje se u tom obliku sreće u svoj bosansko-hercegovačkoj franjevačkoj literaturi, a i kod Dalmatinaca.¹¹

43. Interesantnija je zamjena *h* sa *k* u oblicima glagola htjeti. Oblici u kojima je zadržana alternacija sa *o* po pravilu imaju *h*: hoće, P20, P63, hotiaše, P18, hoćete, P30, P31, P33, itd., hotiše, P42, hoću, P68, P69, hotio, GG217, GG239; u tom pogledu jedino unekoliko odstupaju Gramatika i Nauk, u kojima nalazimo i: oće, GG100, oću, GG5, oćeš, N24, ali nam u tom pogledu, vjerovatno, obadviije ne pružaju vjerodostojno svjedočanstvo.

Međutim, u slučajevima kad se pojavljuje alternacija ovog glagola bez *o* situacija je drukčija; *h* se po pravilu zamjenjuje sa *k*, samo treba napo-

¹¹ Maretić, Jezik dalmatinskih pisaca..., Rad JAZU, 209, str. 191.

menuti da se takvi oblici nalaze isključivo kod zanijevanog glagola: nektiše, P19, P38, nektijaše, P43, P38, nekti, P38. Važno je da se isti ovakvi oblici nalaze i kod drugih bosansko-hercegovačkih pisaca, a ista je alternacija uglavnom karakteristična i za dalmatinske pisce¹², dok se prema prvoj grupi primjera kod Bosanaca sreću uglavnom oblici bez *h*. Ukoliko su ponekad ovi oblici i pisani sa *h*, to je nedosljedno i ne znači da je ovaj glas bio i izgovaran. Ne može se reći da li je *h* u ovim primjerima literarnog porijekla; vjerovatnije je ipak da ga treba shvatiti kao jednu od specifičnosti piščeva jezika.

44. Napokon treba da se zadržimo na oblicima genitiva plurala imenica pisanih sa *h* iza genitivnog *-a*. Ovo se javlja vrlo često, pa imamo: mukah, P11, pisanah, P13, kapitanah, P13, od obijuh rukuh, P25, od obijuh noguh, P25, trunovah, P60, slovah, P60, dlakah, P60, ptićicah, P60, dilah, P46, gradovah, P35, mukah, P50, hiľadah, P61, s viřalah, P63, ali nalazi se i: godina, P46, krstjana, P46, hiľada, P57, dubina, P61, dubova, P62, vikova, P62, itd. Sitoviću je *h* u ovim oblicima služio, svakako, za isticanje i razlikovanje genitiva od nominativa (bar kod imenica řen. r.), a onda i uopće za podvućeno obilježavanje genitiva i u slučajevima gdje takvo razlikovanje nije bilo nužno (v. obijuh noguh i sl.). Karakteristično je da najčeřće izostavlja *h* u gen. pl. u brojnim konstrukcijama, gdje je sintaksićka vrijednost genitiva zbog broja dovoljno eksplikativna. Ipak ostaje nejasan primjer *u svojih državag*, N7. Pouzdan nije, pa se može pretpostaviti da je unesen poslije piščeve smrti ili da je štamparska greřka.

Ovom prilikom treba pomenuti da je znaćajno kako je Sitović zadržao gotovo bez odstupanja dvije osnovne karakteristike svog govora: glas *h* i dosljednu ikavsku zamjenu jata. Kod ostalih bosansko-hercegovaćkih pisaca, a u dobroj mjeri i kod Dalmatinaca, ima upravo u ove dvije crte dosta kolebljivosti i unořenja literarnih elemenata.¹³ Kod Sitovića su obje ove osobine date gotovo sasvim čisto. Da li to treba tumaćiti njegovom slabijom obrazovanořću i naćitanořću ili jaćim osjećanjem za čisti narodni jezik, řto je moglo biti i inspirisano bliřim poznavanjem narodne poezije — nije potpuno sigurno. Svakako je interesantno da Sitović, slićno kao i Reljković, piře svoju najznaćajniju knjigu deseteraćkom rimom s dosta pućkog elementa, iako se u predgovoru obara na narodnu poeziju.

»Sluřaoće, poljubljeni brate, Ti dobrovoljno u kolu igrař, a kolo se vićnje vrti paklu naokolo. Ti pivař i sluřař pisne od Kraljevića Marka, Muse Arbanasa, Relje Bořnjana, od vojske, junařtva, kralja, kapitanah i ostali; takoder lipote divojke, od rujnoga vina i ostalih brezkoristnih pisanah«.

¹² Maretić, Jezik dalmatinskih pisaca..., Rad JAZU, 211, str. 19.

¹³ V. Marković, Jezik Ivana Anćića, str. 37—44. i Maretić, Jezik dalm..., str. 189.

45. Navešćemo još da se grupa *hv* zamjenjuje sa *f*: *ufatila*, P24, *ufate*, P31, *ufaćeni*, GG97, *ufaćena*, N19, ali se pojavljuje i ponešto neobičan primjer *hfaļen*, P74, N15, kako nalazimo ovu grupu ponekad napisanu kod dalmatinskih pisaca. Teško je na temelju dva-tri primjera reći da li je pisac odista imao izgovor koji je zabilježio ili je pisao po ugledu na nekog drugog pisca, a može biti da je bio isti izgovor kao i u ostalim primjerima, tj. sa *f*, pa je pisac naknadno unosio *h* iz paralelnog izgovora s nepromijenjenom grupom. Treba, međutim, posebno obratiti pažnju na činjenicu da Kadčić i Marki, koji jedini od Dalmatinaca poznaju *h*, pišu ovu grupu isključivo kao *hv*, bez stapanja ova dva glasa ili bilo kakvih izmjena. Očito se Sitovićev izgovor u ovim slučajevima razlikovao od njihovog, iako se, inače, u dosta crta podudara s Kadčićem.

Od suglasničkih promjena pozabavićemo se jotovanjima, asimilacijom i disimilacijom, te palatalizacijom velara.

46. Od svih ovih promjena najkarakterističnije je kao govorna crta upravo jotovanje. Iako je Sitović pisac s početka XVIII v., njegov način pisanja ne daje nam osnove da ustvrdimo da je u njegovom govornom jeziku izvršeno novo jotovanje. Primjeri su: *nadahnnuthie*, P11, *brathio*, P13, *krtstjanskoga*, P13, *krtstjanah*, P13, *poglavje*, P17, *ugļevje*, P21, *ordatje*, P22, *kopja*, P22, *drvju*, P23, *gvozdje*, P23, *brathie*, P26, *brathia*, P27, *svetogrdje*, P28, *krvju*, P29, *djavla*, P30, *zdravje*, P32, *pametju*, P34, *propetje*, P38, *milosrdje*, P65, *pitje*, P70, *kripostju*, P74, *diaka*, G2, *ļubavju*, G2, *padnuthie*, GG5, *rodiak*, GG125, *divja*, GG154, *koristhju*, GG216, *zašasthia*, GG219, *zdravlje*, N16, *uskrnutje*, N2, *došastja*, N3, *pritisnuthie*, N5, *djavao*, N6, *bithje*, N11, *rodjaka*, N17, *svitlostju*, N20, itd.

Sudeći po navedenim primjerima, reklo bi se da pisac nije poznavao najnovije jotovanje. Interesantni su, međutim, primjeri u kojima se između *t* i *j* umeće znak *h*, koji pisac inače piše pravilno (v. *brathia*, *brathio*, *koristhju*, *padnuthie* i sl.). Vjerovatno je ovim umetanjem pisac želio posebno da naglasi da se *t* i *j* izgovaraju odvojeno, no samim tim što je osjećao potrebu da da takvu jednu distinkciju naznačio je u isto vrijeme da je izgovor mogao biti i drukčiji, tj. *sliven*, odnosno, da se prethodni glas u narodnom jeziku mogao izgovarati i kao *č*, možda ipak naporedo s *tj*. Ipak, ovakvog je bilježenja najmanje u Pisni, iako ga ima i tamo, dok u Nauku imamo čak i primjer s izvršenim jotovanjem u grupi *tj* — *začeće*, N15, a i u grupi *stj* — *vodokršća*, N3. Ovo, međutim, još uvijek ne znači da je najnovije jotovanje moralo da bude izvršeno u potpunosti i u narodnom jeziku u ovoj grupi glasova. Karakteristično je, s druge strane, da ovakvo jotovanje *tj*, tj. *č*, ima od dalmatinskih pisaca češće samo Kadčić, Terzić — svega nekoliko puta, dok ga ostali nemaju nikako.¹⁴ U Nauku nalazimo i jotovani primjer

¹⁴ Maretić, *Jezik dalm. pisaca* . . . , str. 202.

trnem, N22, na koji treba obratiti posebnu pažnju. Naime, poznato je da su glasovi *l* i *n* najpodložniji umekšavanju i sasvim su vjerovatne pretpostavke da su se ova dva glasa jotovala znatno ranije od ostalih. Primjeri iz ovog teksta sa *l* ili *n* uglavnom su pisani na stereotipni način, bez naznačenog jotovanja: razmišljanje, P11, sahrañenie, P11, užganje, P12, pristrašenje, P12, spasenje, P14, pivanja, P14, vandelja, P19, zgrijanje, P22, kamenje, P23, igranje, P26, Evandelja, P35, primanje, GG6, pomazanje, N3, uminje, N4, uzdržanje, N5, nosenje, N5. Međutim, imamo primjere: molieniem, N17, i želiom, N18 (istina samo u Nauku), gdje je, očigledno, glas *l* iz starog jotovanja napisan na isti grafički način kao *l* u navedenim primjerima bez jotovanja. Iako u Pisni nema te vrste grešaka, ipak ne bi trebalo sa svom sigurnošću tvrditi da je u pitanju obična štamparska greška. Interesantno je da većina dalmatinskih pisaca imaju naporedo *lje* i *le*, *ñe* i *nje*, a Badrić i samo *le* i *ñe*.¹⁵ Maretić na temelju primjera disimilacije tipa videñe i molenje zaključuje da je ipak vjerovatno da je jotovanje glasa *n* u završecima glagolskih imenica bilo već kod ovih pisaca u potpunosti izvršeno.¹⁶

Za ostale suglasnike nemamo osnova za tvrdnju da se u piščevu jeziku jotovanje vršilo u toj mjeri da bi ušlo i u jezik njegovih djela.

48. Druga kategorija jotovanja su oblici glagola složenih s iti. U svim primjerima nalazimo izvršeno jotovanje, kako u Pisni tako i u ostalim djelima: nađe, P14, izaći, P14, otići, P14, sađu, P26, otiđe, P42, dođe, P42, naći, P51, pođu, P70, dođoh, GG228, uziđe, N2, doći, N2, sađe, N8, snide, N2, izade, N10, prođe, N20, itd. Pri tome treba konstatovati da se jotovanje proteže ne samo na oblike u kojima je *d*, *ć* refleks *jd*, *jt*, dobiven glasovnim putem, nego i na analoške forme kod prefiksa na konsonant, kod kojih nisu postojali fonetski uslovi za ovu promjenu, npr.: izaći, P14, otići, P14, otiđe, P42, uziđe, N2, snide, N2. Sam glagol ići u prezentskim formama javlja se kod Sitovića isključivo u analoškom jotovanom obliku: ide, P14, GG18, idete, P32, P45. Značajno je da uopće ne nalazimo oblike s neizvršenim jotovanjem, a ni oblike sa *j* mjesto grupe *jd*.

49. Ovo je naročito zanimljivo s obzirom na činjenicu da se pored normalnih štokavskih oblika sa *d* iz starog jotovanja u pojedinim leksemama nalaze i forme sa *j*, kao u čakavskom, čija area odista i danas obuhvata dijelove mlađeg ikavskog govora, ali ne i govore zapadne Hercegovine.¹⁷ Tako pored: mladim, P13, među, P19, P20, P27, P51, itd., nalazimo i: gospoju, P48, takojer, P13, N21, GG6, meu, G10, N2, meumetak, GG2, gospoji N7,, gospojo, N11, N21. Ipak valja napomenuti da u Pisni imamo samo među, a pored riječi *gospoja*, koja ima vanredno široku areu, samo još u jednom

¹⁵ Maretić, nav. d., 193, 196.

¹⁶ Maretić, nav. d., str. 204.

¹⁷ P. Ivić, nav. d., str. 176.

primjeru nalazimo *j* — *takojer*. Primjeri iz ostalih djela iz već poznatih razloga ne mogu nam poslužiti za neku iole ozbiljniju orijentaciju. Po svemu sudeći, u Sitovićevom jeziku izostaje ova karakteristika mladog ikavskog dijalekta. Ipak, nije bez značaja da se od dalmatinskih pisaca sa Sitovićem u ovoj osobini uglavnom slaže i Kadčić.¹⁸

50. Od posebnog je interesa refleks stare grupe *stj, skj i zdj, zgj*. U Pisni, pored oblika sa *št, žd*: *dažditi*, P20, P39, *taštine*, P29, *ištete*, P31, *skupštine*, P54, *baštenici*, P43 — imamo samo jedan primjer grupe *šč*, tj. *praščate*, P37; u Nauku i Gramatici ti su primjeri nešto brojniji: *dopuščujem*, GG6, *spušća*, GG100, *navišćenje*, N5, *zapuščena*, N20 — nasuprot primjerima: *odpuštamo*, N2, *odpuštenje*, N2, *navištenje*, N7, N24, *očištenje*, N7, *oproštenje*, N10, *dopuštajući*, N19. (Međutim, svi ovi primjeri mogu biti podjednako i rezultat podnovljenog jotovanja, kao i stari refleks grupe *šč*.) Makarsko primorje spada danas u oblast koja ima izoglosu *šč*. Ima dosta osnova da vjerujemo da je tako bilo i u Sitovićovo vrijeme; međutim, Ljubuški ne pripada arei sa *šč*. Najvjerovatnije je da pisac ipak nije imao grupu *šč* u svom jeziku; on je možda tek kasnije u Makarskoj i drugdje primio neke riječi s ovom grupom, i to prije svega one koje su u češćoj crkvenoj upotrebi. Izgleda da se zbog toga i u Pisni nalazi samo jedan ovakav primjer. Uostalom, ovo bi se slagalo i s ranijom konstatacijom da pisac nije u znatnijoj mjeri odstupao od svog maternjeg jezika pod literarnim uticajima. U komparativu pridjeva nalazimo oblike: *žešće*, P26, P67, *žeščemu*, P27, što odgovara općim štokavskim normama podnovljenog jotovanja u komparativu.

Oblik *letuštih*, P60, po svoj prilici je unesen iz dalmatinske literature er ne izgleda vjerovatno da ga je pisac mogao imati u jeziku svog kraja.

51. Druga, nešto manje važna crta teksta je asimilacija i disimilacija suglasnika. Sve primjere asimilacije možemo razvrstati u dvije grupe: asimilaciju po zvučnosti i asimilaciju po mjestu ili načinu obrazovanja. Asimilacija po zvučnosti vrši se i unutar riječi i u sklopu akcenatske cjeline, upravo proklitike s riječju na koju se naslanja. U slučaju prijedloga *s* ovo se jednačenje vrši gotovo redovno: *z drugim*, P11, *z dičicom*, P13, P22, *z družinom*, P18, P29, *z ženom*, P22, *z bogom*, P28, *z drugom*, P51, *z ganutjem*, GG228, za prijedlog *k* imamo samo jedan primjer jednačenja — *g zidu*, P38, a nasuprot tome: *k zemlji*, P46. U slučajevima ostalih prijedloga nemamo primjera takve asimilacije. U prefiksima je pisac postupao još daleko nedosljednije; isti prefiksi i u istoj poziciji javljaju se čas s asimilovanim konsonantom, a čas s nepromijenjenim. Primjeri: *iztomačit*, P20, *razpuhane*, P22, *raztopljene*, P22, *odpustio*, P38, *izhoditi*, P39, *raztrizniti*, P40, *obslužili*, P46, *odkupiteļ*, P53, *razsicati*, P64, *nadhodi*, P71, *izkazati*, P57, *brezkorisnih*, P13, *razsrdene*, P18, *iztomačit*, P20, *odkidihu*, P25, *izparaše*, P25, *izpraznu*,

¹⁸ Maretić, nav. d., str. 190.

P68, iztomačiti, GG5, obstiraše, N19, izteče, N20. Prema ovim primjerima s neizmijenjenim prefiksom stoje primjeri: rasikoše, P25, rasparali, P24, ispisao, P13, rastopilo, P23, raskipila, P23, isplivat, P68, raspuhan, P18, istomačenih, G1, rastati, N20, ispovid, N9, ispovidniku, N9. Čini se, po svemu, da je pisac nastojao da piše etimološki, ali mu to iz razumljivih razloga nije uvijek uspijevalo. Asimilovani primjeri su s pišćeve tačke gledišta greške, za nas karakteristične jer nam rječito govore o pišćevoj koncepciji i stvarnom izgovoru. Nepromijenjeni konsonant zadržavao se ondje gdje se još osjećao prefiks sa svojim specifičnim značenjem. U tom pogledu su za nas posebno značajni primjeri: zgrijane, P22, zgrist, P14, zgrijanje, P22, zgrijanoga, P22 — u svima njima promijenjeno je *s'* u *z* dosljedno, vjerovatno upravo zato što se prefiks *s* u ovakvim spojevima i u značenjskom smislu potpuno stapa s glagolom. Posebno stoje primjeri *uspiva*, P72, i *uzsliša*, P72; u oba je primjera prefiks *uz* u specijalnom futurskom značenju, u prvom je ipak izvršena asimilacija, ali u drugom; u kom bi asimilacija zamutila specijalno značenje, nije izvršena. Međutim, u unutrašnjosti riječi asimilacija se mahom vrši, pa i u kosim padežima i oblicima pridjeva koji stoje prema nominativu bez asimilacije. Tako pored: nigdar, P18, slatkosti, P27, P50, vazda, P57, G2 — imamo i: mrski, P45, uska, P70, teške, P47, slatko, GG240, prislutki, N18, prislataka, N21. Ipak imamo i primjere: svakdanja, P55, sobstvenomu, P74, društvo, P26, svidočbi, P31, inadžija, P20, bogoljubstva, N16.

Dok je *sobstvenomu*, po našem mišljenju, napisano prema riječi *sobstvo*, koja se u tom obliku često nalazi u franjevačkoj literaturi, a prema tome i: bogoljubstvo, u riječi svakdanji imamo još, vjerovatno, živu svijest o sastavnim dijelovima složenice. Poseban osvrt zaslužuje riječ *svidočbi*; asimilacijom bismo dobili *ġ*, za koje nije postojalo precizno grafičko obilježavanje; možda je zato i ostavljeno *č* — ovdje mjesto *x*, kako je taj glas obilježen u riječi *srġba* i sličnim (v.t.7.). *Druxtvo* mjesto *društvo* vjerovatno je napisano analogijom prema riječima *družba* ili *družina*, a inadžija je strana, upravo turska riječ, koja bi se mogla pročitati i kao inagġija, gdje bi *č* zastupalo *ġ*, iako je to u ovom slučaju manje vjerovatno.

52. Za jednačenje po mjestu obrazovanja imamo primjere *himba*, P28, *himbeno*, GG126, u kakvom obliku te riječi nalazimo, po pravilu, i kod bosanskih franjevačkih pisaca. Međutim, najizrazitije primjere asimilacije nalazimo u svezama prijedloga sa zamjenicom za 3. lice: *š ġime*, P34, *š ġome*, P41, *š ġim*, P42, *š ġimi*, GG2, *š ġome*, N18. Vidljivo je da je i ovdje prijedlog *s* najpodložniji asimilaciji; kod drugih prijedloga, naime, ovakve asimilacije nemamo. U dalmatinskim pisaca ovakve pojave imamo redovno samo kod Kneževića i Macukata, dok kod ostalih, kao i kod Sitovića, nalazimo naporedo asimilovane i neasimilovane primjere¹⁹.

¹⁹ Maretić, nav. d., str. 200.

U prefiksima imamo samo primjer *ražežen*, P37, dok se u primjerima: *katoličke*, P23, *grčko*, GG1, vršila, u stvari, regresivna asimilacija, koja je u rezultatu dala stapanje u prethodnu afrikatu, a u primjerima *junaštva*, P13, i *misništva*, G4, imamo asimilaciju vezanu s redukcijom disimilacijom prvoga elementa. Obje ove grupe odgovaraju u potpunosti normama književnog jezika.

U primjerima *mržñaše*, P67, *pribolezliva*, N21, nije izvršena asimilacija po mjestu obrazovanja. Ipak napominjemo da je dosta čest slučaj pisanja *s* ispred palatalnog konsonanta: *žesće*, P26, *žesćemu*, P27, *prascate*, P37, gdje se nesumnjivo čita kao *š*. Međutim, grupa *šč* trebalo bi da je napisana sa *scch*, dakle s udvojenim *c*, koje, prema tome, lako može i da se ispusti, dok se grupa *žń* ili *žl*, piše *xgl* ili *xgn*, što je sasvim različit grafički spoj. Zbog toga nije nemoguće da se asimilacija u ovim primjerima i u govoru odista nije vršila.

53. Za disimilaciju konsonanata broj primjera je veoma skroman. Ipak je značajna karakteristika izostajanje izvjesnih disimilacija koje inače nalazimo kod mnogih bosansko-hercegovačkih pisaca. Zbog toga ćemo se pozabaviti i takvim primjerima, koji takođe predstavljaju u izvjesnom smislu karakteristične crte pišćeva jezika.

Disimilaciju dva nazalna suglasnika nalazimo, uglavnom, u riječima s korijenom *znamen*; u svim tim primjerima prvobitno *n* prvoga sloga zamijenjeno je sa *l*; tako imamo: *zlameni*, P33, *zlamenue*, GG5, *zlamenita*, N10, N16, N23. Sličan je slučaj i s primjerom *Jerolime*, P70. Isključivo ovakvi oblici u obadva slučaja su i kod svih dalmatinskih štokavskih pisaca²⁰. Međutim, disimilaciju u primjerima gdje dva nazalna suglasnika dolaze jedan pored drugoga nemamo (osim pomenutih primjera), iako je upravo ta disimilacija u raznim vidovima jako rasprostranjena u vrlo širokoj arei, a nalazimo je kao karakterističnu crtu i kod niza bosanskih pisaca. Kod Sitovića, međutim, imamo: *mnoge*, P13, P33, *mnogo*, P30, P50, *primnogi*, P36, *mnozi*, P67, GG69, *tamnosti*, P50, *tamnici*, P58, N4, *mnit*, GG254; isti je slučaj i kad je grupa s palatalnim nazalom: *pomńivo*, P14, P47, GG191, N18, *pomńu*, P15, *sumńe*, GG113, *sumńivoga*, N4, i sl. Ipak u Gramatici nalazimo *mlidem*, GG207, *mliti*, GG207, ali nije pouzdano da je ovo iz pišćeva jezika. Kod dalmatinskih pisaca u pogledu ove crte vlada velika neujednačenost, ali je ipak zanimljivo da i Kadčić piše drugu grupu primjera isključivo na isti način kao i Sitović²¹.

Posebno se treba pozabaviti disimilacijom koja dovodi do potpune redukcije disimilovanog konsonanta. Karakterističan slučaj imamo u primjerima: *blagosivam*, P72, *blagosove*, P74, *blagosov*, N15, N17, *blagosovljenoga*, N21. Sve ovo je poznato i u ostaloj franjevačkoj literaturi. U tekstu nalazimo

²⁰ Maretić, nav. d., str. 193.

²¹ Maretić, nav. d., str. 194.

i redukciju konsonanata u imenica ispred nastavka *-stvo*: bogastvo, P34, kraľstvo, P53, kraľstva, P73, kraľstvo, N2, N6, proklestvo, N15, mogu-stvo, N9, GG72, bistvenomu, P74. Glasovi *t* i *v* izgubljeni su usljed djelovanja disimilacione redukcije prema *t* ili *v* u nastavku *-stvo*; u *mogustvo* došlo je, međutim, do potpune redukcije glasa *ć*. Ovo je malo neobičan oblik, ali valja naglasiti da je uobičajen u dobrom dijelu franjevačke literature, istina, kod Dalmatinaca samo kod Banovca. U kojoj je mjeri i da li je uopšte živio u Sitovićevom govoru, teško je utvrditi. Ostali oblici su, vjerovatno, iz govornog jezika, ali je i njihova raširenost u bosanskoj franjevačkoj literaturi velika, kao i u literaturi dalmatinskih štokavaca.

54. Crta koja se takođe veoma često sreće kod franjevačkih pisaca jeste zamjena palatalnog nazala nepalatalnim, i obrnuto, u pridjevskim nastavcima. Opće je poznata i jako raširena u literaturi forma vični. Ovaj oblik nalazimo i kod Sitovića: vične, P13, vičnosti, P11, vičnega, N2, vični, N15, itd., a prema njemu i: svitovne, P19, P21, P27, svetačni, N2. Interesantno je, međutim, da se kod Sitovića nalaze i obrnuti primjeri: životinski, P33, pa čak i životini, P33 (kod imenice). Primjer *sužanstvo*, N23, N10, ne izgleda pouzdan jer u Pisni nalazimo niz primjera sa zadržanim *ń*: sužnenici, P35, zasuzniše, P53, sužnevati, P58, iako jedan broj dalmatinskih pisaca ima naporedne oblike *s ń* i *n* kod imenica na *-stvo*²².

55. U Sitovićevom tekstu imamo slučajeve redukcije suglasnika na početku, na kraju i u sredini riječi. Za zapadnu Hercegovinu karakteristično je da ne poznaje otpadanje krajnjeg *t* u suglasničkim grupama *-st*, *-zd*, *-št*, *-žd*; toga nemamo ni u Sitovićevom tekstu. Primjeri su: prst, P11, korist, P13, P46, zgrist, P14, tridest, P30, jest, P41, P56, nenavidost, P48, tamnost, P54, radost, P61, post, N7, čast, N17, kripost, G4, susrist, GG197, itd.

Na početku riječi imamo pravilno pisanje gotovo u svim slučajevima osim u slučaju priloga *gdi*, gdje je pisanje neujednačeno: di, P12, P30, P35, P43, N21, G4, N22, disugodi, P13, digod, G3, gdi, P18, P47, P63, P70, P54, N20, N24, gdino, P58; pored toga je samo jedan primjer *ko*, P20. Kod imenica nemamo uopće gubljenja na početku riječi: psovke, P30, kćeri, P41, kćerci, P48, ptićicah, P60, pćelicah, P60.

U grupama suglasnika u sredini riječi redukcija se mahom ne vrši ondje gdje se još osjeća prvobitni oblik. To je obično slučaj u zavisnim padežima ili kod pridjeva kad nisu u nominativu muškog roda. Tako imamo: otca, P12, brezkoristnih, P13, koristna, P13, P14, otče, P37, svetče, P45, svetče, P46, bogatca, P70, otca, N2, radostna, N5, žalostna, N5, krotci, N6, sudcu, N11, vrutče, N20, itd., pored: korisna, P15, žalosna, P38, kriposnici, P55, korisne, P66, oca, G2, prižalosne, N18, časnoga, N19. Po pravilu je svuda *srce* jer se u ovom primjeru više ne osjećaju stari sastavni dijelovi riječi. Mo-

²² Maretić, nav. d., str. 195.

žemo, dakle, zaključiti da je pisanje etimologijsko, ali ja izgovor, iako se očituje u manjem broju primjera, bio, svakako, s redukovanim konsonantima.

56. Preostalo nam je da se s nekoliko primjera pozabavimo pitanjima palatalizacije. Može se konstatovati da se II palatalizacija u deklinaciji imenica gotovo po pravilu vrši i u muškom i u ženskom rodu.

Primjeri: u grisih, P11, redovnici, P13, Heretici, P19, katolici, P19, mučenici, P23, grišnici, P30, vrazi, P32, vuci, P44, pauci, P47, jezici, P49, redovnici, G2, kćerci, P48, u gramatici, GG5, na vojsci, GG214, majci, N18. Ipak imamo primjer u *struki*, P14, i *paroki*, P12 (v.t. 72. i 76).

Međutim, u ovom tekstu imamo još i palatalizaciju u deklinaciji pridjeva, ali pored primjera s palatalizovanim konsonantom, imamo ih dosta velik broj i bez palatalizacije. Pored: *druzim*, P19, P20, *razlici*, P30, od *druzi*h, P31, *ubozim*, P66, *mnozi*, P67, *krotci*, N6, *mnozi*, G1, u *mnozi*h, GG6, u *razlici*, GG6, *mnozi*, GG69, u *druzi*h, GG226, *uboz*i, N6, *jednaci*, N9, *razlicim*, N19, *uboz*i, N5 — imamo: *ubogim*, P35, *primnogi*, P36, *gorki*, P56, *prigorki*, P56, *britkima*, P64, *ubogim*, P67, *mnogi*, P71, GG2, itd. Sasvim je slična slika i kod nekih dalmatinskih pisaca, naročito kod Kadčića i Kačića.²³

Po svemu sudeći, palatalizacija kod pridjeva je u fazi jednog razvojnog procesa gubljenja ove suglasničke promjene, odnosno u fazi postepenog prodiranja nepalatalizovanih oblika, što se, međutim, na ovom tlu nije još prenijelo i na imenice. Inače, o refleksima I i II palatalizacije biće još riječi u poglavlju morfologije.

57. U poglavlju fonetike spomenućemo još samo oblik *prijali*, P19, i *priat*, GG186, koji imaju očiglednu čakavsku karakteristiku u zamjeni starog nazala, ali je to, inače, opća osobina kako dalmatinskih tako i bosanskih pisaca. Drugih primjera ovakvog refleksa nemamo. Za primjere *svetašnji*, *težaške*, N5 (mjesto *svetačnji*, *težačke*), ne možemo utvrditi da li su štamparske greške ili kasnije ispravke. Sumnjamo da je to osobina piščeva jezika jer je ne nalazimo u Pisni, iako imamo paralelnih primjera.

MORFOLOGIJA

58. Osnovne morfološke karakteristike podudaraju se po tipu, u najosnovnijim crtama, s fonetskim osobinama, što znači da u većoj ili manjoj mjeri odgovaraju karakteristikama mlađeg ikavskog govora. I za morfologiju, u odnosu na važnost i vjerodostojnost obrađenih tekstova, važi, uglavnom, sve ono što je već ranije rečeno za fonetiku. Za ovu je materiju čak nesigurnost Nauka, a i Gramatike, još uočljivija.

²³ Maretić, nav. d., str. 225.

IMENICE

59. U imeničkoj su promjeni s obzirom na utvrđivanje govornog tipa najkarakterističniji upravo pluralski padeži koji su pretrpjeli promjene pod uticajem duala. Mladi ikavski južnog tipa ima u ovim padežima nastavak *-im*; s obzirom da posmatrani tekst datira s početka XVIII v., razumljivo je da se slika ne podudara potpuno sa stanjem na naznačenom terenu u savremenom jeziku. Može se, naime, pretpostaviti da razvojni proces nije još bio završen. Ipak postoje izvjesne specifičnosti u pojedinim riječima na koje se treba posebno osvrnuti.

Radi bolje preglednosti obradićemo svaki padež plurala posebno.

60. *Dativ*: U ovom padežu preovlađuju stari oblici kako u muškom tako i u ženskom i srednjem rodu. Za muški rod gotovo svi primjeri pokazuju nastavak *-om/ -em*: *fratrom*, P15, *popom*, P15, *redovnikom*, P15, P73, *grišnikom*, P26, P50, P63, *pristupnikom*, P26, P63, *psom*, P35, *kristjanom*, P72, P73, *didićkom*, P72, *pukom*, P13, P72, *građanom*, P72, P74, *dužnikom*, N2, *duhovom*, N7, *apostolom*, N7, *učenikom*, G3, *soldatom*, GG97, *zločincem*, P37, *mladićem*, G4, *neprijateljem*, GG111. Primjeri *građanom* i *kristjanom* pripadaju grupi imenica na *-anin* i, sasvim pravilno, gube slog *-in-* u pluralu. Od ostalih primjera odstupa *bičma*, N19, forma prema starim i-osnovama, koja se zadržala kod izvjesnih riječi u vrlo širokoj arei, dok je oblik *sinovon*, N21, s nastavkom *-on* mjesto *-om*, svakako unesen sa strane, vjerovatno od kasnijeg redaktora pod uticajem čakavštine, ukoliko nije štamparska greška.

61. Primjera za srednji rod je veoma mali broj: *nebesom*, N20, *vrimenom*, GG12, *govorenjim*, GG12. Kako se vidi, nijedan nije iz Pisne, što znatno umanjuje njihovu vrijednost. Ipak treba utvrditi da oblik *govorenjim*, koji predstavlja rezultat miješanja stare dativne i instrumentalne forme, u ovom tekstu odstupa od svih ostalih primjera dativa plurala ovog tipa imenica.

U dalmatinskih pisaca primjere za dativ s nastavkom *-im* ima češće jedino Kačić, ali za muški rod, inače i dalmatinski pisci imaju uglavnom stare nastavke ili, što začuđuje, novoštokavski nastavak *-ima*, istina rjeđe²⁴. Prema tome, i ovaj bi oblik mogao biti samo rezultat kasnije redakcije. Oblik *nebesom* ukazuje na fakat da se plural sa starim proširenjem na ovom tlu još zadržao kod ove imenice (uzgred rečeno, to će pokazati i drugi njeni padeži).

62. Sve imenice ženskog roda pokazuju isti oblik: *krstjanicam*, P72, *divićicam*, P72, *dušam*, P73, *pivalicam*, GG9, *crkvam*, GG11, tj. već formirane nove oblike dativa, kako su se zadržali do danas u ovim krajevima. Nastavak *-am* najobičniji je i kod dalm. pisaca, ali se kod njih, iako u manjoj mjeri, javlja i nastavak *-ami*, pored *-ama* (*-ama* uglavnom u Kadčića).²⁵

²⁴ Maretić, nav. d., str. 211. i 215.

²⁵ Maretić, nav. d., str. 219.

Posebno stoji dualski oblik *ušima*, N20, koji je, svakako, u ono doba preovladao i ovdje. Na žalost nemamo primjera ž. r. na konsonant koji bi pokazali u kojoj je mjeri ovaj stari dual uticao na njihove forme. Uostalom, kod Dalmatinaca ovoga doba, sudeći po djelima, u dativu imenica ovog tipa gotovo se potpuno razvio oblik s nastavkom *-ima*, dok je nastavak *-ma* već tada daleko rjeđi u upotrebi.

63. *Instrumental*: Kod muškog roda pretežno nalazimo još stare instrumentalne oblike, iako ima i izvjestan broj riječi s drukčijim nastavcima. Starim nastavkom *-i* završavaju se primjeri: redovnici, P44, zubi, P45, P48, mudraci, N5, udarci, N20, čavli, N22, verbi, G3. Ovako ima i većina daltinskih pisaca, osim Kadčića, koji ima *-ima*, i Kačića, koji obično ima *-im* i u ovom padežu. Ova dvojica Dalmatinaca imaju, pored toga, u instrumentalu i dativne oblike na *-om*, a tome kod Sitovića nema ni traga. Sitović se ovdje, dakle, dosta oštro razlikuje od obojice Makarana, koji su mu inače u ponekim fonetskim crtama dosta bliski²⁶. Nove oblike nalazimo kod Sitovića jedino u Nauku: *čavlima*, N20, *sakramentim*, N21, a koji, prema svemu naprijed rečenom, nisu ni pouzdani. Posebno se izdvajaju oblici: *koñma*, P25, *judmi*, P44, *bičma*, N19. Varijante s nastavcima *-mi*, *-ma* u stvari su ostaci i-deklinacije u pluralu, odnosno u dualu. Kod navedenih riječi je rasprostranjenost ovih nastavaka i inače dosta velika pa su ovi oblici mogli biti živi i u Sitovićevo vrijeme.

64. Primjeri za srednji rod su oskudni i pripadaju uglavnom tipu imenica pluralia tantum: *klišmi*, P24, *klišti*, P25, *ustmi*, P71, *dostojanstvim*, N14. Novi oblik javlja se samo u Nauku (*dostojanstvim*). Interesantna je paralelnost starog nastavka srednjeg roda *-i* i ženskog roda *-mi* kod iste riječi i u neposrednoj blizini. Treba, međutim, imati u vidu da ova riječ, pored oblika nominativa sr. r. *kliješta* (*klišta*), ima kod štokavaca, ikavaca i jekavaca, i formu ženskog roda *kliješte*, odnosno *klište*. Zbog toga se paralelna upotreba oba nastavka ove riječi mogla javljati i kod našeg pisca.

65. Kod imenica ž.r. preovlađuje noviji nastavak *-am*, te prema tome i izjednačavanje s dativom: *beštijam*, P31, *suzam*, P40, P62, *divojkam*, P44, *udovicam*, P44, *ženam*, P44, N2, *mužaticam*, P44, *redovnicam*, P44, *poglavicom*, P44, *sabljam*, P64, *rukam*, P65, *pogrdam*, N14, *ranam*, N20, *rukam*, GG113, *molitvam*, P11, *likarijam*, P11. Ovo ujednačavanje s dativom preovladalo je, uglavnom, i kod dalmatinskih pisaca, ali se kod njih ipak javljaju i oblici s nastavkom *-ami* i *-ama*, istina znatno rjeđe²⁷.

Osnove ženskog roda na konsonant imaju oblike: *kripostima*, N17, *napastima*, N19, *ričma*, GG72. Koliko je pouzdan nastavak *-ima* teško je ocijeniti, između ostalog i zbog toga što tako najčešće imaju i dalmatinski pisci.

²⁶ Maretić, nav. d., str. 212.

²⁷ Marejić, nav. d., str. 220.

Posebno stoje oblici *ušima*, P13, P74, i *očima*, P47, N22, GG113, koji se podudaraju sa starim dualskim i novim pluralskim oblicima ovih imenica i čija je raširenost u ovo vrijeme i na ovom terenu potpuno razumljiva.

66. *Lokativ*: Kod imenica muškog i srednjeg roda nalazimo samo oblike starog lokativa, i to s nastavkom *-ih*: *grisih*, P11, P30, N4, *vratih*, P56, *Duhovih*, N7, *dostojanstvih*, N12, N21, *po brojih*, GG236, *nuglih*, GG125, *slovi*, GG103. I dalmatinski pisci imaju ovaj nastavak, a jedino Kadčić i Lučić, pored toga, i nastavak *-ima*²⁸. Treba primijetiti da imenica slovo nema više ni u pluralu stare osnove; stara osnova na *-es* zadržala se, izgleda, jedino kod imenica *nebo* i *tijelo*. Oblik *Pò usta*, P35, ne mora biti lokativ, iako bi sintaksički lokativ ovdje najbolje odgovarao. Pitanje je nije li ovaj oblik preuzet u franjevačku literaturu iz starijih tradicionalnih tekstova, ili je to akuzativ plurala, koji je ovamo došao zamjenjivanjem padeža sa značenjem posredstva padežom sa značenjem namjene.

67. Najveći broj primjera za imenice ž.r. imamo u obliku jednakom s oblikom za dativ i instrumental plurala, kao: *pustiñam*, P17, *spilam*, P17, *jamam*, P17, *dubinam*, P17, *potribam*, P31, *goram*, P60, *kñigam*, P60, *pržinam*, P60, *živinam*, P60, *planinam*, P60, *godinam*, P60, *vodam*, P60, *molbam*, P66, N20, *notam*, N24. Stari lokativ s nastavkom *-ah* za ž.r. javlja se dosta rijetko: *potribah*, N18, *mukah*, N19, *državag*, N7. Kao što se vidi, nijedan od ovih primjera nije iz Pisne i zato možemo s pravom posumnjati u njihovu autentičnost s obzirom na autorstvo samog pisca; na to nas posebno upućuje oblik *državag*, gdje zamjenu *h* sa *g* nikako ne možemo pripisati Sitoviću. Kod Dalmatinaca, međutim, najzastupljeniji je nastavak *-ah*, ali se javlja i *-am*, naročito kod Kačića, a Kadčić ima ponekad i *-ama*²⁹. Kod Sitovića je, znači, najdosljednije izvedeno ujednačavanje sva tri padeža plurala kod imenica ž.r., i to s nastavkom *-am*, karakterističnim za mlađi ikavski govor, dok kod Dalmatinaca u tom pogledu vlada prilično šarenilo.

Od imenica ž.r. na konsonant nalazimo samo primjer *kostima*, P21. U lokativu, dakle, i u Pisni nalazimo oblik na *-ima*, što bi govorilo u prilog tezi da je oblik s nastavkom *-ima* već prodro u ovu kategoriju imenica.

Na svoj način je zanimljivo da se u lokativu, i to u Pisni, javlja i stari dualski lokativni oblik *ušiju*, P47. Iako on paradigmatski odgovara dativnom dualskom obliku *ušima*, pitanje je ipak koliko je dugo živio ovaj oblik lokativa jednak genitivu i da li u Sitovićevo vrijeme nije već postojao i paralelni oblik jednak dativu plurala. Mi, međutim, u oskudnom obimu teksta nalazimo samo ovaj oblik za lokativ imenice *uši*. Međutim, sudeći po primjerima, kod imenica a-osnova izvršeno je već takvo ujednačavanje. Kod dalma-

²⁸ Maretić, nav. d., str. 211.

²⁹ Maretić, nav. d., str. 220.

tisnkih pisaca s nastavkom *-iju* nalazi se samo riječ *kostiju*, i to kod dosta arhaičnog Terzića, inače je najčešće *-ima*, pored nešto rjeđeg *-ih*³⁰.

68. Posebno su interesantni oblici genitiva plurala, uglavnom s novim nastavkom *-a*, ali u većini slučajeva napisani s krajnjim *h*, koji se, svakako, nije čitao. Pitanje je da li je to *h* samo obilježje genitiva (u dosta slučajeva moglo bi biti distinkcija prema jednakom obliku nominativa) ili je oznaka dužine. Ovo posljednje moglo bi takođe biti tačno jer u nekoliko slučajeva kad nema *h* pojavljuje se akcenat na *a*, koji bi ovdje mogao da obilježava dužinu. Pored svega ovoga nalazi se i izvjestan broj primjera starog genitiva.

69. Primjeri za m.r.: biskupatah, P13, kapitanah, P13, časah, P60, anđelah, N12, apostolah, N9, N16, krstjanah, N17, grišnikah, N16, prorokah, N16, mučenikah, N16, ispovidnikah, N16, verabah, G1, otokah, GG214, vilaetah, GG214, glasovah, P14, gradovah, P35, vikovah, P57, trunovah, P60, listovah, P60, cvitovah, P60, gradovah, P73, darovah, N4, a bez *h*: danà, P57, dubova, P62, griha, N4, N9, kraļa, P13, Apenina, P21. Velik broj jednosložnih riječi u ovom tekstu ima proširenje *-ov* u gen. plurala.

Međutim, posebno treba obratiti pažnju na činjenicu da izvjestan broj riječi, većinom dvosložnih i trosložnih, s takvim proširenjem ima genitiv bez nastavka: redovnikov, P15, grihov, P19, P31, P65, P71, N12, N14, N17, P11, anđelov, N13, grišnikov, N14, virnikov, N17, vikov, N21. Genitiv bez nastavka imaju još i: sakramenat, N3, (iljada) soldat, GG97, (sedam) danak, P40.

Osim primjera za genitiv bez nastavka sa završetkom *-ov*, ostali su primjeri uglavnom u brojnim konstrukcijama. Ovo je karakteristično utoliko što se slična pojava javlja i kod dalmatinskih pisaca, pa nas navodi na misao da su se proširenju s nastavkom *-a* u gen. plurala upravo najduže opirali oblici koji su se svojom formom razlikovali od nom. singulara. Istina, tome se, donekle, protivi fakat da se gen. plurala bez *-a* kod dalmatinskih pisaca javlja kod riječi s nepostojanim *a*, čiji je oblik upravo jednak nom. sing., ali je pitanje nije li to slučaj u brojnim konstrukcijama, kao što imamo i kod Sitovića, a što se zadržalo i do danas u mlađim ikavskim govorima³¹.

Kod stranih riječi koje se svršavaju na skup suglasnika pojavljuje se i u gen. plurala nepostojano *a*: *verabah*, G1, *sakramenat*, N3.

70. U srednjem rodu najinteresantniji su primjeri riječi starih konsonantskih deklinacija. Tako pored: višalah, P63, drvah, P26, dilah, P46, N4, zrnah, P60, selah, P73, višala, P25, govorenja, GG12, sve s novim nastavkom za gen. plurala, imamo: nebesih, P18, slovah, P60, (trih) plemenih, GG97, vrimenah, GG12. U *nebesih*, uz proširenje u pluralu o kojem smo i ranije govorili, imamo, kao i u *plemenih*, nastavak *-i*, koji se u savremenom jeziku

³⁰ Maretić, nav. d., str. 221. i 222.

³¹ Maretić, nav. d., str. 209.

ne javlja kod imenica srednjeg roda, ali je u starijem jeziku u sličnim prilikama dosta često zastupljen, naročito u jeziku bosanskih franjevaca.

Treba, međutim, napomenuti da se takvi oblici, inače, većinom javljaju kod imenica srednjeg roda na *-stvo*; toga imamo i kod Sitovića, ali uglavnom u Nauku: blaženstvih, N6, otajstvih, N8, pored otajstva, N5, i kraljestavah, GG214. Oblike gen. plurala na *-i* kod imenica sa završetkom *-stvo* imamo i kod nekih Dalmatinaca (Kadčić), istina, dosta rijetko, dok se kod ostalih imenica srednjeg roda ovaj nastavak javlja izuzetno.

71. Imenice ž.r. na vokal imaju najčešće genitiv obilježen znakom *h* ili akcentom, iako ima i nekoliko odstupanja i u tom pravcu, ali, pored toga, baš kod njih je zastupljen veći broj primjera starog genitiva bez *a*, istina, gotovo redovno u brojnim konstrukcijama. Posebno ćemo odvojiti skupinu primjera u kojima se javlja nepostojano *a*, iako ih zbog glasovne konstelacije upotrijebljenih riječi ima veoma malen broj.

Primjeri: silabah, P14, jamah, P21, dlakah, P60, iskricah, P60, kapljicah, P60, ribicah, P60, ikricah, P60, ptičicah, P60, mravicah, P60, skakavicah, P60, mušicah, P60, hiľadah, P61, državah, P73, nediľah, N7, divicah, N15, N18, suzah, N19, pivalicah, GG9, mukah, P50, itd., ali i: godinà, P57, hiľadà, P57, dubinà, P61, godina, P46, P61, planina, P21, zvizda, P60.

U primjerima pisanah, P13, i crkavah, GG11, imamo sasvim pravilno nepostojano *a*; primjera bez njega ili s nastavkom *-i* kod ovog tipa imenica ne nalazimo u tekstu, iako toga ima ponešto kod dalmatinskih pisaca.

Stari genitiv imamo: (po sto) libric, P25, krupic, P60, godin, P61, (pet) stotin, P46, (deset) hiľad, P50. Treba ipak primijetiti da se primjeri starog genitiva kod ovog tipa imenica pojavljuju mahom u slučajevima kada je ovakav oblik uslovljen ritmom stiha i brojem slogova u njemu, obično na mjestima gdje bi se ovakvo skraćivanje teže moglo izbjeći. Međutim, to ipak ne znači da je oblik iskonstruisan protivno jezičkom piščevom osjećanju; on je, vjerovatno, samo rjeđi u upotrebi, ali inače poznat i još živ. Oblik *hiľad* nalazi se češće i kod dalmatinskih pisaca, dok su, inače, ovakvi oblici u njih vrlo rijetki.³² Oblici *rukuh*, P25, i *noguh*, P25, su stari dualski oblici, ali su se u velikoj arei održali sve do danas, a nalazimo ih kao najobičnije i kod dalmatinskih pisaca. Ovdje se *h* svakako nije izgovarao, nego je samo, vjerovatno, označavao novonastalu dužinu.

Imenice ž. r. na suglasnik javljaju se u malom broju primjera: zapovidih, P26, P63, N12, kripostih, N3, stvarih, N8, žalostih, N17, i varošah, P73. Oblici su pravilni, a *h* se, svakako, nije izgovaralo (v. t. 40). Posljednji primjer *varošah* pošao je, međutim, za imenicama *a*-osnova, što nije nimalo čudno kada se zna da je slična pojava uočena na raznim stranama kod dosta sličnih riječi, npr. *kòkòš* — *kokóšà*.

³² Maretić, nav. d., str. 218.

Pitanje je da li primjer Alpih, P21, treba ubrojati u ove osnove, ili ide po zamjeničko-pridjevskoj deklinaciji.

72. U pogledu nominativa i akuzativa plurala treba se ponajviše pozabaviti pojavama palatalizacije u nominativu i odnosom kraćih i dužih oblika riječi u oba ova padeža.

Kod imenica m. r. imamo kraći nominativ plurala u ovim primjerima: stupi, P24, sudji, P28, nosi, P33, bubnji, P34, ognji, P40, P58, plači, P51, *posti*, N7, vitri, P43, oci, P48, gdje je u savremenom jeziku takav oblik neobičan ili neobičniji, pored: crvi, P24, P59, P11, psi, P28, P44, vrazi, P32, P48, djavli, P43, P59, sveci, N7, pauci, P47, kako je obično i u savremenom jeziku. Treba dodati da veći broj kraćih oblika neobičnih u današnjem književnom jeziku upućuje upravo na osobenosti mladeg ikavskog govora.

U višesložnim riječima imamo: naslidnici, P34, paroki, P12, roditelji, P69, građani, P70, Francezi, G1, Špañoli, G1, Italijanci, G1, redovnici, P43, P38, heretici, P19, katolici, P19, mućenici, P23, nevirnici, P23, poskoci, P47, itd. Svi primjeri, osim *paroki*, imaju pravilno izvršenu palatalizaciju. Jedini primjer bez izvršene palatalizacije je strana riječ u kojoj je prvobitno *h* zamijenjeno sa *k*; možda je to razlog što ju je pisac unio u ovako nepalatalizovanom obliku.

Jedini primjer na *-anin* ima takode pravilan oblik plurala bez *-in-*.

Dosta su brojni i primjeri dužeg oblika u nominativu: muževi, P29, P48, dimovi, P40, gromovi, P47, kumovi, P48, sinovi, P48, N6, vragovi, P13, zidovi, P58, vikovi, P63, kažovi, GG5. Odnos umetka *-ov-* prema *-ev-* s obzirom na palatalnost prethodnog konsonanta je, uglavnom, pravilna. Jedino je odstupanje u primjeru *kažovi*, gdje je opet u pitanju strana riječ, koja je baš zbog toga mogla da navede pisca na odstupanje. Dubletne oblike, s obzirom na umetak, imamo jedino u primjeru vrazi prema vragovi.

Treba primijetiti da na ovakvu sliku kratkih i dugih oblika u nom. plurala nisu bitno utjecali zahtjevi stiha, jer su se na mnogo mjesta mogli izbjeći kraći ili duži oblici, tj. zamijeniti jedni drugima, da je to pisac htio učiniti. (Na primjer, »Kak u školje sve vitri puhaju« moglo bi glasiti i »Kak u školje vitrovi puhaju«.)

Poseban problem predstavlja oblik (ljute) *tigre*, P44, gdje imamo nom. plurala u obliku ž. r., a tome odgovara i oblik atributa, iako je danas jedini poznati oblik ovog pojma u muškom rodu.

Oblik nominativa *gospoda*, P24, prema sing. m. r. gospodin, u stvari je zbirna imenica ž. r., i u tekstu je njena kongruencija po ženskom rodu, i u singularu.

Za srednji rod se pojavljuje svega jedan primjer, a i taj je iz Gramatike: vrmena, GG12.

73. Primjeri za ž. r. su: kose, P25, kume, P48, veruge, P47, nevge, P47 (č. negve), lisičine, P47, konopine, P47, sve pravilni primjeri a-osnova. Svega je jedan primjer imenica na konsonant: *žuči*, P53. Pored toga, imamo i imenicu *kéeri*, P41, koja je prešla iz konsonantskih osnova u i-osnove, kao i u savremenom jeziku. Poseban slučaj predstavljaju primjeri: *oči*, P33, N20, *uši*, N20, što je stari dualski oblik srednjeg roda.

74. Akuzativ plurala se u suštini slaže s onim što je naprijed rečeno za nom. plurala. Kraći oblik akuzativa plurala neobičan u savremenom jeziku imamo u primjerima: *dlane*, P33, *poste*, P44, N3, *lave*, P64, *like*, P73, *posle*, G4, *vitre*, P20, *plamene*, P21, P36, a običan u: *sveće*, P45, *grihe*, N9, P12, *jade*, P64. Sasvim su obični i danas duži oblici: *muževe*, P54, *zidove*, P58, *dimove*, P59, *gromove*, P65, *valove*, P65, *snigove*, P20, *skutove*, P74. Treba posebno konstatovati da se potpuno podudaraju svi pojedinačni primjeri u odnosu nominativa i akuzativa. U ovom padežu se ipak javlja i jedan neobičniji dubletni oblik: *komadove*, P25, prema *komade*, P25, ali između oba ova oblika postoji neka semantička razlika. Dok oblik *komadove* označava pravi plural ovog pojma, oblik *komade* dolazi u adverbijalnoj oznaci *na komade*, gdje je značenje već nešto pomjereno. Oblik *lede*, P21, neobičan je naročito stoga što se imenica u ovom značenju ne pojavljuje gotovo nikad u pluralu; utoliko nam je i ovaj oblik teško prihvatljiv.

Zanimljivo je da se imenica dan pojavljuje u ovom padežu u obliku *dneve*, P40, ali u brojnoj konstrukciji nalazimo (za tri) *dni*, GG216, tj. u starijoj dualskoj formi. Za primjer *glade*, P64, nemoguće je čak odrediti da li pripada muškom ili ženskom rodu, a i inače je plural ove imenice dosta rijedak i, vjerovatno, upotrijebljen jedino pod utjecajem ritma stiha.

Imenice srednjeg roda ne pokazuju nikakvih interesantnih crta. Možemo jedino konstatovati da se i ovdje imenica nebo sreće s proširenjem, ali se uz nju u ovakvom obliku pojavljuje i imenica tijelo, pa imamo: *tilesa*, P27, *nebesa*, P25, P70, N2. Ostali su primjeri: *kolina*, P65, *vrmena*, GG12, *imena*, P41, *vrata*, P56, *višala*, P63, *usta*, P21. Posljednja tri primjera u stvari su pluralija tantum.

74. Imenice ženskog roda na vokal ne odstupaju ni u čemu od pravilnih i očekivanih oblika: *ruke*, P21, *noge*, P21, *žene*, P35, *pisne*, P13, *žerave*, P22, *patriarke*, P51, itd.

Kod imenica ženskog roda na konsonant, uz normalne oblike: *riči*, P11, *peći*, P22, *kosti*, P25, naročiti nam problem predstavlja akuzativ *prse*, P65, uz oblik *prsi*, P25, N9. Oblik *prsi* odgovarao bi paradigmatski obliku *prsih*, N20, u genitivu plurala, tj. prema i-osnovama ž. r., dok bi oblik *prse* odgovarao a-osnovama. Istina, i oblik *prsi(h)* u gen. plurala mogao bi se shvatiti kao genitiv a-osnova na *i*, ali kako inače ne srećemo takvih oblika kod ostalih imenica ovog tipa, to ne izgleda ubjedljivo. S druge strane, oblik

prse u akuz. plurala sreće se vrlo često kod bosanskih franjevačkih pisaca, a i kod Dalmatinaca, ali je ipak pitanje da li je to literarni ili govorni oblik.

Akuz. plurala oči, P21, P40, i uši, P21, P35, očekivani su oblici, koji po svojoj formi pripadaju ovoj deklinaciji.

75. O singularskim padežima nema mnogo da se kaže; pokazaćemo jedino da su oblici, uglavnom, pravilni i da odgovaraju savremenom književnom jeziku, a posebno ćemo se obazreti na pojedinosti koje mogu imati izvjesnog značaja u dijalekatskom smislu.

U nominativu pomenućemo samo oblike *plamen*, P50, i *kamen*, P50, koji se pojavljuju samo u takvoj formi, ali je interesantno, s druge strane, da se imenica *mati* u nom. sing. nalazi jedino u obliku *mater*, P11, P48.

Strana riječ *vers* javlja se i u ovom padežu s nepostojanim *a* — *veraš*, N24, kao što imaju nepostojano *a* i druge strane riječi s grupom konsonata na kraju, istina samo u primjerima genitiva plurala.

Vlastita imena *Bone*, P55, *Frane*, P55, preuzeta su u ovom obliku, vjerovatno, iz Dalmacije. Međutim, kod vlastitih imena postoji u ovom tekstu izvjesna nedosljednost u deklinaciji. Dok kod tipa muških hipokoristikona na *o* ili *a* imamo gen. sing. *Tome*, P22, dat. singulara *Lovri*, N7, pa onda i prisvojni pridjev *Lovrine*, P22 (za nominativ nema primjera), kod tipa muškog roda na *-ije*, ili, možda, *-io*, imamo u akuzativu sing., pored *Ananiju*, P28, po *a*-deklinaciji, *Mojsija*, P27, *Panfucija*, P42, *Antonija*, P27, i *Tarkvinija*, P27, po *o*-deklinaciji. Ovdje se radi o vlastitim imenicama m. r. preuzetim iz latinskog, za koje Maretić tvrdi da imaju takvu dubletnu promjenu čak i u Vukovim spisima³³; ipak, u našem slučaju, oblik po *a*-deklinaciji je usamljen. Otuda nije isključeno da je ova razlika uslovljena razlikom u nominativu, sa završetkom *-io* prema *-ije*, a za šta nalazimo i posrednu potvrdu u nominativu *Makario*, P46. Kod ovih se imena javlja i izvjesno neslaganje u instrumentalu sing. jer prema *Mojsijem*, P44, sa preglašenim *o*, stoji oblik *Pontiom*, N2, bez ove promjene. Međutim, posljednji je primjer iz Nauka, što umanjuje njegovu vrijednost; ipak, on bi odgovarao nominativu na *-io*, te ga zbog toga ne treba sasvim odbaciti.

76. Što se tiče palatalizacije u dativu i lokativu sing. imenica III vrste, primjer za dativ *kćerci*, P48, ima pravilan oblik, ali u lokativu, pored *na svrsi*, N20, imamo i *u struki*, P14. Ovdje je riječ struka upotrijebljena u specijalnom značenju, tj. znači stih. Kod Vuka ova riječ ima tri značenja, od kojih je drugo najbliže značenju našeg pisca (v. od tri struke, triplex). Neizvršenoj palatalizaciji, možda, uzrok leži upravo u tom pomjeranju značenja.

U našem tekstu imenica čeljad, sa zbirnim značenjem, dolazi u dativnom obliku čeljadi, P13; po svoj prilici kod Sitovića nije ni imala pluralsku deklinaciju u zavisnim padežima.

³³ Maretić, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb, 1931, str. 114.

77. U vokativu sing. muškog roda javljaju se neki oblici koji odgovaraju oblicima narodnih pjesama. To je, prije svega, upotreba vokativa s nominativnim značenjem kod vlastitih imena ili njihovih atributskih apozicija: *kraľu Okozija*, P32, *Isus gospodine*, P35, *Jerolime*, P70. Jasno je da je ovakva upotreba proistekla iz zahtjeva stiha, ali je interesantna kombinacija nominativnog oblika uz vokativni u sintagmi *Isus gospodine*, dok u primjeru *kraľu Okozija* vlastito ime može da ima i ovakav vokativni oblik. Ostali su vokativi potpuno pravilni, izuzimajući oblik *sinu*, N15, koji je usamljen i prilično nepouzdan.

78. Vokativ kod imenica ž. r. pokazuje izvjesno šarenilo, upravo kod imenica a-osnova. U tom pogledu treba se pozabaviti imenicama sa sufiksom *-ica*, gdje nam se smjenjuje nastavak *e* nastavkom *-o*: *divico*, N10, N16, N22, N23, *ružice*, N10, N16, N23, *danico*, N10, N23, *Kraľico*, N10, N16, a prema tome: *divice*, N14, *cesarice*, N14, *vratarice*, N14, *pomoćnice*, N14, N16, *bogorodice*, N15, N17, *kraľice*, N22, N23, *sveta troice*, N15, *nesrićnice* P52, *kukavice*, P53. Već letimičan pregled uvjeriće nas da imenice s više, od tri sloga po pravilu imaju *-e*, a primjeri takvog oblika nalaze se i u Pisni, pa se može vjerovati da je to upravo piščev oblik. Ipak ostaje otvoreno pitanje trosložnih riječi, kod kojih pretežu oblici sa *-o*, ali kako ih nema u Pisni, nije uputno donositi decidirani zaključak.

79. Od singularskih padeža ostaje nam još instrumental.

Sve imenice muškog i srednjeg roda na palatal imaju u ovom padežu nastavak *-em*: *ognem*, P25, P48, P64, itd., *kraľem*, P28, *Mojsijem*, P44, *kľučem*, P56, *srcem*, N12, N13, *kršteňem*, P36, što nije slučaj i kod dalmatinskih pisaca.³⁴ Jedino je odstupanje u već ranije pomenutoj formi *Pontiom*, N2.

Imenice IV vrste nalaze se jedino s nastavkom *-ju*: *pametju*, P47, *kripostju*, P74, *bolestju*, N19, *krvju*, P29, P30, itd., dok se kod imenica ž. r. na vokal u dva slućaja javljaju neobićni oblici: *tilon*, N20, i *dušum*, N20. Oba oblika nose pečat čakavštine, a kako su u Nauku, neće biti nikako iz piščeva jezika.

U vezi s deklinacijom imenica pomenućemo još samo dva oblika imenice dan. Prema akuzativu sing. *dan*, P11, N12, i genitivu plurala *dana*, P57, imamo genitiv sing. *dneva*, N3, koji odgovara već naprijed pomenutom obliku akuzativa plurala *dneve*, P40 (v. t. 72). Ova dvojnost osnova je, uostalom, vrlo raširena pojava kod ove imenice i u ovoj govornoj arei, i u jeziku bos. franjevac, a i kod Dalmatinaca.

Ovim bi bili, uglavnom, obuhvaćeni svi tipovi imenićke deklinacije, pa ćemo u kraćim crtama izložiti ono što predstavlja izvjesnu specifićnost u deklinaciji zamjenica.

³⁴ Maretić, Jezik dalm. pisaca . . . , str. 211.

ZAMJENICE

80. Kod ličnih zamjenica javljaju se i stari oblici, naročito u pluralskim padežima. U singularu treba upozoriti na akuzativ m. r. *ńeg*, P23, P42, prema normalnom *ńega*, P24, P25, P38, P74, za genitiv, i P18, P25, P38 itd., za akuzativ. Ipak, svega dva ovakva oblika nameću mišljenje da se javljaju radi stiha. Karakteristično je, međutim, da se nijednom ne pojavljuje oblik *ńga*, ali imamo *nadań*, P32, u akuzativu sing. Dativni oblici u lokativu sing. *ńemu*, P18, P67, P70, P73, GG8, N17, pored: *ńem*, P23, P46, P71, potpuno su očekivani, ali napominjemo da se u dativu sing. ne javljaju oblici bez *-u* u Pisni, nego samo jedan u Nauku — *ńem*, N14.

Instrumental singulara, pored oblika s pokretnim *-e*: *ńime* (m. r.), P34, GG68, *ńome* (ž. r.) P41, N18, ima i oblik *ńim*, P45. U pluralu, kako rekosmo, pretežu stari oblici, tako da imamo dat. plurala: *nami*, P56, P66, GG21, N8, *vami*, P32, P37, P39, P45, G4, instrumental plurala: *vami*, G10, *ńimi*, P61, P62, N2, i lokativ plurala: *ńimi*, P30, P60, P25, P48, GG79, GG114, N17, *vami*, P39, a samo iznimno lokativ plurala *ńima*, P48, u novoj formi prema dualu. U tome Sitović oštro odudara od Dalmatinaca, koji za 3. l. imaju isključivo nove forme, dok su i kod njih za 1. i 2. lice stare forme običnije.³⁵ Ova crta je, svakako, starija karakteristika mlađeg ikavskog govora, kao što je specifičnost Sitovićeve jezika i akuz. plurala ž. r. *ńe*, P25, P35, G53, i m. r. *ńe*, P65, pored novijeg *ńih*, P63, N12, u ovom tekstu — kao što se vidi — još i početkom XVIII v. Uostalom, tačno ovako imaju i dalmatinski pisci, tj. *ńe* uz prijedlog, a *ńih* bez prijedloga, iako ne tako dosljedno kao Sitović.³⁶ Ostaci ovog stanja nalaze se još i danas u nekim govorima (v. Tolisa).

Ostali oblici ličnih zamjenica odgovaraju današnjem književnom jeziku.

81. Pokazne zamjenice i zamjenica *sav* imaju, takode, neke oblike koji vrlo živo upućuju na dijalekatske crte teksta, mada treba imati u vidu i to da su iste crte vrlo česte i kod većeg dijela franjevačkih pisaca iz Bosne.

Radi se o nominativu i akuzativu sing. m. r. pokaznih zamjenica ovaj, onaj, koje kod Sitovića glase samo *ovi*, GG113, N10, N12, N15, i *oni*, P11, P23, P74, N20. Zamjenica taj u nom. sing. m. r. javlja se u obliku *ta*, P59, P71; za primjer *taye*, P20, može se, takode, s najviše vjerovatnosti utvrditi da je bez *j*, tj. da *j* pripada samo enklitici *je*. I u ovome se Sitović podudara, osim bosanskih, i s dalmatinskim autorima.³⁷

Posebnu pažnju zahtijeva lokativ sing. m. r. *na vom*, P22, P43, P74. Teško je reći da li je ovdje djelovala asimilacija i otvaranje vokala, ili je inače uopćena forma bez *o-* analogno zamjenici taj. Sudeći ipak po diver-

³⁵ Maretić, nav. d., str. 229. i 232.

³⁶ Maretić, nav. d., str. 231.

³⁷ Maretić, nav. d., str. 233.

genciji oblika za nom. i akuzativ sing. m. r. *ta: oni, ovi* — a i po tome što se navedeni oblik bez *o* javlja samo u lokativu sing. — mogao bi se ovaj lokativ shvatiti kao okamenjeni oblik samo u tom specifičnom slučaju, bez obzira na to što se oblik bez *o* javlja i inače kao dijalekatska osobina.

Ostali oblici singulara ne pokazuju ništa osobito; odnos oblika sa *a* i bez njega [ovog (gen. s. m. r.), P21: onoga (ak. s. m. r.), P29, i toga (gen. s. m. r.), P20] obični su, a u oblicima plurala jedino vrijedi uočiti da se javljaju i oblici s partikulom *-zi*, istina u Pisni samo u jednom primjeru: *onizima* (d. pl.), P72, pored *ovizim* (d. pl.), GG22, *ovizih*, GG22, *tizih*, GG6, *onizih*, GG242 (sve u g. pl.), *ovizim*, GG190, *tizim*, GG220 (sve u instr. pl.). Teško je odrediti koliko je raširena upotreba partikula kod pokaznih zamjenica u ovog pisca; svakako, ona se ne javlja u singularu.

Za pokazne zamjenice kakvoće imamo vrlo mali broj primjera, ali su oni karakteristični po tome što se javljaju samo u starijem neproširenom obliku: *take* (gen. s. ž. r.), P67, GG8, N10, N23, *take* (n. pl. ž. r.), P26, i *takoj* (dat. s. ž. r.), P71. Međutim, kod odričnih zamjenica za kakvoću srećemo već primjer *nikakove* (gen. s. ž. r.), P57.

U pogledu zamjenice *sav* tekst se podudara s većinom franjevačkih tekstova, u kojima je za nom. sing. m. r. uopćen oblik *vas*, pa imamo i ovdje: *vas* (n. s. m. r.), P67 i *vas* (ak. s. m. r.), P35, N14, N17. Izvjesno odudaranje od manira franjevačke literature je upotreba gen. plurala *svih*, P54, G2, N5; oblik *sviju* se kod Sitovića uopće ne sreće.

82. Sasvim specifičan problem predstavljaju oblici relativnih zamjenica koji se javljaju u vrlo šarolikim formama. Za nas su, u izvjesnom smislu, najinteresantniji kraći oblici, koji odgovaraju oblicima što ih nalazimo mahom u dubrovačko-dalmatinskoj literaturi, većinom u poeziji. To su, u stvari, čakavski oblici koji su se raširili u jeziku pisaca isključivo putem literarnih uticaja. Iako su takvi kraći oblici dosta česti u Pisni, treba ipak odmah konstatovati da preovlađuju duži oblici u većini padeža. Potrebno je, svakako, obratiti pažnju i na činjenicu da osnovni materijal našeg proučavanja predstavljaju stihovi, koji su samim tim bili podložniji uticaju dubrovačko-dalmatinske literature, naročito kod pisca koji je dobar dio svoga života proveo u Dalmaciji ili na njenoj granici.

Poređićemo kraće i duže oblike. Nominativ sing. m. r. *ki*, P19, P28, P31, P34, P37, P53, P55, P63: *koi*, P31, P32, P41, P46, P52, P58, P59, P73, N2, N4; nom. sing. ž. r. *ka*, P18, P20, P55, P71, N19: *koi*, P20, P70, P46, N3; akuz. sing. ž. r. *ku*, P17, P19, P23, P28, N13: *koju*, P41, P64, N10; nom. plurala m. r. *ki*, P19, P27, P30, P34, P35, P43, P51, P52, P72, N15: *koi*, P25, P28, P29, P30, P31, P36, P45, P46, P54, GG22; nom. plurala ž. r. *ke*, P44, N46: *koje*, P19, P29, P31, P50, P54, P32, P66, GG22, N6; akuz. plurala ž. r. *ke*, P21, P23: *koje*, P45, P54, P60; lokativ sing. ž. r. *koj*, P14, N13: *kojoj*, P55, N8, i dativ sing. ž. r. *kojoj*, P56. Prema akuzativu sing. m. r.

ki, P19, nemamo dužeg oblika, kao što ni prema *koje* (nom. s. sr. r.), P56, nemamo kraćega. Od kraćih treba još pobrojati *kim* (dat. plurala), P18, *kim* (inst. s. m. r.), P25, P37, a od dužih *kojom* (inst. s. ž. r.), P26, N20, *kojizim* (inst. pl.), N21, *kojizih* (gen. pl.), GG225, N9. Posljednji su oblici s partikulom *-zi*, koja se kod ove zamjenice, kao i kod pokaznih, javlja samo u zavisnim padežima plurala. Ali, kod ove se zamjenice sreće još i partikula *no*, međutim isključivo u dužim oblicima: *kojino* (n. s. m. r.), P26, P32, P33, P35, P38, P58, *kojano* (n. s. ž. r.), P23, P50, P53, *kojino* (n. pl. m. r.), P30, P34, P49, *kojeno* (n. pl. ž. r.), P32, P54. Ovim se još i povećava broj dužih oblika na račun kraćih, naročito kod zamjenica za m. rod.

Na drugi način mogu da se posmatraju zavisni padeži m. r. u singularu. Ovakvi su oblici prošireni na cijelom području književnog jezika i ne spadaju ni u dijalekatske crte ni u forme starije regionalne literature. Tako imamo isključivo: *koga* (ak. s. m. r.), P56, P32 i *kog* (ak. s. m. r.), P55, *kog* (gen. s. m. r.), P56, *komu* (dat. s. m. r.), P74, *komu* (lok. s. m. r.), P22 i *komno* (lok. s. m. r.), P39, s nadodanom partikulom. Varijante sa *a* i bez njega, kao i miješanje dativnih i lokativnih oblika, odgovaraju onom što je ranije rečeno za demonstrativne zamjenice. Sve što je dosad iznijeto govori u prilog shvatanju da je Sitovićev jezik u pogledu oblika relativnih zamjenica uglavnom adekvatan savremenom književnom jeziku, ali ipak pod znatnijim uticajem južne literature.

83. Upitne zamjenice *ko* i *što* ničim se ne ističu u svojim formama. Valja konstatovati da se upitna zamjenica za lice javlja isključivo u obliku *ko*, P20, P72, a izvjesnu specifičnost imamo jedino u obliku *česa* (gen. sing.), GG127, koji zbog svoje usamljenosti nije vjerodostojan za piščev jezik. Neodređene i odrične zamjenice nemaju nikakvih specifičnosti. Neobičniji je oblik n. s. ž. r. *čigovagodi*, GG6, u Gramatici, što izaziva sumnju da nije autentičan. U svakom slučaju, oblik djeluje knjiški.

84. U odnosu prema relativnim zamjenicama interesantne su posesivne zamjenice, koje obično u dubrovačko-dalmatinskoj literaturi imaju sažete oblike, kakvi odgovaraju svojom vanjskom formom kraćim oblicima relativnih zamjenica. Međutim, u našem tekstu to nije slučaj; sažete forme su vrlo rijetke. To posebno govori za tezu da su i oblici relativnih zamjenica literaturni kalem. Tako za nom. sing. ž. r. imamo samo: *moja*, P68, *tvoja*, P52, P68, *moja* (vok. s. ž. r.), P52, P68, P69, *moje* (n. s. sr. r.), P48, *moje* (gen. s. sr. r.), P46, *svoje* (ak. pl. ž. r.), P36, P51, *tvoje* (ak. s. sr. r.), P65, *moje* (ak. pl. ž. r.), N9, N12, *svoju* (ak. s. ž. r.), P56, *tvoju* (ak. s. ž. r.), P12, *tvoje* (ak. pl. m. r.), P64, a samo jedan sažeti primjer *tvu* (ak. s. ž. r.), N13.

Što se tiče oblika singulara za m. r., situacija je ista kao i kod relativnih zamjenica, pa imamo, npr.: *svomu* (dat. s. m. r.), P43, *tvomu* (lok. s. sr. r.), P74 *svoga* (ak. s. m. r.), P48, *mom* (lok. s. m. r.), P43 i sl.

U ovom tekstu imamo već formirane oblike prisvojnih zamjenica za 3. l., i to za sve rodove i brojeve. Mora se podvući da su ove zamjenice ovdje još u punoj mjeri zadržale imeničku promjenu, pa imamo samo: *ńihova* (ak. s. m. r.), P27, *ńegova* (gen. s. m. r.), P35, N2, *ńegovu* (dat. s. m. r.), P41, P42, N7. Za prisvojnu zamjenicu ž. r. nalazimo, pored *ńezino* (n. s. sr. r.), P22, *ńezino* (ak. s. sr. r.), N18, i oblik *ńenu* (ak. s. ž. r.), N23, formiran bez partikule *-zi*. Ipak je dvojbeno da li je to pišćev oblik.

PRIDJEVI

Kod pridjeva su zanimljivi, prije svega, prisvojni pridjevi i komparativni oblici ostalih adjektiva.

85. Što se tiče pitanja određenog i neodređenog vida, može se konstatovati da se, u suštini, njihova upotreba, kao i njihovi oblici ne razlikuju od formi i upotrebe u savremenom književnom jeziku.

Istina je da se u ovom tekstu u dat. i lokativu singulara m. r. nalaze samo oblici određenog vida, ali su zato u gen. i akuzativu singulara zastupljeni i jedni i drugi, iako pretežu određene forme, pa imamo: *radosna*, N5, *žalosna*, N5, *slavna*, N5, N14, *putena*, P35, *studena*, P70, prema: *svetoga*, N5, *prismetoga*, N8, *svetog*, P18, P35, *putenoga*, P11, *rujnoga*, P13, *smrtnoga*, P14, za gen. sing. m. r., a: *midena*, P24, *živa*, P24, P63, *neharna*, P29, prema *zloga*, P29, *svetog*, P54, *midenoga*, P22, *silnoga*, P28, za akuzativ sing. m. r. Dativ i lokativ sing. m. r. imamo samo, kako rekosmo, u određenoj formi: *dragomu*, N12, *privelikomu*, P11, *dragomu*, P72, za dativ sing. *svetomu*, N2, *paklenomu*, P12, *slidećemu*, P14, *smrtnomu*, P19, *svetomu*, P66, za lokativ singulara. Iz primjera se vidi, što je u neku ruku i zanimljivo, da se u dativu sing. javljaju i stari dativni i stari lokativni oblici; međutim, u lokativu sing. u tekstu Pisne imamo samo duže, tj., u stvari, dativne oblike. U genitivu singulara određenog vida običniji su puni oblici s krajnjim *-a*, ali i oblici bez *a* nisu neobični.

Istina je da se pri upotrebi oblika određenih i neodređenih formi pisac morao, bar u izvjesnoj mjeri, rukovoditi i brojem slogova u stihu, ali, ipak, to ne može biti jedini razlog ovakvom odnosu formi određenog i neodređenog vida u gen. i akuz. singulara m. r. Ovakva prevaga dužih oblika osobina je istočnih govora, dok je karakteristika mlađeg ikavskog, i uopšte zapadnijih govora, upravo zadržavanje oblika neodređenog vida u zavisnim padežima.

Međutim, moramo konstatovati da se u jedinom primjeru akuz. sing. m. r. prisvojnog pridjeva na *-in* javlja neodređeni vid, tj. *Eustakina*, P22, dok se kod pridjeva na *-ski* po pravilu javljaju samo oblici određenog vida: *zadarskoga*, P13, *splitskoga*, P13, *makarskoga*, P13, *krstjanskoga*, P13, za gen. sing. m. r., i *najimskomu*, P70, *iskrńemumu*, P37, *vićńemumu*, P34, za dat.

i lok. sing. m. r., što bi dosljednije odgovaralo pojavama mladeg ikavskog govora.

86. Prisvojni pridjevi tipa božji predstavljaju posebno pitanje, i to zbog nedosljednosti u njihovom pisanju. Dok se prisvojni pridjevi od vlastitih imena obrazuju potpuno pravilno (v. Stipanove, P22, Lovrine, P22, Agatine, P22, Lucijin, GG6, Isusov, P32, Lotov, P39, Evinim, N21), pridjevi na *-ji* pokazuju, naročito u nom. sing. m. r., forme koje mogu da se shvate kao dubletne. Pored toga što, kao i u savremenom jeziku, imamo uz *-ji* i nastavak *-iji*, u nom. sing. nalazimo i formu *boži*, N4, N8, a tako i u akuz. i vokativu sing. m. r.: *boži*, N16, N24, P46, P42. Međutim, potrebno je da odmah napomenemo da se u svim ovim primjerima (osim u prva dva iz Nauka) *i* piše sa *y*, koji može označavati i slog *ji*, sa slabije ili jače artikulisanim glasom *j*.

Zbog toga, unatoč činjenici da se oblici na *-i* javljaju dijalekatski u savremenom jeziku, i to upravo u bosansko-hercegovačkim govorima, vjerovatno je da se ovdje ipak izgovaralo *-ji*, inače bi pisac kraj riječi češće napisao sa *i* mjesto *y*. Da je pisac oblike ovakvih pridjeva upotrebljavao dubletno, tj. s oba nastavka, lako je konstatovati prema broju slogova u stihu u pojedinim primjerima. Pored toga, treba imati u vidu i ono što je naprijed rečeno o nestabilnom i dosta labavom izgovoru glasa *j*.

U obliku s nastavkom *-ji* imamo: božjih, P26, božjom, P30, pasjom, P30, božja, P42, P56, božje, P56, a sa *-iji*: božija, P17, božijim, P56, vražijom, P31. U proznom dijelu teksta možemo vrijednost nastavka odrediti donekle prema grafiji, pa bismo mogli božiye, P11, i božiyoj, P11, shvatiti kao nastavak *-iji*, a božiu, P12, kao *ji*. U svakom slučaju, jasno je da je pisac upotrebljavao i jedne i druge oblike.

87. Komparativ ne pokazuje, takođe, neka veća iznenađenja. Odnos oblika s kraćim i oblika s dužim nastavkom odgovara književnom jeziku, a tako i supletivni oblici komparativa kod pridjeva dobar, zao, malen, velik. Od pomenutih supletivnih oblika imamo: najmañe, N3, najmaña, P23, veću, P27, P63, veći, P31, boļe, P41, N10, N23, P69, G3, gora, P50, gore, P51, P67, većim, P58, itd. S nastavkom *-ši* javlja se samo pridjev *lipše*, N8, GG233, i *lipši*, N9, ali nijedan od ovih primjera nije iz Pisne.

Od pridjeva s kraćim nastavkom u komparativu imamo: više, P20, P57, niže, P20, P57, GG17, žešće, P26, P67, žešćemu, P27, teža, P31, draže, P32, dubļe, P46, mladim, P13, tvrda, P23, a s dužim: najsitnije, P22, mračnije, P50, mučnija, P50, groznije, P51, najplemenitija, G3, najkorisnija, G3, najglasnija, G3. Za primjer *stary*, N9, N24, može se, po svoj prilici, zaključiti ono isto što je naprijed rečeno za takvo pisanje prisvojnih pridjeva na *-ji*. Ipak, ovdje s manje sigurnosti, jer je primjer iz Nauka.

Neobičniji je oblik *lašñe*, P35, G1, *najlašñe*, N2; u stvari, komparativ od pridjeva *lastan* (facile), s kraćim nastavkom — u savremenom književnom

jeziku izvan upotrebe — ali sasvim izuzetan je oblik *najlašnji*, GG19, koji ne poznaje ni Rječnik Jugoslavenske akademije. Nije mnogo vjerovatno da je i Sitović upotrebljavao ovaj oblik. Primjer u Gramatici je osamljen i, vjerovatno, knjiška tvorevina.

Prema današnjem obliku *gorči* kod Sitovića nalazimo komparativ *gorčiji*, P51. Ovakav se oblik, pored gornjeg, sreće često kod pisaca već od XV v. Za palatalni konsonant ovog oblika može se pretpostaviti da je dobiven palatalizacijom, dok je u *gorči* produkt jotovanja; međutim, u primjeru *najlašnji* imali bismo jotovanje i duži nastavak, što bi značilo da je duži nastavak kasnije kalemljen.

Komparativ *prvŕi*, GG103, prema rednom broju prvi, u Akademijinom rječniku se nalazi samo kao adverb *prvŕe* i *najprvŕe*, i u toj je upotrebi kod starijih pisaca jako rasprostranjen, ali u vrijednosti pridjeva, kako se javlja u Sitovićevoj Gramatici, ne nalazimo ga uopće, pa je u ovom slučaju, vjerovatno, da je iskonstruisan prema adverbu, koji je i naš pisac mogao poznavati. Primjer *najposlidŕih*, P11, N5, *najposlidŕi*, GG104, predstavlja superlativ izveden od pridjevskog pozitiva, koji, sam po sebi, ima komparativno značenje. Inače je ovaj oblik vrlo poznat u franjevačkoj literaturi.

BROJEVI

U pogledu brojeva postoji nekoliko osobina, koje, inače, imaju širu arcu, ali su karakteristične i za ovaj govor. Posebno su interesantne neke brojne konstrukcije, o kojima će, međutim, biti više riječi u kasnijem izlaganju.

88. Što se tiče osnovnih brojeva, ne očekuju nas neka veća iznenađenja. Brojevi *dva* i *oba* pokazuju još izvjesne oblike deklinacije, za *tri* i *četiri* nemamo primjera za deklinaciju, a kod ostalih se ona potpuno izgubila, kao što je i razumljivo, izuzimajući brojne imenice *stotina* i *hiljada*.

Za nom. i akuz. m. r. imamo redovno *dva*, P25, P29, N5, N8, GG96, *obadva*, GG38, a za nom.-akuz. ž. r. samo dosljedni ikavski oblik *dvi*, P25, P41, P51, N3, GG96, i *obi*, P41. U zavisnim padežima je pouzdan samo oblik *od obiju(h)*, P25, u gen. plurala ž. r., u kojem je *h*, vjerovatno, samo genitivna oznaka. Oblici genitiva za m. r. *obaju(h)*, GG218, i *dvaju(h)*, GG226, odgovarali bi oblicima genitiva ž. r., jer su i to noviji oblici kasnije formirani. Međutim, kako ih nalazimo samo u Gramatici, ne možemo ustvrditi da su to baš Sitovićevi oblici, iako je to vrlo vjerovatno. Ovome bi odgovarao i oblik *triju(h)*, GG97 (gen. pl.), kao novji oblik formiran analogno oblicima za broj dva. Ovako imaju i dalmatinski pisci štokavci.³⁸ Brojevi *tri*, P19, N8, N7, GG96, GG216, i *četiri*, N5, GG96, nalaze se samo u ovoj formi za nominativ i akuzativ i ženskog i muškog roda.

³⁸ Maretić, nav. d., str. 236.

Treba podvući činjenicu da se u ovom tekstu ne nalazi nijedan primjer koji bi upućivao na uticaj čakavskog, tako da nemamo genitivnih oblika deklinabilnih brojeva koji bi odgovarali pluralskim oblicima pridjevsko-zamjeničke deklinacije.

Kod brojeva većih od četiri, u ono nekoliko rijetkih primjera, nema ni traga od deklinacije: pet, P26, P36, šest, N6, sedam, P40, N10, deset, P14. Brojevi između deset i dvadeset odgovaraju formama savremenog književnog jezika: jedanaest, GG96, dvanaest, GG96, dvanaest, N7, N9, četrnaest, GG96, petnaest, N5. Moglo bi se primijetiti da se neke od ovih formi javljaju s prelaznim *j*, a neke bez njega. Mislimo da je to lako objašnjivo s obzirom na ono što je već rečeno o ovom glasu. Ipak je bliže istini da je pravi piščev izgovor onakav kako se nalazi u onom jednom primjeru iz Pisne, jer mu se, inače, u ovakvoj vokalskoj konstelaciji *j* ne pojavljuje nikada kao prelazni glas.

U brojevima do stotine javljaju se razne forme redukcija; tako imamo: dvaest, GG96, triest, GG96, tridest, P30, P31, P33, P35, itd., četrdeset, GG96, šeset, N10, GG96, pored punih formi: dvadeset, GG96, trideset, N10, pedeset, GG96, sedamdeset, GG96. Pune se forme nalaze gotovo isključivo u Gramatici; samim tim su one, vjerovatno, knjiške. Od ostalih svakako je autentična ona iz Pisne i valjda one koje joj odgovaraju po svom sklopu; ostale nisu tako sigurne.

Pored oblika *stotina*, GG96, koji se ponaša potpuno kao imenica, javlja se i oblik *sto*, P25, P26, GG96, ali samo u toj vrijednosti. Od većih brojeva imamo jedino *pet stotin*, P46, dok za oblike kao četiri stotine i slično nemamo, na žalost, primjera. Ipak, i po ovom jednom primjeru vidi se da nema čakavskog uticaja.

Što se tiče broja jedan, on se deklinira kao određeni pridjev, koji često ima značenje *neki*, specijalno u primjeru *jedni*, P24, P34 (nom. pl. m.r.).

89. Redni brojevi su potpuno obični i pravilni. U naročito je često upotrebi redni broj *drugi* u raznim padežima određenog pridjevskog vida. Njegova deklinacija odgovara onom što je ranije rečeno o deklinaciji pridjeva određenog vida: drugomu, P44, drugog, P65, drugoj, P41, itd. Primjera imamo još samo za redne brojeve prvi i treći, i to: prva, P19 (n.s.ž.r.), prvoj, N7, treća, P19 (n.s.ž.r.), treći, N2 (n.s.m.r.).

90. Zbirne brojeve imamo jedino u oblicima nominativa ili akuzativa singulara: dvoje, GG96, oboje, GG79, troje, GG96, četvero, GG96, petero, GG96, šestero, GG96, sedmero, P22. Kao što se vidi, većina je primjera iz Gramatike, a samo jedan iz Pisne. Međutim, upravo taj primjer je karakterističan po svom obliku na *-ero*, koji je jedna od crta bosansko-hercegovačkih govora, i to u široj arei, koja, pored mladih ikavskih govora u Bosni i Hercegovini, obuhvata i neke istočnohercegovačke govore, a nalazi se i u starijim slavonskim govorima. Uz to, ovo je crta koja je zastupljena mnogim primjerima i u literaturi bosanskih franjevac.

91. U pogledu brojnih konstrukcija treba reći da su novog tipa: uz brojeve od pet dalje, za koje rekosmo da su indeklinabilija, dolazi, po pravilu, gen. pl. imenica, pa i zamjenica (v. *svih pet*, P26, *pet gradova*, P35). Odstupanje od ovog pravila ne javlja se u Pisni, ali imamo u Nauku: *pet radosna*, N5, *pet žalosna*, N5, *pet slavna*, N5, gdje je gen. pl. zamijenjen, izgleda, genitivom singulara, što bi bila proširena upotreba onog oblika imenice koji se inače upotrebljava uz brojeve do četiri. Nije jasno kako ovo treba razumjeti.

U Gramatici imamo primjer *iljadu soldatom*, GG97, gdje imenica uz broj dolazi u dativu plurala. Interesantno je, međutim, da sam broj ne stoji u dativnom obliku, nego u obliku akuzativa. Može se zato smatrati da oblik *hiljadu* upravo i nije padežan oblik ovog broja, nego adverbijalizirani padež imenice hiljada. Na to nas upućuje i upotreba u savremenom jeziku. Ipak, i ova konstrukcija, kao i one u Nauku, izgleda da je knjiškog porijekla.

GLAGOLI

92. U ovom obimom dosta oskudnom tekstu glagoli su relativno dobro zastupljeni u svim svojim vremenskim i nevremenskim oblicima. Naročito je čest prezent, ali je dosta dobro zastupljen i aorist, imperfekt i perfekt.

Za prezent nalazimo primjere iz svih glagolskih vrsta; ipak su relativno najbolje zastupljeni glagoli V i VI vrste, a najslabije — III vrste.

93. Od glagola I vrste posebnu ćemo pažnju obratiti na glagol ići i njegove složenice, koje se redovno javljaju samo u oblicima s jotovanim dentalom: *dode*, P13, P42, N20, *nade*, P14, P67, *izađe*, N10, *sađu*, P26, *prođe*, N10, *pođu*, P70, *otiđe*, P42, *pridemo*, N20. I sam glagol ići javlja se jedino u analogijskim formama s jotovanim dentalom: *iđete*, P32, P45, *se iđe*, P14, kao što je, uostalom, analoški i oblik *otiđe*, P42, *izađe*, N10 (v.t. 48). Treba pomenuti da pretežno ovako imaju i dalmatinski pisci. Za *idem* i sl. to je podudaranje potpuno, dok se, inače, pored jotovanih oblika nalaze dosta često i nejotovane forme³⁹.

Interesantni su, u izvjesnoj mjeri, oblici glagola moći; pored očekivanih, oblika sa *r* mjesto *ž*: *more*, P18, P31, P51, P55, P56, G3, N19, *moremo*, N23, G3, i *moreš*, N10, N24, nalazimo i: *može*, P65, N13, N14 (istina, u Pisni samo jedanput, i to u rimi), a na dva mjesta u Pisni i oblik *ne mož*, P12, P26, za 2. l. singulara. Najinteresantnije je pri tom da se jedan od primjera nalazi u proznom tekstu Pisne, te imamo mnogo osnova da vjerujemo da je to, upravo, najčešći govorni oblik, naročito stoga što se paralelni primjeri *moreš* za 2. l. singulara nalaze samo u Nauku, a u Pisni nijednom. Od Dalmatinaca oblik *mož* sreće se samo kod Palikuće.

³⁹ Maretić, Jezik dalmatinskih pisaca XVIII v., Rad JAZU, 211, str. 20. i 21.

Oblici *razadre*, P40, i *proždre*, P59, su pravilni prezenti složenih glagola koji imaju u osnovi glagol *drijeti*; u savremenom jeziku, pored ovakvih, postoje u dosta širokoj upotrebi dubletni oblici *razderem* i *prožderem*.

Glagol početi kod našeg pisca javlja se isključivo u obliku počmete, P33, *počme*, P55, *počmu*, G10, a tako ima i mostarski⁴⁰, koji je dosada najbliži od proučenih govora.

Prezent živemo, P66, *žive*, N19 (3. l. s.), *živeš*, N21, prema kome nema adekvatnog infinitiva *žiti* ili *živsti*, jedini je oblik prezenta toga značenja. Oblike ovog glagola ne nalazimo uopće po VII vrsti; ovakvi su oblici, inače, obični u franjevačkoj literaturi; isključivo takvi su u djelima dalm. pisaca⁴¹, a živi su još i u mostarskom govoru⁴².

Sasvim nove forme imaju glagoli *zakliñati* i *spomiñati*, koji se u našem tekstu javljaju samo po I vrsti: se zakliñete, P45, se spomiñem, GG87. Broj primjera je, istina, neznatan, pa se ne može ustvrditi da u pišćevom jeziku nisu još živjeli i stariji oblici, npr. *zaklinam*.

Što se tiče oblika *kraļiveš*, N21, i *priporučivem*, P14, oba bi morala da se *dekliniraju* po V vrsti, kako je i u savremenom jeziku, ili po VI, kako je često u jeziku starijih pisaca. Odista, prema *kraļiveš* nalazimo paralelno *kraļuješ*, N19, a uz *priporučivem* imamo *priporučujem*, N24, po V vrsti; ipak, nijedan od ovih primjera nije sasvim pouzdan.

Oblik *primeš*, N14, takođe je nepouzdan; ipak treba imati u vidu da se u tekstu nalazi infinitiv *prijati*, kome bi ovo bio pravi prezent, ali i on je u Gramatici — *priat*, GG186, dok u Pisni nemamo potvrde. Uz to treba zabilježiti da gotovo isključivo ovakve oblike nalazimo kod dalmatinskih pisaca, samo što Maretić drži da su to oblici glagola primiti⁴³.

Od glagola koji pripadaju VI vrsti — dati, znati, imati — nalazimo nekoliko oblika prezenta koji su ušli u I vrstu, primajući proširenje *d* iz 3.l. plurala prezenta glagola dati u sva lica; to su: imade, P18, znadeš, P12, znadem, N9, N13, pridadeš, N14, dadeš, N15, imade, G4. Kako anološke oblike *imade* i *znadeš* nalazimo u Pisni, možemo pretpostaviti kao tačne i one od glagola dati u Nauku, jer su po prirodi stvari ovo upravo oblici preko kojih su dobiveni i oni u Pisni. Pitanje je ipak da li su se oblici tipa dadeš zadržali u pisca, jer ih u Pisni ne upotrebljava iako ima izvjestan broj primjera prezenta glagola dati. O ostalim prezentskim oblicima ovih glagola biće riječi u daljem izlaganju.

Ovim bi se glagolima, na neki način, mogao pribrojati i oblik *mlidem*, GG207, od glagola mniti; ipak, već zbog fonetske promjene (disimilacije) nije mnogo vjerovatno da je to pišćev oblik.

⁴⁰ M. Milas, Današnji mostarski dijalekat, Rad JAZU, 153, str. 74.

⁴¹ Maretić, Jezik dalm. pisaca XVIII v., Rad JAZU, 211; str. 13.

⁴² Milas, nav. d., str. 73.

⁴³ Maretić, nav. d., str. 14.

Od glagola ove vrste još se izdvajaju: *gredu*, P18, P19, P72, *hropem*, GG266, i *udre se*, GG71. Prvi je glagol pravilna oblika, ali kao leksema ograničen, bar u savremenom jeziku, na čakavsku i jugozapadnu štokovsku teritoriju. Po podacima iz Rječnika JAZU, i kod starijih pisaca upotrebljava se pretežno u tim krajevima, iako ima nekoliko potvrda i iz djela bosanskih franjevac (Divković, Margitić). Kod Sitovića je karakterističan utoliko što ga vezuje za južnu areu mladog ikavskog govora. Oblik *hropem* od glagola hropsti nepoznat je Vuku (on ima samo hropiti), a imaju ga samo Vrančić i Mikalja, što opet upućuje na teritorijalnu ograničenost. Posebno stoji oblik *udre se*, GG71 (3. l.s.), vjerovatno od glagola *udriti*, ali s konjugacijom analognom glagolima tipa proždrijeti — proždrem. Primjer je nepouzdan, ali treba konstatovati da se i inače ovakvi oblici javljaju dosta često kod franjevačkih pisaca, a i kod nekolicine Dalmatinaca (Kačić, Banovac, Zoričić).⁴⁴

Ostali glagoli I vrste u svemu su pravilne konjugacije u prezentu.

94. Od svih glagola II vrste samo jedan unekoliko odudara od uobičajenih normi i pravilnih oblika. To je *obstire*, P40 (3. l. s.), od glagola obstrirati. Rječnik JAZU poznaje jedino obastirati, tj. s prefiksom u dužem obliku. Za ovakav oblik nema potvrde, a možda je i kod Sitovića stvoren samo da bi se zadovoljili zahtjevi stiha, koji glasi: *Jer hudoba često vas obstire*.

95. Iako je broj primjera glagola III vrste još neznatniji od prethodnih, ipak se odlikuje nekim specifičnostima koje treba konstatovati. Prije svega, po ovoj vrsti imamo već konjugaciju glagola pasti u prezentu: upadne, P23, ne padnu, P70. Ovaj glagol se u datom tekstu ne pojavljuje uopće u primarnim oblicima padem, ni kao složen ni kao prost glagol.

O glagolu sasnuti, koji se javlja samo jedanput — *sasnu*, P47 — i to s imperfektivnim značenjem, govorili smo ranije (v. t. 21).

96. Glagoli IV vrste I razdjela imaju samo jedan glagol koji zaslužuje našu posebnu pažnju. To je oblik *vrije*, P56. Ovaj glagol pripada, u stvari, VII vrsti i u književnom jeziku ima prezent vrim. Pošto je ovo ikavski tekst, nije neopravdano zaključiti da su se prema prezentu *vriti* (ijekavski i ekavski *vreti*) obrazovali oblici prezenta po IV vrsti s nastavkom *-jem* na infinitivnu osnovu, po uzoru na glagole tipa šiti i sl. Napominjemo da se samo ovakvi oblici nalaze i kod dalmatinskih pisaca⁴⁵.

U drugom razredu ove vrste posebnu pažnju zaslužuju glagoli tipa davati. Primjeri su: dajete, P30, P35, zadaje, P27, se daju, P50, daje, P73, dajem, N8, obetajem, N13, N14, obećajem, N11. Kako se vidi, najveći ih je broj iz Pisne, i to mahom prezent glagola davati. Kako imamo uvijek imperfektivno značenje, ne pojavljuje se uopće sumnja da bi oblik *daju* mogao

⁴⁴ Maretić, nav. d., str. 14.

⁴⁵ Maretić nav. d., str. 13.

pripadati glagolu dati. Međutim, kako ćemo vidjeti kasnije, za glagol dati oblici su vrlo oskudni, a za 3.l.pl. nema nijedne potvrde.

Oblici *obetajem* i *obećajem* nisu sigurni; uz to imamo i *obetamo*, P65, što bi mogao biti specifičan Sitovićev oblik.

Sporan je i oblik *davam*, N12, kao usamljeni dublet prezentske forme, prema većem broju primjera tipa dajem i sl.

U ovoj vrsti ostalo nam je da razmotrimo tipove glagola na *-ovati/-ujem* i *-ivati/-ujem*, primjećujući uzgred da se kod današnjeg tipa *-ivati/-ujem* mogu očekivati u ovom vremenu i dubletni oblici na *-ivam* po VI vrsti ili i samo takvi oblici, dok se, s druge strane, javljaju i oblici na *-ujem*, kojima u savremenom književnom jeziku odgovaraju kasnije formirani oblici na *-avam*, a koji u ovom vremenu još nisu ovdje morali biti rasprostranjeni.

Specijalni su oblici na *-ujem*: *uvriduje*, P31, *priteguje*, P34, *spasuju*, P36, *skrušujemo*, P65, *svidokujem*, P72, *podložujem*, P72, *svršuju*, GG5. Prema ovim oblicima u Sitovićevom tekstu ne nalazimo odgovarajuće infinitive, pa o njihovom pravom obliku možemo, dakako, samo nagađati. Za oblik *priteguju* nalazimo u Rječniku JAZU infinitiv *pritegivati*, ali s naznakom da se potvrda za prezent nalazi samo kod Sitovića, dok je infinitiv bez potvrde i samo vjerovatan. Jednako je samo vjerovatno da infinitivi ostalih glase: *uvridivati*, *skrušivati*, *podloživati*, pa i *svršivati* (kako ima i Vuk), a po svoj prilici još *spasovati* (kako ima i Vuk, ali u jednom posebnom značenju) i *svidokovati*. Kako vidimo, u savremenom jeziku su se u dva slučaja razvili noviji oblici: *spasavam* i *svršavam*; ostali prema perfektivnim glagolima nisu uopće razvili imperfektivne glagole ovakvog tipa.

Ostali primjeri, kao: *određuje*, P31, *dokazuje*, P35, itd. obični su i očekivani.

Što se tiče ostalih glagola na *-ovati/-ujem*, oni su se zadržali u ovom obliku do danas, i jedino što bi se povodom njih moglo primijetiti je činjenica da se u nekoliko primjera javljaju napisani bez *j* u nastavku: *prorokueš*, P33, *ne virueš*, P33, N18, *viruemo*, N8, *viruem*, N8. Istina je da tako pisanih primjera ima i kod drugih glagola, ali za ove se nalazi potvrda u Pisni, pa je vjerovatno da je ponekad u piščevu jeziku ispadalo *j* u ovakvoj konstelaciji iz fonetskih razloga.

97. U pogledu glagola V vrste može se u izvjesnoj mjeri primijetiti ono što i za pomenute glagole IV vrste, tj. da se u izvjesnoj mjeri ukrštaju s glagolima VI vrste. Po ovoj vrsti nalazimo glagole uzimati i kupati: *uzimlje*, P61, *kuplješ*, P68 (ponovljeno nekoliko puta). Ovakvi oblici se donekle podudaraju s oblicima mostarskog govora.⁴⁶ Uostalom, oblik *uzimljem* ima vrlo široku areu prostiranja.

Glagoli *šafemo*, N20, i *ištete*, P31, odgovaraju novim književnim oblicima, a isto tako i ostali primjeri.

⁴⁶ Milas, nav. d., str. 76.

98. Ono što smo naprijed rekli u pogledu preplitanja oblika glagola IV i V vrste s glagolima VI vrste (v. t. 96) najbolje ćemo ilustrovati primjerima u kojima nam se pojavljuju glagoli na *-ivati/-ivam*, iako bismo prema današnjem stanju očekivali *-ujem*, ali, očigledno, ovdje još proces nije bio završen, nego su se održavale i starije dubletne forme. Ipak, takvih je glagola relativno mali broj: *smučivaš*, P53, *prikazivam*, P73, *pričestivam*, N9. Karakteristično je da se u ovoj crti jezik Sitovićev udaljuje od jezika Dalmatinaca, kod kojih su oblici na *-ivam* još vrlo brojni⁴⁷.

Nešto je veći broj glagola koji se po tipu prepliću s glagolima V vrste: *sažiga*, P23, *nazivam*, P14, P72, *blagosivam*, P14, P72, *umiraju*, P55, *razligaju*, P58, *giba*, P41, *puhaju*, P43, *počima*, P61, *umira*, P62, *odnimaš*, N16, *počimam*, GG8, *uzimaju*, GG70.

Za glagol *počimati* vidi se da je obrazovan analogno prema prezentu počnem; inače on kod franjevačkih pisaca glasi često *počinam*, tj. u starijoj je formi. Napominjemo da su ovakvi oblici češći nego prezent po V vrsti kod ovih glagola i u djelima dalmatinskih štokavaca⁴⁸.

Glagoli znati, imati i dati imaju najčešće oblike prezenta po ovoj vrsti: *imate*, P32, *ne imaju*, P34, GG67, *ima*, P14, P20, *nejma*, P23, P56, *znaš*, P11, *da*, P43, P50, *ne ima*, P57, *imamo se*, P39, *nejmaju*, P44, *imaš*, P68, *imaju*, N8, *znamo*, N23. O prezentu ovih glagola po I vrsti govorili smo naprijed u t. 93.

Kod ovih je glagola potrebno posebnu pažnju usmjeriti na odrične oblike glagola *imati*. Prema primjerima u Pisni, gdje se izgovor može tačno odrediti prema broju slogova u stihu, možemo zaključiti da je Sitović poznavao, sigurno, i izgovor *nejma*, tj. s redukovanim *i*, koje je zbog toga prešlo u *j*. Ovakav se izgovor, uostalom, nalazi i kod dobrog dijela dalmatinskih pisaca⁴⁹.

Od ostalih glagola ove vrste koji, inače, imaju potpuno pravilnu konjugaciju, pomenućemo primjere: *zatvorate*, P35, *se otvaraju*, P56, *ozdravljaju*, P32, *osvađa*, P27. Prva dva primjera karakteristična su po tome što zadržavaju nepromijenjen osnovni vokal u imperfektivnom glagolu ondje gdje se taj vokal inače duži; ovakav je oblik, međutim, inače najobičniji u franjevačkoj literaturi, što ne znači da je morao biti Sitovićeva govorna crta. Ostala dva su starije forme, koje se nisu održale u savremenom književnom jeziku.

99. Među glagole VII vrste u Sitovićevom jeziku ušao je i glagol *razumjeti* svojim prezentskim oblicima: *razumiš*, G1, *razumi se*, GG6 i *razume*, G10 (3. l. pl.). Ovakvo pomjeranje razumljivo je u ikavštini i vrlo često, ali kod našeg pisca, zbog tog što se javlja isključivo u Gramatici, nije ipak sasvim pouzdano.

⁴⁷ Maretić, nav. d., str. 18.

⁴⁸ Maretić, nav. d., str. 16.

⁴⁹ Maretić, nav. d., str. 15.

Od ostalih glagola VII vrste treba izdvojiti još jedino glagol *svirite*, P31, prema kojem inače imamo glagol *svirati* kao običniji, ali i oblik *sviriti* nije nepoznat i Vuku. Rjedi je u upotrebi i glagol *nore*, P59, koji nalazimo samo kod manjeg broja starijih pisaca. Treba pomenuti i fakat da su u Sito-vićevom tekstu pretežno u upotrebi imperfektivni glagoli složeni sa *hoditi* prema perfektivnim s *ići*, dok su oni s *-laziti* znatno rjedi. Tako imamo: *nahodi*, P26, *uzhodi*, P50, *zahodi*, P50, *izhodi*, P57, *pohodi*, P57, *prohodi*, P57, *dohodi*, P57, *nadhodi*, P71, a samo: *ulaze*, P56, i *izlaze*, P56.

100. Od glagola VIII vrste imamo samo dva primjera: *bojiš*, P14, P71, i *zdrži se*, N8; drugi je interesantan zbog oblika prefiksa, ali nije pouzdan.

101. Oblici aorista su mahom pravilni. U izvjesnoj mjeri su zanimljivi oblici aorista glagola III vrste koji se mogu javiti u dvije varijante, tj. sa slogom *-nu-* iz infinitivne osnove i bez njega. Treba, međutim, dodati da se takve dvojnosti mogu najčešće očekivati kod glagola koji mogu imati infinitiv i prema III i prema I vrsti, dok su kod ostalih takvi slučajevi rjedi i predstavljaju neku posebnost.

U ovom tekstu kod prvog tipa glagola javljaju nam se jedino kraći oblici: *razmakoše*, P25, *padoše*, P28, *se digoše*, P40, *pobiže*, P70, *pritegoše*, N22, dok se kod pravih glagola III vrste javljaju samo oblici aorista od pune infinitivne osnove: *udunu*, P12, *udunuše*, P12, *utonuše*, P19, *viknu*, P68, P69, *uskrсну*, N2, *se spomenuh*, GG87. Da slika bude potpunija, treba dodati da se u glag. pridjevu radnom nalaze oblici: *upadnuo*, P47, *padnula*, P51, *puknule*, P33, *uskrснуo*, P66, a, s druge strane — *pogibla*, P51, *pobigli*, P67, dok u infinitivu imamo: *padnuti*, P11, P26, *se dignuti*, P32, *maknut*, P51, *dostignuti*, N6, N11, *dosegnut*, N6, *taknut*, GG56. Istina, u Gramatici imamo naporedo *past* i *padnut*, GG254, ali oba oblika ne moraju biti jednako vjerodostojna.

Iz svega rečenog može se s pravom zaključiti da je Sitović, uglavnom, zadržavao stariji oblik aorista (tj. bez *-nu-*), dok je u prezentu i glag. pridjevu radnom već, uglavnom, usvajao oblike s *-nu-*. To je naročito uočljivo kod glagola *pasti*. Izdvaja se glagol *poginuti*, koji se javlja isključivo u arhaičnijoj formi (istina, nemamo primjera za aorist, a ni za infinitiv). U ovom se slučaju ne slaže sasvim s većinom dalmatinskih pisaca, ali je zato podudarnost potpuna kod glagola *uskrснуti*⁵⁰. Posljednji je ipak više u upotrebi u crkvenoj literaturi, te otuda i manje pouzdan.

Kako rekosmo, ostali su oblici pravilni, te navodimo samo nekoliko kao primjere: *obori*, P18, *sažigaše*, P22, *obisiše*, P25, *slušaše*, P27, *ukopaše*, P40, *živi*, P53, *umri*, P53, *se rodih*, P69, itd.

Posebno možemo pomenuti još glagole: *udri*, P28, *namećаше*, P28, *vaľadiše*, P24, *povediše*, N22, *ne dadiše*, N23, *smidoše*, P27, *dade*, P38, N15, *podnese*, N19, *snide*, N2, *uzide*, N2, *sade*, N2, *daše*, P23, *imaše*, P27.

⁵⁰ Maretić, nav. d., str. 4, 7, 12.

Primjere *vaľadiše*, *ne dadiše*, *povediše* treba odvojiti jer predstavljaju sasvim specifične oblike aorista; u stvari, mi ovdje i nemamo posla s pravim oblicima aorista; ovakvi su nastavci kod ovog tipa glagola poznati samo u imperfektu. Kako je, međutim, kod ovih oblika u tekstu nastavak *-še* upotrijebljen za 3. l. pl., on odgovara aoristnom nastavku. O ovakvim oblicima imperfekta s nastavkom *-i-* za tvorbu osnove govorićemo posebno u partiji o imperfektu. Ovdje je, međutim, karakteristično ovakvo brkanje naročitih nastavaka za imperfekt — koji su specifičnost dalmatinskih štokavaca i koji nisu morali biti oznaka piščevog hercegovačkog govora — s nastavcima za tvorbu aorista, što donekle govori i za pretpostavku da pisac, možda, nije ni imao potpuno razvijen osjećaj za forme imperfekta ili da su mu dalmatinske forme imperfekta na *i* od jata bile strane, te ih nije ni osjećao kao imperfekt, nego, možda, kao aorist.

To bi značilo da se imperfekt u njegovom govoru već u to vrijeme mogao gubiti.

Oblici *smidoše*, *dade* odgovaraju općoj upotrebi takvih oblika u dalmatinskoj literaturi, a pored daše djelomično i oblik *snesošē*, iako se kod dalmatinskih štokavaca javlja i oblik podnih i sl.⁵¹

Oblici *udri* i *namećāše* interesantni su utoliko što ukazuju na infinitivne oblike udriti i namećati, koji su se, svakako, svaki na svoj način, razvili prema prezentu.

Što se tiče aorista *snide*, *uzide*, *sade*, koji se nalaze u Nauku, zanimljivo je komparirati nedosljednost s kojom se pojavljuju oblici prefiksa u ovom glagolu.

102. S obzirom na ranije iznesenu tvrdnju, u prvi mah može izgledati neobično što se u Sitovićevom tekstu nalaze vrlo brojni imperfekti. Treba imati u vidu da se osjećanje za imperfekt moglo gubiti iako su sami oblici još dugo mogli ostajati u upotrebi. Pored toga, tekst je rimovan, pa je upotreba jednog oblika imperfekta često, izazvana ritmom deseterca, povlačila za sobom niz drugih istovetnih oblika.

Najveći broj oblika imperfekta odgovara oblicima savremenog književnog jezika; specifičan oblik imperfekta s nastavkom *i* od jata za osnovu imperfekta nalazimo samo u nekoliko primjera: *ne dadiše*, P38 (3. l. s.), *hotiše*, P38, P42 (3. l. s.), *odkidihu*, P24 (3. l. pl.). Ovdje iznimno navodimo i jedan oblik glagola htjeti, inače ćemo se njime pozabaviti docnije.

Izdvajaju se još i oblici: *mogaše*, P11, P42, *se ugrivaše*, P24, *mogahu*, P24, *staše*, P38, N18, *mrzaše*, P42, *ulazaše*, P67, *mrzāše*, P67. Pored toga, u Gramatici, dat je cio imperfekt u svim licima, ali tamo on odudara od oblika kakve imamo u savremenom književnom jeziku; u 1. l. pl. imamo

⁵¹ Maretić nav. d., str. 4—5, 11, 15.

ľubľahmo, u 2. l. pl. *ľubľate*, a u 3. l. pl. *ľubľau* (GG33). Zbog nedosljednosti upotrebe *h* u raznim oblicima, moramo posumnjati da ih je ovako zabilježio sam Sitović, ali, s druge strane, ne treba ispustiti iz vida da se u Mostaru, a i u govoru Molise, zadržao oblik 1. l. pl. na *-lmo*⁵².

Primjeri *mrzaše*, *ulazaše*, *mrzňaše* odgovaraju oblicima kod dalmatinskih štokavskih pisaca, kod kojih se, takode, *s* i *z* ne umekšavaju u imperfektu, tj. ne vrši se jotovanje ondje gdje bi trebalo da se vrši⁵³.

Sasvim posebno stoje oblici *staše* i *ugrivaše*; prva je forma nastala, vjerovatno, kao rezultat gubljenja *j*, o čijem je labilnom izgovoru bilo već dosta govora, te onda daljim sažimanjem glagola *stajati*, koji je i u imperfektivnom značenju mogao glasiti *stati*, dok je *ugrivaše*, u stvari, pravilan ikavski oblik glagola *ugrijevati*.

Glagol moći po pravilu bi trebalo da ima oblike *možaše* i *možahu*; ovdje je, međutim, kao i u književnom jeziku, izvršena depalatalizacija.

Nastavci *-(j)ah*, *-ijah* raspoređeni su prema vrstama, u osnovi, kao i u književnom jeziku: *napastovaše*, P12, *mučaše*, P24, *stavlaše*, P24, *livahu*, P21, *žderaše*, P27, *tomačaše*, P28, *umiraše*, P38, *radovaše*, P42, *vadaše*, P12, *viđahu se*, P24, *živlaše*, P32, *grlaše*, N21, *vapijaše*, P12, *štijaše*, P28, ali i: *grizijaše*, P44, *slidijaše*, N22. Posljednji oblik nije mnogo vjerovatan jer se kod glagola VII vrste u Pisni nalaze isključivo oblici s nastavkom *-ah*.

103. Prvo što treba da konstatujemo o imperativu je činjenica da Sitović dosljedno čuva glas *j* u svim licima gdje se inače javlja u književnom jeziku. Tako imamo: *slušajte*, P13, P37, *pogledajte*, P47, *daj*, P64, N2, *se dostoj*, P64, N18, *tirajmo*, P66, *pivaj*, P69, *poslušaj*, P70, *boj se*, P71, *poštuj*, N2, *ubij*, N2, *daruj*, N10, N23, *pomiluj*, N15, *stojte*, N18, *znaj*, G3, *štijte*, G4.

Posebno treba izdvojiti oblike: *dozovnite*, P32, *ne uzami*, N2, *odnimi*, N17, *odarni*, N17. Oblik *dozovnite*, iako tuđ modernom jeziku, nalazi se kod starijih pisaca od XVII v. s infinitivom *dozovnuti* i adekvatnom konjugacijom, ali pretežno kod dalmatinskih štokavskih pisaca i kod Ančića (v. Rječnik JAZU). U savremenom jeziku imamo, istina, kao sasvim običan oblik *zovnuti*, tj. perfektivni glagol prema osnovnom imperfektivnom *zvati*, ali prema *dozvati*, koji je već perfektivan, nije uobičajen oblik *dozovnuti*.

Oblici *uzami*, *odnimi*, *odarni* nisu, po svemu sudeći, autentični piščevi oblici jer se u Pisni ne nalaze adekvatni oblici tih glagola u kakvim drugim formama.

104. Od složenih glagolskih oblika u prvom su redu interesantni futur I i futur II; no dok se futur I podudara s novim književnim oblicima futura i odstupa jedino svojom nedosljednošću u pogledu sažimanja infinitiva i

⁵² Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, str. 178.

⁵³ Maretić, *nav. d.*, str. 13.

pomoćnog glagola, futur II odudara od savremenih oblika oblikom svojih sastavnih dijelova.

Za futur I treba na prvom mjestu reći da se obično i najčešće javlja s infinitivom na prvom mjestu i odvojenim pomoćnim glagolom. Tamo gdje je infinitiv na prvom mjestu, a pomoćni glagol slijedi za njim, imamo, kako već rekosmo, dvojnost: *bitiće*, P11, GG232, *bitćeš*, P14, *žeći će*, P29, *reći će*, N8, *pomoći će*, N18, a, s druge strane: *zauzdaće*, P13, *biće*, P14, *mučići se*, P29, *falićemo*, N10, N23, *dostignuću*, GG217, *vidićeš*, GG231.

Infinitiv na *-ći* nikad se ne stapa s pomoćnim glagolom, ali je zato kod glagola na *-ti* daleko veći broj sažetih primjera nego punih oblika infinitiva i pomoćnog glagola. To proizlazi, kao što ćemo vidjeti, iz učestalosti upotrebe kraćeg oblika infinitiva.

Treba pomenuti da se na jednom mjestu nalazi i futur s punim oblikom pomoćnog glagola, a ne enklitičkim: *hoću piti*, P68, no ovdje je ovakav oblik, vjerovatno, pod uticajem oblika *hoću* u pravom značenju u prethodnim stihovima.

105. Što se tiče futura II, on se u Pisni javlja u tri oblika, a u tekstu Nauka javlja se i četvrti oblik, koji, istina, nije sasvim pouzdan, ali je na neki način posebno zanimljiv.

Najčešće je u upotrebi oblik složen od prezenta budem i infinitiva konjugiranog glagola: *budeš slušati*, P14, *bude sažigati*, P18, *budu činiti*, P26, *budu govoriti*, P29, *budu podušiti*, P29, *budete prostriti*, P39, *budete činiti*, P39, *bude mrziti*, P42, *se budu pokoriti*, P43, *budu murmurati*, P45, *bude durati*, P63, *se bude smilovati*, P74, *budem viditi*, N15, *budu ogluhnuti*, N20, *budu razumiti*, G3.

Imamo samo jedan slučaj da nam se mjesto infinitiva javi glagolski pridjev radni: *budu stali*, P61; ovakav je oblik, svakako, bio noviji u upotrebi, bar u Sitovićevu jeziku, dok je njegova upotreba još ovako rijetka.

U značenju futura II javljaju se u ovom tekstu i oblici prezenta s prefiksom *uz*: *uspiva*, P72, *uzsliša*, P72, *uzuče*, N10, *uzgovore*, N24, *uzštieš*, GG220 (primjeri su napisani tačno prema originalnoj ortografiji jer je ovdje važno da se istakne prefiks, te se prema tome u većini i *ne vrši* asimilacija). Ovakvi su oblici u savremenom jeziku poznati i rašireni specijalno na području Crne Gore i istočne Hercegovine, ali nije poznato kolika je njihova raširenost u drugim oblastima.

U Nauku se pojavljuju i specifični oblici futura II u kojima je prezent budem pojačan prefiksom *uz*, a za njega je vezan infinitiv konjugiranog glagola. Takvi su primjeri: *uzbude obnevoļiti*, N19, *uzbudu rastati*, N20, *uzbudu pomańkati*, N20, ali, kako se nalaze samo u Nauku, nesigurni su. Ovakav je oblik futura II kod Dalmatinaca, inače, osobina samo Banovčeva.⁵⁴

⁵⁴ Maretić, nav. d., str. 23.

Interesantni su oblici u Nauku u kojima dolazi infinitiv na prvom mjestu, a glagol budem na drugom, kao: moći budemo, N19, doć budemo, N20, ne moć bude, N20, imat budemo, N21. Ovi oblici podsjećaju na srasle oblike mogbudem, imadbudem i sl. Naravno, ne može se reći koliko su ovi naši primjeri adekvatan izraz pišćeva jezika i koliko su govorni oblici.

106. Perfekt upotrebljava Sitović dosta često, i o toj upotrebi s morfološkog stanovišta ne bi imalo šta naročito da se kaže. Može se jedino konstatovati da on ponekad upotrebljava pune oblike pomoćnog glagola, ali i za te primjere može se staviti izvjesna ograda s obzirom da je to u strogo ograničenom desetercu, koji ih je mogao nametnuti svojom potrebom za deset slogova. Takvi su primjeri: Na svitu se ti *jesi linio*, P68, Na svitu se *jesi opijao*, P68, Što za drugim *jesam murnurao*, P44, Benedikta *jest nena-vidio*, P41. Samo posljednji primjer nije opravdan zahtjevima stiha, ali i tu je izvjesnu ulogu mogao igrati ritam stiha.

Treba još pomenuti da Sitović u 3. l. s. obično upotrebljava kod povratnih glagola oblike u kojima se *je* izgubilo pored *se*, a i pored *me* i sl., pa imamo: se dogodilo, P14, se ukazao, P36, se oženio, P41, se zazivao, P43, me osudio, P44, ali ipak: *je s' ubožao*, P41, bez ikakvog razloga s obzirom na rimu, ritam i sl.

107. Pomenuću da je u upotrebi dosta čest potencijal, čiji oblik odgovara savremenom jeziku, ali je ovdje, u suštini, pravilniji nego u govornom jeziku XX v. Najkarakterističniji su primjeri za 1. l. singulara i plurala i za 2. i 3. l. plurala, koji glase: bismo se ostali, P11, ne biste procinili, P34, ne biste prostili, P37, bih moga, P57, vi biste mučili, P67, prolio bih, N11, hotio bih, N12, bi rasparali, P24, bi izili, P24, bi se činile, P26, bi sašli, P27, bi mogli, P57, bi vridali, P62. Oblici potencijala, kao što se vidi, potpuno su pravilni, a ovakvi su redovno i kod dalmatinskih štokavskih pisaca.⁵⁵

108. Nešto je zanimljiviji pluskvamperfekt, iako je broj primjera relativno malen. Za razliku od Dalmatinaca naš pisac oblik bijaše pomoćnog glagola upotrebljava relativno rijetko, a za *bio je* itd. nemamo uopće primjera, dok u najvećem broju slučajeva imamo oblik *biše* i *bihu*. Ovo je poseban tip imperfekta glagola biti, koji odgovara ijekavskom *bjeh*, *bješe* . . . *bjehu*.⁵⁶

Primjeri: biše izmetnuo, P25, se biše opio, P40, ne biše prošlo, P40, biše pogibla, P51, biše otvorio, P52, biše vidio, P66, P67, biše uskrsnuo, P66, se biše pristrašio, P67, biše priminuo, P67, biše pozdravio, P68, biše ostavio, P69, se biše učinio, P69, biše razmislio, P71, umro bijaše, P38, bijaše bila, P40, bijaše vidio, P70, bijahu poblidili, N21.

109. Ranije je već ponešto rečeno o oblicima infinitiva, a ovdje je potrebno još konačno utvrditi brojnost primjera oblika na *-ti* i oblika na *-t*.

⁵⁵ Maretić, nav. d., str. 25.

⁵⁶ Maretić, nav. d., str. 25.

Za statističko utvrđivanje odnosa posluživamo se jedino tekstom Pisne, dok ostali tekstovi za ovu vrstu ispitivanja ne dolaze u obzir.

Na prve četiri strane proze u Pisni imamo 15 primjera na *-ti*, 4 na *-ći*, a svega 5 na *-t*; na *-ć* nijedan. Na pet strana poezije, od 50. do 55. strane, imamo 11 primjera na *-ti*, 1 na *-ći*, na *-t* 5, a na *-ć* nijedan. Ovo ne znači da u cijeloj Pisni nemamo nijedan primjer infinitiva na *-ć*; njih ima (v. npr., *moć*, P35, *otić*, P38), ali su oni, sudeći po ovome, dosta rijetki. Isto je tako znatno manji broj primjera na *-t* nego na *-ti*, ali ima i takvih.

Moramo uzeti u obzir da je to književni tekst i da je, svakako, kraći oblik infinitiva u govornom jeziku bio znatno življi; vjerovatno je i preovladavao, što možemo zaključiti po tome što u oblicima futura I, ukoliko je pomoćni glagol iza infinitiva, preovlađuju sažeti oblici.

Ranije smo konstatovali da su kod izvjesnih glagola običniji infinitivni oblici po III vrsti, a ne po I (v. t. 101). Od ostalih oblika pomenućemo: *prostriti*, P11, *mećati*, P11, *umriti*, P24, P62, N11, *pomańkati*, P23, *jašiti*, P58, *davati*, P70, *podniti*, N4, *spasiti se*, N4, *privrćat*, GG184, *obstrit*, GG255, *ortt*, GG266, *sasnut*, GG266, *crpat*, GG186, *izagnat*, GG264, *žet*, GG199, *dubst*, GG258, *odarnat*, GG257, *resti*, GG193, *prijat*, GG186, *poćimat*, GG205, *mliti*, GG207, *sumńit*, GG207.

Oblici kao *mećati* i *privrćat* imaju u infinitivu *ć* iz prezenta; ovakvi su oblici rašireni u mlađim ikavskim govorima i danas. Oblici *umriti*, *prostriti* i *obstrit* nalaze se ovako i u dalmatinskih pisaca, iako kod starijih ikavaca nisu neobični ni oblici *umrt*, *prostrt*. O glagolu tipa *pomańkati* govoreno je naprijed (v. t. 92), a glagol *jašiti* mjesto jahati pretpostavlja u prezentu promjenu jašim mjesto jašem; jedino se tako može i objasniti ovaj infinitiv po VII vrsti.

Davati je upravo očekivani oblik, infinitiv ovog tipa glagola ne nalazimo uopće na *-jati*, premda je nekada mogao i ovdje postojati.

Ostali su primjeri iz Nauka ili Gramatike, pa zato nedovoljno pouzdani. U tom smislu je karakteristično i to što nalazimo naporedo analogijske oblike, kao što su: *spasiti se*, *crpat*, *poćimat*, *sumńit* (prema *spasti*, *crpsti*, *poćinati*, *sumńati*) i izvorne oblike kao *žet* i *dubst*.

Posebno stoje oblici *resti* i *prijat*, kao tipični primjeri čakavskog uticaja. S druge strane, pored *izagnat*, što odgovara više obliku ovog glagola kod dalmatinskih pisaca, imamo i *odarnat*, što je više osobina bosansko-hercegovačke franjevačke literature, jer od Dalmatinaca zamjenu sa *r* imaju samo Kačić i Terzić.⁵⁷

O obliku *sasnut* govoreno je ranije (v. t. 21), a *mliti* je prema mniti s izvršenom disimilacijom, koju inače ne nalazimo kod Sitovića.

⁵⁷ Maretić, nav. d., str. 17.

Već po ovoj neujednačenosti, zatim po samom fakti što se većina naročityh oblika nalazi samo u tekstu Gramatike, moramo zaključiti da ovi oblici ne mogu ništa sigurno da kažu o jeziku Sitovićevu, bar ne u pogledu posmatranih infinitivnih oblika.

110. O glagolskom pridjevu radnom ponešto je rečeno, ukoliko se tiče pridjeva s mogućnošću dvojakog oblika (v. t. 101). Ostaju nam još primjeri: *prijali*, P19, *umrli*, P19, *postajalo*, P40, *stali*, P61, *ostali*, P11, *stalo*, P70, *umro*, P38.

Oblik *prijali*, uz ranije pomenuti infinitiv *prijat*, GG186, govori, svakako, u prilog zaključku da je Sitović imao u svom jeziku ovaj čakavski oblik, čija je izoglosa, uostalom, obuhvatila teren daleko od čakavskog direktnijeg uticaja.

Primjer *umro* svjedoči da i naš pisac ovo *r* nije više izgovarao vokalno (v. broj slogova), a oboje, i *umro* i *umrli*, odgovara književnim formama.

Oblici *ostali*, P11, i *stali*, P61, obrazovani su od glagola *stati* i *ostati* i u osnovi su pravilni oblici, iako se, prema prezentu, kod ova dva glagola mogu obrazovati i radni pridjevi *ostanuli* i, *rjeđe*, *stanuli*; u današnjem jeziku samo kao dijalekatske forme.

S druge strane, oblik *postajalo*, P40, pravilan je glagolski pridjev radni glagola *postajati*-*postojim*, ali prema njemu imamo u istom tekstu i oblik *stali*, P61, od *stajati*, koji bi trebalo da glasi *stajali*. Ovdje je, očigledno, izvršeno sažimanje poslije ispadanja *j*, samo nije jasno da li je takav proces bio ograničen jedino na prost glagol, a puni oblik na složeni glagol, ili su postojale uvijek obje mogućnosti.

111. Glagolski pridjev trpni ne pokazuje nikakve znatnije osobitosti. Kod glagola kojima se infinitivna osnova završava na *-a* običniji je kod Sitovića nastavak *-n*; nastavak *-t* se, u stvari, javlja samo u tekstu *Nauka* u tim slučajevima. U ovome se naš pisac znatno udaljava od onoga što pokazuju dalmatinski pisci, koji kod *dati* imaju obično nastavak *-t*, a taj je nastavak vrlo običan za njih i kod mnogih drugih složenih glagola na *-a* u infinitivnoj osnovi.⁶⁸

U tekstu imamo: *upisanu*, P13, *pivana*, P13, *raspuhan*, P18, *ugrijane*, P22, *usjane*, P22, *zgrijane*, P22, *odrizane*, P22, *nabacana*, P26, *oprane*, P36, *ukopan*, P42, *svezani*, P56, ali: *data*, N8, *pored*: *svezana*, N19 i *pridana*, N19.

Nastavak *-t* ima samo u primjerima: *proketo*, P48, *proklet*, P69, *prokleti*, P69, *začet*, N2, *propet*, N2, *uzdignut*, N20, *pritegnuta*, N19, što znači da su u pitanju ili glagoli III vrste ili I vrste s osnovom na nazal.

Glagoli VII i VIII vrste imaju isključivo nastavak *-(i)en*: *rasrdene*, P18, *rastoplene*, P22, *privareni*, P30, *rođen*, N8, *uzvišena*, N10, *ufačena*, N19, itd.

⁶⁸ Maretić, nav. d., str. 15.

Kod glagola IV vrste I razdjela nalazimo nastavak *-en* i oba prelazna glasa: uliven, N8, N9, pridobivene, N19, nedospiveno, N11, ubijenih, GG242, a to odgovara i oblicima dalmatinskih pisaca.⁵⁹ Ipak, od ovih oblika, a to treba naglasiti, ne nalazi se nijedan u Pisni.

Sasvim su stari oblici ovog glagolskog pridjeva: prošastih, N9, prošastomu, GG5, izašasta, GG104, došasta, GG224. Iste ovakve imamo i kod nekih Dalmatinaca⁶⁰, ali je pitanje da li ih je imao Sitović jer u Pisni nema nijedne potvrde.

112. Nešto je veći broj priloga sadašnjeg vremena nego glagolskih priloga za prošlost, ali su ipak i jedni i drugi brojčano prilično slabo zastupljeni.

U glagolskom prilogu sadašnjem nalazimo naporedo oblike sa *ći* i *ć*: imajući, P19, mogući, P11, govoreći, P12, zovući, P12, pivajući, P13, umirući, P19, livajući, P21, vežući, P21, mučeći, P21, zadajući, P21, žegući, P23, tišeći, N18, videći, N19, odnosujući, GG7, trčući, GG127 — prema: kazujući, P21, zadajući, P21, trpeć, P23, P36. Većina ovih primjera je potpuno pravilna i odgovara oblicima prezenta koje smo ranije ustanovili; neobični oblici *odnosujući* i *trčući* (posljednji bi pretpostavljao konjugaciju ovog glagola po I vrsti, kao što imamo kod dalmatinskih pisaca) jesu iz Gramatike i lako je moguće da ne pripadaju piscu.

Međutim, u tekstu Pisne javlja se i oblik *letuštih*, P60, istina, u potpuno adjektiviziranoj upotrebi, ali u formi koja je najčešća u dubrovačko-dalmatinskoj poeziji i koju je pisac, vjerovatno, odande i uzeo.

113. Od glagolskog priloga prošlog u Pisni imamo svega tri primjera, a nešto malo veći broj nalazi se u drugim tekstovima. Već samo to ukazuje na rijetku upotrebu ovoga priloga u piščevom jeziku; kako u savremenom mlađem ikavskom govoru gotovo i nemamo ovog priloga, može se konstatovati da je kod našeg pisca, vjerovatno, već bio u izumiranju.

I od ovo malo primjera nemamo nijednog bez *-ši*, ali zato imamo neke starije i, vjerovatno, već i tada u velikoj mjeri knjiške forme. U Pisni je takav primjer *uzamši*, P44, a u Gramatici: *rekši*, GG68, GG241. Forma *uzamši* je jako rasprostranjena u našoj starijoj literaturi, istina, manje kod dalmatinskih pisaca a više kod bosansko-hercegovačkih franjevaca.

Od ostalih glagola imamo primjere: promislivši, P11, smilivši se, P69, rodivši, N8, odrišivši, N15, smutivši, N15, metnuvši, GG73, stavivši, GG73.

114. Potrebno je još osvrnuti se na pojedine oblike glagola biti i htjeti, koji i ovdje fungiraju kao pomoćni glagoli.

⁵⁹ Maretić, nav. d., str. 11—12.

⁶⁰ Maretić, nav. d., str. 22.

Glagol biti javlja se u prezentu *jesam* i u punim i u enklitičkim formama, i u tom pogledu ne pokazuje nikakvih osobitosti. Nešto je zanimljiviji u prezentu *budem*, koji se javlja i u formi *uzbudu*, N20, *uzbude*, N19, s futur-skim značenjem, a inače u sklopu futura II drugih glagola (v. t. 105).

U Gramatici su od ovog glagola dati oblici aorista, i to: bih, bi, bi, bismo, biste, biše, GG26. Ovi oblici u upotrebi odgovaraju oblicima potencijala, s tom razlikom što ni Sitović nigdje u potencijalu ne upotrebljava oblik biše za 3. l. plurala. (O potencijalu v. t. 107.) Potencijal samog glagola biti takode je zastupljen u tekstu, pa imamo: bi bila, P23, P61, bile bi, P26, bi ne bilo, P30. Interesantan je posljednji primjer s negacijom iza glagolske enklitike.

Za imperfekt ima ovaj glagol dvostruke oblike; s jedne strane imamo: bijaše (3. l. s.), P18, P43, P66, P70, itd., bijahu, N21, i u Gramatici: bjah, bijaše, bijaše, bijahmo, bijahte, bijahu, GG26, a s druge: biše, P28, P53, P70, itd., bihu, P24, P38, N21, N23. Oblici u Gramatici su u izvjesnoj mjeri nesigurni, ali treba imati u vidu da i mostarski govor ima još *-hmo* u aoristu.⁶¹

Treba još pomenuti oblik imperativa ovog glagola, koji se javlja opet u dvije varijante: bud, P48, budi, P74, N11, N15. Jedino u ovog glagola imamo imperativni oblik s izgubljenim *i*.

115. Prezentski oblici glagola htjeti javljaju se i u punoj i u enklitičkoj formi i odgovaraju književnom jeziku danas. O oblicima s izgubljenim *h* govoreno je u fonetici (v. t. 43).

Odrični oblici prezenta nalaze se samo u formi koju imamo danas u književnom jeziku. Od savremenog jezika odstupaju forme imperfekta, koje glase: hotijaše (3. l. s.), P18, ne ktijaše (3. l. s.), P38, P43, hotiše (3. l. s.), P38, P42. Kao što se vidi, i kod ovog glagola, kao i kod pomoćnog glagola biti, imamo dvije varijante za imperfekt. Oblik *hotiše* odgovara tipu imperfekta dadiše, koji opet odgovara specifičnom imperfektu dalmatinskih pisaca.

S ovim se oblikom podudaraju u glagolskoj osnovi oblici aorista, a jedina je razlika u nastavcima za lice; tako imamo: ne ktiše (3. l. pl.), P19, P38, hotiše (3. l. pl.), P27, ne kti (3. l. s.), P38. O varijantama s osnovom *hot-* ili *kt-* govoreno je u fonetici (v. t. 43).

Od ostalih oblika ovog glagola nalazimo samo jedan primjer potencijala: *bi hotila*, P51, koji potvrđuje da je u potvrdnim formama ovog glagola isključivo uopćena osnova *hot-*.

116. Ovim bismo izložili sve glavne crte glagolske sisteme Sitovićeve jezika, kako nam se ona odražava u tekstu, a ujedno i ostale glavne crte njegova jezika. Mnoga pitanja ostaju sporna, a mnogi zaključci nedovoljno argumentirani zbog nedostatka materijala; ipak osnovni zaključak koji je koncipiran već na prvim stranicama ostaje u cjelini.

⁶¹ Ivić, nav. d., str. 178.

Sitovićev jezik je, nesumnjivo, jedan od mladih ikavskih govora; pretrpio je sasvim neznatne uticaje kako franjevačke bosansko-hercegovačke tako i dalmatinsko-štokavske literature, a nije podlegao ni znatnijem uticaju njegovih kasnijih boravišnih mjesta bliže obalama Jadrana. Tu i tamo nađe se poneka forma koja je tipično literarna, ali u većini slučajeva podudaranje s literarnim osobinama jezika dalmatinskih štokavskih pisaca proizlazi iz činjenice da je veći broj tih pisaca govorio vrlo sličnim govorom, koji se u nizu osobina poklapao s jezičkim osobinama Sitovićeve rodna mjesta — svi ti govori pripadaju, naime, istoj grupi mlađeg ikavskog poddijalekta.

RADE UHLIK

PRILOZI ZA PROUČAVANJE OBLIKA NEGACIJE U JEZIKU RROMANI

U novoiindijskom jeziku rromani, tj. u ciganskom, ima, kao i u njemu srodnom jeziku urdu, različitih mogućnosti za izražavanje jezičkih oblika negacije. Tome cilju služi izvjestan broj adverbata, koji su najvećim dijelom zajedničkog porijekla. Uz čestice koje u rromaniju vrše direktno dužnost negacije, prohibicije i njima slične funkcije, postoji i jedna riječca koja obavlja privativnu službu. Pri tom se ne smije ispustiti iz vida činjenica da upotreba odnosnih partikula u rromaniju djelimično odudara od njihove uloge u srpskohrvatskom jeziku. Tako, između ostalog, našem negativnom predmetku *ne-* prvenstveno odgovara slog *bi-*, koji inače u većini slučajeva nosi izrazito privativno obilježje.

Izvjese čestice u rromaniju mogu, kao i u mnogim drugim jezicima, pored negiranja pojedinih riječi, da obavljaju službu negacije i u okviru cijelih rečenica. U prvom slučaju takva se riječca po opštem pravilu stavlja pred odnosnu riječ, s kojom, onda, može u određenim prilikama da sraste u jednu cjelinu ako s njome sačinjava nerazdvojno pojmovno jedinstvo. Tome nasuprot, ako ne postoji tješnja veza, pa ako je odnos između partikule i riječi koju ona prati labilne prirode, oba se dijela pišu odvojeno.

U jeziku urdu postoje tri glavne čestice u službi negacije: 1) NA, koja po značenju odgovara prvenstveno našoj običnoj negaciji *ne*. Ova čestica, koja predstavlja blaži vid negacije, upotrebljava se onda kada postoji neka neizvjesnost, pa se izražava sumnja. 2) NAHIN, što se prevodi našim česticama *ne*, *nije*, *zaista ne*, itd. Ovaj emfatični adverb obilježava jedan stroži vid odricanja. 3) MAT, što znači *ne* ili *nemoj*. Ta riječca ima prohibitivno značenje, jer se njome nešto zabranjuje ili odbacuje.

U rromaniju razlikujemo proste i složene adverbne negacije. U proste računamo: NI (IN), ČI, NA, MA, i BA. Ova posljednja negacija ima karakter samostalnog uzvika. Ona ne služi za označavanje pojmova, jer predstavlja neposredan izraz za osjećanje. U složene adverbne za odricanje ubrajamo: NAJ (sa varijantama INAJ, NINAJ, NANAJ i NANE) TENA i NIČI (INČI). Ova treća dvojna negacija interesantna je po svom sastavu.

Tu smo po svoj prilici suočeni sa slučajem dvije združene negacije, čija se značenja pretežno strogo podudaraju. Prvi dio je *ni* ili *in*, što znači *ne*, a drugi *či*, koji ima identično značenje. Ovakva upotreba tautologije ima za cilj da navedenoj čestici potencira snagu do stepena emfaze. Treba istaći da veći dio ovdje nabrojanih partikula može da posluži i za samostalno odricanje. Svaka predstavlja cijelu jednu rečenicu, eliptički zbijenu u jednu riječ. Takvom osobinom odlikuju se negacije: *niči*, *na*, *naj*, *tend*, *ma* i *ba*. Prema tome, dužnost samostalnog negiranja po utvrđenom pravilu ne mogu da vrše čestice: *ni* (*in*), *či* i *bi*. Ova posljednja čestica, koja se pretežno pojavljuje kao vršilac privativne funkcije u obliku prefiksa, identična je sa predlogom *bi*. Dakle, ta neugledna riječca, koja vrlo često nosi naglasak, vitalno vrši dvostruku dužnost, i to kao predlog i kao živ prefiks.

Pomoću navedenih jezičkih sredstava može se u rromaniju izraziti negacija uz gotovo sve vrste riječi. Podsjetimo se pri tom da se i u srpsko-hrvatskom negacije, pored ostalog, pojavljuju i u vidu uzvika. U ovom radu prikazaću, prije svega, četiri osnovne negacije u rromaniju: *na*, *ni*, *či* i *ma*. Od njih se, izuzimajući riječcu *ma*, mogu izvoditi i složeni izrazi, na koje ću se kasnije podrobnije osvrnuti. Poslije toga preći ću na osvijetljavanje privativne i negativne uloge predloga *bi* koji kao afiks redovno priraste sprijeda za riječ. Na kraju, kad se budemo dovoljno upoznali sa glavnim problematikom, dotaći ću se letimično i slučaja odrečnog uzvika *ba*, koji se, uostalom, samo regionalno, i to u ograničenoj mjeri, upotrebljava. Ova razmatranja začinju velikim brojem primjera iz žive jezičke prakse.

A sada, prije nego što predem na šire izlaganje materije, moram da učinim jednu opštu napomenu. Ko god bude pratio prikazivanje ove građe, moraće stalno da drži na umu da je ona gotovo bez izuzetka uzeta iz govora tzv. vlaške grupe, a među njima u prvom redu iz gurbetskih dijalekata. Samo ondje gdje se ukazala potreba za poređenjem pružen je u nekoliko riječi materijal i iz ostalih govornih grupa rromani-jezika.

NA. Ova negativna čestica glasi i u jeziku urdu *na*, s tom razlikom što ovdje vokal *a* u kvalitativnom pogledu ne odgovara potpuno svom parnjaku u rromaniju. U urdu jeziku ona služi za obično negiranje, tj. ona se upotrebljava u onim slučajevima gdje ne postoji neka izrazita potreba za emfatičnim isticanjem. Ona može kao prefiks da stane pred imenice, participe i pred afirmativne pridjeve, koji mogu da budu prosti i složeni. Čestica *na* prvenstveno se uzima onda kada usljed nesigurnosti iskrnsne dvoumljenje ili kolebanje. Ona je potisnula partikulu *ma* i u volitivu. Porijeklo riječce *na* može se pratiti unazad sve do sanskrta. (Cf. Pasp.: Skr. *na*, ind. *no*, *noṭ*, a particle of prohibition, negation and annihilation).

Pored toga nalazimo i u perzijskom jeziku jedan sasvim sličan adverb, *nā*, sa značenjem *ne* ili *nije*. Prefigiran pred imenicu ili pred pridjev, on dobija vrijednost koja je ekvivalentna značenju privativnih i dr. predmetaka *in-*,

un-, *dis-*, itd. u nekim indoevropskim jezicima. A evo i primjera iz kojih se vidi njihova namjena u prefiksnoj službi: *nahoš* — bolestan, *nadani* — neznanje, i dr. Napominjem da se ovaj odrečni prilog *na* u rromaniju javlja i u svojstvu binegacije. (Cf. Pasp.: *Utraque particula repetita* (ne ne) vel (ni ni) respondet lat. neque).

Navešću sada i dva primjera iz urdu jezika, paralelno sa istim tekstom u rromaniju. Za ovu priliku uzeću baš slučajeve na osnovu kojih se dade lako uočiti sličnost između ta dva srodna jezika. Tako se, recimo, naša zapovjedna rečenica: *Ne pij!* kaže u urdu: *Na pia!* dok u rromaniju glasi: *Na pi!* Dalje, ako na urdu prevedemo naš tekst: Ne budi čovjeka koji spava, dobićemo ovakvu rečenicu: *Sote ko na jagao* (čitaj: džagao)! Ta rečenica, prevedena na rromani, glasi: *E suté ná džungáv!* Dakle, izvjesna, makar i daleka, sličnost postoji između istih rečenica u urdu i rromaniju.

Odrečna čestica *na* igra u rromaniju dvostruku ulogu, već prema slučaju i narječju u kome se upotrebljava. U arlijskim (jerlijskim) dijalektima ona je većinom zastupljena u prostoj funkciji obične negacije u indikativnoj rečenici, dok se na prostranom području različitih ciganskih narječja vlaške grupe ta riječca nalazi pretežno u službi prohibicije. Uzgred napominjem da se ove dvije grupe rromani-jezika bitno razlikuju među sobom. Razlike kadšto zadiru čak i u samu strukturu jezika.

Iznijeću ovdje najprije nekoliko primjera iz raznih mješovitih arlijskih narječja. Rečenica: *Ná ka-ródav šošojén* znači: Neću tražiti zečeve. Rrom. *šošój* (zec) upor. sa hindustan. *sasa* (zec). Arlijsko: *Ná lijá jag* znači: Nije uzeo vatre. Kao što vidimo, uz riječ *jag* ne stoji član, a to je zato što je ona upotrijebljena u partitivnom smislu. Sa rrom. *lijá* i *jag* upor. urdu: *lenā* — uzeti, primiti, i *āgni* ili *āg* — vatra. Ove dvije posljednje riječi su srodne i sa našom riječju *oganj*. Dodaću jednu rečenicu i na dijalektu Gopta, koji sa vrlo bliskom arlijskom grupom sačinjava jednu užu zajednicu. *Ov ma džđni kéri*, tj.: on ne zna raditi. Upor. urdu: *jānmā* (čitaj džanna) — zatim, razumjeti, i *karnā* — raditi, činiti, izvršiti.

Daću sada nekoliko rečenica iz rromani-dijalekta vlaške grupe, gdje se partikuli *na* redovno dodjeljuje prohibitivna uloga, i to u dva načina, u imperativu i konjunktivu. Npr.: *Ná dara!* — Ne boj se! Mjesto toga se često čuje i: *Má dara!* S time upor. urdu: *darnā* — bojati se. Zatim ovaj primjer: *Ná našén améndar!* — Ne bježite od nas! *Ná džan!* — Ne idite! Uzgred upozoravam na to da je slučaj htio da ta rečenica može da dobije i jedno sasvim drugo značenje: Nemoj znati! Bukvalno: Ne znaj! U prvom primjeru radi se o glagolu *džav* — idem, a u drugom o glagolu *džanáv* — znam. Iz ovih primjera vidimo da prohibitivna riječca *na*, kao i u mnogim drugim prilikama, prevlači akcenat na sebe. Dosljedno tome, ona zna da se afirmišće i u dužim rečenicama pa da i tu ponese naglasak. Tome treba dodati da ta mala čestica kad se nade u službi imperativa ne dopušta da radi eventualnog

ukidanja zijeve bude lišena vokala ispred glagola koji dolazi iza nje a koji i sâm počinje vokalom. To je pravilo, ali i tu ima izuzetaka. Tako se kaže: *Ná ikli!* — Ne izlazi! *Ná ortosár!* — Ne ispravi! Međutim, ispred drugog lica jednine imperativa pomoćnog glagola *aváv* (budem) negativna čestica *na* može da izgubi svoje *a*. Npr.: *N'av!* Ne budi!

Prohibitivni adverb *na* može, kao što sam već naglasio, ponekad da stoji i samostalno, i to u početku rečenice ili na njenom završetku. Npr.: *Adivé sov, a tehára ná!* — Danas spavaj, a sutra ne! Upor. urdu: *sonā* — spavati. Međutim, pomenuta čestica može da se javi i potpuno nezavisno, u svojstvu ellipse. Tako: *Ná, ná!* znači: Ne, ne! Nemoj, nemoj! Ili ova dva primjera: *Ná muk len!* — Ne puštaj ih. *Ná, múk len!* — Nemoj, pusti ih! Kad se, dakle, iza prohibitivne čestice *na*, kao u ovom slučaju, stavi zapeta, dobija se potpuno suprotan smisao. Naravno, u usmenom govoru razlika se zapaža samo po intonaciji. Ili ova lakonska poruka, koja ima svog klasičnog parnjaka negdje u istoriji: *Na, phrála, chin le bí phučimahko!* sa dva sasvim suprotna značenja: Nemoj, brate, posjeći ga bez pitanja! i, fatalna alternativa: Ne, brate, posijeci ga bez pitanja. Jednu ovakvu dvosmislenost omogućila je činjenica da se adverb *na* javlja u dva značenja: *ne* i *nemoj*.

U vezi sa prikazivanjem funkcije i vrijednosti čestice *na* neće biti nadmet ako na časak razmotrimo i dva interesantna slučaja glagolskih lokucija u zapovjednom načinu. Rečenica: *Ná thov muj!* znači: Ne viči! Ne zovi! dok se rečenica: *Ná mothov!* prevodi ovako: Ne kazuj! Ne reci! Ne odavaj! U obadva ova primjera nalazimo riječ *thov*, koja predstavlja drugo lice jednine zapovjednog načina od glagola *thováv* (stavim, metnem, namjestim). Ali, isto tako zajednički im je i direktni objekat, riječ *muj* (usta, obraz, lice). U slučaju *thov muj* sklop lokucije ostao je još labilan, što je omogućilo da oba njena sastavna dijela sačuvaju svoj prvobitni, individualni oblik. Stalna dopuna glagola *thováv* dolazi normalno na drugo mjesto. Ona je, međutim, ovdje još uvijek pokretna, pa bi, ako zatreba, za nevolju mogla eventualno da izbije i na prvo mjesto, ispred glagola, kao što je, recimo, slučaj sa jednim glagolom bliskog značenja: *Múj dav* ili *dav muj* (zovem). Međutim, varijanta *mothov* pruža nam suprotnu sliku. Objekat se konačno stabilizovao na prvom mjestu, tj. ispred glagola, a znamo da po opštem pravilu jezika rromani treba da slijedi iza njega. Tu se dopuna kao takva, međutim, više i ne osjeća jer je mrtva, nepokretna i fonetski izmijenjena. Ona nema više nikakve vitalne funkcije i njena uloga svodi se na to da obrazuje prvi slog jednog glagola koji sada, kao i ostali nevezani glagoli, od prilike do prilike, traži neki drugi, novi objekat.

Ovom prilikom nameću mi se još neka poređenja u sličnim relacijama. Uzeću ipak samo još dva upadljiva slučaja, i to ovog puta ne sa glagolom *thováv* (*thav*) već sa glagolom *dav*, kome je u frazeologiji rromani-jezika, pored glagola *čeráv* (činim), rezervisano prvo mjesto u službi građenja slo-

ženih glagolskih izraza. Dakle, prvi primjer glasi: *Ná de kán!* bukvalno: Nemoj dati uha! Stvarno značenje: Nemoj slušati! i to u smislu: Nemoj prislušivati! Tome nasuprot, drugi primjer glasi: *Ná kánde!* bukvalno: Nemoj uha dati! dok stvarno znači: Nemoj slušati! ili: služiti, u smislu: Nemoj poslušati (služiti)! Tu se nekadašnji vitalni, a sada već umrtvljeni objekat stalno povezao sa svojim glagolom, sa kojim čini jednu jedinstvenu cjelinu. Ovome što sam dosad izložio treba, bolje ilustracije radi, dodati i ovaj mješoviti primjer: *De kán thaj kánde!* — Čuj i poslušaj!

Ranije sam već jednom podvukao da se u narječjima vlaške grupe čestica *na* stavlja ispred glagolskih oblika u konjunktivu. Tu konstataciju treba ovdje nadopuniti napomenom da konjunktiv u rromaniju po svom obliku ni u čemu ne odskače od indikativa i da samo veznik *te* formalno odaje njegovo prisustvo. U tom se slučaju prohibitivni prilog *na* (koji je u samoj stvari taj što za sobom povlači konjunktiv, a koji može da stoji ispred ili iza riječice *te* prevodi obično srpskohrvatskom negacijom *nemoj*. Ako se veza *te* nalijepi pozadi na negativnu partikulu, rečenica će ličiti na prijateljsko pozivanje, na opomenu ili na savjetovanje. Ako, međutim, veza prione sprijeda za česticu *na*, rečenica dobija obilježje strožeg upozorenja. Dakle, slično kao i u srpskohrvatskom. Npr.: *Te ná xoxavéh man!* (Da me ne prevariš!) A: *Ná te man xoxavéh* (Nemoj da me prevariš!) Treba podsjetiti pri tom da glagol *xoxaváv* u značenju: lažem zahtijeva dativ, dok akuzativ traži samo onda kad znači: prevarim ili: varam. Međutim, upotreba akuzativa u oba slučaja preovlađuje i uzima sve više maha. Upor. srpskohrvatski provincijalizam: Nemoj da me (akuz.) lažeš, tj.: nemoj da me varaš! Još jedan primjer: *Ná te tu man maréh!* — Nemoj da me biješ! Ova konstrukcija stoji mjesto imperativa: Nemoj me biti! Ovdje treba podvući da u rromaniju, kao ni u narodnim govorima u istočnom dijelu područja srpskohrvatskog jezika, nema neodređenog glagolskog načina, pa se, kao i u ovom slučaju, zamjenjuje saveznim načinom (konjunktivom). To je, uostalom, odlika većine balkanskih jezika, kod kojih infinitiv nezadrživo izumire, pa ukoliko nije sasvim nestao iz upotrebe, on sporadično još vegetira.

Međutim, maloprije navedena rečenica može da se u rromaniju izrazi i oštrije, zapovjednim načinom: *Ná mar ma!* — Ne bij me! što u tom jeziku skladnije zvuči nego u srpskohrvatskom. Upor. urdu: *mārnā*, to beat, te smite, to push. Jedan drugi primjer: *Ná te láde incá!* — Nemoj da se seliš oňamo! (konjunktiv) ili: *Ná láde incá!* — Ne seli se onamo! (imperativ). Upor. urdu: *lādnā*, to load, to lade. Rromani-glagol *lādav* (selim) javlja se u istom obliku u dva aspekta, tj. u tranzitivnoj i intranzitivnoj glagolskoj službi. Upotrijebljen u prelaznom svojstvu, on sve više traži i uspijeva da potisne kauzativni oblik *ladaváv* (preseljavam).

NA-TA. Emfatični, naglašeni, oblik prohibitivne čestice *na* rjede se čuje, i to samo u nekim dijalektima, a u momentima koji su afektivno snažnije

istaknuti. To je oblik: *NA-TA*. Prema stvorenoj govornoj situaciji, on se prevodi čas ovako, čas onako: *Ta nemoj! Ma nemoj! De nemoj!* Pored toga što se upotrebljava sasvim samostalno u vidu eksklamacije, on se pojavljuje i u sklopu rečenične konstrukcije. Npr.: *Ná-ta te xúteh trujál!* — Ta nemoj da skačeš okolo! *Ná-ta te amén sigaráh!* — Ma nemojmo da žurimo toliko! Dakle, nešto poput adhortativnog konjunktiva. Ova čestica (emfatični sufiks) *-ta*, koja nema svoje akcenatske samostalnosti, istovjetna je sa enklitičnom riječcom koja se radi pojačanja tako često javlja kao dodatak imperativu. Npr.: *Pi-ta!* — Pij-der! Ili: *De-ta, pi!* — Deder, pij! *Ač-ta!* — Stani-der! *Ač* je apokopirani oblik imperativa *áči* od glagola *ačháv* (stanem), koji u ovom slučaju, kako vidimo, gubi svoju aspiraciju, što je vrlo značajno. *Avén-ta te bešén ándo vrdón!* — Pa dodite da sjednete u kola! Upor. urdu: *baithnā, to sit down. Džáta, dikh!* — Ta idi, vidi! Ponekad dolazi do haplološkog stezanja i do slivanja oblika imperativa sa česticom *-ta*. *Ušta!* — Ustaj-der! od: *Ušti-ta!* Uostalom, mislim da ništa ne stoji na putu da se postpozitivna partikula *-ta* uvijek piše zajedno sa prethodnim oblikom glagola. U slučaju emfaze umjesto sklopa *ná-ta*, riječca *na* može da se ponovi da bi se podvukao odbojni stav ili intenzivno protivljenje: *Na, na!* tj.: Ne, ne!

Usljed česte upotrebe pomenute čestice u njenom naglašenom svojstvu može izuzetno da se desi da poneki glagol izgubi svoj verbalni karakter. To je, međutim, krajnje rijedak slučaj. Tada se imperativ ne osjeća više kao takav, već se svodi na prosti uzvik. Uostalom, sličnih pojava nalazimo i u srpskohrvatskom. Tako je, npr., i rromani-oblik: *I-ta!* — Gle! (bukvalno: Vidi-der), možda, postao od arhaičkog oblika *Ikh-ta!* — Vidi-der! Glas *kh*, koji se zbog prirode svoje artikulacije ne može tako brzo izgovoriti, otpao je u ovoj prilici, gdje se radi o uskliku koji simboliše jednu intenzivno afektivnu situaciju. Danas se u istom značenju najviše upotrebljava oblik *dí-ta* ili, rjeđe, *díkh-ta!* Ako se glagolske osnove odlikuju većom dužinom, onda se izbjegava čestica *ta*, pa se, eufonije radi, ne uzima imperativ sa tim enklitičnim dodatkom («naveskom»). S druge strane, moram da skrenem pažnju na jednu gotovo kongruentnu pojavu u rumunskom jeziku. To je uzvik *iată*, koji svojim adekvatnim značenjem i svojim oblikom živo podsjeća na česticu od našeg uzvika *eto*. Tu ćemo stati i nećemo se upuštati u detaljnije traganje za porijeklom uzvika *i-ta!*

U rromaniju postoji i jedan, istina, vrlo ograničen, broj riječi, koje možemo smatrati složenicama starijeg tipa, čiji prvi dio sačinjava privativna partikula *na-* koja je negdje ortotona, a negdje lišena naglaska. Po tome što su složene s odrečnom česticom, one mahom izražavaju nešto što je u ovom ili onom smislu negativno. To su fosilizovane složenice čisto leksičkog obilježja, pa uglavnom nemaju nikakvih živih, produktivnih nastavaka. Izvedenice se od njih samo djelimično grade, i to u neznatnom broju, a po-

negdje uopšte nema ni uslova za njihovo obrazovanje. Izostaviću neke prastare složenice s negacijama, npr.: *Našáv* (bježim), *nangó* (go, nag) itd.

NAHASILI. Tipično arhaičku tvorevinu predstavlja i riječ NAHASILI, sa značenjem nevaljast, nepravilan ili neispravan. Mada ide u pridjeve, koji su, kao što znamo, promjenljiva kategorija, ova je riječ lišena sposobnosti da prima mociju i da se mijenja u bilo kome drugom pravcu. Ona ima svega jedan jedini oblik za oba roda i oba broja. Od toga pridjeva ne mogu se, po pravilu, izvoditi ni glagoli ni apstraktne imenice: *nahasilipé*, niti se od njega daje obrazovati bilo koja druga vrsta riječi. Zanimljiva je pojava da se mjestimično, mada vrlo rijetko, nailazi i na izvorni pridjev bez prefigirane negacije *na*. Taj oblik, *hasíli* (ili *asíli*), ne javlja se u nekom živom tekstu. On se navodi samo kao nešto suprotno negiranom pridjevu *náhasili*, *násili*, (ili *náhasilo*), koji je i sam prava rijetkost.

NASUL. Dalje, u rromaniju ima još jedan pridjev sličnog oblika i značenja. To je riječ *NASUL*, koja znači opak, zao, proklet, i sl. Ta etimološki meni potpuno nejasna riječ je ambigena; ima samo jedan krut i nepromjenljiv oblik, koji je odavno okamenjen. Od njega se može izvesti i apstraktna imenica, a to je *nasulipé*, sa respektivnim značenjima: opačina, zlo, ali i padavica (!), itd. Mora se, međutim, konstatovati da se jasno osjeća da je riječ *nasulipé* manje-više vještački nategnuta tvorevina, pošto je jednom morbidnom obliku pripojen jedan tvorački sufiks, tako da i sama složenica ne daje znake života. Uz *nasúl* treba eventualno staviti i goptsko *najél*, *nahél* (rdav), jer je prelaz indoiran. *s* u *h* sasvim redovna pojava.

NASVALO. Po načinu tvorenja, tj. po tome što, bar naoko, počinje privativnom česticom *na-*, spada ovamo i pridjev *NASVALO* (što znači bolestan), koji po svojoj sadržini i po svom spoljašnjem izgledu unekoliko liči na one naprijed spomenute riječi. Ali ova riječ može, za razliku od one dvije prve, da primi sve oznake za rod i broj. Štaviše, ona se mijenja pravilno, kao i svi ostali pridjevi u rromaniju koji se završavaju na sufiks *-ló*. Od izvedenica spomenuću apstraktnu imenicu *nasvalipé* (m) ili *nasvalimós* (m), tj.: bolest, zatim glagol inhoativnog karaktera *nasvájvav*, što znači: obolim, pa *nasvárdivav* — razboljevam se, i naposljetku kauzalni glagol *nasvaráv*, što će reći: Učinim da neko oboli, prouzrokujem da neko bude bolestan ili dam povoda da neko bude bolan. Upor. njemački glagol *kränken* — jediti, ili kajk. *krenkati* nekoga, od pridjeva *krank* (bolestan).

A evo kako Paspatis izvodi porijeklo riječi *nasvaló* (*nasfaló*): adj. Malade, comp. de *na*, partic. nég. et du Skr. *bála*, adj. strong, stout, robust, powerful... Lat. de-bilis.

NAŠTI. Naposljetku želim da iznesem slučaj mjestimično potpuno defektivnog glagola NAŠTI (sa dijalekatskim varijantama *naštík*, *naščík*, *načí*, i *nahí*). On ostaje u gurbetskom obično nepromenljiv, infleksibilan, jer, po

pravilu, ima samo jedan oblik za sva lica, za oba broja i za sva vremena. Tačno značenje, tj. lice, broj i vrijeme, utvrđuje se po finitnom glagolu, koji ga baš zato redovno i prati. Slijedeći primjer će nam to bolje objasniti: *Naštf džav* ili, rjeđe, *naštf te džav* — ne mogu da idem, tj.: ne mogu ići. Riječca *te* je veza koja znači *da*, a *džav* je prvo lice jednine sadašnjeg vremena od glagola ići. Kao što sam već nagovijestio, riječ *naštf* može da predstavlja bilo koje lice, oblik i vrijeme. Mogli bismo, prema tome, pretpostaviti da se u ovoj prilici javlja kao neodređeni način (mada za njega u balkanskom rromaniju nema posebnog oblika). Kad bi, počem, riječ *naštf* ovdje stvarno bila infinitiv, onda bismo se suočili s jednom sintagmom koja se oštro suprotstavlja konstrukciji u srpskohrvatskom jeziku. Tada bi se rečenica: Ne mogu ići sastojala od ličnog oblika (tj. od prvog lica sadašnjeg vremena) modalnog glagola moći, koji ovdje služi za modifikovanje značenja glagola *džav*, i od infinitiva glagola ići. Ali kao što smo čuli, po našoj pretpostavci mogao bi da nastupi u neku ruku suprotan slučaj: *Naštf džav*. Znači da bi na prvo mjesto mogao, eventualno, da dođe infinitiv modalnog glagola moći, a poslije njega lični oblik glagola ići. Drugim riječima, dok se u našem kaže: Ne mogu ići, u gurbetskom bi se reklo: Ne-moći idem. Slično bi moglo da važi i za druga vremena, pa i za pogodbeni način, itd. Kad takve kuriozne konstrukcije od riječi do riječi prevedemo na srpskohrvatski, one vrijeđaju naše jezičko osjećanje. Ako rečenicu: Neću moći doći prevedemo na gurbetski, ona će glasiti: *Naštf kam-džav*, što bi po onoj alternativni značilo: Ne moći ću-idem. Tada bi i naša jasna konstrukcija: Nisam mogao ići glasila: *Naštf delém*, što bi u bukvalnom prevodu zvučalo čudesno: Ne moći sam išao. Međutim, treba ipak podvući da je riječca *naštf* u gurbetskom dobila sasvim drugu lokalnu vrijednost. Glagolsko porijeklo toga dvočlanog okamenjenog izraza ne osjeća se više. Obje prvobitne komponente srasle su u jednu nerazdvojnu cjelinu, koja u savremenom govoru Gurbeta fungira kao neka prosta čestica modalne prirode.

Međutim, potrebno je naglasiti da u mnogim ciganskim dijalektima vlaške grupe načinski glagol *naštf* gradi i lične oblike, i to pod uticajem susjednih vernakularnih govora. Da je posrijedi strano jezičko sredstvo, vidi se, između ostalog, i po sigmatičkom načinu obrazovanja nekih oblika pomoću sufiksa *-sar*, odnosno *-sav*. To je odraz uticaja novogrčkog jezika, koji se osjeća i u drugim balkanskim jezicima u oblasti građenja glagolskih oblika. Tako se, pored ostalog, umjesto gurbetskog: *Naštf dikhláh*, što znači: Nije mogao vidjeti, u lejaškom narječju, na primjer, kaže i: *Naštisárdas te dikhlél*.

Dodajmo ovdje da u goptskom obliku *naštu* ono završno *-u* odgovara opštegiganskom završetku *-av* za prvo lice jednine sadašnjeg vremena.

Na redu je sada razmatranje porijekla toga vrlo interesantnog defektnog glagola *naštf*. Poređenja radi Aleks. Paspatis, čuveni grčki ciganolog, između

ostallog, navodi i sljedeću građu kojom se, u ovome slučaju, mislim, ne možemo u dovoljnoj mjeri koristiti: Sanskritski *nāṣṭi*, ind. non existence, not so, it is not: *na*, negative and *asti*, is third person singular present tense of as. to be. Hindustani *nat'h*, s. m. non existence, *nas*, non existence, annihilation . . . . . H. Pers. *nest*, nought, *nest kurna*, v. a. to abolish, to annihilate, to ruin, to destroy. Tr. pers. *nîst*, third person du préterit. du v. pass *bouden*, il n est pas, s. ce qui n'existe pas, *nîsti*, s. p. le néant, la non-existence. Bchi Pukkhto, *nesti*, f. non-existence . . . .

NAŠAJ. Ovaj dvočlani kompozicionalni izraz, koji se vrlo, vrlo rijetko čuje, po značenju je potpuno adekvatan maloprije obrađenom glagolu *našiti*. To je, u stvari, negativni oblik isto tako defektivnog i nepromjenljivog modalnog glagola *šaj* (moći), koji je glagolu *našiti* parnjak suprotnog značenja. Prema tome, *nášaj* (*ná šaj*), kao i rijetki izraz *ní šaj*, znači: »nemoći« (ne moći, tj. ne biti u stanju). Sklop *nášaj* (*ná šaj*) može se pisati i sastavljeno i rastavljeno. Mjesto *šaj* govori se kod vlaških Cigana mjestimično i *dašti*, pri čemu slog *da*, očigledno, predstavlja afirmativnu česticu slovenskog porijekla, za razliku od glagola-blizanca suprotnog značenja, *našiti*, gdje je prvi slog *na-*, kao što već znamo, po svoj prilici identičan s negativnom česticom *na*, o kojoj smo ranije dovoljno raspravljali. Gurbetska rečenica: *Me šaj gová čeráva*, što znači: Ja bih to mogao učiniti, glasi na pravom vlaškociganskom: *Me daštíva godová te čeráv*. Zbog svog savršenog rimovanja i zvukovnog efekta oba ova glagola, *dašti* i *našiti*, javljaju se i u dječijim razbrajalicama, za koje su kao Reimwörter (echowords) vrlo podesni.

Slično se odnose u rromaniju još nekoliko glagola koji su potpuno ili samo djelimično defektivni, što uvijek zavisi od regionalnog govora ili mjesnog narječja. Tako je jednim dijelom defektivan i nepromjenljiv i glagol *trubúj* [*trubúl*] koji odgovara našem bezličnom glagolu *treba*, s kojim je i inače zajedničkog porijekla. Njegov odrečni oblik *ní trubuj* od govora našem obliku *ne treba*. Slične je prirode i glagol *móra* [ili *músaj*], koji odgovara našem modalnom glagolu *morati*. Srpskohrvatska rečenica: *Moralo se*, prevedena na rromani, glasi: *Móra sáha*, bukvalno: Morati bilo je. Stvar bi se, eventualno, mogla protumačiti kao da je oblik *mora* shvaćen kao verbalna imenica. Prema tome, *móra sáha* značio bi bukvalno: *Moranje bilo je*. Ako, međutim, konstrukciji damo negativan oblik, onda ćemo doći do saznanja da jednom ovakvom nagađanju nema mjesta. Navedena rečenica u odrečnom obliku može da glasi samo ovako: *ní móra sáha*, što znači: *Nije se moralo*. Treba, naime, znati da negativna čestica *ni* u značenju srpskohrvatskog *ne* može stajati samo ispred glagola. To je pravilo od opšte vrijednosti, koje ne trpi nikakvih izuzetaka. Zadatak negacije pred imenicama, zamenicama, pridjevima i prilogima izvršava mahom odrečna partikula *naj*.

NAJ. Nastavljajući izlaganje građe u vezi sa negativnom česticom *na*, želim da se malo detaljnije osvrnem i na složeni negacijski oblik *NAJ*, koji

se javlja i u vidu naglašenih nijansi, reduplikacija *INAJ*, *NINAJ*, *NANAJ*, *NANE* i *NA HINE*. Svi ovi oblici imaju dva jedinstvena značenja: *nije* i *nema*. U ovim varijantama se jasno vidi da je negacija *naj* pojačana predmetanjem odrečnih čestica *ni* ili *na*, što zavisi od dotičnog govora ili narječja. Prefiks *ni* uobičajen je u govorima vlaške grupe, a prefiks *na* u govorima tzv. nevlaške (Non-Vlach) grupe. U uvodu sam podsjetio da u urdu postoji pojačana negativna partikula *nahin* (ili, vulgarno, *najin*). Ona je, u stvari, istog porijekla kao i rromani-čestica *naj*, pa je takođe složena od dvije negacije. Negacija *nahin* služi redovito u prezentu i u indikativu prefekta. Pošto je sastavljena od verbuma substantivuma i preponirane riječce *na-*, koja ga negira, ona, po pravilu, u perfektu ne reflektira na pomoćni glagol, dok u prezentu (present continuous) može da ga ima, ali može da prođe i bez njega. Prema tome oblici *hun* (sam), *haj* (je) i dr. mogu u odrečnim rečenicama slobodno da izostanu jer su oni ionako već sadržani u složenici *nahin*, koja sama već znači *nije*, itd.

Pored toga urdu adverb za negaciju, *nahin*, obuhvata još i značenije odrečnih riječca *ne* i *nije*. Sljedeći primjeri će nam pokazati da se oblici pomoćnog glagola *biti* mogu i onda prenebreći kad bismo ih, po našem shvatanju i po osjećanju jezika, očekivali. *Main nahin jātā* (čitaj: džata). Evo te rečenice i u jeziku rromani, koja joj je i inače slična: *Me ní džav* — (ja ne idem.). Vidimo, dakle, da je u urdu upotrebljen složeni adverb za negaciju, dok je u rromaniju uzeta prosta negacija *ni*, kojom ću se uskoro potanje pozabaviti. *Meri larki-ke pas ghora nahin*. Ova rečenica, koja u prevodu glasi: Moja djevojka nema konja, kaže se u rromaniju: *Páša mni raklí náj gra* (bukvalno: Kod moje djevojke nije konj). Obje navedene rečenice razlikuju se uglavnom po redu riječi. Inače se ovdje riječi iz urdu po lingvističnom kriterijumu prilično blisko podudaraju s onima iz rromanija. Pravilo je da čestica *nahin* u imperativu stane pred glagol, ali se gdjekad nađe i iza njega. Npr.: *Ro nahin!* — Ne plači! To se u rromaniju kaže: *Ná rov!* U ovom jeziku riječca *na* nikada ne može da stane iza glagola, koji ona negira; ona mu uvijek prethodi. Isto tako dvojni adverb *naj* ne može se upotrebiti u imperativu.

Maloprije sam već nabacio da negativna riječca *naj* u rromaniju ima dva glavna značenja: *nije* i *nema*. U stvari, ona je samo osnovni negativni oblik pomoćnog glagola *biti* i znači: *nije*. Ta se negacija u gurbetskom upotrebljava samo u onim vremenima pomoćnog glagola *biti* koja se grade od osnove *s-*, a to su sadašnje i prošlo vrijeme. Za odricanje u ostalim vremenima, tj. za negiranje onih oblika koji se obrazuju od osnove *av-*, služe druge odrečne čestice, *ni*, *či* i *na*. Treba, naime, upamtiti da se vremena i načini pomoćnog glagola *biti* u rromaniju obrazuju od dvije osnove, ito od osnove *s-* (ili *h-*) i od osnove *av-* (u arlijskoj varijanti: *ov-*).

U gurbetskom govoru pomoćni glagol *biti* mijenja se u sadašnjem vremenu uglavnom ovako: *sem*, *san*, *si(hi)*, *sam*, *sen*, *si(hi)*. Trenutno, ne uzimamo u obzir različite arlijske dublete, kao što su: *hinjúm*, *sijúm*, idr.

nájsam, nájsen, naj. Oblik *naj*, koji se kao i oblik *si* (*hi*), kako vidimo, javlja samo u trećim licima jednine i množine, nastao je, u stvari, stezanjem riječice *na* i trećeg lica prezenta pomoćnog glagola biti (*hi*), tj. *naj* je nastalo od *na hi*, (u urdu: *nahin, najin*). Dakle, negativni oblik prezenta tvori se po istom obrascu kao i u srpskohrvatskom, *nijesam, nijesi*, itd., tj. oblici su složeni od negacije *nije* i oblika *sam, si* itd. Tako imamo *nájsem* prema *nijesam*, *nájsan* prema *nijesam*, *naj* prema *nije*, itd. Po ugledu na kraće srpskohrvatske oblike *nisam, nisi*, itd. grade se i u rromaniju, tu i tamo, oblici *ní sem* (*čí sem*), *ní san* (*čí san*), *naj(!) ní sam* (*čí sam*), *ní sen* (*čí sen*), *naj(!)*. U ovom slučaju negativna čestica *ni*, odnosno *či*, treba da se piše odvojeno od glagola.

Perfekt je u srpskohrvatskom složen, a u rromaniju prosto vrijeme. On je građen sintetički, bez učešća pomoćnih glagola. Oblik preterita u bosanskom gurbetskom glasi ovako: *Sémah, sánah, sáh, sámah, sémah, sénah, séha*. Njegov odrečni oblik je sljedeći: *Nájsemah, nájsanah, nájsah, nájsamah, nájsenah, nájsaha*. Osim toga ima u rromaniju znatan broj varijanata.

Uz izloženo pravilo iznižeću nekoliko primjera. *Gajá phabáj ináj mрни* — Ova jabuka nije moja. *Amén nájsam činjé* — Mi nismo umorni. *Sorró divéh tu nájsan éheré* — Cijelog dana nisi kod kuće. Ili, ovaj slučaj: *Me phenáv ináj, a voj phenél si*. Ova rečenica ima dva značenja. Prvo: Ja kažem nije, a ona kaže jest. Drugo: Ja kažem nema, ona kaže ima. Prema tome, oblik *hi* znači *jest* i *ima*, dok oblik *naj* znači *nije* i *nema*. Poslije ove konstatacije prelazim na analiziranje drugog značenja negativne partikule *naj* tj.: *nema*.

Da bih predmet mogao bolje osvijetliti, izabraću još jedan primjer iz jezičke prakse: *Ináj sigaripé*, koji se isto tako da prevesti na dva načina: *Nije žurba* i *Nema žurbe* (nije žurbe). Smisao je u suštini isti. Kad bismo rečenicu: *Nije žurba* slijepo preveli, ona bi morala da glasi: *Ináj o sigaripé*. Dakle, biće da je to imenica u nominativu sa članom. Ali treba znati da je navedena srpskohrvatska rečenica neumješno skovana i da ona po smislu nije potpuno adekvatna rromani-rečenici. Prije svega zato što se nijanse u značenjima koje nastaju upotrebom člana ne mogu sasvim vjerno prenijeti u srpskohrvatski, u kome te čestice nema. Međutim, ako imenicu zamijenimo nekom zamjenicom, rečenica će dobiti samo jedno, jedino, strogo fiksirano, značenje. Npr.: *Ináj la*, što će reći: *Ona nema*. Ako želimo da kažemo: *Nje nema*, pomenuti dvočlani izraz pretvoriće se u emfatičnu tročlanu zamjeničku lokuciju: *Inájta-li* (*ináj-ta-li*).

Zbog dvojstva u značenju priloga *naj*, ponekad se ukazuje mogućnost dvojakog prevođenja ciganskog teksta. Tako, rečenica: *Leh naj so dikhél* može u prevodu da glasi: 1) On nema šta da vidi, ili 2) Nema ga šta da se vidi. I još jedan sličan slučaj: *Ináj gová manúš savó kamél péhće džungalipé*. Ova rečenica se prevodi na dva načina: To nije čovjek koji sebi želi zlo, ili: Nema tog čovjeka što sebi želi zlo.

Pošto ono što sam nešto ranije iznio nije u potpunosti jasno, biće potrebno da se ovdje izuzetno malo više zadržim. Zabaviću se sasvim krat-

ko analizom jedne interesantne pojave u rromaniju. Radi se, naime, o načinu na koji se u tom jeziku opisuje glagol *imati* pošto direktnog izraza za to nema. Uzmimo srpskohrvatsku rečenicu: *Ova žena ima kćerku*. U rromaniju se to kaže: *Kalé džuvljá hi raklí*, što, bukvalno prevedeno, glasi: Ovu ženu jest kćerka. Dakle, nešto što je u izvjesnom pogledu suprotno srpskohrvatskom načinu izražavanja. Tako, kod nas žena kao subjekat dolazi u nominativ, a kćerka kao direktni objekat javlja se u akuzativu. U rromaniju, vidimo, nije tako. Imenica žena kao subjekat dolazi u akuzativ, a imenica kćerka kao objekat nalazi se u nominativu. To pravilo važi, naravno, i za slučaj da je rečenica negativna. Dakle, *ova žena nema kćerku*, kaže se: *Kalé džuvljá ináj raklí*, bukvalno: Ovu ženu nije kćerka. Uzmimo i ovoj slučaj: *Ináj kaj ináj*, što znači: *Nije da nije*, ili: *Nije da nema (ne postoji)*.

Vratimo se sada na onu kratku rečenicu koju smo gore iznijeli: *Ináj la*, što znači: *Ona nema*, a bukvalno: *Nije nju!* Drugo: *Ona nije* kaže se: *Voj ináj*. I, na trećem mjestu, rečenicu: *Nje nema* preveli smo sintetičkim izrazom: *Inájtali*. Eto, tu ćemo opet malo stati. U rromaniju postoji izvjestan broj naglašenih složenih zajednica koje se odlikuju mješovitim svojstvima. Uzmimo sklop *Inájtalo* — *Nema ga*. On se sastoji od više dijelova. Prvo, tu je dvojna negacija *ináj*. Drugo, imamo umetak *-ta-*! To je, možda, ona ista riječica koja u glagolskoj službi označava emfazu. Sjetimo se samo imperativnih oblika *Na-ta!* — *Ta nemoj!* *An-ta!* — *Donesi-der!* i sl. Vidimo da riječica *ta* igra u oba jezika vrlo sličnu ulogu, samo što se u srpskohrvatskom uvijek upotrebljava proklitički, a u rromaniju kao augment ili enklitički. Osim toga, za razliku od ovog drugog slučaja, ona u našem jeziku predstavlja jedan vrlo blag aspekt zapovjednog načina. Zatim imamo elemenat *-l-*, koji, možda, nije zamjeničkog, nego glagolskog porijekla. On se javlja u kombinacijama sa vokalima, i to kao: *-lo*, *-li*, *-le*, što se, začudo, potpuno podudara sa ličnim nastavcima za sva tri lica jednine i množine prošlog vremena kod izvjesnog broja neprelaznih glagola. Už izraz *inájtalo*, iznićeću još neke: *Kájtalan?* (Ta gdje si?), *Sóstale!* (Šta ih je!). *Vačarén kaj nájtalem čheré* (Recite da nisam kod kuće). *Kana tu inájtalan (nájsan) kathé, inájtali (ináj) ni voj* (Kad tebe nema ovdje, nema ni nje). *Naj (inájtali) mi raklí te irí-pe čheré* (Nema mi kćeri da se vrati kući). Arlije bi rekli: *Mi raklí nané te iránel-pe kheré*. Pored nabrojanih zamjeničkih složenica ima i: *Eketalo! Eketalo o kak!* — Evo strica. (Cf. rum. *iacătă!*) Kod takvih lokucija treba paziti na neke finese u značenjima: *Inájtalo mo phral* — Nema mi brata. *Ináj ma phral* — Nemam brata. *Ináj máe phral* — Nije mi brat. *Ináj me phralé* — Nema mi brat. *Ináj mo phral* — Nije moj brat. Dodajmo da se u goptskom (romačkom) mjesto *Inájtalo* kaže i *Náje le* (Nema ga).

U arlijskom često se sretamo s oblikom *nané*, što je, svakako, nastalo od *nanáj*. Uzmimo konstrukciju: *Olé kher nané* — On nema kuće, bukvl.: Njega kuća nije. *Kadalé manušés, nanáj les jakhá* — Ovaj čovjek nema očiju,

verbatim: Ovog čovjeka, nisu ga oči! To što se pored imenice u istoj rečenici, bez neke vidne potrebe, javlja i odgovarajuća zamjenica u istom padežu, predstavlja jednu od odlika sintakse narodnih govora nekih balkanskih jezika, koji i inače vrše vrlo snažan uticaj na leksiku, morfologiju i strukturu rromanija.

Perfekat glagolskog izraza *nema* i *nije* glasi u gurbetskom: *nájsah*, *nájsas*, ili, skraćeno, *n'as*. To će reći: Nije bio (bila, bilo), dok se rečenica: Nije imao, prevodi ovako: *Nájsah le*, bukv.: Nije bilo njega. Tu je zamjenica njega u gurbetskom u akuzativu. *Naj* traži akuzativ kao i *hi*, jer potiče od njega (*na-hi*). Rečenica: Nije bilo njega, gdje zamjenica njega stoji u genitivu, kaže se ovako: *Nájsah vov*, bukv.: Nije bio on. U arlijskim narječjima to treba još strože dvojiti, jer se u perfektu pored pomoćnog glagola *sinjóm*, *hinjóm* (srpskohrv.: *sani*) javlja i pomoćni glagol *ováv* (postanem). Tako kažu: *Na hiné*, što znači: *Nije bio*. Međutim: *Na uló le* (ili: *Na uló olé*) odgovara našem: *On nije imao*. Riječ *uló*, koja je nastala kontrakcijom od ranijeg *ovló*, jedan je od oblika za treće lice jednine prošlog vremena glagola *ováv*.

U vezi sa sljedećim primjerom kazaću naknadno još nekoliko riječi o dvojnoj negaciji *nanáj*. *Perén me jakhá te na náj gajá* (Ispale mi oči ako nije tako). Riječca *nanáj* je adverbijalno okamenjen, stegnut oblik, nešto poput njemačkog *nicht* (*ni wiht*), a uporedi i *nichtesnicht*, ili i lat. *n-unquam*, pa slovenski *ni-któ*, itd. Uzgred da dodam da je ono *ináj* naglašeniji oblik, pa se u izgovoru duže zadržavamo na njemu. Umjesto oblika *na náj* ili, bolje, *nanáj*, čuje se i zastarjeli oblik *na hí*. Kao što sam već ranije natuknuo, oblik *na hí* se kasnije razvio u *náj*. Takav njegov razvitak diktirali su, vjerovatno, između ostalog, i praktični razlozi. Postojala je, naime, mogućnost da dođe do neke zabune, do nesporazuma. Da podsjetim, arhajizam *na hí* (*nahí*) znači: *nije*, dok je homonim *nahí* jedan od dubleta defektivnog glagola *naští*. A nije svejedno da li ćemo reći: *Na hí gajá* (*Nije tako*) ili *Nahí gajá* (*Ne može tako*). Ova posljednja rečenica može se prevesti i ovako: Ne može se tako. Defektivni glagol *nahí* (*naští*) može da obuhvati i povratno značenje, iako kao neproduktivna okamenjena tvorevina ne može da se vidno poveže sa zamjenicom *se* (u gurbetskom: *pe*).

TE NA (TENA). Ova negacija složena je od dvije riječce, od veznika *te*, tj. *da*, i od poznate nam odrečne čestice *na*, što znači *ne*. *Te ná* (da ne) upotrebljava se mnogo češće u rromaniju nego *da ne* u srpskohrvatskom jeziku. Tačnije rečeno, negacija *te ná* prevodi se na srpskohrvatski na više načina, što se može lako utvrditi iz mnogih primjera koje ću poslije iznijeti. Negacija *te ná* javlja se, dakle, u najrazličitijim prilikama, u rečenicama u kojima je izražena neka blaža zapovijed ili neka zabrana, zatim namjera ili želja, (optativ), pa onda kada se tiče nekog cilja, kad je riječ o kakvoj pogodbi, o nekoj pretpostavci, o mogućnosti, itd

Međutim, negirani veznik *te ná* najviše služi onda kad se nešto u blažoj formi naređuje, kad se nešto brani, priječi, uskraćuje, ili kad se neko upozorava

da nešto ne čini. Veznik *te ná* ima mnogo širi značaj u rromaniju i u narodnim govorima balkanskih jezika nego, recimo, u književnom srpskohrvatskom jeziku. Ranije sam se već jednom dotakao činjenice da u ovim jezicima nema pravog neodređenog načina za glagole, usljed čega se pribjegava perifrastičnim sredstvima. Tako se u rromaniju u cilju opisivanja, umjesto toga, uzima veznik *te* sa konjunktivom. A isto tako se u pomenutim jezicima i ublaženi, opisni imperativ češće upotrebljava nego u srpskohrvatskom književnom jeziku. Drugim riječima, rromani se u tom slučaju radije služi veznikom *te*, koji je praćen glagolom u odnosnom načinu. Znači, umjesto imperativa opet konjunktiv. Odnosi između ta dva načina, zapovjednog i saveznog, su prisni i srodnički. Konjunktiv, opšte uzev, ima širu upotrebu, pa raspolaže sa više oblika. On često dopunjuje imperativ.

Rečenice koje sadrže negativni veznički izraz *te ná* različito se prevode na srpskohrvatski, što zavisi od toga kakvi su pojedini slučajevi. One se prevode izrazima: *da ne*, *nemoj da*, *ako ne*, *inače*, itd. Uostalom, odabrao sam veći broj primjera koji će nam to vjernije prikazati. *Te ná majbút gová cérén* (Da to više ne radite, Da to više niste uradili). U ovom slučaju glavna rečenica nije ni izrečena. Trebalo bi, npr. reći: Ja želim, upozoravam, itd., da to više ne radite. Ponekad se glavna rečenica javlja u vidu ličnog ili bezličnog glagola. Npr.: *Phendén lénde te ná den vórba* (Rekli ste im da ne govore). *Trubusardáh te ná xah níso* (Trebalo je da ne jedemo ništa). U ovom, potonjem, primjeru vidimo da se i rromani služe dvostrukom negacijom kao i srpskohrvatski. Sljedećom rečenicom se upozorava na nešto: *Savó darál e ruvéndar, te ná džal ándo voš* (Ko se boji vukova, neka ne ide u šumu) *Ná te ná den leh* (Nemojte da mu ne date, tj. Dajte mu). Ovdje treba posebno istaći da glagol *dav* kad znači *dam* ili *dopustim* traži po pravilu uvijek akuzativ, a ne, kao u srpskohrvatskom, dativ. Prema tome, u rromaniju se kaže bukvalno: Nemojte da ga date, mjesto: Nemojte da mu date. A ako hoćemo da u toj rečenici upotrijebimo i dativ i akuzativ u isto vrijeme, onda ćemo u rromaniju dobiti dva akuzativa: *Ná te dén leh leh* (Nemojte da mu ga date, bukvalno: Nemojte da ga ga date).

Kako sâm veznik *te* ima dva glavna značenja, pa kako se većinom prevodi pomoću dva veznika, *ako* i *da*, treba dobro paziti ako se hoće da uhvati pravi smisao. Za ovu priliku poslužiće nam dvije rečenice. Najprije jedna koja predstavlja upozorenje: *Tu áči, te na vov džála tuménca!* (Ti stani da on ne bi pošao s vama]. U sljedećem slučaju radi se o pogodbi: *Tu áči, te na vov džála tuménca!* (Ti ostani ako on ne bi pošao s vama). Uzmimo ovaj primjer: *Tu vačaréh kaj k-ačhén von sorró divé, a so te na ačhèna?* U prevodu to glasi: Ti kažeš da će oni ostati cijelog dana, a šta ako ne ostanu? U iduće dvije rečenice naglašen je cilj za kojim se išlo. *Phanglé leh te ná vov šaj putájvola* (Vezali su ga da se ne bi mogao odriješiti). *Xukláh rigáte te ná o sap xal leh* (Skočio je ustranu da ga zmija ne ujede).

Negativni veznik *te ná* prevodi se na srpskohrvatski negacijom pred kojom se nalazi jedan od veznika: *da* ili *ako*. U sljedećim rečenicama izražava se neka pretpostavka, neka zebnja, naslućivanje, ili sl. *So hí, te ná vov muló?* (Šta je, da nije umro?) *Te ná me amalá nakhlé katár* (Da nisu ovuda prošli moji drugovi?) *Te na xolájvoha pe mánde?* (Da se ti, možda, ne bi naljutio na me?). Onda ovaj primjer u rromaniju, gdje je drugi kondicional kao obično predstavljen pluskvamperfektom: *Te ná me istardémah leh, vov našlóha-tar* (Da ga nisam uhvatio, on bi bio pobjegao). I još ovakav slučaj: *Me te ná džanáva gavá!* (Pa zar ja da to ne bih znao?).

I sada nekoliko eliptičnih rečenica: *Sóhke te ná!* (Zašto da ne!) Ili, recimo, odgovor na pitanje: *Džanéh li?* (Znaš li?), koji glasi: *Sar te ná!* (Kako da ne) ili *Sar níči* (Kako ne)!. Najzad i ovakva jedna konstrukcija sa pojačanom negacijom: *Sar te ná našíí*. Ali prije nego što ovo prevedem, htio bih da ponovo skrenem pažnju na to da je modalni pomoćni glagol *našíí* u gurbetskom po pravilu potpuno defektivan. Prema tome, navedena rečenica obuhvata čitav niz značenja: Kako da ne mogu, Kako da ne možeš, Kako da ne može, itd. Zatim: Kako da ja nisam mogao, Kako da ti nisi mogao, itd. Tačan smisao se može razabrati iz glagola koji se obavezno nalazi u njegovom društvu. U krnjoj konstrukciji, kao što je ona gore navedena, smisao se da uhvatiti prema glagolu koji se, po logici, podrazumijeva iz teksta što njemu prethodi. I još jedna napomena koja je neophodno potrebna uz sljedeći primjer! Negativni veznik *te ná* zadržava ono *na* ispred negacije, koja ga ovdje nužno prati, konkretno ispred glagola *našíí*. Kod ove riječi, naime, ne osjeća se više da je prvi slog *na-* prvobitno bio negacija. Ali je zato sadržina tog načinskog glagola ostala i dalje negativna: *ne mogu, ne umijem, ne razumijem, ne znam*.

Ima mnogo slučajeva gdje se negativni veznik *te ná* prevodi na srpskohrvatski pogodbenim veznikom *ako*, koji je praćen nekom negacijom. Evo nekoliko primjera u različitim vremenima i načinima. *Te ná me reslém, čér tu gová kórkorre*. (Ako ja ne stignem, onda ti to *sám* učini). *Te ná avéla vov, čhin mo šoró* (Ako on ne dođe, odsijeci mi glavu). *Te vov ná džanéla, me ni džanáv* (Ako ne znašne on, ja ne znam). *Me gová ni pačáv, so ni dikháva* (Ja to ne vjerujem što ne bih vidjeo). Ili: *Me gová ni pačáv, a te na dikháva* (Ja to ne vjerujem, a da to ne bih vidio). U rečenici: *Te ná vov (ni) déla*, riječica *ni* se upotrebljava ako se adverbu *te ná* pridaje značenje: *inače*. Poslije ovih mješovitih slučajeva evo jednog iz kog proizilazi da negacija u vezničkom izrazu može da izostane kao suvišna: *Sićiv akaná, te(ná)dží akaná ni sićilán* (Uči sada ako dosad nisi učio). Ovdje je, izgleda, prostom vezniku *te* bez potrebe dodata negacija *na*, jer je odrečna čestica *ni* koja negira glagol, potpuno dovoljna. Kod dvojne čestice *te ná* dopušteno je po pravilu da se, eventualno, umetne i koja druga riječ između njenih dijelova *te* i *na* samo u slučaju kad cijeli izraz znači: *ako ne*.

Skrenuo sam već ranije pažnju na okolnost da se veznik *te ná* i onda upotrebljava kad je u istoj rečenici radnja već negirana jednim glagolom koji i sam počinje negativnom partikulom *na-*. npr.: *Te ná tu naští níso istardán, irisávo* (Ako ne mogneš ništa dobiti, vrati se). Ovdje valja uzgred podsjetiti na to da u rromani-rječniku ne postoji riječca za pojam *dobiti*. Osim rijetke riječi *theráw* (stečem) upotrebljavaju se mahom jači izrazi *uhvatiti* i *uzeti*. Međutim, treba konstatovati da paralelnu pojavu nalazimo i u vulgarnim govorima i slangovima još nekih jezika, kao, npr., u turskom.

Negativni veznik *te ná* može u određenim prilikama da poprimi samostalnjiji značaj kada se javi u funkciji naglašene partikule. Tada ga prevodimo riječju *inače*. Da bih ipak i simbolično predočio da se udaljio od svog prvobitnog značenja, pišem mu oba sastavna dijela zajedno. Npr.: *Te lačhárdilem, ka-teljaráv, tená, níči* (Ako se budem spremio, krenuću, inače neću). Za jednu te istu rečenicu možemo po potrebi uzeti i nenaglašeni (*te ná*, tj.: ako ne) i naglašeni samostalni oblik (*tená*, tj.: inače) pomenutog veznika. Tako kažemo: *Idár gová, a te ná idardán, me kam-idaráv* (odnesi to, a ako ne odneseš, ja ću odnijeti). Skratimo li ovu imperativnu rečenicu, ona će imati jači efekat: *Idár gová, tená, me kam* (Ondesi ovo, inače, ja ću). *Thuvaló móra te avél, a marnó avela, te ná* (Duvana mora biti, a hljeba, ako bude).

Prikazaću sada nekoliko slučajeva sa nedorečenim rečenicama u kojima se negirani veznik, kako kad, različito prevodi na srpskohrvatski. *Avéla voj, te ná, tu av* (Došla ona ili ne, ti dodi), što bukvalno znači: Dođe li ona, ako ne, ti dodi. *Me šaj džav vi te ná* (Mogu otići i ne otići), u bukvalnom prevodu: Ja mogu ići i da ne. *Te bičhaldé, lačhé hi, te ná* (ili: *te níči*, ili, još jače: *te ná níči*) *nikahće níso* (Budu li poslali, dobro, a ako ne, nikom ništa). *Kaméha, te ná, pále kam-činéh* (Htio ne htio, ipak ćeš kupiti). Bukv.: Htjedneš, ako ne, opet ćeš kupiti. *Kaméha, ni kaméha, počinéha* (Htio ne htio, platićeš). *Šaj avéla te hi la inča, a šaj avéla te ná*. To znači: Moglo bi biti da je ima (ili: da ona ima) tamo, a moglo bi biti da (je) nema.

NI. Ova odrečna riječca obično odgovara srpskohrvatskoj negaciji *ne*. Njoj je mjesto ispred one riječi koju negira. Poznato je da u indoevropskim i nekim njima bliskim jezicima negacije počinju pretežno alveolarnim suglasnicima *n* i *l* i usnenim glasom *m*. Tako negacija *na* postoji, između ostalog, u rromaniju, *ne* u latinskom, *ni* u gotskom, *no* u engleskom, *nu* u rumunskom, itd.

Pored negacije *či* o kojoj ćemo uskoro govoriti, u gurbetskom rromaniju se najviše upotrebljava negacija *ni*. *Voj ní pala so ni džanél* (Ona ni za šta ne zna). Ovdje je negacija *ni* dvaput upotrijebljena, a svaki put u drugom svojstvu. Dakle, nije slučaj korespondencije. *Me éúcé ní lav níso* (Ja ne oduzimam od tebe ništa), bukvalno: Ja tebi ne uzimam ništa. Gurbetski govor ne trpi glagolske predmetke koji služe za sjenčenje i račvanje značenja glagola. Zato, npr., glagol

lav (uzeti) obuhvata čitav niz međusobno manje ili više srodnih značenja: *Oduzmem, preuzmem, zauzmem*, itd.

Kao što je slučaj u srpskohrvatskom, tako i u rromaniju može da se javi više negacija u istoj rečeničnoj konstrukciji. Npr.: *Me nísar ní dikhlém leh* (Ja ga nikako nisam vidio). Kad se u složenim glagolskim izrazima ukaže potreba za naročitim isticanjem, negacija *ni* može da se izuzetno ubaci između objekta i glagola za koji je stalno vezan. Tako i u ovoj lokuciji: *Vov kan ní thóvel* (On ne prisluškuje), bukvalno: On uho ne stavlja. Pravilnije, se, međutim, kaže: *Vov ní thóvel kan. Omilajé o jiv ní del péhće* (Ljeti ne pada snijeg). Tu je potrebna jedna mala napomena. U rromaniju se umjesto srpskohrvatskog glagola *pada* upotrebljava *del*, što znači *udara*. Tome se, onda, doda još i zamjenica *péhće* (sebi). Tada se ponekad javlja bezlična konstrukcija, besubjektan izraz: *del péhće* (pada). Pleonastička, ali većinom emocionalno naglašena, upotreba zamjenice sebi (si) je karakteristika nekih balkanskih jezika. Ona simboliše prisnije učestvovanje subjekta u radnji ili u stanju koje označava glagol.

Mada je naglašena, negacija *ni* može, za razliku od riječce *na*, da izgubi svoj vokal ispred sljedeće riječi koja počinje vokalom, npr.: *Vov n'asajáh* (On se nije smijao). Upor. srpski provincijalizam: *N'umem d'udem d'uzmem*. Ovdje treba reći da glagol *asáv* (smijem se), suprotno slučaju u srpskohrvatskom jeziku, nije povratan, kao ni u francuskom, njemačkom i mnogim drugim jezicima. Odrečna proklitična riječca *ni* ne obavlja uvijek dužnost direktne negacije. Ona se gdje kad pleonastički javlja bez nekog jačeg opravdanja. To se, recimo, desi iz stilističkih razloga u izrazima i poslovicama. Npr.: *Pharrɔv, đoróna, džikáj e čarr ní bajról* (Crkni, magarče dok trava naraste).

Odrečna čestica *ni* u rromaniju vrši usput i funkciju srpskohrvatske negacije *ni*. Npr.: *Nájsah amé ní dži sohte* (Nije nam bilo ni do čega). Ovdje je, kao i u srpskohrvatskom, predlogu mjesto između negacije *ni* i zamjenice u padežu. I još dva takva primjera: *Von ní xoljávon ní pe kah* (Oni se ne ljute ni na koga). *Te ná bešéh ní pe so* (Da ne sjedaš ni na što).

Negacija *ni* upotrebljava se u složenim zamjениčkim i priloškim izrazima na isti način kao i u srpskohrvatskom: *níso* (ništa), *níposo* (nipošto), *nísavo* (nikakav), i dr. Npr.: *Te si, si, níkahće níso* (Ako jest, jest, nikom ništa). Priloške složenice služe za pojačanje negacije. Npr.: *Tu ná de nísar vórba* (Ti nikako ne govori). Za isti cilj se upotrebljava po koji put i složena negacija *níči* kad je upotrebljena samostalno. Npr.: *Níči, léhko pápo ní muláh* (Ne, njegov djed nije umro). Najzad, prosta negacija *ni* može da zamijeni i naglašenu negaciju *niti*. Npr.: *Ní šaj xaláh, ní šaj piláh* (Niti je mogao da jede niti da pije).

IV. Negacija *ni* javlja se sporadično i u obliku *in*. Obje partikule su funkcionalno ekvivalentne. Prema tome, rečenica: *In džanáh* (ne znamo)

znači isto što i: *Ni džanáh. Tumén in dijén len* (Niste im dali). *Von in mukén tut te sovéh* (Oni te ne puštaju da spavaš). *Me džánáv kaj ni džánáv, a vov ni džánél kaj džánél* (Ja znam da ne znam, a on ne zna da zna.) Interesantno je da i u arapskom jeziku postoji negacija istog oblika *in*.

ČI. Ova negacija ima približno istu funkciju i vrijednost kao i negacija *ni*. Oba ova oblika-blizanca predstavljaju najobičnija sredstva za negiranje, odricanje, neprihvatanje, odbijanje, nepriznavanje, itd. Riječca *či* odgovara uglavnom srpskohrvatskoj negaciji *ne*, a samo malokad negaciji *niti*. *Či khardém les* (Nisam ga zvao), što u nekim drugim dijalektima može da glasi: *Ni akhardém leh. El sremóske Rrom či xan muló* (Sremski Cigani ne jedu crkotinu). *Vo či mekél ma kheré* (On me ne pušta kući). Međutim, riječca *či* može kadšto da zamijeni negaciju *naj*, kao što je ranije naglašeno. Npr.: *Kathé dumút či sémas* (Tu odavno nisam bio). Mjesto *nájsemas*, može, kako vidimo, da stoji, *či semas*, samo što se ovo drugo treba da piše odvojeno. *Či san mató* (Nisi pijan) stoji mjesto: *Nájsan mató*. Međutim, u trećim licima jednine i množine negacija *naj* se održava. Npr.: *Naj či parnó či kaló* (Nije ni bijelo ni crno). Negacija *či* znači ovdje: *niti*, kao i u sljedećoj rečenici: *Či avéla či círi či léšči* (Neće biti ni tvoja ni njegova). *N'avéla tumén či vurdón či grast* (Nećete imati ni kola ni konja). Napominjem ovdje da glagol *sem* (jesam), a prema tome i glagol *imati*, gradi buduće vrijeme pomoću glagola *aváv* (postanem).

Izuzetno srećemo negaciju *či* i u društvu druge negacije *na*. Tada se mogu katkad da naređaju tri odrečne čestice, pa i više njih, jedna za drugom. Na primjer: *Či na ni avéla* (On neće ni doći). *Žánáv kaj tu či na ni boldésa tu* (Znam da se nećeš ni vraćati). Negacija *či* odgovara negaciji *ni* i onda kad ova zastupa odrečnu riječcu *niti*. Npr.: *Me či žanglém či je díli rromají* (Ja nisam znao baš nijednu cigansku pjesmu). Kao i kod negacije *ni*, tako može i kod *či* da otpadne vokal ako iduća riječ počinje vokalom, naročito vokalom *a*. Npr.: *Č'ašunés?* (Ne čuješ?) *Č'aváv túke* (Ne dolazim tebi). *Č'azbán* (Ne diraju). Pravilo je da negativna čestica *či* u rromaniju ne može da posluži kao odrečni predmetak u složenicama. Tu dužnost danas vrši uglavnom privativni prefiks *bi-*, koji je predloškog porijekla. Stoga mislim da sastavljeno pisani oblici *čičačo* (neistinit), *čilačo* (loš), i dr., koji se javljaju u mađarsko-ciganskom rječniku Nadv. Józsefa nisu sasvim srećno građeni. Drukčije prirode je ovaj naš slučaj: *Amalá, či khardéja!* — Druže, nezvani! Ovdje bih želio da naglasim da se u nekim vlaško-ciganskim dijalektima upotrebljava samo negacija *ni*, a u nekim negacija *či*.

Na kraju bih pokušao da se u prolazu osvrnem i na rromani-zamjenicu *khánči* (nešto ili ništa), koja bi mogla biti zajedničkog ili, barem, srodnog porijekla sa urdu-zamjenicom *khuch* (khuć) some, something, anything. Ove dvije zamjenice u oba jezika javljaju se sa istim svojstvima, kao neodređena i odrečna imenička zamjenica. U glasovnom pogledu zamjenica *khánči* u rroma-

niju odnosi se prema *khuch* u urdu kao *mánde* (meni) u rromaniju prema *mujh* (čitaj mudžh, meni) u urdu. Iznio bih ovdje još jednu sugestiju. Od urdu zamjenice *kai* (some, a few) nastao je u tom jeziku kompozitum *kaiek* (some, several), složen od *kai* i *ek* (neki i jedan), dok u rromaniju imamo analogan slučaj: *khajékh* (neki), što je nastalo od *khaj* i *jekh* (neki i jedan). U urdu postoji riječ *čiz*, što znači stvar, a *kai čiz*, neka stvar, dakle, nešto. Nije sasvim isključeno da izraz *kai čiz* u urdu ima neke, makar i posredne, veze sa rromani-oblikom *kájči* (običnije *khánči*) sa identičnim značenjem: *nešto*. Sve to upor. i sa fr. *quelque chose* (lit.: neka stvar).

NIČI. Ovo je najsamostalnija negacija, apsolutni adverb za negaciju. Ona se ističe svojim snažnim naglaskom i onda kada se javlja u dužem kontekstu. Sudeći po njenom obliku, odrečna čestica *niči* je složenica. Nju sačinjavaju, vjerovatno, dvije proste odrečne riječce, koje imaju, uglavnom, jednaku vrijednost. Te se dvije negacije ne potiru, ne ukidaju, već se dopunjuju. To su *ni* (ne) i *či* (ne). U praksi one se pretežno ne upotrebljavaju samostalno. Kad se udruže u jednu riječ, kao što je ovdje slučaj, one dobijaju emfatični karakter. Pošto se negacija *niči* pojavljuje redovno samo u narječjima vlaške grupe, nameće se mišljenje da bi ona mogla imati neke veze sa rumunskim binegativnim izrazom *nici nu* (čitaj *niči nu*), što znači *niti*. Sličnost je toliko upadljiva da se pomisao na zajedničko porijeklo ne može ni onda odagnati kad se uzme u obzir da se emfatični oblik negacije *niči* javlja i u paraleli *inči*. Ova je, sa svoje strane, isto tako složena od dvije riječce vrlo bliske vrijednosti: *in* i *či*, koje obje znače: *ne*. Postoji, naime, mogućnost da se negacija *niči* pod uticajem odrečne riječce *in* pretvorila u *inči*. Uz ova razmatranja daću nekoliko primjera. Uzmimo rečenicu: *Vov ní del leh lové* (On mu ne da para). Ako hoćemo da istaknemo da mu on baš nikako neće da da para, onda kažemo: *Vov niči del leh lové*. Vidimo, dakle, da ova dvojna čestica služi za potenciranje negacije. Kad pak želimo da još intenzivnije naglasimo odrečni smisao, onda se, osim toga, služimo još i prilozima i predloškim izrazima, kao što je slučaj i u srpskohrvatskom. Npr.: *Me nísar niči ni dikhlém leh* (Ja ga baš nikako nisam vidio), ili blaže: *Me ní dikhlém leh nísar* (Nisam ga vidio nikako). Pri tom treba upamtiti da prilog *nísar* (nikako) može da dođe neposredno pred negaciju *ni*, ali da ne može da stoji neposredno iza nje.

Kad se, kao i u srpskohrvatskom, sastanu dvije negacije koje su po obliku identične, ali ne i po značenju podudarne, npr.: *ni, ni*, onda će prva primiti emfatični vid *niči*, dok će druga zadržati prosti oblik *ni*. Prema tome, obje negacije neće glasiti *ni*, kao što bi se moglo očekivati. Npr.: *Me niči ni dikhlém leh* (Ja ga nisam ni vidio). Ako se radi o nekom složenom vremenu ili, drugim riječima, ako se između negacije i glagola uklopi neka druga riječ pomoćnog ili dopunskog značaja, onda se prvenstveno upotrebljava složeni, naglašeni oblik *niči* ili koja druga jača negacija. Npr.: *Voj niči* (mjesto: *ni*)

kam-therél godí (ona neće steći pameti). Ali, u rečenici: *Ni k-avél kučipé* (Neće biti skupoće) srećemo riječcu *ni* mjesto *niči*. No, rečenica: *Najsemah* (Nisam bio) može u slučaju neke potrebe da primi i ovakav naglašeni vid: *Níči sémah* (Nisam bio). Ova druga rečenica razlikuje se od prve u srpskohrvatskom samo po tome što se izgovara povišenim glasom, sa više afekta. Pojava da je rečenica u rromaniju jače naglašena obilježava se vidno odvojenim pisanjem. Uzmimo sad jedan drugi slučaj: *Von šáj, a me níči* (Oni mogu, a ja ne). Kad je potpuna, ova konstrukcija glasi: *Von šáj, a me nášti* (ili, nepravilnije: *ní šaj*). U ovom primjeru negacija *niči* ne može da bude zamijenjena prostom odrečnom riječcom *ni*, kao, uostalom, ni u ovakvoj jednoj rečenici: *Kam-džáh jal níči?* (Hoćemo li ići ili nećemo)? U ovoj upitnoj srpskohrvatskoj rečenici pomoćni glagol *htjeti*, koji služi za građenje budućeg vremena, javlja se dva puta, i to drugi put u odrečnom obliku. U rromaniju se mjesto negativnog pomoćnog glagola radije upotrebljava sastavljena negacija *niči*. Dodajmo da za obrazovanje budućeg vremena služi pomoćni glagol *kam*, tj. *ću*, koji je krnji oblik glagola *kamám* (ili, rjeđe, *kamáv*), tj. *hoću*, *volim*, *dugujem*, itd., slično onako kao što je naš pomoćni glagol *ću* skraćeni oblik glagola *hoću*. Glagolska proklitika *kam* je okamenjen, mrtav oblik koji je nepromjenljiv za sva lica jednine i množine.

Dvojna odrečna čestica *niči* je dovoljna da sama izrazi negaciju i onda kada se u tom cilju u korektnom srpskohrvatskom glagol mora da ponovi u istoj rečenici. Npr.: *Vov lélah la vi níči* (On bi je uzeo i ne bi), bukvalno: On uzeo bi nju i ne. *O baró počínél e kandinéh vi níči* (Gazda plaća slugu i ne plaća). Ako se objekat izbaci na kraj, dvojni adverb *niči* možemo zamijeniti običnom odrečnom riječcom *ni*: *O baró počínél vi ni počínél e kandinéh*. Kao potpuno suvišan, glagol se ne ponavlja ni u ovoj rečenici: *Najls túće kaj ašunés thaj kaj níči*. (Hvala ti gdje čuo i ne čuo). Mjesto riječce *ináj* (nije), dovoljno je uzeti pojačanu česticu *niči*, mjesto *ni*. Mi u tom slučaju upotrebjavamo partikulu *ne*, što odgovara rromani-rijecči *ni*, jer nemamo ekvivalenta za oblik *niči*. Npr.: *Gová hi pála túté, a ináj* (ili : *niči*) *pála láte*. (Ovo je za tebe, a ne za nju). No, ponekad se i u rromaniju glagol ponavlja u drugoj rečenici: *Kána tut ni avéla kathé, níči kam-avén ni von*. (Kad tebe ne bude ovdje, neće biti ni njih).

Pravilo propisuje da se na upitnu rečenicu u kojoj se nalazi neko složeno vrijeme potvrdno odgovara ponavljanjem pomoćnog glagola, isto kao i u srpskohrvatskom jeziku. Tako se na pitanje *Kam-déh?* (Hoćeš li dati?) u rromaniju odgovara pozitivno samo riječcom *kam* (*ću*) ili, ako je naglašena namjera, u neokrnljenom obliku *kamám* (*hoću*, *želim*) ili, pak, potpunom rečenicom *Kam-dáv* (*daću*), dok za negativni odgovor služi emfatična čestica *Níči!* (Neću). Tome nasuprot, kad se radi o upitnoj rečenici u kojoj se nalazi neko prosto vrijeme, onda se u slučaju afirmacije glagol samo ponovi. Tako se, npr., na pitanje *Xalán tu?* (Jesi li jeo)? odgovara potvrdno ponavljanjem

glagola: *Xalém* (Jeo sam), dok se u srpskohrvatskom ponavlja obično pomoćni glagol: *jesam*. Odrečno se odgovara opet riječcom: *Níči* (Ne), a rjeđe kratkom negacijom i glagolom: *Ní xalém* (Nisam jeo). Pa tako i kad pitamo: *Čhindilán?* (Jesi li sustao?) bukvalno: Jesi li se presjekao, u potvrdnom slučaju odgovor glasi: *Čhindilém*, (Sustao sam), a u negativnom: *Níči!* ili, naglašeno: *Níči, níči!* Ne, ne. Pa onda ovaj primjer: *Vov kaméla vi níči* (On bi htio i ne bi). Kad je ne bismo skraćivali, ova rečenica bi glasila: *Vov kaméla vi ní kaméla*. Znamo već da se odrečna čestica *ni* u samostalnom položaju javlja u svom naglašenom obliku *níči*. Tako se na rečenicu: *Von ni ažuárde* (Oni nisu čekali) može da nadoveže pitanje: *A sóhke níči?* (A zašto nisu?). Na pitanje: *So andán?* odrečno se odgovara: *Níči níso*, ili, ukratko: *Níso* (Ništa).

Kao što je slučaj u srpskohrvatskom jeziku, mogu i u rromaniju u jednoj istoj rečenici da se uzastopno nagomilaju dvije odrečne čestice, ili više njih, a da ta rečenica ipak ostane negativna. Npr.: *Vov níkah níči mukláh* (On nije nikoga pustio). Ova je tvrdnja iznesena u jačem afektu, pa je zato upotrebljen složen i duži oblik negacije. Inače bi rečenica trebalo da ima ovaj oblik: *Vov níkah ni mukláh*. Ovdje nije posrijedi kakav afektivan momenat jačeg intenziteta. Međutim, ako negaciju stavimo ispred zamjenice, ona se može pojaviti samo u naglašenom obliku *Vov níči níkah mukláh*. Uzrok tog pojavi leži u tome što je stavljanjem zamjenice ispred glagola izmijenjen redovan red riječi. Na taj način odrečna zamjenica *níkah* primila je na sebe rečenični naglasak, pa prema tome zahtijeva i pojačanu negaciju, tj. *níči*.

Uzmimo sada jednu rečenicu sa više negacija. *Ináj nisavi phuv saví níči nísoha ni bijanéla* (Nema zemlje koja ne bi nečim radala). Ovdje se, istina, odrečna partikula *níči* može izostaviti, ali bi tada rečenica izgubila u emfazi.

Ponekad se desi da se dvojna negacija *níči* u istoj rečenici javlja u dva aspekta, tj. u vidu samostalnog uzvika, koji je opet praćen istom tom partikulom u zavisnom odnosu prema glagolu koji ona negira. Npr.: *Níči! Níči me gová čerdémah* (Ne! Ja to ne bih bio učinio).

Kad se negaciji *níči* doda srpskohrvatska enklitika *li*, onda ona obično služi za izražavanje neke namjere ili neke želje. Npr.: *Dikh šukarimáha trujál leh, ínči li pále irlja-pe* (Gledaj lijepo oko njega, ne bi li se opet vratio). U tome slučaju negativni izraz *níči li* traži da odnosni glagol dobije oblik pogodbenog načina. Složena negacija *níči li* odgovara srpskohrvatskom izrazu *ne bi li*, gdje glagol biti u pomoćnoj funkciji služi za građenje željnog načina. To što se dvojni izraz *níči li* prevodi na srpskohrvatski trojnim izrazom *ne bi li* ima da se zahvali činjenici što se rečeni modus u rromaniju obrazuje sintetičkim putem bez prisustva pomoćnog glagola, dok je u srpskohrvatskom za njegovo građenje neophodno i učešće pomoćnog glagola *biti*. Upotreba odrečnih rromani-izraza u nekim drugim relacijama nije na mjestu, jer zvuči neskladno. Npr.: *Níči li počindén* (Niste li platili?) Ili.: *Níči li dikhlán leh*

khatinde? (Nijesi li ga negdje vidio?) U oba ova slučaja uzima se u rromaniju radije prosta riječca *ni*, umjesto složene upitne negacije *níči li*. Nijansa značenja riječce precizira se intonacijom.

INČI. Sve što sam rekao o negaciji *níči* vrijedi i za njenu rjeđu varijantu *inči*, pošto se obje ove priloške čestice ne razlikuju ni za najmanju nijansu. Ipak valja reći da se oblik *inči* ne čuje tako često. Npr.: *Inči phabardém, kaj inči sah ma só* (Nisam pušio jer nisam imao šta). U glavnoj rečenici emfatična negacija *inči* zamjenjuje ovdje riječcu *ni*, dok u sporednoj ona stoji mjesto običnijeg, ali manje istaknutog oblika *naj*. Kad se konstrukcija: *Von ní rodijé khánči* (Oni nisu tražili ništa) naročito naglasi, onda se remeti red riječi i uzima emfatična negativna čestica: *Von inči khánči rodijé*. U rečenici: *Gová inči cérdol-pe* (To se ne radi) povratna zamjenica *pe* je pleonastički upotrebljena jer je sintetički oblik glagola *cérdol* (koji je stezanjem nastao od *cérdó-avel*) sam po sebi već povratan. Međutim, ta neopravdana, suvišna, upotreba zamjenice *pe* toliko se uvriježila da se ne da više iskorijeniti. *Gová ni dikhjlól-pe. Barí bax kaj níči.* (Ovo se ne vidi. Velika sreća što ne.) *Voj márdili. Níči cǝrra.* (Ona se podbila. I to, ne malo.)

Dvojestvu partikula *ni* : *in* odgovara dualitet odnosnih složenica, negacija *níči*: *inči*. Kao što je rečeno, izgleda da se zadatak negacije *inči* potpuno podudara zadatkom negacije *níči*. Pa tako i u ovom primjeru: *Inči! Inči! Inči mangáv te fíjeso hačaráv goléhtar* (Ne! Ne! Ne želim da saznam išta o tome). Tu se negacija *inči* dvaput uzastopno javlja kao uzvik, a treći put kao odrečna čestica naglašenog tipa jer joj je i mjesto u ovoj rečenici koja je stvorena kao izraz jedne žive i emocionalno snažne situacije.

MA. To je čestica koja se upotrebljava u prohibitivnom imperativu. Ona nije u istom svojstvu podjednako rasprostranjena u svim dijalektima. Tako među naseljenim zapadnim Gurbetima, čiji je broj, uostalom, vrlo neznatan, ona se javlja još samo uz zapovjedni način glagola *daráv* (bojim se), Dakle, *Má dara!* — Ne boj se!; *Má daran!* — Ne bojte se! Pa čak i tu, u govoru njihovih najbližih srodnika, čergaša, prohibitivna čestica *ma* redovno se zamjenjuje odrečnom riječcom *na* (ne) mada ova ima manju afektivnu vrijednost.

Kao što sam već jednom podsjetio, u mnogim indoevropskim i još u nekim jezicima, riječce koje izražavaju negaciju često počinju nazalima, ito prvenstveno glasom *n*, a rjeđe glasom *m*. Uporedimo, između ostalog, i jermensko: *Mí borárr!* Uzmimo i arapski negaciju *ma* (nicht), koja je starinom, doduše, samo upitna riječca. U nekim jezicima negacije se uklapaju, ugrađuju i u samu strukturu glagola, kao npr. u etiopskom. A, kao što je poznato, u turskom nastaje odrečni glatol na taj način što se njegovoj osnovi doda slog *-ma* ili *-me*, što zavisi od toga da li je korijenov vokal dubok ili visok.

Kad raspravlja o postanku i porijeklu prohibitivne čestice *ma*, u rromaniju, Paspati se vraća na sanskrt i ukazuje na rječcu *ma*, — ind. a prohibitive

and negative particle. A particle implying. . . (his particle is used chiefly prefixed to verbs, in the imperative mood as *mākuru*, do not do (any act) etc. Hel. et GM. Imperativo autem et imperativi formae optativae part. (*me*) sep. vel. (*me*) insep. Skr. *mā*, praeponenda est, ut, me purs, ne interroga — Vul, Inst. Ling. Pers. p. 136 H. Pers. mudih, give not, murunj, trouble not. Pukkhto. mim, prefixed to the imper. of a verb: it denotes prohibition, being in place of the particle *ma*, as *makawa*, dont.

Čestica *mat* u urdu ima prohibitivan karakter kao i u rromaniju. a znači *ne* ili *nemoj*. Riječca *mat* redovno zauzima mjesto ispred glagola, što je sasvim logično. To je potpuno u skladu sa praksom i u većini drugih, poznatijih, jezika. Međutim, kad se teži za tim da se istakne neka naročita zabrana, onda se ona, kao i negacija *ne*, prebacuje iza glagola: *Mat daro! Daro mat!*. Pritom treba upozoriti da naglasak i u tom slučaju ostaje na negativnim riječcama *ne* i *mat*. Uporedimo i emfatično: *Ro nahin!*) — Ne plači! kao što se katkad kaže. Sjetimo se ovom prilikom prohibitivnog imperativa u njemačkom književnom jeziku, gdje se negacija (*nicht*, *nie*, *niemand*, itd.) uvijek stavlja iza odnosnog glagola. Obratno, u njemačkom narodnom govoru može se gdje gdje naići i na pogrešnu praksu, kad prohibicija dolazi ispred glagola. Dakle, mjesto književnog: *Sage ihm nicht!* (Ne kazuj mu!) čuje se u narodu i *Nicht sag' ihm!* Ovdje valja podvući da se prohibitivna riječca *ma* u rromaniju, u svakoj prilici bez razlike, upotrebljava gdje god se ukaže potreba. Sa riječcom *mat* u urdu nije takav slučaj, jer ona zvuči oštro i grubo, pa krije u sebi nešto neuljudnog i osornog, usljed čega je treba izbjegavati tamo gdje joj nije pravo mjesto. U stvari, pak, ona treba da vrši istu funkciju kao, recimo, latinska riječca *ne*, kojom se nešto brani. Kad se veže za imperativ, riječca *mat* izražava neku naročitu, neku posebnu zabranu, a kad je vezana za infinitiv, onda je riječ o nekoj opštoj zabrani, o sprečavanju, odbijanju, opiranju, zadržavanju, itd.

Nasuprot onome što sam izložio o svojstvima, o namjeni i ulozi probihitivne čestice *mat* u urdu, upotreba odgovarajuće riječce *ma* u rromaniju mnogo je jednostavnija. Ona stoji ispred glagola na koji se odnosi, a može da stoji i sama za se. Iza glagola ona se nikad ne pojavljuje. Npr.: *Tu má dara niso!* (Ti se ne boj ništa!). Ovdje treba dodati da glagol *daráv* (bojim se) ide u red onih malobrojnih glagola čiji se oblik zapovjednog načina za drugo lice jednine završava na vokal *-a*. Dakle, *Má dara!* (Ne boj se!) umjesto: *Má dar!* kako bismo očekivali. Pored izraza *Má dara!* čuje se, mnogo rjeđe, i oblik: *Má tráša!*

U mnogim arlijskim dijalektima česticu *ma* po pravilu zamjenjuje čestica *na*. Dok se u vlaškom rromaniju obično kaže: *Má fúlji!* — Ne silazi!; *Má vačár!* — Ne govori! dotle drugim narječjima bolje odgovara riječca *na*. Ono jeste, i tu ima izuzetaka, kao, recimo, u goptskom: *Má zábister!* — Ne zaboravi! Ovaj nam primjer pokazuje da se Gopti kao i njihovi najbliži srodnici Arlije kadšto služe glagolskim prefiksima stranog porijekla. S druge strane, poznato

nam je da se u vlaškom rromaniju ovakvi predmeci krajnje rijetko upotrebljavaju. Uporedimo još i ovo: *Má gajá!* (Ne tako!), *Ná gajá* (Ne, odnosno, Nemoj tako!) i: *Náj gajá!* (Nije tako)!

Prohibitivna čestica *ma* može da stoji i sama za sebe kad se njome zabranjuje nešto što se iz sticaja okolnosti dade razabrati, ili što se može zaključiti iz prethodnog teksta. Tada se ona kao i u srpskohrvatskom gdjekad i po dva puta navodi. Npr.: *Ma! Ma!* (Ne! Ne!). Isto tako ona može da stane pred imenicu u vokativu ili iza nje, ito bez glagola koji se logički podrazumijeva. *Má, mále!* — Ne, majko! Treba podsjetiti da je vokativni oblik *mále* ove rromani-riječi *ma* (majka, mater) uobičajen i u srpskohrvatskom: *Male!* (Upor. i: brale, sele, čale, itd.) Zatim, ovakav primjer: (*Má, phralálen!*) — Ne, braćo! Inače iza čestice *ma*, kao djelimično i iza čestice *na*, redovno se upotrebljava glagol u imperativu: *Má asá!* Ne smij se! Tako i ispred glagolskih lokucija: *Má éer čingár!* — Ne viči! bukvalno: Ne pravi graju! A koji put se desi da se kakva nenaglašena riječca uklopi između prohibitivne riječce *ma* i glagola u imperativu. To je, između ostalog, slučaj kad se izražava neko ograničenje. Npr.: *Má maj rov!* — Ne plači više! bukvalno: Ne više plači! Ako se mjesto proklitične riječce *maj* uzme duži oblik *majbút*, onda se red riječi mijenja i postaje isti kao i u srpskohrvatskom: *Má rov majbút!*

Jednu riječcu koja je potekla od rromani-čestice *ma* nalazimo i u šatrovačkom govoru. To je prvi dio žargonizma: *Má mota!* što znači: Ta nije moguće! Ma je li, molim te! Bukvalno značenje izraza *Má mota* jeste: Ne kazuj! To je, čuli smo ranije negdje, jedan od vrlo oskudnih ostataka nekadašnjeg arlijskog govora u zapadnim krajevima koji je već odavno izumro. Odgovarajući izraz na savremenom rromaniju glasi: *Má mothov!* — Ne kazuj! Uostalom, poznata je činjenica da se naš šatrovački i ostali vulgarni govori, kao i većina slangova u svijetu, odlikuje obiljem izraza koji su preuzeti iz rromanija.

Kad prohibitivna čestica *ma* poput čestice *na* stoji ispred glagola u imperativu, ona se, znamo već, prevodi na srpskohrvatski riječcom *ne*. A kada se zadesi na čelu rečenice koja se nalazi u konjunktivu, znači, kad ne nosi izrazito imperativni karakter, onda se prevodi srpskohrvatskom riječcom *Nemoj!* *Nemojte!* Npr.: *Má te gová ačhél mánde!* (Nemoj ili nemojte da to ostane kod mene). Tu se ne može upotrijebiti čestica koja je lišena akcenta, koja je, dakle, enklitičke prirode, već se zato služimo naglašenim i dužim oblikom *nemoj*. Pa tako i primjer: *Má maj te crden!* ne možemo prevesti riječima: Ne više da vučete, već: Nemojte više da vučete. *Má tu te dára!* — Nemoj da se bojiš! bukvalno: Ne ti da bojiš! Ne zaboravimo pritom, glagol *daráv* nije povratan. Navedeni oblik *dará* ima tri slična značenja, a sva se odnose na drugo lice jednine: boj se! (imperativ), bojiš se (indikativ prezenta) i: da se bojiš (konjunktiv prezenta). U oba ova posljednja slučaja pravilnije se kaže *daráh* ili *darás*.

Na kraju da dodam još jednu napomenu. Imao sam priliku da u goptskom dijalektu čujem i jedan zastarjeli oblik zapovjednog glagolskog načina. Radi se o rijetkom arhaizmu *mánd, mánde!* što znači: *ne daj* ili *nemoj*. Očigledno je da je prvi dio te riječi potekao od čestice *ma*, dok se u njenom drugom dijelu nazire ostatak glagola *dav* u zapovjednom načinu: *De!* To nas u neku ruku podsjeća na postanak srpskohrvatskog negativnog izraza *nemoj*, koji se, kao što je poznato, sastoji od odrečne čestice *ne* i jednog oblika načinskog glagola *moći* (Belić). Ipak, mislim, nije zgoreg da našu riječ *nemoj* upotredimo i sa rumunskim *nu maj!* (ne više), prema čemu je građen i gurbetski izraz istog značenja: *Ná maj!*

BI. Istaknuto je već u nekoliko navrata da se negativna čestica *bi* javlja prvenstveno samostalno u svojstvu predloga koji ima isto značenje kao i naš predlog *bez*. Ponekad se njome može prevesti i naš predlog *osim* (sem), za koji u rromaniju, inače, nema odgovarajućeg izraza. Npr.: *Sí ma kána, bí paraštujáko* — Imam vremena, osim petkom. Riječću *bi* sretamo isto tako i u njenoj privativnoj funkciji ispred onih vrsta riječi koje pripadaju promjenljivim kategorijama. Usljed toga, njeno neposredno prisustvo izaziva promjene u imenicama, pridjevima, brojevima, priložima i glagolima. Naravno, i najduže riječi moraju obavezno da reaguju genitivskim oblikom na zahtjev prisutnog predloga, odnosno kratke čestice *bi*. Npr.: *bi nasvalimaténgo*, — bez boleština.

Čestica *bi* daje nam na znanje da je riječ o nečemu suprotnom, oprečnom, o nečemu što se u suštini protivi, što se isključuje, itd. Pojava riječce *bi* ponajviše nam nagovještava isticanje neke suprotnosti. Tako, n.p., riječ *bíčačipé* (nepravda) označava stanje koje suprotno stanju koje se označava riječju *čačipé* (pravda). Drugim riječima, pojam nepravda je suprotan pojmu pravda. Istina, ako se stvar pogleda iz drugog aspekta, moglo bi se, u datom slučaju, govoriti i o privaciji, gdje »*bi privativum*«*a* ukazuje na to da je posrijedi neko lišavanje. Pa uzmimo i ovaj primjer koji se od navedenog umnogome razlikuje. Imenica-pridjev *bíboldo* je riječ kojom se označava Jevrejin. U stvari, *bíboldo* (*néboldo*) znači bukvalno nekršten, a to je svako lice ili uopšte sve ono što nije kršteno, dakle, beskrajan niz pojmova.

U rromaniju, koji je vrlo primitivan, postoji velika samovolja u pogledu građenja riječi i upotrebe formativnih sredstava. Sfere i dometi značenja nisu tačno obilježeni. Velika nedosljednost zapaža se, pored ostalog, i u obrazovanju apstraktnih imenica. Između mnogih primjera uzećemo jedan koji nam je prvi na dohvatu. Postoji, dakle, jedna riječ, kovanica, kojom se, tu i tamo, označava nesanica: *bísutipé*: Ekvivalentnog izraza za to u našem jeziku nema. Kad bismo počem bili prinuđeni da ga stvorimo, mi bismo izabrali riječ »nezaspalost, neusnulost«. Riječ *sutó* je prošli particip od glagola *sováv* (spavam), koji se kao takav više ne upotrebljava samostalno, već se uz oblik *sutah* uzima za treće lice jednine prošlog vremena, u značenju: *zaspao*. Ap-

straktumom *sutipé* označava se stanje u kome se nalazi, recimo, neko živo biće koje je zaspalo. Pošto se pak riječcom *bi* vrlo često isključuje smisao i sadržina riječi koja dolazi iza nje, imenica *bisutipé* karakteriše stanje u kome se nalazi neko stvorenje koje nije zaspalo ili koje ne može da zaspi. Pono- vimo, riječ *bisutipé* je u rromaniju ime za nesanicu. Međutim, u tome jeziku postoji mogućnost i za finije razlikovanje. Složenicom *bisovipé*, bukvalno »bez spavanje«, označava se stanje bez sna, uopšte, tj. besanica, bolesno stanje koje čovjeka trajno iznurava.

S obzirom na kasnije izlaganje hoću i ovom prilikom ponovo da kon- statujem da predmetak *bi-*, ta sasvim kratka riječca, i u složenicama uporno zadržava naglasak i da se s njim teško rastaje. Naime, čestica *bi* kad se nalazi u predloškoj službi, redovno prevlači na sebe naglasak, kao i mala riječca *dži* (do) bez obzira na značaj i ulogu riječi koja dolazi iza nje. Riječca *bi* je gotovo uvijek nosilac naglasaka i u mnogim složenicama gdje kao predmetak sačinjava početni dio riječi. Kad takva jedna složenica dođe u neki zavisni padež, prefiks *bi* po pravilu ne gubi naglasak. Dodajmo na kraju da se riječca *bi* inače ističe svojim akcentom i u okviru same rečenice.

Pored toga, čestica *bi* ima još jednu osobinu po kojoj odudara od ostalih predloga. Ona je jedini pravi predlog u rromaniju koji po pravilu zahtijeva genitiv, i to ako izuzmemo složeni, predložki upotrebljen izraz *pothán* (umje- sto), koji, kao i odgovarajući srpskohrvatski predlog *umjesto*, traži drugi padež. Npr.: *Ní láva bí phučimáhko* (Neću uzeti bez pitanja). *Von phirén bí cahréngo* (Oni sele bez šatora). Međutim, ima i rijetkih slučajeva kad predlog *bi* ne traži genitiv. Recimo, u ovoj rečenici: *Voj delí-tar bí ači devléha* (Ona je otišla i ne pozdravivši se), bukvalno: Ona je otišla bez ostaj zbogom. Kako je riječ bog, zbog predloga *s* došla u instrumental (s bogom), stvorio se vremenom jedan stereotipni izraz. On ne reaguje više na zahtjev za genitiv predloga *bi*, koji se tek kasnije pojavio. A evo još jedne nepravilne rečenice koja je građena pod uticajem nekih istočnosrpskih dijalekata u kojima je broj padeža racionalno ograničen: *Vov andáh marnó bí lové*, što znači: On je donio hljeb bez novac. Dakle, nominativ, umjesto genitivne konstrukcije: *bez novaca*.

Ako riječca *bi*, koja je prije svega predlog, uđe u zajednicu sa nekom drugom riječju i s njome obrazuje jednu nerazdvojnu cjelinu, onda ona gubi svoj prvobitni samostalni značaj. Ona je tada lišena snage da mijenja riječ koja nju prati, tj. da je prebaci u genitiv. Riječca *bi* se integrira u složenicu i postaje tada običan predmetak. Međutim, i tako prefigirana, ona i dalje zadržava svoj akcenat ako se nalazi u svojstvu privativne funkcije. Ona, naime tada dobija širu skalnu značenja i gubi isključivo privativno obilježje. S njime su obično sastavljene riječi koje u srpskohrvatskom počinju negativnom riječcom *ne*, dok je broj riječi koje su složene s predlogom *bez* — neupore- divo manji.

Uzmimo nekoliko primjera. Složena rromani-riječ *bíbox* (ili, stariji oblik, *bíboxt*) odgovara srpskohrvatskoj složenici *nesreća*. Oba njena dijela prisno su združena u jednu pojmovnu cjelinu pa se stoga pišu kao jedna riječ. Riječ je složena od predloga *bi* (bez) i imenice *bax* (ili, starije, *baxt*), što znači *sreća*. Od tako stvorene složenice *bíbox* izveden je sasvim pravilan pridjev *bíboxtako*, tj. *nesrećan*, bukvalno [od] nesreće, što dakle, znači da on ustvari predstavlja genitiv imenice *bíbox*. Pri tom se, vidimo, kao u većini ostalih kosih padeža ponovo pomalja ono nepostojano *t*. Uz riječ *bíboxt* valja staviti i naš arhaizam *nebaht* (*nebat*, koji se ovda-onda javlja u našim narodnim pjesmama. Ta hibridna tvorevina sastoji se od naše privativne partikule *ne* i perzijske riječi *baht*, koja se kod nas, uostalom održala i u turcizmima *bahtlija* (srećnik), *bahtli* (srećan) i *baksuz*, tačnije, *bahtsiz* nesrećnik. Serboianu navodi u rumunskom rromaniju i oblik *najbah* (!?).

Dalje, u gramatici rromani-jezika vrijedi pravilo da svaki pridjev može mehanički da postane apsolutan i da se pretvori u imenicu, ako dobije član, što je, čuli smo, isključiva oznaka imenica. U gurbetskom dijalektu, iz koga ovdje prvenstveno crpem gradu, član za muški rod obično glasi *o*, za ženski *e*, dok je u množini oba roda i u gotovo svim zavisnim padežima oba roda i broja predstavljen jednim te istim oblikom *e*. Tu treba napomenuti da pridjev koji bude upotrebljen imenički ne mijenja svoj spoljašni oblik, za razliku, recimo, od njemačkog jezika, gdje pridjev tada pretrpi izvjesne, makar i neznatne, izmjene. Dakle, riječ *o[e]* *bíboxtako* znači *nesrećnik*, a *e* *bíboxtaki* (*bíboxtaći*) — *nesrećnica*. Činjenica da riječ *bíboxtako* predstavlja u suštini genitiv, nipošto ne isključuje mogućnost da se taj genitiv opet mijenja po svim padežima jednine i množine. Tako onda imamo riječ *bíboxtaćeréhko* (nesrećnika), što je, po obliku, genitiv genitiva riječi *bíbox*. Inače, prava riječ kojom se označava neko lice koje nikad nema sreće jeste pridjev *bíboxtalo* — *nesrećan*, a poimeničen, *o bíboxtalo* — *nesrećnik*. Napominjem da je u rromaniju sufiks *-aló* jedan od elemenata za obrazovanje pridjeva od imenica.

U vezi s genitivom imenice u rromaniju možemo utvrditi jednu nadasve interesantnu činjenicu međupovezanosti dviju različitih kategorija. Radi se o pojavi da genitiv imenice ima mociju, tj. da prima oznake roda kao i pridjev. Tako imamo primjer: *O čhavorró hi bí dako*, tj. — Dijete je bez majke. U ovoj rečenici *čhavorró* (dijete) je imenica muškog roda, pa prema tome riječ *dáko* (genitiv od *dej*, majka), tj. majke, ima oznaku muškog roda. Upotrijebimo li, međutim, imenicu ženskog roda *čhejorri* djevojčica, stvar će naglo dobiti drugi izgled: *E čhejorri hi bí daći*, tj. — Djevojčica je bez majke. Kako je *djevojčica* ženskog roda, onda i redovni genitiv *dáko* ima mociju roda, tj. prima oznaku ženskog roda: *dáći*. I tako možemo zaključiti da se u rromaniju genitiv imenice može shvatiti i kao pridjev, što nas donekle

podsjeca na činjenicu da genitiv lične zamjenice u nekim jezicima služi kao prisvojna zamjenica.

Ako se pred rromani-riječ *bax* stavi predlog *bi*, ovaj će, znamo već, tražiti rekciju genitiva, tj. zahtijevaće da ona prede u drugi padež. Tada će riječca *bi* vršiti funkciju lišavanja u dvočlanom izrazu *bí baxtako* (bez sreće), čija se oba dijela pišu odvojeno. Tu, dakle, treba da razlikujemo dvije stvari. To je pridjev ili imenica *bí baxtako* — nesrećan ili nesrećnik, i priloški sklop *bí baxtako* — bez sreće. Ovdje u drugom slučaju, u izrazu *bí baxtako*, izostavlja se član, koji, kao što je rečeno, u genitivu redovno glasi *e*. Član je zanemaren zato što je izraz shvaćen kao partitiv, jer se govori o nekom koji nema sreće, a ne o nekom koji nema sreću. Drugim riječima, izraz *bí baxtako* se ne odnosi na onog koji je trajno ili zauvijek lišen sreće, već na onog čovjeka koga je, u ovoj ili onoj prilici, sreća trenutno iznevjerila. Iz razloga simboličnosti treba zato predlog *bi* pisati odvojeno, da bi se istaklo da u ovom slučaju pojam *bi* [bez] nije stalno vezan za pojam *bax*. Kad hoće da se porekne da je neko srećan (*baxtáko*), onda se to izražava negativnom rečenicom: *Vov ináj baxtáko*. Obratno, kada želimo da izjavimo da je nesrećan, što se protivi pojmu srećan, onda se služimo pozitivnom rečenicom s afirmativnim značenjem: *Vov hi bí baxtako*.

U pogledu prenebregavanja člana u ovakvim slučajevima treba podsjetiti da je riječca bez još u nekim jezicima baš onaj predlog koji najmanje traži član. Uporedimo samo njemački izraz *ohne Glück* (bez sreće). Prisustvo člana bi značilo ujedno i potpuno odsustvo sreće: *ohne das Glück*. Da ilustrujemo ovo i jednim primjerom: *E bí baxtako ačhiló i adivéh bi baxtako*, što će reći — Nesrećnik (zlosrećnik) je i danas ostao bez sreće. Razlika je podvučena i riječima kojima se oba primjera prevode na srpskohrvatski. U riječi nesrećnik imenica sreća je negirana riječcom *ne*, koja se uz nju sprijeda nerazdvojno prilijepila, dok je u drugom, dvočlanom, izrazu samo naglašeno da je čovjek u tom određenom slučaju ostao bez sreće. Nijansirano značenje ogleda se i u različitom načinu pisanja. U prvom slučaju imamo riječi koje se pišu sastavljeno, a u drugom vidimo izraz u kome je predlog ostao odvojen od imenice. Mjesto *bí baxtako* moglo bi se za nevolju reći i *bí srećako*, jer je ipak dopušteno pozajmljivati riječi iz stranih jezika. Ali takve pozajmljenice ostaju do vijeka obilježene kao tuđi nanos jer imaju neke svoje posebne oznake. Između ostalog, one se, po pravilu, ne mogu stapati u složenice sa bilo kojom rromani-riječju. U tom pogledu dešavaju se sve češće prekršaji koji se protive duhu jezika. Dakle, ne može se reći bisrećako — nesrećan, ali se donekle dopušta riječ *bí srećako* — bez sreće. Isto tako ne valja kazati *bíposlušno* ili *nékandino* (neposlušan), a ne kosi se sa ispravnom jezičkom praksom ako se kaže *néposlušno*. Međutim, najbolje je reći na čistom rromaniju *bíkandino*. Pa ipak, pored svega toga, nepravilni oblici preovlađuju. Leksičko blago se osipa, a tuđinština nezadrživio nadire. Pošto se srž rromani-jezika

sve više rastače, njegova vitalnost naglo opada, a sredstava za izražavanje sve više nedostaje. Još i ovaj slučaj: *ladžó, ne ladžó, ka-motháv* (sramota ne sramota, reći ću). *Bandí, ne bandí, von ka-marén la* (kriva, ne kriva, oni će je istući).

Kad sam već maloprije spomenuo, njemački predlog *ohne* (bez), da se, onako uzgred, malo zadržim na njemu. Rromani-riječca *bi* ima mnogo podudarnog sa njemačkim predlogom *ohne*. U prefiksnoj službi ona vrši istu funkciju kao što je obavlja i njemački prefiks *un-*, koji je po svom postanku identičan sa riječcom *ohne*. Da to potkrijepim i jednim primjerom. Rromani-prilog *bídumut* je neologizam, a znači *nedavno*. Složen je od predmetka *bi-*[ne] i priloga *dumút* [davno] od rumunskog *de mult* [odavno]. Po svome sastavu i značenju tome potpuno odgovara njemački adverb *unlängst*, bukvalno: *nedavno*. Onda, i ovaj primjer: njemački pridjev *ungeschlacht* [nezgrapno] znači zapravo *neplemenit*, jer potiče od izraza *ohne Geschlecht*, bukvalno: *bez roda, bez plemstva*.

U najnovije vrijeme javljaju se, po ugledu na druge jezike, i u rromaniju pojedini neologizmi koji su slijepo građeni po stranom, između ostalog, i po srpskohrvatskom obrascu. Takve kovanice isuviše često grubo vrijedaju osjećanje i duh ciganskog jezika. One zvuče beživotno i strano, jer su »sklepane« za trenutne potrebe pismenijih pojedinaca, koji teže da se »savremenije« izražavaju. Ipak, sa naučnog gledišta, ovakve tvorevine predstavljaju manifestacije izvjesne vitalnosti ovog morbidnog idioma. Tako, riječju *bíramope* [nepisanje] i *bívačaripe* [ćutanje, negovorenje!] pravdaju se pojedinci kad duže vremena ne pišu. Dalje, Bajro, voda puta jedne veće čergarske zajednice, saziva na poslovni sastanak svoje saplemenike, majstore koji su se rasturili za radom po selima, i upozorava da *biavipe* [nedolazak] povlači za sobom kaznu. Ovamo ide i udomaćena kovanica *bípočinipe* [neplaćanje]. Kako su tvorevine te vrste i krute i beživotne, ne mislim da se na njih podrobno obazirem. Utoliko veću pažnju želim da skrenem na jednu interesantnu složenicu vrlo starog datuma, na koju nailazimo u svakodnevnom govoru. To je riječ *bičínipé*, što znači *prodaja* ili *prodavanje*. Ona je izvedena od glagola *bičínáv* — *prodajem*. Po svemu sudeći, ovaj glagol je složen od dva dijela, i to od predmetka *bi-*, koji, koliko znamo, odgovara našim česticama *bez* i *ne*, i od primarnog glagola *čínáv*-kupujem, od koga je, vjerovatno, izveden i glagol *počínáv* — *platim*. Prema tome, glagol *bičínáv* trebalo bi bukvalno prevesti *ne kupujem*, što je, naravno, daleko od toga da bude identično sa pojmom *prodajem*. Očigledno je da se radi o predlogu *bi*, koji je, međutim, ovdje izgubio svoju samostalnost, pa usljed toga i svoj naglasak. Ovdje je predlog, vjerovatno, imao prvobitno neku drugu nijansu značenja. Biće, valjda, da je označavao kakvu suprotnu radnju, nešto što je suprotno kupovanju, a to bi moglo biti: *prodavati*. Ta dvosmislenost se osjeća i u oblasti priloških izraza izvedenih od iste glagolske osnove preko apstraktnih imenica.

Tako, genitiv od imenice *bićinipé* (prodaja) glasi *bićinimáhko*, što znači: na prodaju, ono što će se prodati, ili bukvalno: [od] prodaje. Uporedimo s time i izraz *bí ćinimáhko*, koji znači: bez kupovanja. U slučaju *bićinipé* radi se o gotovoj složenici u kojoj riječca *bi* igra ulogu prefiksa i kao takva ne može da vrši nikakav uticaj na drugi dio kompozituma koji je s njim nerazdvojno vezan. Drugi slučaj, *bićinimáhko*, obični je genitiv imenice *bićinipé*. U trećem primjeru *bí ćinimáhko* imamo riječcu *bi* u njenom pravom elementu, tj. u funkciji predloga koji je svojim prisustvom uslovio promjenu oblika imenice, pošto je iz nominativa pomjerena u genitiv. Upor. i *bi bi-ćinimáhko* — bez prodavanja.

Koliko mi je poznato, u jugoslovenskim rromani-dijalektima koje ovdje obrađujem nema više glagola složenih sa predmetkom *bi*. Jedino bi površan čovjek mogao pretpostaviti da je glagol *briváv* (raščešljam) eventualno nastao predmetanjem predloga *bi* pred neki glagol koji se više ne da prepoznati. Čućemo kasnije da se predmetak *bi-*, iako krajnje rijetko, javlja i u varijanti *bri-*, što bi onu pretpostavku činilo vjerovatnijom. Činjenica da kod Paspatija nalazimo oblik *buruvava* (denatter, detresser) navodi me na poređenje s nekim drugim riječima, koje se takode javljaju u alternativnim oblicima, s korijenim vokalima, *i* i *u* naporedno, Recimo, glagol *mukáv* — pustim, koji ima i oblik *mikáv*[*mekáv*]. Još jedan slučaj. Mada ne smatram da je imenica *birovlí* (pčela) drevna složenica sa predmetkom *bi-*, ipak je treba spomenuti, i to zbog dvije varijante koje navodi Paspati: *burli* i *beruli*. Dakle, opet oblici sa vokalima, *i*, *e* i *u*. Nije isključeno da se vokal predmetka *bi-* u riječi *briváv* izgubio usljed sažimanja jednog dužeg oblika, poput Paspatijevoga Cf. i lat. *nemo* od *ne-homo*. Spomenuću i glagol *bistaráv* (zaboravim), koji je po ciganskom narodnom tumačenju tobož nastao slaganjem predmetka *bi*-[ne] s glagolom *istaráv* (uhvatim). Dakle, ne uhvatim, ne upamtim, tj. zaboravim. Otud onda *bistardó*—zaboravljen, i odrečno, *bibistardo*—nezaboravan, nezaboravljen.

Poznata je stvar da se glagoli složeni sa negativnim česticama manje javljaju od imenica, a pogotovo od pridjeva složenih sa odrečnim predmecima. Prije svega, u rromaniju nema glagolskih složenica tipa *nestati*, *nenavidjeti*, i sl., a pogotovo ne postoji riječ *nemati*, jer rromaniju nedostaje i osnovni glagol, *imati* koji se opisuje na razne načine. Međutim, ima jedna drevna složenica, o kojoj sam ranije govorio, i to univerbirani defektivum *naští*, bukvalno *ne jeste* (prema Paspatiju), a koji danas odgovara našem glagolu *ne mogu*. Svojim oblikom nas zavarava, jer nas podsjeća na latinski *ne-scio*, rumunski *nu știu* (ne znam).

Predmetanje predloga *bi* prilično je ograničeno i u oblasti onih imenica koje nisu postale od pridjeva. Tako se ne mogu prevesti jednom riječju imenice *nepušač*, *nevrjeme*, *nebrat*, itd. One se izražavaju sasvim drugim riječima ili se prenose perifrastičkim sredstvima, pa se opisuju i cijelim reče-

nicama. Tako se, recimo, za nepušača kaže: *savó ní phabarél* (koji ne puši), za nevrijeme se uzima romanizam *furtúma*, a mjesto *nebrat* kaže se *džungaló phral*, opaki brat. Opisno se prevode i riječi: *nečovjek*, *neciganin*, itd. Nije mi poznato da se ijedan jezik tako obilno i tako elastično služi parafrazama i perifrazama kao ciganski idiom u svome konspirativnom vidu.

U oblasti kategorije pridjeva riječca *bi* igra mnogo širu ulogu nego na sektoru stvaranja složenih imenica. Pridjev *bučarnó* znači *radin* (marljiv), a poimeničen, *o bučarnó*, znači *radnik*. Kad se sprijeda doda prefiks *bi-*, dobijamo riječ suprotnog značenja, *bibučarno*, *neradin*, odnosno, u imeničkoj upotrebi, *o bibučarno*, *neradnik*. No, ta riječ može da znači i nezaposlen i besposlen, ujedno. Međutim, takva upotreba riječce *bi* nije svuda i u svakoj prilici ni dosljedna ni opravdana. Tako se suprotan pojam od pridjeva *lačhó*, što znači *dobar*, sasvim pravilno izražava na taj način što se toj riječi prefigira riječca *bi*. Tako dobijamo riječ *bilačho* (*rdav*, *loš*; *davo*). Od toga se, naravno, ne može graditi dalja negacija *bibilačho*. Lovari i Lejaši imaju svoj sinonim *mištó*, tj. *dobar*, a suprotna pojava izražava se redovno posebnom riječju *žungaló* (*džungaló*), pošto kombinacija sa odrečnom riječcom *bi* kod njih nije toliko uobičajena. Uostalom, analogan slučaj imamo u nekim drugim jezicima, pa među njima i u srpskohrvatskom, gdje se pored pridjeva *dobar* ne upotrebljava riječ *nedobar*, već se uzima posebna riječ: *rdav*, *loš*, *zao*, itd. Tako se i u njemačkom riječ *ungut*, kao suprotna od pridjeva *gut*, upotrebljava više u sklopu rijetkih fraza.

Predmetak *bi-* u pridjevskim složenicama različito se prevodi na srpsko-hrvatski. Tako imamo, recimo, za pridjev *bimerimáhko* u srpskohrvatskom dvije riječi koje mu tačno odgovaraju. Prva riječ glasi: *besmrtan*, a druga: *neumrli*. Onaj prvi odgovara složenici rromani-riječce *bi* (bez) i genitiva imenice *meripé*, smrt, koji glasi *merimáhko* (smrti). Cijela riječ glasi, prema tome, bukvalno: bez smrti, gdje se imenica *smrt* javlja u genitivu. Pošto pak znamo da genitiv u rromaniju ima ujedno i status pridjeva, ta riječ znači i: *besmrtan*. Što se tiče drugog prevoda: *neumrli*, može se reći da i on dobro leži, jer je imenica *meripé* (smrt), čiji genitiv, rekao sam već, glasi *merimáhko*, u stvari izvedena od glagola *meráv* (umrijeti). Ipak treba konstatovati da je prevod *besmrtan* popularniji, mada se inače predmetak *bez* u složenicama neuporedivo manje upotrebljava nego odrečna čestica *ne*. Ovdje valja naročito istaći da genitiv apstraktnih imenica ima često i jedno posebno značenje. Riječ *merimáhko*, na primjer, prevodi se i ovako: onaj od umiranja, onaj za umiranje, onaj koji će umrijeti, samrtnik, moriturus. Prema tome, složenica *bimerimáhko* znači — onaj koji ne umire, dakle, opet: *besmrtan*. Uzmimo i ovaj primjer. *Bilačhipé* — »nedobrota«, tj. *zlo*. Genitiv glasi *bilačhimáhko*, bukvalno (od) »nedobrote«, tj. od zla, ili, prosto rečeno, *zao*, *rdav*, *loš*, *opak*.

Iznijeću sad još nekoliko primjera za upotrebu predmetka *bi-* kod pridjeva. *Gajđ xajíng ináj sastí*, *bílasti si* (Ovaj kladenac nije zdrav, on je

nezdrav). Napominjem da u rečenici rromanija nedostaje zamjenica *voj* (ona), jer se u tom jeziku zamjenica nerado upotrebljava mjesto imenice, ako ona označava nešto što nije živo, dakle, stvar, pojam, itd. U takvim slučajevima radije se ponovi imenica nego da se stavlja zamjenica. A uzmimo sada i ovaj slučaj: *Vov hi bígodaver, níči godavér* (On je nerazuman, on nije razuman). Ovdje se srpskohrvatske negativne čestice *ne* i *ni(je)* na sasvim različit način prevode na rromani: predlogom *bi* i emfatičnom odrečnom partikulom *níči*. Još jedan primjer: *Voj ináj džanglí, voj hi bídžanglí* (Ona nije poznata, ona je nepoznata). Sintagme sa samostalnom negacijom *níči* redovno su jače naglašene od konstrukcija sa odrečnim oblikom glagola biti -*ináj*. Dalje, u pričama se može naići i na ovakav čudan primjer: *Sésa duj phral, o jekh đeraló, o avér bíderalo* (bila dva brata, jedan šugav, a drugi nešugav). Upor. i ovo: *E dromá si bičikale* (Putovi su neblatni, tj. nisu blatni).

Za obrazovanje složenica postoji u rromaniju, u stvari, samo jedna negativna (privativna) partikula, i to *bi*. Ona se, znamo već, na srpskohrvatski prevodi običnim predmetkom *ne*, a negdje i predmetkom *bez*. Tako, kažemo, *bezbroy*, a ne *nebroy*. Prema tome dobijamo i različita sjenčenja značenja. Broj bukvalnih prevoda sa srpskohrvatskog vrlo je značajan. Npr.: *bíšukar-nelijep*, *bíužo* (može i: *néužo*)-nečist, ali i nečastiv, itd. Izuzetno od pravila, može predmetak *bi-* stati pred pridjev koji je pozajmljen iz stranog jezika. Npr.: *bikadërro* — nemoćan. Riječ *kadërro* je naš turcizam, *kadar*, ar. quadir-onaj koji posjeduje moć (snagu), moćan, sposoban.

Nijansiranje značenja postiže se u rromaniju pomoću dodavanja sufiksa, dok je upotreba prefiksa, relativno prema narječjima, sasvim ograničena. Dok se, npr., u nekim jezicima negativne složenice mogu graditi afigiranjem čestica pred osnovu riječi ili pozadi nje, u rromaniju one se obrazuju na taj način što se pred odnosnu riječ stavi predmetak *bi-*, koji može da obuhvati više značenja. Uzmimo imenicu *paćív* (f) što znači: vjera, čast, gozba, poštovanje, itd. Stavimo li pred nju predlog *bi*, riječ će preći u genitiv: *bí paćívako*, tj. bez vjere, bez časti, itd. Pisana zajedno, dakle, *bípaćívako*, ona postaje složenica sa značenjima: nevjeran, nepošten, nepovjerljiv, itd. Dok u srpskohrvatskom svi ti pridjevi počinju jednostavnim prefiksom *ne*, dotle se, npr., u njemačkom može uzeti i sufiks. Tako, pored *untreu* (nevjeran), *unfruchtbar* (neplodan) i dr., postoji *treulos* (vjeroloman), *fruchtlos* (besplodan), i dr. Zatim, *sorgenlos* i *sorgenfrei*. Ono jeste, u rromaniju se ne pravi razlika između pridjeva nevjeran, nepošten, itd., ali zato taj jezik raspolaže većim brojem pridjeva manje ili više srodnog značenja koji se mogu upotrijebiti za nijansiranje značenja pridjeva *bípaćívako*, a to su: *bípaćívalo*, *bípaćámno*, *bípaćívano*, *bípaćímno*,

Naravno, u srpskohrvatskom ima dovoljno sredstava za izražavanje račvanja značenja, čega u rromaniju nema. Tako u ovom siromašnom jeziku nema načina da se vidno istakne razlika između riječi *neizgledan* i *bezizgledan*, koje su i kod nas upola germanizmi. Te se dvije riječi, koje izražavaju vrlo

različite pojmove, formalno razlikuju u srpskohrvatskom po negativnim prefiksima *ne* i *bez*. Upotredimo s time i ove parove: *bezvoljan* i *nevoljan*, *bežjak* i *nejak*, zatim *besposlen* i *nezaposlen*, i mnoge druge. U njemačkom jeziku grananje značenja obilježeno je, pored toga, i mjestom na kome se nalaze pojedini afiksi. Tako, recimo, *besvjestan* se kaže *bewusstlos*, a *nesvjestan* — *unbewusst*. Kako rromani ne raspolaže odgovarajućim sredstvima, pomenute se riječi mogu prevesti samo pridjevima i priložima, složenim sa prefiksom *bi-*: *bimincako* (besvjestan, onesvješćen) i *bídžanindo* (nesvjestan, neznajući). Ovdje hoću da dodam i jedan primjer iz koga se vidi da, za razliku od srpskohrvatskog, iza predloga *bi* i brojevi dolaze u genitiv. *Hi la šél brš bi pandžéngo*, bukvalno: Ona ima sto godina bez pet, tj. njoj je 95 godina.

Poslije ovog hoću da se u nekoliko riječi osvrnem na neke slučajeve u kojima je negacija *bi* vezana za zamjenice. Tu ima dosta pojava na koje nailazimo i u srpskohrvatskom. Navešću ova dva primjera: *bí isohko* i *bí niso*, koja su identična sa srpskohrvatskim izrazima *bez ičega* i *bez ničega*. Da opet upozorim na to da predlog *bi* zahtijeva u rromaniju drugi padež kao odgovarajuća srpskohrvatska riječca *bez*. Pod uticajem našeg vulgarnog govora čuju se, međutim, i nepravilni oblici *bí iso* i *bí niso*, što bukvalno znači *bez išta* i *bez ništa*.

U vezi sa primjerima koje ću sada izložiti vratiću se na jednu pojavu koje sam se već ranije jednom dotakao. *Níkah džuvindéh bí píro našťí arakhlé* (Nikog živog osim sebe nisu mogli naći). Vidimo da riječca *bi* u ovoj prilici odgovara našem predlogu *osim*, za koji u rromaniju nema drugog izraza. Oblik *píro*, genitiv povratne zamjenice *pe* (peh), ima inače posesivni značaj. U nekim narječjima upotrebljava se naporedno sasvim pravilno i genitivski oblik *pesko*, koji odmah, na prvi pogled, odaje svoje porijeklo od zamjenice *pe*. Potrebno je konstatovati da u rromani-dijalektima postoji čudan, reklo bi se suvišan, paralelizam oblika prisvojnih zamjenica. Jedni su zamjenice genitivskog karaktera, a drugi potiču od akuzativa ličnih zamjenica. U prvu grupu idu: *mrno*, *číro*, (*píro*), *amaró*, *tumaró* (*pumaró*). Drugu grupu sačinjavaju oblici tipa: *mángo*, *túko*, *lésko*, *láko* (*pésko*), *améngo*, *tuméngo*, *léngo* (*péngo*, *puméngo*). Dakle, ponovimo, uz predlog *bi* mogu se normalno javljati samo ovi oblici ličnih zamjenica posesivnog značaja. Treba odmah dodati da pomenuti oblici imaju začudo veliki broj varijanata i nijansi. Npr.: *moj* se kaže: *mo*, *mrro*, *mlo*, *mrno*, *múnrrro*, *múnrrro*, *múngrro*, *mrngrro*, itd. Evo i dva-tri primjera u rečenicama: *Bí mrne phučimáhko ní tromáh te avéh* (Bez moga pitanja se smiješ da dodeš). *Vov irisáljo bí e grastéhko pfrehko* (On se vratio bez konja svog). Iako već znamo da uz predlog *bi* dolazi, između ostalog, zamjenica *mrno*, dakle, *bí mrno*, što znači: bez mene, ipak se čuje, mada vrlo rijetko, i sasvim pogrešna upotreba ablativa: *bí mandar*. Osim toga, u vezanoj riječi, npr. u izrekama i poslovicama, uzima se za ljubav rimovanja i prepozicional, kao na primjer, u ovom slučaju: *Džlkaj avilé m dži mande, ačhilém bí mande*

(Dok sam došao sebi, ostao sam bez sebe). Budući da predlog *dži* (do) zahtijeva osmi padež, to je i predlog *bi* povukao za sobom zamjenicu u prepozicional, a sve to radi rima i ritma.

Riječca *bi* upotrebljava se u svojstvu predloga i u vezi sa participima. Tada se obično prevodi našim negativnim prefiksom *ne*. Npr.: *bí džanindo*, ne znajući. *Džanindó* je prilog sadašnjeg vremena od glagola *džanáv* — znam. Zatim, ova priloška konstrukcija glagolskog porijekla, *bí dikhindo pe*, što znači: bez obzira na, a bukvalno: ne gledajući na. *Bílondo* — neslan, neinteligentan, je odrećan oblik pridjava *londó* — slan. *Londó* je u stvari particip prezenta hipotetičnog primitivnog glagola *lónдав* (posolim), umjesto koga se danas isključivo upotrebljava kauzativni glagol *londaráv* — solim. A sad evo i jednog primjera iz oblasti povratnih glagola. Neka to bude glagol *miškójma* ili njegov sintetički parnjak *miškosájvav*. *Vov ačhiló bí miškondoh-pe* (Ostao je nepokretan, bukvalno, ne krećući se). Napominjem da postoji izvjesna razlika u obrazovanju participa prezenta kod glagola ciganskog (indijskog) porijekla i glagola pozajmljenih iz drugih jezika.

Dok je glagolski pridjev sadašnjeg vremena u rromaniju nepromjenljiv, dotle je pasivni pridjev prošlog vremena (aktivnog uopšte nema) kod glagola indijskog porijekla izložen i mociji. *Jekh bípindžardo amál thaj jekh bípindžardi amalín mudárdile* (Jedan nepoznat drug i jedna poneznata drugarica su poginuli, bukvalno »ubili su se«). Dakle, predmetak *ne* kod takvih participa prevodi se prefiksom *bi-*. Još jedan primjer: *E jag hi bímudardi* — Vatra je neugašena, bukvalno »neubijena«! Pravilo o mociji narušeno je izuzecima koji važe za participe onih glagola koji su uzeti iz stranih jezika. Riječ *bíramome* znači: nezapisan ili nezapisana, no, kako se ne mijenja ni u množini, znači i: nezapisani i nezapisane. A kako u rromaniju po pravilu nema preverbia (barem ne u gurbetskom), riječ *bíramome* može da ima i širi raspon značenja: neupisan, nepropisan, neispisan, nenapisan, itd. Međutim, participi glagolskih pozajmljenica mogu se graditi i sasvim pravilno, kao i kod pravih rromani-glagola: *bíramosardo*. U tome slučaju možemo govoriti o mociji roda i broja.

Kao što u srpskohrvatskom postoji pored književnog oblika *bez* još i provincijalizam *brez*, tako nalazimo i u rromaniju rijetki dublet *bri* mjesto *bi*. Takav je slučaj u goptskom narječju, gdje se pod uticajem kajkavskog ponekad čuje i izraz *bríšundo* (nečuven, nečujan, gluv), što odgovara pravilnijim oblicima *bíšundo* ili *blášundo*, koji su uobičajeni u drugim narječjima. Vrijedi uporediti i oblik *bristáv*, varijantu glagola *bistaráv* — zaboravim.

Ovom zgodom skrenuo bih pažnju na jednu zanimljivu igru riječi. *O čher savó hi bičindó, ačhiló bléindo* (Kuća koja je prodana, ostala je nekupljena). Ovdje se radi o participima glagola *čináv* i *bičináv*, o kojima sam već jednom prilikom govorio. Glagolski pridjevi od kojih je jedan negiran imaju isti oblik i pišu se na isti način, samo se razlikuju u akcentu. Tamo gdje negira glagol *čináv*, riječca *bi-* je naglašena: *bléindo* — nekupljen. Međutim, ondje

gdje se *bi-* više ne osjeća kao posebna riječ, pa ni kao živi glagolski prefiks, dakle, u jednoj prastarjoj složenici gdje je izgubila svoje osnovno značenje i gdje je ušla u sastav osnove riječi, ona je izgubila i svoju akcenatsku samostalnost. Naglasak se pomjerio na samoglasnik posljednjeg sloga riječi: *bičínáv* (prodám), *bičindó* ili *bičindinó* (prodán, prodat). Na kraju da dodam da se particip *bídindo* (neizbrojen) uzima mahom u značenju *bezbrojan*.

U vezi sa rasvjetljavanjem osnovne namjene i funkcije predmetka *bi-* osvrnuo bih se ukratko ponovo i na jednu potkategoriju glagola koji služe za obrazovanje verbalnih lokucija. Ti glagoli za građenje oblika igraju u indoiranskim i još nekim jezicima veoma zahvalnu ulogu jer predstavljaju jedno vrlo pristupačno jezičko sredstvo kojim se stvaraju široke mogućnosti za izražavanje. Pomoću tih glagola, čiji je broj u romaniju prilično ograničen, gradi se mnoštvo glagolskih lokucija i idiomatskih obrta. Primjera radi, uzimam glagol *dav* (dam, udarim). Njegov pasivni particip perfekta glasi *dinó* (dan, dat). Lokucija *dav múj* znači: zovem, pozovem, itd. Otud je izveden particip *dinó múj* (zvan, pozvan, itd), u odrečnom obliku *bídino múj* (nezvan, nepozvan, itd.). Ovaj izraz pišemo sa dvije riječi. Glagol *dav*, koji se ovdje javlja u pomoćnom svojstvu u negiranom obliku pasivnog participa perfekta, još se nije slio u jednu cjelinu sa svojim stalnim objektom. Nasuprot dvočlanom izrazu *dinó muj* (zvan) stoji njegov obrnut, ali sliven parnjak *mujdinó*. Drukčije je slučaj, recimo, sa glagolskom lokucijom *mothováv* (kažem, bukvalno: usta namjestim). Taj glagol, s kojim smo se ranije jednom sreli, piše se kao jedna riječ jer su oba sastavna dijela izgubila svoju samostalnost i dobila jedno sasvim drukčije zajedničko značenje. Prema tome, i oblik *bímothodo* (neizrečen, nekazan).

Na kraju treba ukazati i na jednu nadasve interesantnu pojavu. Postoji, naime, na Kosovu praksa da se binegacija *ni ni* ponekad zamjenjuje dvojnomo negacijom *bi bi*. Npr.: Von *bi* xalé thaj *bi* pilé, ačhilé bokhalé thaj trušalé (Oni nisu ni jeli ni pili, ostali su gladni i žedni).

Ostaje mi još da se naknadno za trenutak osvrnem na porijeklo i starinu čestice *bi*. Umjesto da izložim svoja nepotpuna zapažanja, neka Paspati govori. Evo šta on kaže: *Bi*, nart. nég, Sans. Lat. sinc. Skr. *vi*, ind. a particle and prefix, implying certainty, separation, privation. It generally corresponds to the English adjuncts, a, ex, de, dis, um, etc. Vikatcha, bald, katcha, hair, vikarna, earless, karna, ear. Skr. *vina*, ind. without, except. H. *bin*, *bina*, without H. Pers. *be* (a priv. particle, or preposition) without, when prefixed to nouns, it is equivalent to in, un, im, ir, less, etc. as, *be-ab*, without water, *be-eman*, adj. without conscience, without religion. — Sine, expers, carens. — Vul. H. *ben*, *bena*, adv. (Skr. *vina*) without, unless. Pukkhto *be*, without, void of, used in composition as a priv. part. — Bellew's Dict. 1867. On verra par les citations suivantes qu'à l'exception des pronoms et des noms propres, *bi*, ne s'unit qu'à des adj. du gén. au à des adj. et à des part., et jamais à des

noms purs. L'étude de cette part. nous révèle l'existence de quelques termes qui n'existent qu'unis avec *bi*. Ovoj tako iscrpnoj bilješci nemam šta da dodam sa svoje strane. Jedino bi se moglo konstatovati da i u urdu postoje odgovarajuće partikule, odnosno predlog *bi*. Prefigiranjem te čestice pred riječi grade se kompozita kakva odgovaraju našim složenicama koje počinju negativnim riječcama *ne* i *bez*. Npr.: *biwāfa* — nevjeran, *birahe* — besputan, itd.

BA. Ovaj je uzvik preuzet iz rumunskog jezika (gdje je slavizam), a javlja se pretežno u funkciji negacije. Odrečna riječca *ba*, koja je dinamičkog karaktera, upotrebljava se onda kad se na neko pitanje očekuje pozitivan odgovor, a odgovara se negativno, dakle, donekle suprotno od francuskog *si* (njem. doch). Prema tome, ona približno odgovara našim emfatičnim izrazima: *Ama nel* — *Ah, kakvi!* *Ma jok!* ili potencirano: *Ni govora!* *Nikako!* *Naprotiv!* *Bože sačuvaj!* itd. Uzmimo koji primjer. Najprije jedno pitanje ili jedna pretpostavka, a onda odgovor na to. *Ašundám kaj vov andás pěšće rakljá* (Čuli smo da je on sebi doveo djevojku). *Bá! Ináj čačipé!* — Ama jok! nije istina! Još jedan primjer. *Kamés te počínáv tùce šel dinára?* — Hoćeš li da ti platim sto dinara? *Bá! Mangáv trin šelá!* — Kakvi! Tražim trista! Pa i ovaj slučaj: *Bičhaldán li láce!* — Jesi li poslao njoj? *Bá, níči!* — Ne, nisam! *Bá, savó!* — Ne, kakvi!

Međutim, ovaj odrečni adverb-uzvik ne treba brkati sa jednom drugom česticom eksklamativnog obilježja, vjerovatno zamjениčkog porijekla, koja služi za isticanje i bodrenje u zapovjednom načinu, a kao enklitika lišena je akcenta. Npr.: *Xuti-ba!* — De skoči! *Dé-ba!* — Dajder! *A-ba mánde!* — Ta dodi meni! Uostalom riječci *ba* odgovara naša čestica *de* ili *der* (od *de-že*), koja je, vjerovatno, nastala od našeg glagola *djeti*. Podsjetimo se da i u srpskohrvatskom postoji regionalna uzrečica *ba* (*ban*, *bolan*) sa značenjem koje je vrlo blisko značenju ove riječce.

AFIRMACIJE. Iako negacije i afirmacije predstavljaju dvije suprotne specifičke jezičke forme, one ipak imaju nečeg zajedničkog. Zato ću ovdje, poslije izlaganja grade o raznim vidovima negacije, iznijeti i neke sažete napomene o oblicima afirmacije. Konstatovao sam već da je negacija u rromaniju predstavljena većim brojem oblika. A sada ćemo vidjeti da se i afirmacija može izraziti na nekoliko načina, zahvaljujući činjenici da potvrđne čestice u nekim dijalektima imaju svoje posebne oblike, koji su najvećim dijelom, vjerovatno, ipak zajedničkog porijekla. Srpskohrvatska afirmativna riječca *da* prevodi se na jezik rromani ovim česticama: *aj*, *haj*, *aji*, *ahi*; *ej*, *e*; *hi*, *hilo*, *si*; *va*, *ava*, (*a*, *va*). Pored toga, postoje i druga deskriptivna i perifrastična pomoćna sredstva za potvrđivanje, saglašavanje, prihvatanje, pristajanje, uvjeravanje u istinost, i sl.

AJ. Ova adverbijalna čestica u ovakvom obliku, a u samostalnoj službi, izašla je iz praktične upotrebe u gotovo svim narječjima. Međutim, ona se, s

druge strane, i do dana današnjeg održala kao prvi dio u dvije složenice. No, treba znati da je u srpskohrvatskom postoje složeni izrazi, koji su po svom sastavu njima slični. Uostalom, nema gotovo nikakve sumnje da su baš oni poslužili kao kalk (obrazac) za građenje pomenutih složenica u rromaniju. Dakle, srpskohrvatskim modalnim partikulama za afirmaciju *dakako* i *dašto* odgovaraju u svemu rromani-čestice *ajsár* i *ajsó*, koje najviše služe za potvrđivanje ličnog stava sabesjednika. Emfatični adverb *dakako* i *dašto*, porijeklom elipse, predstavljaju u stvari, pojačane oblike riječice *da*. One su sastavljene od te potvrdne riječice *da* i od upitnih čestica *kako* i *što*. Obje ove riječice su, kao što se vidi, ostaci eliptički skraćenih rečenica. Gotovo je isti slučaj i sa bosanskim provincijalizmima *jakako* i *jašta*, koji se s ovim i po upotrebi i po značenju sasvim podudaraju. Prvi član ovih složenica je uzet iz nekog stranog jezika. Ako uzmemo da ovde porijeklo od njemačkog *ja* (da), onda postaje očigledno da se oba para izraza potpuno poklapaju. Ako pretpostavimo da ona prva riječica *ja* potiče od turskog persizma *ya*, što je skraćeno od *yahod*, onda ovi regionalizmi bukvalno znače: *ili šta, ili kako*, odnosno, *nego šta, nego kako*. Naglasio sam već da je potvrdna riječica *aj* u rromaniju potpuno izgubila svoj samostalan značaj, pa da živi jedino u okviru pomenuta dva vitalna izraza. U srpskohrvatskom imamo gotovo obratan slučaj. Potvrdna čestica *da* je u živoj upotrebi, dok njene složenice, afirmativni prilozi *dakako* i *dašta*, sve više zastarijevaju i ustupaju mjesto drugim adverbijanim izrazima za potvrđivanje, kao što su: *dabome*, *naravno*, *svakako*. Idiomaticki izraz *jaštaradi* ne može se prevesti. Prevodi se samo kao upitna rečenica: *jā štā rādi? Aj so čerēl?* Afirmacijski sklop *ajsár* treba pisati sastavljeno da ne bi došlo do zabune kao, rečimo, u ovom primjeru: *Ajsár, šaj amén džáha* (*Dabome, mogli bismo ići*) *Aj, sar šaj amen džáha* (*A, kako bismo mogli ići*). U goptskom je riječica *aj-* ustupila mjesto slavizmu *da-*. Npr.: *dáso* (*dašta*), *dásar* (*dakako*).

Očigledno je da je priloška čestica *aj* starinom prava indijska riječ. Ona ima svoju potvrdu i u urdu-adverbu *han, yes, verily, truly*. *Pri tom treba držati na umu da se u tom jeziku glas h u mnogim krajevima vrlo slabo, gotovo nečujno, izgovara, ili da se pak nikako ne čuje*. A kad još uzmemo u obzir da se nazal u pojedinim jezicima svodi na poluvokal koji ide u red glasa *j*, onda nam uz malo dobre volje neće biti teško da povežemo obje čestice, *aj* i *han*, Njihova srodnost će nam izgledati još upadljivija kada utvrdimo da u rromaniju postoje i lokalizmi *hajsó* i *hasár*, a da se, s druge strane, u urdu upotrebljava emfatični afiks *hai*, koji služi kao sredstvo za pojačavanje i za potvrđivanje: *da, odista, zacijelo* itd.

Pored oblika *aj*, koji životari samo u onim dvjema složenicama, postoje i naglašene afirmativne riječice *ahí* i *ají*, koje se samostalno upotrebljavaju u svakodnevnom govoru. Čini mi se da njihov prvi dio nije identičan sa starim

potvrđnim prilogom *aj*, već da se tu prosto radi o uzvičnoj čestici *a*, kojoj se priključila riječca *hi*, a to je oblik trećeg lica jednine sadašnjeg vremena pomoćnog glagola *biti*, koji se ovdje nalazi u službi afirmacije. Uostalom, istu takvu dužnost vrši odgovarajući glagolski oblik i u srpskohrvatskom: *Jest! A, jest!* Riječca *ahí (ají)* bi se mogla pisati i rastavljeno u dva dijela, ako se baš sastoji od uzvika i afirmacije: *A hí (A jí)*. Ili je čestica *a hí* ipak složena od *aj*, *hi!* tj. od *da, jest?!*

EJ. Izgleda mi da se i ova riječca može dovesti u vezu sa prethodnom. Kako kratko *a* u urdu predstavlja jedan glas koji postepeno prelazi u grupu glasa *e*, može se uzeti da se starina rromani-riječce *ej* nalazi u pomenutoj, emfatičnoj čestici *hai* (jest ili je), koja ponekad vrši dužnost adverbna za afirmaciju. Međutim, kojiput se desi da se riječca *ej* svede na sam vokal *e* jer ovaj apsorбира završno *j*. Toj, tako dobijenoj, rromani-riječci *e* slučajno potpuno odgovara i srpskohrvatska potvrđna čestica *e* (romanizam), po obliku i naglasku, po značenju i po upotrebi. Ona potiče, po svoj prilici, od ital. *è* (jest).

HI. Ova riječca, koja se van Bosne i Hercegovine javlja paralelno i u obliku *si*, predstavlja treće lice jednine pomoćnog glagola *biti*, pa prema tome znači *jest (jeste)* ili *je*. Goptski *hílo* je treće lice jednine muškog roda sadašnjeg vremena. Rekao sam već, taj glagol obavlja i afirmativnu funkciju, a sada moram da tu konstataciju dopunim napomenom da je ta njegova uloga u rromaniju ograničenija nego u srpskohrvatskom. Ovdje, naravno, ne dolazi u obzir okolnost da se glagolski oblik *hi* isto tako često pojavljuje i u značenju: *ima, postoji, nalazi se*. Ako treba da se afirmacija jače podvuče, onda se riječca *hi* ili *si* udvaja, kao i u srpskohrvatskom: *hi, hi! si, si!* Evo nekoliko mješovitih primjera. *Hi li vov túte?* — Je li on kod tebe? *Hi* (jest). Oblik *hi (si)* upotrebljava se u rromaniju za treće lice i u jednini i u množini, dakle, u značenju *je (jest)* i *su (jesu)*. *Hi li von túte?* — Jesu li oni kod tebe? *Hi (Jesu)*. Kako je u rromaniju prošlo vrijeme sintetički složeno, dakle, i bez pomoći glagola *biti*, onda tu riječcu *hi* nema mjesta. *Sah li vov túte?* — Je li on bio kod tebe? *Sah!* (Bio je).

Kad se u srpskohrvatskom na neko pitanje dobije potvrđan odgovor, onda se umjesto riječce *da* ponegdje radije ponovi glagol iz upitne rečenice. Eto to pravilo važi u još većoj mjeri i za rromani-jezik, što ću pokazati na nekoliko primjera. Poslužiću se glagolom *lâdav* (selim, odselim), upor. urdu: *lâdnâ*, to be put on (a load). Na pitanje: *Lâdeh li?* — Seliš li? pozitivan odgovor glasi: *Lâdav* (selim), a na pitanje: *Laglân li* (Jesi li odselio)? odgovara se potvrđno: *Laglém* (Odselio sam). Upitamo li nekog da li će seliti: *Kam-lâdeh?* — Hoćeš li seliti? on će nam u pozitivnom slučaju dati kratak odgovor: *Kam*, tj. *Ću*, što je skraćeno od pomoćnog glagola za građenje vremena *kamám* — hoću. Analogan je slučaj sa modalnim pomoćnim glagolima: *Šaj lâdeh?* — Možeš li seliti? Odgovor: *Šaj* — Mogu. Na pitanje: *Kaméhah li te*

ládeh? — Bi li htio da odseliš? afirmativno se odgovara ovako: *Ka mámah* — Htio bih.

Kod složenih verbalnih lokucija ponavlja se u potvrdnom slučaju opet samo glagol. Na pitanje: *Diján li vórba?* — Jesi li govorio, bukvalno: Jesi li dao govor? potvrđan odgovor glasi: *Dijém* — Dao sam. *Čhutén li sáma?* — Jeste li pripazili? bukvalno: Turiste li pažnju? pozitivno se odgovara: *Čhutám* (Turili smo). Isti je slučaj i kod idiomatskih izraza koji su složeni s partikulama: *Lijáh li leh anglál?* — Je li ga on prestigao? bukvalno: Je li uzeo njega od naprijed! Odgovor je kratak: *Lijém*, bukvalno: Uzeo sam. Dakle, ponavlja se glagol nepotpunog značenja.

Našem izrazu: *Je li de* odgovara u rromaniju *Hi de*. U red pojačanih afirmacija u gurbetskom rromaniju u Bosni i Hercegovini mogu se računati između ostalih: *Si, béli!* Pa ja! upor. tur. *belli* — sigurno. Hi, tobe! (arabizam). Osim toga, postoji u rromaniju, kao i u srpskohrvatskom, izvjestan broj izraza, adverbijalnih obrta i sklopova koji služe za uvjeravanje, potkrepljivanje, zaklinjanje, i sl. *Hi, pemođi!* — Jest, duše mi! bukvalno: Jest, na moju dušu! Zatim: *Čačímáha!* što znači: Zaista, bukvalno: S istinom! Pa: *Te meráv!* — Da umrem (ako nije tako), *Si, batár!* itd.

VA (AVA; A, VA). Na kraju da navedem i prostu česticu *va* (*ava, a, va*), što znači *da*. Evo što povodom nje kaže Paspati: *Va, ind, Oui. . . Skr. va, ind. a particle of comparison (as, like so) asseveration or confirmation, (indeed, even, very), a conjunction (and), an expletive. The v is sometimes changed to b, and the word is read ba.* Ta riječca *va* najčešće je nepoznata u nekim govorima vlaške grupe, jer pretežno pripada rječniku arlijskih govora. Njena upotreba je vrlo prosta. *Tumaró nájtiknedér phral, si li olé kher?* — Ima li vaš najmlađi brat kuću? bukvalno: Vaš najmlađi brat, je li ga kuća? *Va!* Jest! tj. ima! U prvoj rečenici treba posvetiti pažnju jednoj interesantnoj sintaksičkoj pojavi. Zbor je o redu riječi koji unekoliko podsjeća na galsku konstrukciju s obzirom na činjenicu što bismo očekivali da ona prva rečenica dode tek na drugo mjesto. Dakle, neka vrsta anakolutskog rečeničnog sklopa. *Čićá li ov paní?* — Je li on nasuo vode? *Va, čičá* — Da, nasuo je. *Da li voj bičhavél así purí daj lové?* — Da li ona šalje staroj majci para? *Va, bičhavél* — Da, šalje. *Da li pudindán i zamudardán i jag?* — Jesi li dunuo u ugasio? (bukvalno: ubio) vatru? Na to se može ukratko odgovoriti i rječcom: *Va!*

Afirmacija *va* naoko liči na negaciju *ba*. Međutim, do neke pometnije gotovo i ne može doći, prvo, što su obje riječce različito akcentovane, a drugo zbog činjenice što se *ba* upotrebljava u vlaškociganskome, a *va* većinom u arlijskom dijalektima. Istina, riječca *va* se vidno propruća odmahivanjem glavom. mahanjem glave s lijeva na desno, što kod vlaških Cigana simboliše negiranje,

Čestice za afirmaciju su, kao i čestice za negaciju, u stvari skraćénice, mahom, kratke proste riječce, eliptički zbijeni izrazi za čitave rečenice.

Komparaciona grada za urdu i perzijski crpljena je iz ovih knjiga:

St. Clair-Tisdall, Hindustani Conversation-Grammar, J. Groos, Heidelberg.

T. Grahame Bailey, Teach Yourself Hindustani, The English Universities Press Ltd. London.

A. Seidel. Prakt. Grammatik der neupersischen Sprache, A. Hartleben's Verlag, Wien und Leipzig.

F. Sattler, Deutsch-persisches Konversationswörterbuch, A. Hartleben's Verlag, Wien und Leipzig.

Al. Paspati, Etudes sur les Tchinghianés, Imprimerie Ant. Koroméla, Constantinople.

